

**T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANA BİLİM DALI**

**KOZAN VARSAK TÜRKMENLERİ
AĞZI SÖZLÜĞÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN KARAKUZU

OSMANİYE / 2023

**T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANA BİLİM DALI**

KOZAN VARSAK TÜRKMENLERİ AĞZI SÖZLÜĞÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN KARAKUZU

**Danışman: Prf. Dr. Mustafa TANÇ
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Burak TELLİ
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Nülüfer ÇELİK**

OSMANİYE / 2023

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

“Kozan Varsak Türkmenleri Ağzı Sözlüğü” başlıklı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Mustafa TANÇ
(Danışman)

Üye: Doç. Dr. Burak TELLİ

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Nülüfer ÇELİK

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
.../.../2023

Doç. Dr. Ebru GÜHER
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’ndaki hükümlere tabidir

T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK BEYANI FORMU

FORM
TEZLİ YL-15

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Osmaniye

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım; “Kozan Varsak Türkmenleri Ağzı Sözlüğü” başlıklı Yüksek Lisans Tez çalışmamda;

- Sunulan verilerin; gerekli izinleri alınmış ve denetimli laboratuvar koşullarında tarafımdan veya ilgili görevlilerce elde edildiğini ya da izin belgesine dayalı olarak ve kaynak göstermek suretiyle kullanıldığını,
- Kullanılan veriler üzerinde herhangi bir değişiklik veya eksiltme yapılmaksızın etik kurallara uygun olarak işlenip sunulduğunu,
- Maddi veya manevi destek sağlamış olan Kurum, Kuruluş ve kişilere destek türü de belirtilerek, varsa proje protokol numarası ile yoksa ismen Ön Söz/Teşekkür Bölümlerinde yer verildiğini,
- Yararlanılan kaynaklara Tez metni içinde atıf göstermek suretiyle değinildiğini ve bunların Kaynaklar Bölümüne eklendiğini,
- Teknik/Bilimsel Eser niteliği taşıyan Tezin özgün parçalarının bir başka ortamdan kopyalanarak alınmadığını ve bu parçaların bir başka Kurum/Kuruluş bünyesinde akademik amaç veya unvan almak amacıyla hiçbir suretle kullanılmadığını ve bir başkasının kullanmasına izin verilmediğini,
- Burada belirttiğim hususların aksinin tespit edilmesi halinde tüm yasal sorumluluğun şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

...../ 06 / 2023

İmza

Hasan KARAKUZU

ÖĞRENCİ NO	2021107113
ANABİLİM/ ANA SANAT DALI	Türk Dili ve Edebiyatı
BİLİM/ SANAT DALI	-
ENSTİTÜ KAYIT TARİHİ	22/09/ 2020

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

80000 Osmaniye / TÜRKİYE

<http://sbe.osmaniye.edu.tr/>

Tel: +90 328 827 10 00/4107-4108

E-Posta: sbe@osmaniye.edu.tr

ÖZET

KOZAN VARSAK TÜRKMENLERİ AĞZI SÖZLÜĞÜ

Hasan KARAKUZU

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mustafa TANÇ

Haziran 2023, 391 sayfa

İlk örneklerini 8. yy'dan itibaren görmeye başladığımız Türk yazı dili, bu asırdan önce sözlü geleneğe bağlı olarak varlığını sürdürmektedir. Bu sözlü geleneğin günümüzde yaşam bulduğu yegâne alan ağızlardır. Türkçenin gerek yazılı gerekse sözlü dönemleri arasında bağ kuran ağızlar üzerine yapılacak çalışmaların dilimizin karanlık dönemlerine ışık tutacağı ve günümüz söz varlığına hem anlam hem de şekil zenginliği katacağı tartışılmaz bir gerçektir. Bu gerçeklikten hareketle vücut bulan çalışmamızın içeriğini Kozan ilçesi sınırları içerisinde yaşayan Varsak Türkmenlerinin kelime hazinesi oluşturmaktadır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Varsak Türkmenlerinin tarihi, Varsak sözcüğünün kaynağı ve çalışma alanıyla ilgili bilgilere yer verilirken ikinci bölüm sözlükten oluşmaktadır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Sonuç, Kaynakça, ve Fotoğraflar başlıkları yer almaktadır.

Asırlardır Türk kültürüyle yoğrulan Türkçenin, kaybolmaya yüz tutan söz değerlerini kayıt altına almak; sonrasında yapılacak etimolojik, leksikolojik, diyalektolojik, semantik çalışmalara ve ağız çalışmalarına kaynaklık etmek, bu alanda elde edilen verilere katkı sunmak amaçlarını güden bu çalışma; Adana ili Kozan ilçesi merkez mahalle ve köylerinde meskûn Varsak Türkmenlerinin ağızını, sözlük kuralları çerçevesinde cümle tanıklı olarak ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Varsak, Kozan, sözlük, ağız sözlüğü.

ABSTRACT**DICTIONARY OF KOZAN'S VARSAK TURKMANS****Hasan KARAKUZU****Master's Thesis Turkish Language and Literature Department****Advisor: Prof. Dr. Mustafa TANÇ****June 2023, 391 pages**

The Turkish written language, the first examples of which we have started to see since the eighth century, continues to exist depending on the oral tradition before this century. The only area where this oral tradition is alive today is the dialects. It is an indisputable fact that studies on dialects that establish a connection between written and oral periods of Turkish will shed light on the dark periods of our language and will add both meaning and form richness to today's vocabulary. The content of the study, which we have created based on this reality, is the vocabulary of the Varsak Turks living within the borders of Kozan.

Our work consists of three parts. In the first part, the history of the Varsak Turks, the source of the word Varsak and information about the study area are given, while the second part consists of the dictionary. The third part of our study is the result, bibliography and photographs.

This study, which aims to record the disappearing vocabulary values of Turkish, which has been kneaded with Turkish culture for centuries, to be a source for etymological, lexicological, dialectological, semantic studies and to contribute to the data obtained in this field, it reveals the dialect of Varsak Turks, that there are inhabited in their villages in Adana Kozan and in the framework of dictionary rules, as a sentence witness.

Keywords: Kozan, Varsak, dictionary, dialect dictionary.

ÖN SÖZ

Kadim bir geçmişe ve kültüre sahip Türk toplumunun bünyesinde bazı gruplar yerleşik yaşamı benimsemiş olsa da göçebelik Türklerin asli yaşam biçimi olmuştur. Benimsedikleri bu yaşam tarzı Türk kültürünün biçimlenmesinde önemli bir etki oluşturduğu gibi Türkler yaşadıkları coğrafyaların, geçtikleri bölgelerin; kültürel, ekonomik ve sosyolojik dokusunu da önemi ölçüde etkilemiştir. Bu etkinin tarihi süreçte Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan hikâyesinde; yapılan savaşlar, fethedilen bölgeler, kurulan ya da yıkılan devletler, kitlesel göçler önemli vakalar olarak araştırmaların ana içeriğini oluşturmaktadır. Özellikle kitlesel göçlerin neticesinde oluşan kültür alışverişi ve din eksenli değişimler diğer toplum dillerinde olduğu gibi Türk dilini de etkilemiş; değişen canlı bir varlık olan dil, tarihi vakaların ve kültürel etkileşimlerin tesirinde bünyesine aldığı yeni unsurlarla gelişimini günümüze dek sürdürmüştür.

Kültürler arası etkileşim ve tarihi süreçler dili ilk kaynağından uzaklaştırıp yeni bir şekle büründürse de dil arkaik unsurları ile bir bütündür. Bu bütünlüğün geçmişle arasındaki bağına ortaya koyabilmek için ele alınması gereken asli yapılar yazılı metinlerdir. Bu metinlerin varlığı dilin tarihi seyri içerisinde geçirdiği değişimi ve lehçeler arasındaki ortak ya da farklı yönleri ortaya koyabilmenin ve bu alanda doğru tespitler yapabilmenin en önemli kaynağıdır. Bu kaynakların etkili ve verimli kullanımı her ne kadar önem arz etse de verimli kullanabilecek materyalin azlığı günümüz dil bilimcilerini farklı alanlarda veri toplama ve etimoloj, leksoloji, fonetik bilimlerinden faydalanarak dil bilimsel veri ortaya koyma yoluna sevk etmektedir. Elbette ki bu alanda etkin ve yeterli çalışma yapılabilmesi, elde edilen malzemenin çeşitliliği ve zenginliği ile mümkündür. Ağırlıklı olarak göçebe yaşam tarzını benimseyen Türklerin gerek benimsediği bu yaşam tarzının gerekse yurt edindikleri bölgelerde yaşanan savaşların etkisiyle miras bıraktıkları yazılı kaynakları, oluşturduğu kültür dairesine oranla eksiktir. Günümüzde bu eksikliği gidermenin en verimli yöntemi yaşayan dil hazinesi ağızları kayıt altına almaktır.

Anadolu ağızlarında yaşayan dil varlığı üzerine 19. yy'dan itibaren yapılan çalışmalar günümüzde de devam etmektedir. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak il, ilçe, köy ağızları ve bu yerleşim alanlarının söz varlığı üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Yapılan bölgesel ve yöresel çalışmalarda, konuşurlardan elde edilen veriler ışığında Türkçenin fonetik özelliği ve söz varlığı tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan Türkçenin konuşurları arasındaki etnik farklılığın yapılan ağız çalışmalarında esas alınması hususu günümüzde ön plana çıkmaktadır. Tarihi kaynaklarda yirmi dört Oğuz boyunun yirmi üçünün Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol üstlendikleri hususu sık sık vurgulanmaktadır. Anadolu'da varlık gösteren bu boy çeşitliliği dilde de etnik tabanlı farklılıkların varlığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda yapılacak ağız çalışmalarının boy, oba, aşiret, cemaat özelinde temellendirilmesi kanaatimizce önem arz etmektedir. Her bir topluluğun kültürel kodlarının dilde de kendini gösterdiği düşünülürse etnik temelli ağız çalışmaları; yalnızca dilbilimine değil başta tarih olmak üzere sosyoloji, antropoloji, folklor, etnografya gibi bilimlere de yeni çalışma alanları ve işlenmiş veriler sunacaktır.

Geniş çalışma alanları taranarak yapılan ağız araştırmaları büyük oranda tamamlanmış olmakla birlikte yeni çalışmaların daha dar bölgesi, önceki çalışmalara katkı sağlayacak nitelikte olması önemlidir. Bu saikle Adana ili Kozan ilçesi sınırları içerisinde yaşayan, kendini Varsak Türkmeni olarak tanıtan, merkez mahalle veya köylerde meskûn kişilerle yapılan yüz yüze görüşmeler neticesinde elde edilen söz varlığı; çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Yapılan saha çalışmalarıyla elde edilen bulgular sözlük kuralları çerçevesinde tanıklı cümlelerle çalışmamıza dâhil edilmiştir.

Çalışmamıza birçok kişinin katkısı olmuştur. Özellikle kaynak kişi olarak bilgilerinden faydalandığım, kılavuzluğu sayesinde ilçemiz sınırları içerisinde ağız ve söz varlığı hazinelerine ulaşmamı sağlayan herkese şükranlarımı sunarım.

Konu seçiminden çalışmamın son noktasına kadar bilgi ve deneyimlerinden faydalandığım, çalışmalarımın her alanında yardımını esirgemeyen, eserleri ve fikirleriyle çalışmama ışık olan, kıymetli hocam Prof. Dr. Mustafa TANÇ' a teşekkürü borç bilirim.

Hasan KARAKUZU

Osmaniye/2023

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	x
a) Genel Kısaltmalar Listesi	x
b) Eser Kısaltmaları	xii
ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ	xiv
BÖLÜM 1	
GİRİŞ	
1.1 Çalışma İle ilgili Bilgiler	1
1.1.1. Konu ve Amaç	1
1.1.2. Kapsam ve Sınırlar	2
1.1.3. Yöntem ve Teknikler	2
1.1.3.1. Sözlük Hakkında	3
1.2. Araştırma Alanı ile İlgili Bilgiler	5
1.2.1. Coğrafi Yapı	5
1.2.2. Tarihi Yapı	7
1.3. Araştırma Konusu ile İlgili Bilgiler	9
1.3.1. Varsak Türkmenleri ile İlgili Müstakil Çalışmalar	9
1.3.2. Varsak Türkmenleri Tarihi	13
1.3.3. Varsak Adı	17
1.3.3.1. barıgsa- Temelli Yaklaşım	19
1.3.3.2. bars+suk Temelli Yaklaşım	22
1.3.3.3. bars+ak Temelli Yaklaşım	28
BÖLÜM 2	
SÖZLÜK	32
BÖLÜM 3	
SONUÇ	359
KAYNAK KİŞİLER	368
KAYNAKÇA	376

FOTOĞRAFLAR	385
ÖZ GEÇMİŞ	395

KISALTMALAR LİSTESİ

a) Genel Kısaltmalar Listesi

<i>a.</i>	: atasözü
<i>age.</i>	: adı geçen eser
<i>Ar.</i>	: Arapça
<i>bağ.</i>	: bağlaç
<i>bed.</i>	: beddua
<i>bk.</i>	: bakınız
<i>bot.</i>	: botanik
<i>C</i>	: Cilt
<i>coğ.</i>	: coğrafi yer
<i>Çin.</i>	: Çince
<i>ÇT</i>	: Çağatay Türkçesi
<i>d.</i>	: deyim
<i>DS</i>	: Derleme Sözlüğü
<i>e.</i>	: edat
<i>EAT</i>	: Eski Anadolu Türkçesi
<i>Erm.</i>	: Ermenice
<i>ET</i>	: Eski Türkçe
<i>f.</i>	: fiil
<i>Far.</i>	: Farsça
<i>HT</i>	: Harezmi Türkçesi
<i>is.</i>	: isim
<i>K</i>	: Kaynak kişi
<i>Kh.T</i>	: Karahanlı Türkçesi
<i>Kp.T</i>	: Kıpçak Türkçesi
<i>krş.</i>	: karşılaştırmamız
<i>mec.</i>	: Mecaz
<i>Moğ.</i>	: Moğolca
<i>MÖ</i>	: milattan önce
<i>MS</i>	: milattan sonra

s.	: sayfa
sf.	: sıfat
Skr.	: Sanskritçe
Soğd.	: Soğdca
şhs.	: şahıs adı
TS	: Tarama Sözlüğü
TT	: Türkiye Türkçesi
ünl.	: ünlem
vb.	: ve benzeri.
VTA	: Varsak Türkmenleri Ağzı
yy.	: yüzyıl
Yun.	: Yunanca
zf.	: zarf
zoo.	: zooloji.

b) Eser Kısaltmaları

ADFH	: <i>Eski Uyğurca Altı Dışlı Fil Hikâyesi</i> (bk. Elmalı, 2019).
AH	: <i>Atebetü'l-Hakâyık</i> (bk. Çakmak, 2019).
BH	: <i>Behcet'ül-Hadâik fî Mev'izat'l Halâik</i> (bk. Canpolat 2018).
CC	: <i>Codex Cumanicus</i> (bk. Argunşah & Güner, 2015).
DH	: <i>Divan-ı Hikmet</i> (bk. Bice, 1993).
DK I	: <i>Dede Korkut Kitabı I</i> (bk. Ergin, 2021).
DK II	: <i>Dede Korkut Kitabı II</i> (bk. Ergin, 2021).
DLT	: <i>Dîvânu Lugâti't-Türk</i> (bk. Ercilasun & Akkoyunlu, 2020).
DM	: <i>Dürr-i Mekkûn</i> (bk. Demirtaş, 2009).
DN	: <i>Dehnâme</i> (bk. Köktekin, 2013).
EM	: <i>Edviye-i Müfrede</i> (bk. Canpolat & Önler, 2016).
GN I/1	: <i>Garib-nâme I/1</i> (bk. Yavuz, 2000).
GN I/2	: <i>Garib-nâme I/2</i> (bk. Yavuz, 2000).
GN II/1	: <i>Garib-nâme II/1</i> (bk. Yavuz, 2000).
GN II/2	: <i>Garib-nâme II/2</i> (bk. Yavuz, 2000).
GT	: <i>Gülistan Tercümesi</i> (bk. Ergene, 2017).
HKT	: <i>Harezmi Türkçesi, Satır arası Kur'an Tercümesi</i> (bk. Sağol, 1993).
HŞ	: <i>Husrev ü Şirin</i> (bk. Hacıeminoğlu, 2000).
HU	: <i>Huastuanift</i> (bk. Özbay, 2019).
İKT	: <i>Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi</i> (bk. Ata, 2019).
İN	: <i>İskendernâme</i> (bk. Akdoğan & Kutsal 2019).
İH	: <i>El-İdrâk Haşiyesi</i> (bk. İzbudak, 1936).
KB	: <i>Kutadgu Bilig</i> (bk. Çağbayır, 2019).
KE	: <i>Kısas-ı Enbiya</i> (bk. Yılmaz, Demir & Küçük, 2013).
KG	: <i>Kitab-ı Ğunya</i> (bk. Akkuş, 1995).
KİM	: <i>Kitâbü'l-Mühimmât</i> (bk. Özçelik, 2001).
KİP	: <i>Kuanşi İm Pusa</i> (bk. Özcan & Devrez, 2020).
KK	: <i>Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ</i> (bk. Yavuz, 1991).
KM	: <i>Kâbûs-nâme</i> (bk. Doğan, 2016).
ME	: <i>Muḳaddimetü'l-Edeb</i> (bk. Yüce, 2014).
MM	: <i>Menâkıb-ı Mevlâna</i> (bk. Ersoylu, 2001).

MŞ	: <i>Müntahab-ı Şifâ</i> (bk. Önler, 2019).
NK	: <i>Nisâb-ı Kutbiyye</i> (bk. Turan 2019).
OA	: <i>Orhun Abideleri</i> (bk. Ergin, 2001).
PKPH	: <i>Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi</i> (bk. Hamilton, 2020).
RKE	: <i>Rabgûzi, Kışasü'l-Enbiyâ</i> (bk. Ata, 2019).
RRH	: <i>Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikâyesi</i> (bk. Kaya, 2014).
SN	: <i>Süheyl ü Nev-Bahâr</i> (bk. Dilçin, 2016).
ST	: <i>Sitâtapatrâdhâraṇī</i> (bk. Kılıç Cengiz, 2021).
ŞT	: <i>Şecere-yi Terākime</i> (bk. Ölmez, 2020).
TİKT	: <i>Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi</i> (bk. Yelten, 1998).
TKT	: <i>Tercüme-i Kitâbü't-Ta'bîr</i> (bk. Çebi, 2021).
TM	: <i>Tuḥfe-i Mübârizi</i> (bk. Erdağı Doğuer, 2013).
UVDS	: <i>Uṣṣā Vijayā Dhāraṇī Sūtra</i> (bk. İsi, 2021).
YED	: <i>Yûnus Emre Dîvânı</i> (bk. Tatçı, 2021).
YZ	: <i>Yûsuf ve Zeliḥâ</i> (bk. Taş, 2019).

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

İşaretler	Ses Değerleri	Örnek Kelimeler
ú	u~ü arası ünlü	gúveldek, kütúú (kütüğü)
á	a~e arası ünlü	kernáden keráden, etánden
â	düz, yarı geniş, kalın (a~ı arası ünlü)	eskâğ, süseân
aa	uzun a	yaadı, aaç, daañ
è	e~i arası ünlü	iyè,
ee	uzun e	eşşeeñ, yemeeñ
g	ön damak g ünsüzü	galle, geriz
ğ	arka damak g ünsüzü	ğoyak, ğoytak
h	nefesli h ünsüzü	zaħar, ıhtı
í	ı~i arası ünlü	evíñ,
ii	uzun i	sii-, niidek, çiiñ
ıı	uzun ı	ızııcık, ğaşııñ, avarlııñ
k	k~g arası ünsüz	ğarık, ğısmık,
k	süreksiz, ötümsüz, arka damak k ünsüzü	soķum, dıkıldık
ñ	arka damak n (nazal) ünsüzü	ğunğuluk, yañaz
ö	ö~ü arası ünlü	öyle, böle, söleller
oo	uzun o	şoorda, dooradım,
öö	uzun ö	gööde, öörek, göölemez
uu	uzun u	buuday, ğabuu, çocuuñ
üü	uzun ü	büüne-, üüşün, hüümüş
ă	i~a arası ünlü	kăa (keha), găvur

BÖLÜM 1

GİRİŞ

1.1 Çalışma İle ilgili Bilgiler

1.1.1. Konu ve Amaç

Anadolu ağızları üzerine yapılan çalışmaların sınırları belirli bir bölgenin konuşurları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bölgelerde yapılan çalışmalarda görülebilecek ağız çeşitlenmeleri çalışma alanının çeşitli kriterlere göre daraltılmasıyla daha detaylı veriler sunacaktır. Çalışması yapılan bölge sınırları içerisinde konuşulan ağızlarda görülen çeşitliliği belirleyen en önemli etkenlerden biri etnik yapıdır. Bu yapılar coğrafi sınırlılık içerisinde dar bölge ve detaylı incelemelere konu olduğunda geniş alanlı çalışmalardan elde edilen verilere yenileri eklenecektir.

Etnik temelli çalışmamız Adana ili Kozan ilçesi sınırları içerisinde yaşayan Varsak Türkmenlerinin söz varlığını konu edinmektedir. Söz varlığının tespiti üzerine yapılan bu çalışmamızla elde edilen veriler kaynak kişilerden alınan örnek cümlelerle tanıklanmış bu sayede konuşur kitlenin ağız özellikleri de örnek cümlelerde verilmeye çalışılmıştır. Görüşme sırasında kaynak kişiden alınan bazı inanç, âdet ve gündelik yaşamla ilgili folklorik bilgiler ilgili madde başı kapsamında dipnotta kaynak kişiye atıfta bulunularak sunulmuştur. Madde başı yapılan kelimelerin kaynak kişilerden alınan sözlük anlamları kayda geçirilmiş ayrıca kelimelerin Eski Türkçe Dönemi'nden günümüze kadar Türkçenin târihî seyri içerisindeki fonetik, morfolojik ve semantik değişimleri dönem sözlüklerinden ve eski eserlerden ulaşıldığı kadarıyla çalışmamızın içeriğinde sunulmuştur.

Dar alanlı ve etnik temelli bu çalışmayla günümüze kadar yapılan ağız çalışmalarından elde edilen verilere yenilerini eklemek, yapılacak sözlük çalışmalarına katkı sunmak, Varsak Türkmenlerinin ağız özelliğini ve söz

dağarcığını belirlemek suretiyle Anadolu’da yayılma alanları hususunda tarihine ışık tutmak, Türkçenin söz varlığı içerisinde kullanılan sözcüklerin farklı görünüm ve bağlamlarını kısmen de olsa belirleyerek kelime hazinesine katkı sunmak amaçlanmıştır.

1.1.2. Kapsam ve Sınırlar

Çalışmamız hem içerik hem de çalışma bölgesi olarak sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda araştırmamızın evreni Varsak Türkmenleri, örnekleme ise Adana ili Kozan ilçesi idari sınırı dâhilinde yaşayan Varsak Türkmenleridir.

Araştırma alanımız içerisinde Varsak dışında Avşar, Yörük, Muhacir, Göçmen, Arap gibi ulus, boy ya da çeşitli aidiyet unsurlarını benimseyen kişiler de yer almaktadır. Ancak biz araştırmamızda kaynak kişi olarak faydalandığımız konuşurlara öncelikli olarak Varsak Türkmeni olup olmadığını sorduk. Kişilerden aldığımız olumlu yanıtlar neticesinde konuşurları kaynak kişi olarak değerlendirdik ve görüşmelerimizi gerçekleştirdik. Kozan idari sınırları içerisinde meskûn olsa da Varsak Türkmeni olmadığını ifade eden kişilerle araştırma kapsamında görüşme yapmadık.

Çalışma alanımızı belirlemede Kozan idari sınırları çerçevesinde Varsakların geçmişten günümüze toplu, dağınık ya da yoğun olarak yaşadıkları yerleri tespit ettik. Yaptığımız tespitte yazılı kaynaklarda belirtilen köy ya da yerleşim alanlarına öncelik vermekle birlikte, yüz yüze görüşme yöntemiyle elde ettiğimiz bulgular ışığında araştırma alanlarımızı belirledik.

1.1.3. Yöntem ve Teknikler

Araştırmamıza başlamadan önce literatür taraması yaptık, araştırma konumuzu içeren bir çalışma tespit edemediğimizden benzer içerikli ağız, söz varlığı, sözlük eksenli tez, makale ve yayımlanmış eserleri gözden geçirdik. Bununla birlikte Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde yazılmış eserleri ulaşabildiğimiz kadarıyla inceledik; madde başı yaptığımız kelimeler içinde bu eserlerde tespit edebildiklerimizi, eserlerden yaptığımız cümle alıntılarıyla madde başları altında tanıklamaya çalıştık.

Çalışmamızda Varsak Türkmenlerinin tarihi, Anadolu’ya gelişi, Anadoludaki yayılma alanları ve faaliyetleri ile ilgili kaynaklar incelenmiş, elde

edilen bilgiler çalışmamıza dâhil edilmiş, yapılan yüz yüze görüşmelerde bu bilgiler kaynak kişilere de aktarılmıştır. Bu aktarım; yaptığımız çalışmanın bilimsel yönü olduğu fikrine referans olmuş, görüşmenin ciddiyeti ve önemi hususunun kaynak kişilerce kabulü sağlanmaya çalışılmıştır. Yüz yüze görüşme yöntemi ile ulaşılan gündelik yaşam, inanç ve adetler ile ilgili bilgiler dipnot olarak verilmiş, çalışma halk bilimi yönüyle de güçlendirilmeye gayret edilmiştir.

1.1.3.1. Sözlük Hakkında

Kozan Varsak Türkmenleri Ağzı Sözlüğü adlı bu çalışma, Adana ili Kozan ilçesi merkez mahalle ve köylerinde yaşayan Varsak Türkmenlerinden yüz yüze görüşme yöntemiyle elde edilen verilerden oluşturulmuştur. Elde edilen veriler, çalışmamızın ikinci bölümünde sözlük kuralları çerçevesinde şu hususlar esas alınarak kayda geçirilmiştir:

1. Madde başı sözcükler ve söz grupları, küçük harfle başlatılmış ve koyu renkle yazılmıştır.
çavır haber, bilgi, ipucu.
2. Madde başı yapılan eylem kök ya da gövdeleri mastar eki kullanılmadan gösterilmiş, mastar yerine kısa çizgi (-) kullanılmıştır.
yerç- bir kişiyi dışlamak, topluluk içinde kişiyi önemsememek.
3. Madde başı yapılan kelimelerde ağız husuiyetleri esas alınmış, uzun ünlüler çift sesle gösterilmiştir. Ayrıca madde başı yapılan kelimenin derleme sırasında kalıplaşmış bir dil birimi içinde kullanıldığı tespit edilmişse bu kalıp, iç madde içerisinde niteliği kısalma ile belirtilerek verilmiş; ayrı bir madde başı yapılmamıştır.
öörek [< ET ögür] 1. yolkı, hayvan sürüsü, sürü lideri. 2. sürünün yayılımdan sonra sabit dinlenme alanı. **öörek başı gır gıs-rak d. mcz.** bir işin önderi, yöneticisi konumuna olan yaşlı bayanlar için kullanılır.
4. Her bir madde başı sözcük ve söz grubu; karşıladığı bağlam esas alınarak kaynak kişilerce tanımı açıklığa kavuşturan, örnek cümle içerisinde

tanıklanmıştır. Ayrıca tanıklama cümleleri italik yazılmış olup çalışmamızın sonunda verilen kaynak kişilere, soyadı ve doğum tarihi bilgileri verilerek cümle sonunda atıf yapılmıştır.

şemşi- nemlenmek, bozulmak, ekşimek.

*Bakğalıñ bir ğutu püsküüdü varmış, bakğalda nem almış **şemşimiş**, geçen de bizim evdeki bulğur da aynı olduydu, nem alınca **şemşimiş*** (Arat, 1978).

5. Telaffuzu ya da yazımı farklılık gösteren aynı anlama sahip sözcüklerin yalnızca biri açıklanmış ve tanıklanmış olup, diğer sözcük veya sözcükler yine madde başı yapılarak bk. (bakınız) kısaltmasıyla açıklama ve tanıklama yapılan madde başı işaret edilmiştir.

şapşak bk. kernep.

6. Madde başı yapılan sözcük birden fazla farklı anlamda kullanılmışsa her bir anlam, en yaygın anlam başa alınmak suretiyle temel, yan, uzak, mecaz anlam sıralaması esas alınarak, koyu rakamlarla numaralandırılıp açıklanmıştır.

ölçer- 1. ucu yanmış, ateşten uzaklaşmış odunun henüz yanmayan kısmını ateşe sürmek. 2. ekleme yapmak, takviye etmek. 3. bir işi derleyip toplamak, liderlik yapmak.

7. Madde başı yapılan kelimelerin çalışmada esas alınan sırayla Eski Türkçe (ET), Karahanlı Türkçesi (Kh.T), Harezmi Türkçesi (HT), Kıpçak Türkçesi (Kp.T), Eski Anadolu Türkçesi (EAT) ve Çağatay Türkçesi (ÇT) dönemlerine ait, kaynakçada belirtilen sözlüklerde karşılığı aranmış; bu sıra esasına göre tespit edilen ilk kullanımı madde başı yanında köşeli parantez içinde sunulmuştur. Yine bu sıra esasına göre tespit edilen kelimeler aynı madde başı altında anlamları verilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Bununla birlikte yukarıda adı geçen tarihi lehçeler döneminde yazılmış bazı eserlerde tespit edilen kelimeler, ilgili madde başı altında alıntı cümlelerle tanıklanmıştır. Bu tanıklama yapılırken alıntı yapılan eserin imlasına sadık kalınmıştır. Tarihi lehçelerden yapılan alıntı cümleler italik, tanıklanan kelimeler ise kalın yazı stiliyle kayda geçirilmiştir. Bu eserlerden yapılan bazı alıntıların Türkiye Türkçesindeki karşılıkları, alıntı yapılan eserde yer

aldığı şekliyle, italik yazı stiliyle dipnot olarak madde başları altında çalışmamıza dahil edilmiştir.

azgan

[< ET azğan] *Calycotome villosa*. baharda sarı çiçek açan, dikenli bir çalı.

Bizim bu daalarda azgan çok olur, esgiden develer varıdı, deve bek yer bunu, dalıynan beräber çatır çutur yer, çiçeen den arılar da bal alır, arılar bunun başına çoñar edrafiñda vañılar, mal da yapraanı yer (Demiryürek, 1954).

ET **azğan** şahıs adı (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 36).

Kh.T **azğan** yaban çiçeği (Üşenmez, 2010, s. 36). *Asığ kılsa azğan anıñ men kılı / Çeçek yaslıg erse biçer-men ulı*¹ (KB 2573 s. 239). *Kuş yawuzı sagzıga.n yıga.ç yawuzı azga.²n yi.r yawuzı kazg.an bodun yawuzı Barsga.n³* (DLT s. 190).

HT **azğan** yaban çiçeği (Ergene, 2017, s. 534). *Sévgey mü kişi cihānda hergiz / Azğan tikenı gül ortasında*⁴ (GT s. 347).

EAT **azvan** çalı, çalılık (Kantar, 2011, s. 83).

ÇT **azğan** bir tür dikenli bitki (Ünlü, 2013, s. 83).

1.2. Araştırma Alanı ile İlgili Bilgiler

1.2.1. Coğrafi Yapı

Adana iline bağlı Kozan ilçesi, Adana Ovası'nın yukarı ova denilen kısmında düz arazi ile dağlık kesimin birleştiği yerde, yarı engebeli bir alan üzerine kurulmuş olup, Adana İl Merkezine uzaklığı 68 km'dir. İlçe, kuzeyde Kayseri, Yahyalı, Feke, Saimbeyli; doğuda Osmaniye, Kadirli; güneyde Ceyhan;

¹ *Kuşburnu yararlı ise ben onun kuluyum. Eğer özenilerek yetiştirilmiş bir çiçek zararlı ise onun kökünü keserim* (KB 2573 s. 239).

² DLT'den alıntı yaptığımız çalışmada uzun ünlüler nokta (.) ile gösterilmiştir.

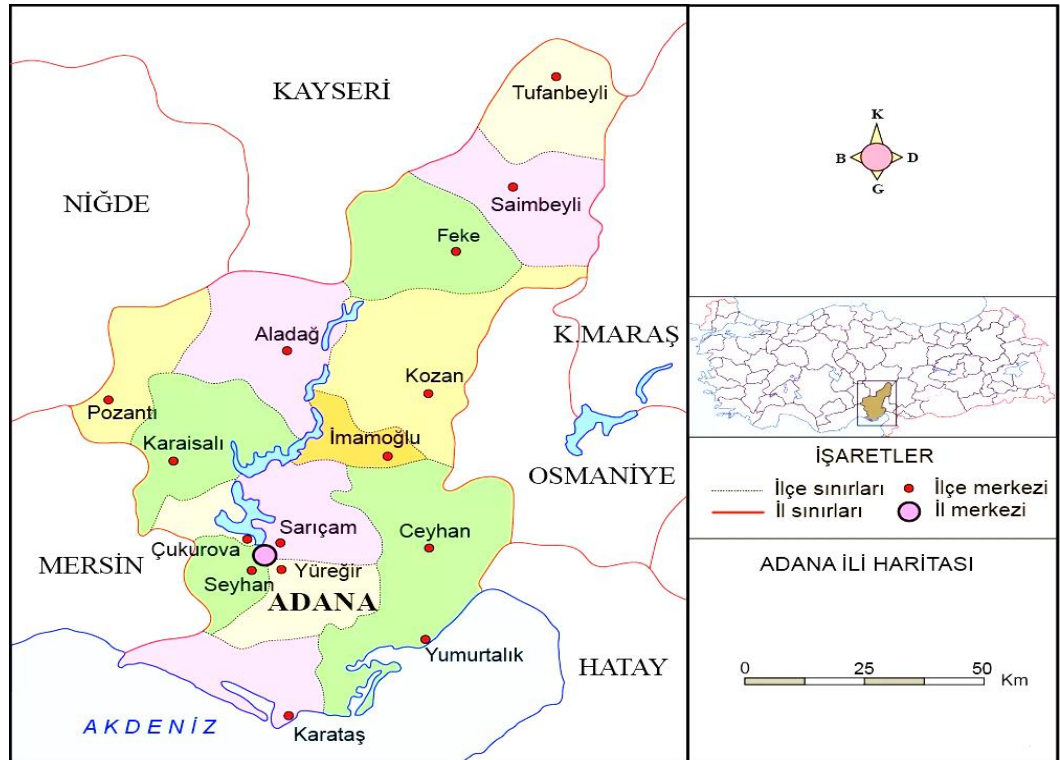
³ *Kuşların en kötüsü saksağandır, ağaçların en kötüsü azgan isimli ağaçtır, arazinin en kötüsü yarık ve çökük olandır, insanların en kötüsü ise Barsganlılardır. Azgan, gül gibi sarı ve beyaz renkte çiçekleri olan bir ağaçtır. Küpe gibi kırmızı meyveleri vardır. Bizde üzüm bağlarının en kötü yerlerine dikilir, odun elde etmeye de yaramaz. Onunla ateş yakıldığı zaman ateşte parçalanarak elbiseleri ve evde bulunan şeyleri yakacak derecede sıçrar* (DLT s.190).

⁴ *Sever mi cihanda asla bir kişi / Yabani dikenı gül ortasında* (GT s. 469).

batıda İmamoğlu, Aladağ ilçeleri ile çevrilidir, yüz ölçümü ise 1690 kilometrekaredir (Kozan Belediyesi, 2021).

İlçe merkezinde rakım 110 m. olup Torosların eteğinde konumlanan Kozan, yağmurlu kışları, kuru ve sıcak yazları ile Akdeniz iklimi şeridinde bulunmaktadır. Toros dağları bu bölgenin kuzeyden gelen serin rüzgârları almasına engel olduğu için temmuzda ve ağustosta yaylaya çıkma ihtiyacı hissedilir. Yaz sıcakları bölge insanlarının yazlak ve kışlak olmak üzere iki konutlu bir yaşama yönlendirmiştir. Kozan ilçe merkezine yaklaşık 30 dakikalık taşıt yolculuğuyla ulaşılabilen en yakın yaylalıklar bölge insanına yaz sıcaklarında can simidi olur. Kozan halkının genellikle yazın göç ettiği yöredeki önemli yaylalar şunlardır: Horzum, Göller, Savruk, Düzağaç, Çataloluk, Çulluşağı, Akçalıuşağı, Kuytucak, Eskimantaş, Tapan Yöresi, Gedikli, Akaya ve İnderesi (Kozan Belediyesi, 2021).

Çalışma alanımız olan Kozan'da temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. İlçenin ovalık kesimlerinde narenciye üretimi yaygındır. Dağlık bölgelerinde ise hayvancılık yanında zeytin, hurma ve son yıllarda yaygınlaşmakta olan keçiboynuzu (harnup) üretimi gerçekleştirilmektedir.

<http://cografyaharita.com/haritalarim/41-adana-ili-haritasi.png>. Erişim tarihi: 18.05.2022.

Araştırma alanımızı oluşturan Adana ili Kozan ilçesi idari sınırları içerisinde yapılan yüz yüze görüşmelerde, “*Bu bölgede Varsaklar nerelerde yaşar?*” sorusuna alınan tüm cevaplar Kozan’ın kuzeyinde sıralanan Toroslar gösterilerek “*Şoo daalarıñ eteanden ötesi hep Farsak.*” cevabı alınmıştır. Bölge de meskûn tüm sakinler bu cevaba katılmakla birlikte kendisini Varsak Türkmeni olarak tanıtanlar Kozan merkez mahallelerinde de yaşasalar kökenlerinin Kozan veya Feke dağlarında kurulu köylere dayandığını ifade eder. Bu sebeple Kozan’da yaşayan yerli nüfus içerisinde “Varsak” yerel söyleyişle “Farsak” oldukça fazladır.

Çeşitli boy ve aşiretlere mensup insanların bulunmasına rağmen ilçe halkının çoğunluğunu Afşar ve Varsaklar oluşturur. Kozan’ın merkez nüfusu 1990 yılı nüfus sayımına göre 56.000 civarındadır. Kozan’ın dağlık ve ormanlık alanlarında kurulu köylerin tamamına yakını Varsaklar oluşturur. En düşük ihtimalle ilçe merkez nüfusunun yaklaşık 25.000 kadarının Varsak olduğu zikredilir (Gökbel, 1998, s. 53). Bu veriden de hareketle ilçeye bağlı merkez mahalle ve köyleri birlikte değerlendirildiğinde ilçe nüfusunun yarıdan fazlasını Varsak Türkmenleri oluşturur demek mümkündür.

Gökbel (1998), Kozan’ın Varsak köylerini şu şekilde sıralamıştır: Çamdere, Çamlarca, Çelenuşağı, Çulluusağı, Çürüklü, Ergenuşağı, Eskimentaş, Ferhatlı, Gedikli, Henîşçakırı, Işıkkaya, Kabaktepe, Kıbrıslar, Karanebili, Kızlar Sekisi, Kuyubeli, Mahyalar, Marangeçidi, Minnetli, Özbaşı, Şerifli, Salmanlı, Velicanlı, Yanalerik, Yukarıgeçili. Bu sıralamanın ardından Kemer, Kızıllar, Köseli, Kuytucak köylerinin Varsak köyü olup olmadığı hususunda ihtiyatlı yaklaşmıştır (s.54). Üçboğa dağı etrafındaki köylerde o havali tabirince Farsak aşireti olarak yerleşen Türkler bulunmakla birlikte bunlar kısmen Karacalı kısmen de Yanalerik adlarındaki mevkilerin köylerinde otururlardı (Çamurdan, 1973, s. 17). Bu bilgi ışığında coğrafi olarak değerlendirme yapıldığında; verilen yirmi altı köye Kemer, Kızıllar, Köseli, Kuytucak ve Bağözü köylerini de eklemek mümkündür. Ayrıca yapılan yüz yüze görüşmelerde Akarca, Boztahta, Düzağaç, Görbeyaz, köylerinde de Varsakların yaşadığı bilgisine ulaşılmıştır.

1.2.2. Tarihi Yapı

Çukurova’nın Toros Dağları eteğinde yer alan Kozan, tarihi geçmişiyle birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Akdeniz Bölgesini İç Anadoluya

bağlayan geçiş güzergâhında yer alan şehir; geçmişin tarihi ve kültürel izlerini köprüleri, camileri ve kaleleriyle halen taşımaktadır.

Kozan tarihte “Sis” adıyla anılmaktadır. “Sis” adını nereden aldığı hususunda farklı görüşler vardır. Çamurdan’a (1973) göre “Sis”, Asurîce “Kasis” (geniş) kelimesinden alınmış; “Kasis” > “Asis” > “Sis” şekliyle kullanılmıştır. Bu görüşle birlikte Rum büyüklerinden birinin adı olan “Salis” ten “Sis” olmuştur. Romalılar tarafından MÖ “Sales” denen bu şehrin adı sonrasında “Sis” olarak anılmıştır (s. 26). Asurlardan kalan tarihi belgelere “Sizu” olarak yazılan şehrin adı “Sis” ile eşleştirilse de daha önce Hittler zamanında var olan bir şehir de olabilir. Zamanla Romalılardan, Ramazanoğullarına sonrasında 1928’e kadar bu isimle anılmıştır. “Sis” adının geçmişi üzerine kesin görüş açıklamak mümkün değildir (Yurtsever, 2018, s. 11-12). Şehrin adı Bizans kaynaklarında “Sision Kastron” ve “Sisin”; Arap kaynaklarında “Sis”, “Sisa” ve “Hisn Sisiya”; Ermeni kaynaklarında “Sis”; Frenk kaynaklarında ise “Sisa”, “Sis”, “Asisium”, “Assis”, “Asis” ve “Ousis” olarak geçmektedir (Halaçoğlu, 1979, s. 820).

Sis ve çevresi MÖ XV. asırdan önce Hitit fedarasyonuna bağlı Asurların yönetimindeydi. MÖ VI. asırda Medlerin ve Perslerin MÖ 333’de Büyük İskender’in hakimiyetine girmiş, sonrasında Selefkilerin himayesinde kalmıştır. MÖ 66-64 yılları arasında Roma İmparatorluğu’na ilhakının ardından 395’te Bizans İmparatorluğu’na bırakılmıştır (Halaçoğlu, 1979, s. 820).

Bölgeye ilk Türk iskânı Abbasiler devrinde gerçekleştirilmiştir. Bölge X. asırda Rumların, XI. asır sonunda Selçukluların, ardından Haçlıların eline geçti. XII. asırda kısa bir süre Konya Selçukluları himayesine giren bölge, sonrasında Bizans ile Kilikya Ermeni Prensligi arasında nüfus mücadelesine sahne olmuştur (Halaçoğlu, 1979, s. 820-821). Sis (Kozan) ve çevresi 1517 Yavuz’un Mısır seferi sonrası Osmanlıya bağlanmış, Adana eyaletine bağlı bir sancak statüsü kazanmıştır. 1519 yılına gelindiğinde Sis Sancağı’nda dört Müslüman mahallesine mukabil bir Ermeni mahallesi bulunmakla birlikte Ermeni nüfusu Türk nüfusundan biraz fazladır (Sümer, 1963, s. 21). Sis Sancağı, 1609-1610 yılları arasında Tarsus’la birlikte Kıbrıs Beylerbeyliği’ne bağlanmıştır (Halaçoğlu, 1979, s. 823-824).

16. yüzyılın sonlarından başlayarak 17. yüzyılda uzun süre devam eden isyanlar ve idarecilerin zulme varan yönetimleri Çukurova’da derebeylik sisteminin güçlenmesine neden olmuştur (Sümer, 1963, s. 61). 1683’te

Kozanoğullarının Feke dağlarında Romalılardan beri işletilen maden ocaklarına saldırmaları, 1699'da Sis şehri yakınlarında tımar sahibi Mustafa'nın arazisini işgal etmeleri ve mahsulüne el koymaları gibi olaylar bölgede uzun süre devam etmiştir (Yurtsever, 2018, s. 94-95). 19. yüzyılın ikinci yarısında devlet merkezinden gönderilen Fırka-i İslâhiye'nin çalışmaları neticesinde aşiretlerin iskânları sağlanmış, derebeylerin yönetimine son verilerek devlet otoritesi tesis edilmiştir (Sümer, 1963, s. 61).

Kozan, 1923'te Cumhuriyet'in ilanından sonra il statüsü kazanmıştır. 5 Mayıs 1926 tarihli meclis oturumunda on bir ilin ilçe olmasına karar verilmiş ve gelirlerinin azlığı gerekçesiyle Kozan da ilçe statüsüne düşürülmüştür (Yurtsever, 2018, s. 391-392).

Günümüzde 132.974 kişilik nüfusa ev sahipliği yapan Kozan'ın on beş merkez mahallesi bulunmaktadır. Bu mahallelerin birinin adı "Varsaklar" olup mahallenin nüfusu 6.234'dir. Kozan'ın çevre köylerinden alının göçle kurulan Varsaklar Mahallesi, adını mahalle sakinlerinin çoğunluğunun Varsak Türkmeni oluşundan almıştır (Kozan Belediyesi, 2021).

1.3. Araştırma Konusu ile İlgili Bilgiler

1.3.1. Varsak Türkmenleri ile İlgili Müstakil Çalışmalar

Kadim Türk tarihi içerisinde varlığı çeşitli tarihi kaynaklarda vücut bulan Varsak Türkmenlerinin tarihi geçmişi ve kültürel özellikleri üzerine son yıllarda çalışmalarda artış gözlenmektedir. Bu çalışmalar, tarihi kayıtlar üzerinden şekillenmekle birlikte yapılan saha araştırmaları ve yüz yüze görüşme yöntemleriyle elde edilen verilerle de güçlendirilmektedir. Varsak Türkmenlerinin söz varlığı ve dil özellikleri üzerine herhangi bir çalışmaya rastlayamasak da Varsakların tarihi ve kültürel özellikleri üzerine kıymetli çalışmalar ortaya konmuştur. Çalışmamızın bu bölümünde Varsak Türkmenleri üzerine yapılmış müstakil çalışmalar ile ilgili bilgi vermeye gayret edeceğiz. Bu kıymetli eserlerin bibliyografik künyelerini çalışmamızın kaynakça kısmında vermiş olmamız nedeniyle bu bölümde yazar ve eser adı ile birlikte eserlerin hem şekil hem de içerik özelliklerine genel hatlarıyla değinmeye çalışacağız.

Bu alanda yapılan en önemli çalışmalardan biri Ali Sinan Bilgili tarafından 1994'te tamamlanmıştır. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı bünyesinde “*XVI. Yüzyılda Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (Varsaklar)*” başlığıyla doktora tezi olarak tamamlanan çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Çalışma 433 sayfa olmakla birlikte, çalışmanın sonunda “XVI. Asır Tarsus Sancak Haritası” ve “XVI. Asırda Tarsus Sancağı’nda Türkmen Boyları (Varsaklar) Haritası” adlarıyla iki harita yer almaktadır. Ayrıca yine çalışmanın sonunda toplam dokuz sayfalık “Kanunnâmeler Fotokopisi” bulunmaktadır. 1994’te tamamlanan bu kıymetli çalışma 2001’de “*Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (Sosyo- Ekonomik Tarih)*” adıyla Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Biz burada yazarın doktora tezi hakkında bilgi vermeyi uygun gördük.

Çalışmanın birinci bölümünde Tarsus tarihi, Tarsus’un 16. yy’da Osmanlı idaresi altındaki teşkilatlanması, Tarsus sancağının idari yapısı ve yönetimi ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise 16. yüzyıl esas alınarak tarihi seyri içerisinde Tarsus şehrinin fiziki yapısı, mahalleleri, nüfusu, iktisadi durumu ve vakıf müesseseleri hakkında tarihi belgeler ışığında bilgiler verilmektedir.

Tarsus Türkmenleri genelinde Varsaklarla ilgili kapsamlı bilgilerin yer aldığı üçüncü bölümde Varsakların sosyal ve idari yapısı ve nüfus durumları ele alınmıştır. Çalışmamızda çokça faydalandığımız bu bölümde Tarsus Türkmenleri olarak da anılan Varsakların 16. yy’da Anadoludaki yayılma alanları, Varsak adının muhtelif kaynaklarda geçen anlamları ve Varsak Türkmenlerini oluşturan boylar (Kosun, Ulaş, Kuştemur, Esenlü, Elvanlu ve Orhan Beğlü) ile ilgili kıymetli bilgiler yer almaktadır. Yine bu bölümde Varsakların; Osmanlı, Karamanoğulları ve Memlûklülerle ilişkilerine de değinilmiştir.

“Tarsus Türkmenlerinde Yaylak-Kışlak Hayatı ve Yerleşim Yerleri” ana başlıklı dördüncü bölümde yaylak ve kışlak yaşamı iktisat, hukuk ve iskân yönlerinden değerlendirilmiş; kışlak ve yaylak yerleşimleri (Tarsus, Kosun, Ulaş, Kuştemur nahiyeleri) tahrir defterleri kaynak gösterilerek mezra adları ve toplanan vergi miktarlarıyla açıklanmıştır. Yine kale yerleşimlerinin, (Külek, Namrun, Babarun, Sinap Kaleleri) iktisadî ve nüfus durumları ile tarihi geçmişleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Çalışmanın beşinci bölümünde bölgenin iktisadi durumu, geçim kaynakları, alınan vergiler ve toprak yönetimi tahrir defterleri kaynak gösterilerek açıklanmıştır.

Çalışmanın 40 sayfalık ekler bölümünde 1519’dan 1572’ye kadar muhtelif tarihlerde yayımlanan toplam beş kanunâme latin harflerine çevrilmiş olarak

verilmiştir. Yine bu bölümde 1536'dan 1572'ye kadar muhtelif tarihli tımar sahipleri, latin harfleriyle ve tablo halinde sunulmuştur.

Varsak Türkmenleri konulu bir diğer önemli çalışma Ahmet Gökbel tarafından yapılmıştır. 1998'de “*Anadolu Varsaklarında İnanç ve Âdetler*” adıyla Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığınca basılan 194 sayfalık eser, üç bölümden oluşmaktadır. Eserin genişletilmiş ikinci baskısı ise 2007'de “*Anadolu'da Varsak Türkmenleri*” adıyla yine Atatürk Kültür Merkezince yayımlanmıştır. 229 sayfadan oluşan çalışmaya ilk baskıda yer almayan yeni bilgiler yanında, Varsak Türkmenleriyle ilişkili Karacaoğlan'ın ele alındığı yeni bir bölüm eklenmiş; böylelikle birinci baskısı üç bölüm olan eser dört bölüm olarak son şeklini almıştır. Çalışmamızın bu bölümünde eserin ikinci baskısı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Genişletilmiş baskısı dört bölümden oluşan eserin birinci bölümünde Varsakların tarihi ve tarihî süreçte yayılma alanları, Varsak kelimesinin anlamı ve Varsakların menşei hususlarında kaynaklarda dile getirilen görüşler sıralanmıştır. Bu bölümde Varsakların Çukurovaya gelişleri ile birlikte Varsak - Memlûklü, Varsak - Karamanoğlu ilişkileri ve Osmanlı hakimiyeti döneminde Varsakların durumu anlatılmıştır. Ayrıca Varsakların yurtları, kabile yapıları ile Karaman, Kırşehir, Antalya, Aydın, Kadirli - Maraş ve İran göçleri hakkında önemli bilgiler bu bölümün içeriğini oluşturur. Günümüz Varsaklarının yerleşim alanları ile birlikte ekonomik, eğitim - öğretim durumları eserin ikinci bölümünde etraflıca anlatılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde yüz yüze görüşme yöntemiyle elde edilmiş bilgiler Varsaklarda “Örf Adet ve İnançlar” ana başlığı altında verilmiştir. Doğumdan ölüme kadar gündelik yaşam içerisinde halen yaşayan inaç ve âdetlerle birlikte tabiat olaylarına dair çeşitli inançlar; Adana, Kayseri, Antalya, Aydın sınırları içerisinde Varsakların yaşadığı bölgelerdeki ziyaret yerleri hakkında bilgi verilmiştir.

Doğduğu ve yaşadığı yer konularında itilafli bilgiler olsa da şiiirlerinden hareketle Anadolu'nun güneyinde özellikle de Varsakların yoğun olarak yaşadığı Çukurova bölgesinde hayatını idame ettiği hususunda yaygın kanaatin bulunduğu Karacaoğlan, eserin dördüncü bölümünün konusudur. Bu bölümde Karacaoğlan'ın doğduğu yer, mensup olduğu aşiret, yaşadığı dönem, öldüğü yer,

şiiirlerindeki Çukurova gelenekleri ve dinî motifler konularında yaygın görüşler ifade edilmiştir.

Ekrem Özbay “*Oğuz Türkmen Boylarından Varsaklar*” isimli eseriyle Varsak Türkmenleri ile ilgili kıymetli bilgiler sunmuştur. 2019’da Hiperlink Yayınları tarafından yayımlanan eser 270 sayfadır. Dört bölümden oluşan eserde Özbay; doğup büyüdüğü yer olan Adana ili, Feke ilçesi, Konakkuran köyü özelinde Varsak Türkmenlerinin sosyal hayatını, geleneklerini, psiko-sosyal durumunu ve unutulmaya yüz tutmuş âdetlerini kayıt altına almıştır. Bir Varsak köyü olan Konakkuran hakkında verilen bilgiler ışığında Feke’nin bütün Varsak köyleri ve genelde Varsak Türkmenlerinin kültürü hakkında önemli verilere bu eserde ulaşılmaktadır.

Eserin birinci bölümünde Varsak kelimesinin anlamı, Varsakların yaşadığı coğrafya ile birlikte tarihi ele alınmıştır. Tarihi bilgiler içerisinde Varsakların Şeyh Cüneyt ve Şah İsmail ile olan münasebetleri ayrı başlıklar halinde izah edilmiştir. Yine bu bölümde Türkiye’de Varsak, Farsak ve Karsak olarak geçen yer adları hakkında bilgiler yer almaktadır.

Eserin ikinci bölümünde yazarın doğup büyüdüğü ve bir Varsak köyü olan Konakkuran’ın tarihçesi; sosyal, coğrafi, dinî ve ekonomik özellikleri aktarılmıştır. Köyde inşa edilmiş köy evleri ile birlikte hayvanların yaşam alanları hakkında bilgiler verilmekle birlikte köyün bitki örtüsü ve köyde yetişen ağaçlar, ağaçların nitelikleri bu bölümde etraflıca anlatılmıştır. Bu bölümün çalışmamıza kaynaklık eden en önemli kısımlarından biri de “Köyde Günlük Hayatta Kullanılan Kelimelerden Bazıları” başlığı altında madde başı yapılmış, 234 kelimeden oluşan bölümdür. Bu kelimelerin sözlük düzeni içinde anlamı verilmiş ve anlamı verilen kelimeler kısa cümlelerle tanımlanmıştır. Bununla birlikte eserin muhtelif yerlerinde geçen bazı kelimeler anlatım içerisinde tanımlanarak ya da anlamı verilerek sunulmuş, bu yönüyle eser Varsak Türkmenlerinin söz varlığı hakkında kıymetli verilere ulaşmamızı sağlamıştır.

“Köyün Sosyo-Psikolojisi” ana başlığıyla verilen üçüncü bölümde köyün günlük ve kültürel hayatı konu edinilmiştir. Ekin biçmek, harman sürmek, un öğütme, pekmez yapmak, kara katran kaynatmak gibi gündelik işlerle ilgili birçok bilgi bu bölümde verilmiştir. Bununla birlikte evlilik, doğum, ölüm, köyde oynanan çocuk ve yetişkin oyunları, yemek çeşitleri, avcılık, av hayvanları, yabani hayvanlar, halk hekimliği, kullanılan ev eşyaları detaylı bir şekilde bu bölümde

anlatılmıştır. Varsakların kültürel kodlarıyla ilgili birçok bilgiye ulaşılabileceğini düşündüğümüz bu bölümün ardından dördüncü bölümde sonuç başlığı altında köyde yazarın şahit olduğu kültürel ve sosyal değişimin yanında köyden kente göç konusu ele alınmıştır.

Varsak Türkmenleri konulu bir başka müstakil çalışma Ömer Faruk Gümüş tarafından yapılmıştır. “*Bir Kara Budun Varsaklar*” adıyla 2019’da Uğur Tuna Yayınlarınca yayımı gerçekleştirilen eser 327 sayfadır. Eserde bölüm ayırımına gidilmemiş olup eser; “Yazar Hakkında”, “Ön Söz”, “Takdim” ve “Giriş” kısımları hariç olmak üzere toplam 44 konu başlığından oluşmaktadır.

“Köken ve Kavram Olarak Varsak Kelimesi” başlığıyla konuya giriş yapılan eserde, çeşitli kaynaklarda geçen Varsak kelimesinin sözlük anlamı verilmiş; Varsak Türkmenlerinin Varsak adını nereden aldıklarına dair görüşler, tarihi kaynaklardan ve yer adlarından hareketle izah edilmeye çalışılmıştır. Bu başlığı izleyen “Varsak, Farsak, Parsak, Barsçak, Barsak, Sak, Saka, Üzerine Etimolojik Bir İnceleme” adlı bölümde Varsak sözcüğü etimolojik olarak incelenmiş; yazar, bu konuyla ilgili tespitlerini dile getirmiştir.

Eserde Varsak Türkmenlerinin tarihi ile ilgili bilgilerin yanı sıra Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde Varsakların izi sürülmüş, yaşadıkları illerde tarihi kayıtlar esas alınarak incelenen her bir il, başlıklar halinde sunulmuştur. Varsak Türkmeni olduğu ya da Varsaklar arasında doğup büyüdüğü, gezip dolaştığı hususunda yaygın bir kanaat olan Karacaoğlan hakkındaki bilgilerle çalışma tamamlanmıştır.

Çalışmamızın bu bölümünde birbirinden kıymetli eserlerle ilgili genel bilgiler verilmiştir. Eserlerin şekil bilgisi yanında kabaca verilmeye çalışılan içerik bilgilerinin, bu alanda yapılacak çalışmalara kılavuz olmasını amaç edindik. İçeriğinde Varsak Türkmenlerinin yer aldığı başka eserin varlığından da haberdarız ancak bu bölümde yer alan eserler Varsak Türkmenlerini doğrudan konu edinmiş olduklarından eserler hakkında kısa bilgiler vermenin faydalı olacağını düşündük.

1.3.2. Varsak Türkmenleri Tarihi

Türklerin Çukurova’ya göçleri ve yerleşmeleri Anadolunun fethinden daha eskidir. VIII. yüzyıl sonlarında Abbasiler zamanında Fergana, Belh, Harezm, Herat ve Horasan’dan birçok Türk getirilerek Çukurova’ya yerleştirilmiştir. Bu

bölgeye getirilen Türkler arasında *Barsakların* da olması muhtemeldir (Bilgili, 2010, s. 9). Burada dikkat çekici husus, yaptığımız yüz yüze görüşmelerde *Varsakların* bölgeye nereden geldiği sorusuna karşılık olarak birçok kaynak kişi Horasan'dan geldiklerini aile büyüklerinden duyduklarını ifade etmişlerdir. Esasen bu kişilerin Horasan'ın neresi olduğu konusunda fikir yürütemediği, Anadolu'ya doğru ilk çıkış noktaları olarak Türklerin ana yurdu olan Orta Asya'yı işaret ettikleri tarafımızca gözlemlenmiştir.

Tarihi kaynaklarda Varsaklar, Karaman ve Ramazanlılar münasebetiyle yer almışlar; Memlûklülerin Çukurova'yı fethiyle adlarından sıkça söz ettirmişlerdir. Ermenilerin Çukurovadaki Müslümanlara ve Suriye - Kayseri hattındaki kervanlara saldırımları Memlûklüleri harekete geçirmiş, Ermenilere yapılan akınlar, Çukurovadaki Ermenileri sarsarken Memlûklü himayesindeki Varsak varlığını güçlendirmiştir (Bilgili, 2010, s. 11). Sonrasında Anadolu Selçuklu Devleti'nden doğan boşluğu Karamanlılar doldurmuş; Anadolu beylikleri arasında güçlenen Karamanlılar, Varsaklar üzerindeki etkisini artırmıştır. İlk olarak 1387'de Osmanlı - Karaman mücadelesi savaşa dönüşmüş, bu savaşta Karamanlı yanında malup olan Varsaklar yüksek dağlardaki yurtlarına çekilerek Osmanlı saldırılarından korunmaya çalışmışlardır (Bilgili, 2010, s. 12). Bu mücadele Ahmedî'nin "İskendernâme" sinde şu beyitlerle anlatılır:

*Étdi anuñla Karaman şāhı ceng
Līk oldı yéryüzi gözine teng*

*Her yañadın isdedi_ol 'avn ü meded
Bu penāh étdi aña ki_oldur Şamed*

*Her bahādur kim Tatarda var-ıdı
Kamu aña leşker ü hem yār-ıdı*

***Varsak** u Turğut u Türk-i Rūm u Şām
Anuñ-ıla bile-y-ıdı_anda temām*

*Çün işitdi bu sözi Ġāzī Murād
Germ yüridi édem déyü bir ad*

*İstemedi kimseneden ol meded
Feth v rdi_a na tevekkül-  n  amed*

*Bar ıdı v   ri iben urdı  arb
D   men-ile eyledi   r ne  arb*

*Cıdalar  ındı u andı t g-i t z
 ana-y-ıdu   opdı r z-ı r sta  z*

*Hem Tatar hem Türk olıban telef
 ılıcına oldılar anu   alef*

* açdı   ninden  araman  an anu 
Oldı mihr-ile sipir   m h anu *

*Ra t u b ng h  kamu terk  tdiler
C n  az z olur alıban gitdiler*

*  n  aramanluda bilürsin ne var
Varı da ı anda oldu t rum r (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 287).*

Varsaklar Sultan II. Bayezid ile  ehzade Cem arasındaki iktidar mücadelesinde Karamanlı Kasım Bey ile birlikte Cem'in yanında yer almışlardır. 1387-1483 tarihleri arasında devam eden Osmanlı - Karaman mücadelesinde Varsaklar zaman zaman başarı kazansa da bu başarılar tarihin seyrini de i tirecek nitelikte değildir (Bilgili, 2010, s. 13).

XVI. yüzyılda Safevi devletinin kuruluşunda Adana ve Tarsus bölgelerini yurt tutan Varsaklar da yer almıştır (Sümer, 1972, s. 154). Varsakların tam manasıyla Osmanlı hakimiyetine girişi Yavuz Sultan Selim'in 1516'da Merc-Dabık ve 1517 Ridaniye sava larını Meml kl lere karşı kazanmasıyla gerçekleşmiştir. Meml k devletine son verilince tüm Çukurova Osmanlı idaresi altına girmiştir (Bilgili, 2010, s. 16).

XVII. yüzyılda, Osmanlı yönetimindeki Çukurova'nın Varsak ve Bozdoğanlardan başka Avşar, Cerid ve Tecirli boyları da önemli sakinlerindendir (Sümer, 1972, s. 197). Kozan sancağının ekser ahalisi Selçukîlerden kalma Türklerdir ve Farsah (Varsak) aşiretinden kopan cemaatlerdir. Bu cemaatler de Kozanoğullarının piyade askerleriydiler. Bunlar Çukurova'da kışlayıp yazın Anadolu içlerine yaylamlara çıkar, bu çıkış Kozanoğullarının müsadeseine bağlı olduğundan onların aşiretlerinden sayılırladı (Paşa, 1980, s. 119).

XIX. yüzyılda Çukurova'da derebeylik sistemi devam etmekle birlikte bölgede en güçlü derebeylik Kozanoğullarıydı. Hakimiyet alanları bugünkü Kozan, Kadirli ve Saimbeyli yörelerini içine alıyordu. Kozanoğulları, adlarını belki de ormanlık alanlarda oturduklarından alan, Varsak Türklerinden idiler (Sümer, 1972, s. 195).

Varsak Türkmenleri, çeşitli Oğuz boylarına mensup aşiretlerin birleşmesinden oluşmuş bir fedarasyondur (Bilgili, 2010, s. 8). Farsaklar, aynı adı taşıyan bir Türkmen beyinin emri altına giren ve Farsak olmayı kabul etmiş teşekküllerin birlikteliğidir. Farsak adıyla Orta Asya'dan çıkıp Çukurova'yı çevreleyen Toroslara yerleşmiş eski bir Türk topluluğudur (Yurtsever, 2015, s. 303). Yaptığımız saha çalışmada Varsak Türkmenleri arasında kültür ve inanç temelli bazı farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Bize göre bu farklılığın tarihi süreçte siyasi nedenleri olabileceği gibi fedarasyon yapısı da bu çeşitlenmenin oluşumunda önemli bir etkidir. Bu farklılıklardan biri inançla ilgili olanıdır. Varsakların geçmişi ile ilgili yöneltilen sorulara karşılık olarak kaynak kişilerden Yüksek'e (1988) göre tarihi süreçte Varsaklar Alevi inancına sahiptir. Özellikle büyüklerinden duyduklarından hareketle bu kanıda olduğunu ifade eden Yüksek; köylerinde (Çürüklü) caminin yakın bir tarihte inşaa edildiğini, Ali ve Hüseyin isimlerinin diğer isimlere göre daha yaygın olduğunu, öğrenciliği ve memuriyeti sırasında yakından tanıdığı Alevi inancına mensup kişilerle arkaik kelime kullanımlarının ve ağız özelliklerinin çok benzediğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra bir başka kaynak kişi Adır (1981) Varsakların Alevîlikle bağı sorulduğunda “Biz Alevîlik niye bilmek, bizim Farsaklarıñ hepisi çalı fakısı!” cevabını vermiştir. Adır'ın ifadesine göre doğduğu, yaşadığı (Karanebili) köy ve çevresinde “çalı fakısı⁵” deyimini mütedeyyin ancak dini bilgileri zayıf, zayıf olan dini bilgilerini

⁵ **fakı** [**< fakîh**] Ar. 1. hoca. 2. müezzin (Kantar, 2011, s. 280).

paylaşmaktan geri durmayan kişiler için kullanılır. Dolayısıyla Adır'a göre Farsakların Alevî inancıyla uzak ya da yakın ilgisi yoktur.

1.3.3. Varsak Adı

Varsak sözcüğü Tarsus ve çevresinde yaşamakta olan bir Türkmen zümresine verilen addır. Bu topluluğun adı genellikle *Vârsâk* (*Vârsak*, *Varsak*, *Varsâk*) suretinde olup ayrıca *Varsah*, *Farsak*, *Fersah* şeklinde de söylenebilir (Sümer, 1963, s. 70). Kozan ve çevre ilçelerde yaşayanlar, etnik yapısı ne olursa olsun bu söyleyişler içerisinde “*Farsak*” şeklini kullanılır (Akalin Ş. H., 2010). Bu kullanım şekli araştırma yaptığımız bölgede değişiklik göstermez. Kaynak kişilerin tamamı adın aslının *Varsak* olduğunu ama kendilerinin *Farsak* şeklini kullandığını ifade eder.

Varsak veya *Farsak* sözcükleri incelenen sözlük ve eserlerde farklı anlamları içerir:

Tarama Sözlüğü’nde: **Varsak (I)** bir Türk boyu, kabilesi. **varsak (II) 1.** eski harp aletlerinden bir çeşit yatağan⁶, kısa kılıç. **2.** taşçıların taş kırdıkları büyük çekiç (Türk Dil Kurumu, 2019 a, s. 4161).

Derleme Sözlüğü’nde: **farsak 1.** akılsız, delişmen (kimse). **2.** dağ köylüsü. **3.** elinden iş gelmeyen, deli dolu kız.” (Türk Dil Kurumu, 2019 b, s. 1837).

Kâmûs-ı Türkî’de: **varsakı 1.** Varsak denilen Tatar kabilesine mahsus bir cins enli yatağan. **2.** yine onlara mahsus bir nevi kayabaşı⁷ (Sami, 1999, s. 1482). Bu tanımların yanında adını Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan Varsak Türkmenlerinden aldığı düşünülen **varsagı**, 3-5 dörlük arasında 8’li nadiren de 11’li hece ölçüsüyle söylenen, özel ezgili şiire verilen addır. Varsağılar “behey, bre, hey gidi” gibi ünlem içerikleriyle yiğitçe bir söyleyişe sahiptir. (Kaya, 2010, s. 757).

Varsak ve varsah sözcükleri geleneksel Harput müziğinde makam adı olarak da kullanılmaktadır (Karkın & İmik, 2010, s. 4-5). Türkmen sahası halk şiirinde Türkmen aydımlarının⁸ makamları bir zamanlar Türkmenistan’da yaşayan Babacan İşan adlı bir kişi tarafından dört biçimde değerlendirilir: mûnaacaat (Allah’ı muhatap alan aydım makamı), muhannes (dünya halinden

⁶ Namlusu kavisli, iki yanı da kesici, bir tür uzun savaş bıçağı.

⁷ Bir Anadolu ezgisi ve bu ezgiyle söylenen koşma, Türk halk edebiyatında çoban türküsü.

⁸ şarkı.

şikayet), düüzarba (şavaş makamı) ve varsakı (sevgi ve aşk makamı) (Azmun, 1966, s. 45). Harput'tan Türkmenistan'a kadar varsak veya varsakı sözcüğünün ezgili şiirlere makam adı olması Varsakların yayılma ve etki alanı hakkında önemli ipuçlarını vermektedir.

Azerbaycan sahasında da benzer bir durum söz konusudur. Guliyev (1999), “Özümüz ve Sözüümüz” adlı eserinde “varsagı” sözcüğünün etimolojisini üç varsayım üzerine temellendirir. Bu yaklaşıma göre ilk olarak varsagı; varsak adlı musikî aletinden adını almıştır, ikincisi *Varsak* adlı kadim Azerbaycan kabilesinin adından alınmadır, son olarak varsak adı verilen aşığın (ozan) el sanatkârının (sanatının) adından gelmiştir (s. 49). Guliyev'in aktardığı bilgileden hareketle **varsagı** “1. bir musikî aleti. 2. kadim bir Azerbaycan kabilesi. 3. ozanlara verilen ad.” anlamlarına sahiptir. Varsağının ozanlık geleneğinden günümüze gelen bir terim olduğu eldeki verilerden anlaşılmaktadır. Varsak adının ozan sözcüğünü karşıladığı da düşünüldüğünde “Varsağı, bir dönemin halk şairleri olan ‘varsaklar’ tarafından yaratılan şiirlerin genel adıdır.” yargısına ulaşmak mümkün olabilir (Oğuz, 1995, s. 53).

Ulaşabildiğimiz kaynaklardan edindiğimiz bilgiler dikkate alındığında Varsakların yalnızca Anadolu'nun güneyinde yurt tutmadığı görülür. Varsaklar Anadolu'nun doğusundan Azerbaycan sahasına, buradan Türkmenistan bozkırlarına kadar derin izler bırakmışlardır. Anadolu'dan Orta Asya'ya uzanan ve Varsak adından vücut bulmuş varsagı, sevgi ve aşk gibi evrensel konuları işlemesi yönüyle de derin bir geçmişin çağımıza düşen gölgesidir denebilir. Varsakaların asırları aşan siyasi ve kültürel varlığı, özellikle bir milletin nazım türüne adını yazdırabilecek kadar etkili oluyorsa; üstelik bu etki Asya'nın içlerine kadar uzanabiliyorsa Varsakları kadim Türk tarihinde önemi küçümsenmeyecek bir yere konumlandırmak mümkündür. Bununla birlikte “Varsak”ın eski bir Azerbaycan kabilesine ad olduğu da düşünülürse Varsakların gerek adının gerekse geçmişinin izini yazılı ilk kaynaklardan itibaren sürmek gerekir kanısındayız.

Ulaşabildiğimiz kaynaklardan edindiğimiz bilgiler yanında yaptığımız görüşmelerde anlatıcılara; Farsak adının nereden geldiği, hangi anlamı barındırdığı hususunda yönelttiğimiz soruların tamamına anlatıcılar; “gitmek istemek”, “kavuşmak istemek”, “bir an önce hedefe varmak istemek”, anlamlarıyla varsak (gitsek, ulaşsak) sözcüğünü kaynak gösterir. Anlatıcılara göre Çukurova'nın ya da kışlağın sıcak havasından bir an önce yaylaklara kavuşma

arzusu, varsak temennisinin çokça dillendirimesini sağlamış; bu sebeple de boyun adı Varsak sonrasında da Farsak şekliyle kullanılır olmuştur. Esasen bu yaklaşım; yakın tarihe kadar göçebe yaşam biçimini benimsemiş, günümüzde de yayla geleneğini sürdüren Türklerin kültürel kodlarıyla uyumludur. Bu yaklaşıma göre *var-* fiil kökü, *-sa* dilek-şart eki ve *-k* şahıs ekidir.

Çalışmamızın bu bölümünde kaynak kişilerin izahatı yanında, Türkçenin tarihi seyri içerisinde meydana gelen ses değişimlerini Eski Türkçe dönemi anlam özellikleriyle birlikte değerlendirerek *Varsak* adının kökeni üzerine düşüncelerimizi, üç alt başlık altında ifade etmeye gayret edeceğiz.

1.3.3.1. *barıgsa-* Temelli Yaklaşım

Kaynak kişilerin söylemlerinden hareket ederek yapacağımız tetkikte çıkış noktamız olacak sözcük *bar-* “*var-*” fiilidir. Eski Türkçede bu eylemin *Varsak* adına şekil ve anlam yönüyle en yakın teşekkülü ise *barıgsa-* fiilidir.

Eski Türkçe döneminde *barıgsa-* fiilinin “gitmek istemek” anlam karşılığıyla kullanıldığı görülmektedir (Caferoğlu, 2021, s. 33). Kelime Eski Uygur Türkçesi metinlerinden olan “Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi”nde yukarıda verilen anlamıyla geçmektedir. ...*udçı är näglük barıgsa-sadıñaz*... “Sığırtmaç: Niçin gitmek istiyorsunuz?” (Hamilton, 2020, s. 64). Bu anlamıyla değerlendirildiğinde *Varsak* adı, ET döneminde kaynak kişilerin ifade ettiği bağlama yakın bir kullanıma haizdir. ET döneminde fiilden fiil yapım eki olarak kullanılan *-ğ+sa / -ğ+se*, eklendiği eyleme “bir şeyi yapmak istemek” anlamı veren birleşik bir ektir (Gabain, 1995, s. 59). Bu nedenle kelime, *bar-ı-ğsa-* “varmak istemek” anlam ve yapısıyla ET döneminde şekillenmiştir demek mümkündür. Ayrıca Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden olan Dîvânu Lugâti’t-Türk’te *ol ewke barıgsa.dı* “o, eve vb. yere gitmek istedi” cümlesinde tanıklanan kelime bu dönemde de aynı anlamıyla kullanılmaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 484). *Ol mundın barıgsak tegül* “o, buradan gidecek değil”, *ol munda turugsak tegül* “burada durmak onun hakkıdır”, *ol ewke kirigse.k* “o eve girmeyi temenni ediyor”, *ol berü keligse.k* “o buraya gelmeyi temenni ediyor” cümleleri de yine DLT’den örneklendirebileceğimiz benzer yapıları kullanımlardır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 248).

Kaynak kişilerce aktarılan yapıda sözcüğün son sesi *-k* kişi eki gibi görünse de Gabain’e (1995) göre ET döneminde kullanılan fiilden isim yapım eki

-k, -k; -uk, -ük , (-ğ ile yapılanlardan farkı kesin olarak tespit edilememekle birlikte) ile yapılan isimler bazen edilgenlik, bazen de yapılan işin sonucunu bildirir; genelde sıfat olarak kullanılır (s.54). Buna göre kelime *barıgsak* “varma isteği gerçekleşen, hedefine ulaşan, bir yere ulaşma amacını gerçekleştiren” anlamlarını kazanmıştır denebilir. Benzer bir yapıdaki *barsa-* fiili “varmak, gitmek istemek” anlamıyla, Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden olduğu genel kabul gören “Behcetü’l-Hadâik fî Mev’izati’l-Halâik” adlı eserde geçmektedir (Canpolat, 2018, s. 347). “*Her kimün kim köñlinde şıdķ bar erse / Diñlese ol bu ħaberni barsadum dip imrenür*” (Canpolat, 2018, s. 266) mısralarında tanıklanan kelimenin Türkçenin tarihi seyri içerisinde varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz.

Doğu Türkçesinde -ğ / g, ekseriya -k / k’ye tekabül eder; pek çok Batı ağızlarında kaybolmuştur (Gabain, 1995, s. 38). Tespit ettiğimiz örneklerden daha ziyade ğ / g, k, l ünsüzleri ile özellikle r ünsüzünün düştüğü görülür: *suvsağlık* > *suvsalık* “susuzluk”, *ķulğak* > *ķulak* “kulak” (Eraslan, 2012, s. 84). ET’de eklerin başında bulunan ğ’lar kelime bünyesine dahil olup düşenler hariç genellikle diğer Türk şivelerinde muhafaza edilmiş, Batı Türkçesinde ise düşmüştür: -ğan > -an (yap-an), ğa > -a (taş+a) olması gibi (Ergin, 2000, s. 87). Ayrıca genel Türkçede olduğu gibi, Uygur Türkçesinde de kök ve gövdeler yapım veya işletme eki aldıklarında orta hece durumundaki ekseri bağlayıcı ünlü düşer: *negülük* > *neglük* “niçin”, *tiyşdiler* > *tiyşdiler* “söyleştiler”, *evirilip* > *evrilip* “çevrilip” örneklerinde görüldüğü gibi (Eraslan, 2012, s. 81-82).

Yukarıda izahı yapılan ğ sesinin ve bağlayıcı ünlünün düşmesi hadiseleri *barıgsa-* eylemi özelinde değerlendirildiğinde sözcüğün, *barıgsa-* > *barısa-* > *barsa-* şekliyle gelişim gösterdiği söylenebilir. ET döneminde kullanımını yukarıda izah ettiğimiz fiilden isim yapım eki -k’nin eyleme eklenmesiyle *barsak* “varma isteği gerçekleşen, hedefe ulaşan” anlam ve yapısını kazandığı hususu mümkündür.

Kelimenin ilk ünsüzü v- nin Türk dili tarihi ve gelişimi boyunca kelime başında yer almadığı görülmüştür. Ancak günümüzde v- ile başlayan kelimeler başta Türkiye Türkçesi olmak üzere tüm Türk şive ve lehçelerinde önemli bir yekün teşkil eder (Caferoğlu, 1971, s. 29-30). Bu durum yabancı kelimelere mahsus gibi görünse de p, b, f, m ile diş-dudak seslerinden f, v fonolojik olarak aynı çıkış organlara bağlı seslerdir. Bu gerçeklikten hareketle kelime başındaki v-

'nin aynı telaffuz yuvasından türeme seslerden doğma olduğu görülür (Caferoğlu, 1971, s. 31-32). Bu nedenle ET *bar-* eylemindeki kelime başı *b-* Türkiye Türkçesinde *v-* ye döner, *var-* şekliyle kullanılır. Türkçede bu değişimi örneklendirecek başka kullanımlar da vardır. ET *bir-* > TT *vir-* “vermek”, ET *bar-* > TT *var-*, “varmak” (Ergin, 2000, s. 84). Bununla birlikte *v* ve *f* arasındaki fonolojik değişimler kelime başı ortası ve sonunda yaygın olarak bulunur: *fur-* < *vur-*, *far* < *var*, *vägät* < *fägät*, *hălfät* < *halvät*, *çufal* < *çuval*, *aläf* < *aläv* vb. (Caferoğlu, 1964, s. 17-18).

Yukarıda izahı yapılan ses değişimleri esas alındığında ET döneminde kullanılan *barıgsa-* “varmak istemek” fiilinin *barıgsa-* > *barısa-* > *barsa-* şeklinde gelişimini tamamlayıp *barsa-* fiiline *-k* fiilden isim yapım ekinin gelmesiyle *barsak* “varma isteği gerçekleşen, hedefine ulaşan, bir yere ulaşma amacını gerçekleştiren” anlamlarıyla kullanılabileceğini söylemek mümkündür. ET’den Türkiye Türkçesine değişimini izah ettiğimiz *b-* > *v-* *~f-* ’yi de değerlendirdiğimizde kelimenin, *Barsak* > *Varsak* nihayetinde bölge ağzında kullanılan son şekli olarak *Farsak*’a evrildiği hususu fonetik olarak mümkündür.

Osmanlı tarihinden bahisle ve tahrir defterlerinin tetkiki neticesinde *Varsakların* Oğuz veya diğer adıyla Türkmenlerin Üçok koluna mensup olduklarını söylemek bile mümkündür (Sümer, 1963, s. 71). Batı Türkçesi ise Oğuzların dilidir. Oğuzlar, XI. yüzyıl başlarında ana yurtları olan bugünkü Kazakistan çevresinden koparak Güneybatı Asya’ya hakim olmuşlar; XIII. yüzyıldan itibaren Moğol baskısı neticesinde Azerbaycan, Anadolu ve sonradan Rurumeli, Oğuzların vatanı olmuştur (Banguoğlu, 2019, s. 15). Bu bağlamda *barıgsa-* sözcüğünün tarihi seyri içerisinde gösterdiği ses değişimleri, Batı Türkçesinin ses değişimleriyle uygunluk gösterdiği söylenebilir.

Yukarıda olabilirliği üzerine yaptığımız açıklamalarla birlikte halk etimolojisi üzerine temellendirdiğimiz bu yaklaşım, kelimenin tarihi gelişimini fonetik ve morfolojik olarak makul bir izah zeminine otursa da *Varsakların* geçmişi ve kültürel kodları esas alınarak yapılacak izah üzerine temellenmemektedir. Yaptığımız saha araştırmalarından edindiğimiz bilgiler, *Varsakların* savaş, kıtlık, zorunlu iskan vb. durumların dışında sistemli bir konargöçer yaşam tarzını benimsemedikleri; yaylak kışlak göçlerinin kısa menzilli olduğu gerçeğine ulaştırmaktadır. Tarım ve hayvancılığı temel geçim kaynağı olarak benimseyen *Varsakların* yaz ayları başında meskûn alana ekim

yapılan tarlalara hayvanların zarar vermemesi için yerleşim alanlarına yakın yüksek dağ zirvelerine hayvan otlatma amaçlı göçler yaptıkları görülmektedir. *Ekin salağı* adı ile anılan bir önceki yıl ekimi yapılan alanlarda hayvan otlatma yöntemi, göçlerin kısa menzilli olduğu ve topyekün bir nüfus hareketi olmadığı gerçeği, kelimenin kökeni konusunda “varma isteği duyan, kavuşma arzusunda olan” anlamı üzerinden var- fiilli köken hususunda halkın benzetme ya da ses temelli bir yaklaşım sergilediği hususunu akla getirmektedir. Göçlerin kavuşma arzusu duyacak kadar uzun menzilli olmayışı kelimenin kökenini dilek anlamlı “varsa-” fiiline bağlamayı zorlaştırmaktadır. Esasen halk etimolojisi, bazı eski kelimelerin gün yüzüne çıkarılmasında önemli olsa da benzetmelere ve ses uyumlarına dayanarak kelimeler hakkında yanlış etimolojik bilgi verebilmektedir (Bayat, 2005, s. 46). Örneğin, Isparta iline bağlı Keçiözü ilçesinin adı yerli halkça *keçi* kelimesine bağlanmıştır. Keçiözü çevresinde koyun yerine daha çok *keçi* besleniyor olması ET *kiçi* (kiçiğ) “küçük, ufak” kelimesinin *keçiye* çevrilmesini kolaylaştırmış olsa da Keçiözü adının *keçiye* dayandırılması doğru bir yaklaşım değildir (Eren, 2018, s. 79). Bu ve benzeri örnekler halk etimolojisinin ses ve biçim benzerliklerinden hareketle hatalı veriler sunacağı gerçeğini önümüze koymaktadır.

1.3.3.2. bars+suk Temelli Yaklaşım

Eski Türkler totemizmin sonucu olarak hayvan adlarını kabile adı olarak da almışlardır (Orkun, 2020, s. 17). Türk tarihinde bu durumu örneklendirecek birçok kullanım vardır. Kendilerini Türk soyundan bilen Moğol kavimlerinden ikisinin adı: *Göndü Çino* (erkek kurt), *Ülakçin Çino* (kurt) olarak geçer. Tarihî Kırğızlarda: *Buğu, Böri, Kara Böri, Sarı Böri*; Türkmenlerde: *Teke, Kanak, Tilki, Köpekler, Danalar* gibi boy adları Orta Çağ yazılı kaynaklarında geçmektedir (Bayat, 2008, s. 70).

Tarihte Türkler klan ve kabilelerin uruk adları, boy adları, cemaat adlarını ve unvanlarını kendi adıyla beraber kullanmışlar, evlatları da bu kullanım şeklini devam ettirmişlerdir. Bu kullanım, şu an bildiğimiz soyadı kavramını tam olarak karşılamasa da bir nevi soyadı görevini üstlenmiştir (Kaşgarlı, 2013, s. 296-297). Türk devletlerinin ileri gelenlerinin hayvan adı veya unvanı kullandıkları birçok örnekte görülür. Göktürk şadlarından birinin adı *Böri Şad*’dır. Karahanlılarda *Buğra* (damızlık deve) adı çok kullanılır. Selçuklularda *Tuğrul, Sungur* adları

önemli devlet adamlarınca kullanılırken Büyük Bulgaristan devletinin kurucusu *Kurt Han*'dır (Bayat, 2008, s. 72). Ayrıca Tarsus ve çevresinde yaşayan Varsak Türkmenlerini oluşturan *Kosun, Ulaş, Kuştemur, Esenlü, Elvanlu* ve *Orhan Beğlü* boylarının isimlerini boy beylerinden aldıkları tespit edilmektedir. Bu nedenle Varsakların da adını boy beyinden yani bir şahıstan almış olması kuvvetli bir ihtimaldir (Bilgili, 1994, s. 116).

Yılmaz Kurt tarafından yapılan Adana iline ait 1572 tarihli tahrir defterinin onomastik incelemesinden anlaşıldığı üzere *Varsak* adı o yıllarda kişi adı olarak kullanılmaktadır. Yine aynı çalışmada kelimenin *Farsak Durmuş* (s. 212), *Varsak Hasan* ve *Varsak Mustafa* şekliyle kişi adına unvan olarak da kayda geçtiği görülmektedir (Kurt , 1991, s. 249). Aynı çalışmada Varsak Türkmenlerini oluşturan boylardan *Elvanlu* (Elvan) (s. 209), *Esenlü* (s. 210), *Kuş Temur* (s. 229) ve *Ulaş* (s.248) kelimeleri de kişi adı olarak kayıtlıdır. Bununla birlikte Tarsus bölgesinde yaşayan ve kaynaklarda Varsak olarak anılan Türkmen oymakları arasında *Dodurga* oymağı vardır ki bu oymak, *Esen Bey* tarafından idare edilmekte olup bundan ötürü *Esenlü* adını almıştır (Sümer, 1972, s. 257). Yine Tarsus bölgesindeki en büyük boylardan biri de *Ulaş* boyu idi. *Ulaş*, bu boyu idare etmiş olan beyin adıdır ve *Ulaşoğulları* en tanınmış Varsak beyleri arasındadır (Sümer, 1972, s. 341). İç-İl bölgesindeki Türk halkı arasında önemli bir yere sahip olan *İğdirlerin* adı da II. Beyazıd devrindeki Osmanlı - Memlûk harbi dolayısıyla adı geçen *İğdiroğlu* adlı beyin adından mülhemdir (Sümer, 1972, s. 357).

Varsak adının menşei hakkında ileri sürülebilecek görüşlerden biri bu kelimenin *barsak* sözcüğü üzerine temellendiğidir. Ayrıca IX-XII. yüzyıllar arasında yazılmış birçok eserde rastlanılan *barsak* sözcüğü; şahıs, kavim ve mevki adları olarak *Barsah, Barshân, Barsgân* veya *Barsğan* olarak geçmektedir (Bilgili, 2010, s. 6). IX. yüzyıldan itibaren yazılı metinlerde özel ad olarak kullanımına sıkça rastlanan *barsak* ve türevi sözcüklerin izini Türkçenin yazılı ilk metinlerinden dolayısıyla Orhun Abideleri'nden başlayarak sürmek doğru bir yaklaşım olur düşüncesindeyiz.

Bu bilgiler ışığında Varsak adı üzerine bir değerlendirme yapıldığında Eski Türkçe'den Türkiye Türkçesi'ne *b- > v-* değişiminden hareketle akla gelen ilk hayvan ya da kişi adının *bars* olduğu görülür. TT'de *pars* olarak kullanılan sözcük ET'de **bars** “1. pars, pelenk. 2. 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde bir yıl adı. 3. (şahıs adı), bars beg (şahıs adı), bars buka (şahıs adı), bars kan sungun (şahıs

adı), bars urungu (şahıs adı).” anlam ve şahıs adlarını karşılayacak şekilde kullanılmaktadır (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 41). Ayrıca yukarıda bahsi geçen 1572 tarihli tahrir defterinin onomastik incelemesinde *Pars* kişi adı olarak kayıtlıdır (Kurt , 1991, s. 236).

Türk yazı dilinin ilk örneği olarak nitelendirdiğimiz Orhun Abidelerinde *Bars* sözcüğü kişi adı olarak geçer. Kül Tigin Abidesi doğu yüzü 20. satırda: **Bars** beg erti. Kağan atı bunda biz birtimiz. “Bars bey idi. Kağan adını burda biz verdik.” (Ergin, 2001, s. 14-15). Yine Bilge Kağan Abidesi doğu yüzü 16. satırda: *Eç[ümiz apamız tutmuş yir sub idi]siz kalmazun [tiyin Az budunuğ itip yaratıp ... Bars Beg]*. “Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz kalmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip ... Bars bey” ifadelerinde *Bars* kişi adı olarak kullanılır (Ergin, 2001, s. 38-39).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde bars sözcüğünün “par” ve “pars” olarak iki şekilde kullanımı örneklendirilebilmektedir. Ahmed-i Dâ‘î’nin rüya tabirleri konulu “Tercüme-i Kitâbü’t-Ta‘ bîr” adlı eserinin altmışıncı bābında, “Düşde Pars Görse Anı Bildürür” başlığı altında; “*Eger bir kişi düşünde **pars** görse bu didiğim kişiye hem-şoḥbet ide. Ve eger dişi **par** görse nikāḥ-ıla bir ‘ avrat ala.*” şeklindeki açıklaması bu kullanımı örneklendirmektedir (Çebi, 2021, s. 259). Bu örnek kullanım kelimenin “bars” yanında “bar” olarak da değerlendirilebileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Bars kişilere ad olmasının yanında on iki hayvanlı takvimde yıllardan birine adını veren hayvandır. Bars yılında bolluk ve bereket olacağına inanılır (Dilek, 2021, s. 158). Bu durum kelimenin geçmişte kullanım yaygınlığına delil olarak gösterilebilir.

Varsak adının izini Orhun Abidelerinde sürmeye devam ettiğimizde *suk* sözcüğü, “ihtiras, iştihak, heves, hasret, istek; kırgınlık, hiddet” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (Ergin, 2001, s. 111). Aynı kelime Talat Tekin’in “Orhun Yazıtları” adlı çalışmasının sözlük kısmında “haset, kıskançlık, hırs, öfke” anlamlarıyla karşılanmıştır (Tekin, 2019, s. 98). Bilge Kağan Abidesi doğu yüzü 38. satırda: *Otuz artuḳı tört yaşıma Oğuz tezip Tabğačka kirti. Ökünüp süledim. **Suḳun** [...oḡ]lın yotuzın anda altım. İki ilteberlig budun [..]* “Otuz dört yaşında Oğuz kaçıp Çin’e girdi. Eseflenip ordu sevkettim. Hiddetle ..., oğlunu, karısını orda aldım. İki valili millet ...” ifadesinde *suk* sözcüğü “hiddet” anlamıyla kullanılmıştır (Ergin, 2001, s. 50-51).

ET döneminde **suk** “1. sakin; 2. ihtiras, heves, iştiaak, özlem, istek; 3. kızgınlık, hiddet; 4. düz, doğru; 5. şahıs adı; 6. fırça.” anlamlarını karşılar (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 202). Eski Uygur Türkçesi döneminde yazılan ve Manihaist Uygurların tövbe duası olarak nitelendirilen “Huastuanifit” adlı yazılı metinde *suk* sözcüğü “hırs, tamah, aç gözlülük” anlamlarıyla dört kez, farklı cümleler içinde kullanılmıştır (Özbay B. , 2019, s. 153). Adı geçen eserde “... *tudunçsuz uvutsuz suk yäk [birlä]*⁹...” (s.79), “...*ymä tudunçsuz uvutsuz suk yäk üçün*¹⁰...” (s. 88), “...*üzütümüz tudunçsuz uvutsuz suk yäk s(ä)viginçä yorıduk için*¹¹...” (s. 90), “...*tudunçsuz uvutsuz suk yäk üçün*¹²...” (s. 90) ifadeleri içinde tanıklanan kelime; kullanıldığı cümlelerde olumsuz anlamlı sözcüklerle nitelense de “hırs” ve “heves” anlamlarını korumaktadır. Bahse konu kelime Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden olan Kutadgu Bilig’de: **suk** *erse kılınçı yig erse özi / iñek erse kılkı uñutsuz közi* “Sonra da hırslı ve çiğ (ham) insanlar ile aceleci huylu ve utanmaz gözlü olanlar” (Çağbayır, 2019, s. 148) dizelerinde ET dönemindeki anlamına uygun bir şekilde kullanılmaktadır. Kelime Dîvânü Lugâtî’t-Türk’te **sak er** kalıbı içinde “uyanık ve kıvrak zekalı” anlamı ve **sak sak** “uyanık olun!” şekliyle kale ve surları düşmana karşı koruyan askerlere uyarı sözü olarak kullanılmaktadır (s. 145). Ayrıca kelime **su.k er** “açgözlü, doymaz” ve **su.k erñe.k** “işaret parmağı” anlamlarıyla yer almaktadır. Eserde işaret parmağı anlamına “Bu, hırslı bir parmaktır çünkü yemeği almaya ilk o başlar.” açıklaması eklenmiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 401). Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinden “El-İdâk Haşiyesi” adlı eserde madde başı yapılan **suk barmak** sözcüğü “işaret parmağı” açıklamasıyla karşılanmıştır (İzbudak, 1936, s. 44). Yine Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinden olan Codex Cumanicus’ta “şehvet, cinsel istek” anlamıyla *özge kişiniñ nemesi[n] suhlanmagıl* cümlesi içinde kullanılmaktadır (Argunşah & Güner, 2015, s. 285). Kelimenin tespit edebildiğimiz kullanımlarının tamamı, anlamı itibarıyla insan özelliği ya da uzvu niteliği taşıma görevi üstlendiği de dikkate değer bir durumdur. Türkçenin farklı dönemlerinde aynı anlamda kullanılan kelimenin bir isimle birleşerek önce kişi adı sonra da boy adı olabileceğini söylemek olasıdır.

⁹ “...şeytanın utanmaz, ahlaksız ihtirasları...” (age. s. 92)

¹⁰ “...utanmaz, ahlaksız hırs şeytani için...” (age. s. 94)

¹¹ “...ruhumuz utanmaz, ahlaksız, şeytani hırsların hevesine daldığı için...” (age. s.95)

¹² “Utanmaz, ahlaksız, şeytani hırs(lar) için...” (age. s.95)

Yukarıda verilen *bars* kelimesinin anlamları arasında *bars buka*, *bars kan sangun*, *bars urungu* kelimelerinin birleşik yapıları kişi adı olarak ET döneminde kullanılıyor olması “*bars*”ın “*suk*” ile de birleşik ad oluşturabileceğini düşündürmektedir. Nitekim *bars buka* kişi adında **buka** “1. boğa; 2. şahıs adı.” (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 54); *bars kan sangun* kişi adında **sangun** “şahıs adı.” (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 195) ve *bars urungu* kişi adında **urungu** “1. savaşçı, muharip, 2. bayrak.” anlamlarını karşılarken; **urungu sangun**; **urungu tudun çiğşi**; **alp urungu tutuk**; **inel urungu**; **kedim urungu**; **külüg urungu**; **kıyağan urungu** ve **kul apa urungu** birleşik adları şahıs adı olarak verilmiştir (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 236). Ulaşabildiğimiz kaynaklarda *bars suk* yapıları bir kişi adına rastlayamamak da yukarıdaki izahatlar bizi bu yapıda bir şahıs adı olabileceği yönünde fikir yürütmeye zorlamaktadır.

Benzer bir yapıya sahip olduğunu düşündüğümüz **sıñarsuk** sözcüğü DLT’de “bir ata binen ikinci kişinin oturduğu yer” anlamıyla açıklanmıştır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 507). Yine birleşik yapıları olarak değerlendirdiğimiz kelime *suk* sözcüğünün anlamı üzerine yukarıda yaptığımız izahatın yanında **sıñar** sözcüğü yaptığımız saha araştırmalarında “eş, dost, arkadaş” anlamlarını taşımaktadır. Kelime DLT’de ise bir şeyin kenarı anlamıyla karşılık bulmuş, “**sıña.rdın yoru**” cümlesiyle tanıklanmıştır. Cümle “kenardan yürü” anlamını taşır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 500). Bu kullanım *suk* sözcüğünün başka sözcüklerle de birleşebileceği fikrini akla getirmektedir.

Suk sözcüğünün taşıdığı “heves, iştiaak, özlem, istek” anlamlarına dikkat edildiğinde, sözcüğün görüşme yaptığımız anlatıcıların Varsak adına kaynak gösterdiği ve “varmak istemek, gitme hevesinde olmak, ulaşma ya da kavuşma arzusu taşımak” anlamı taşıyan varsak (gitsek, ulaşsak) sözcüğüyle bağlam yakınlığı olduğu görülür. Bu sebeple anlatıcıların ifade ettiği *var-* eylemini *bars* adıyla ilişkilendirip *suk* sözcüğündeki anlam yakınlığını da değerlendirdiğimizde Varsak adının *bars+suk* birleşiminden teşekkül etmiş olabileceğini değerlendirmekteyiz.

Türkçede gerek köklerde gerekse kök ve ekler arasında bir kelime düzlükten (*a, e, ı, i*) sonra ancak düzlük, kalınlık incelik durumu da esas alınarak gelir. Bir kelime *a, ı* ya da *e, i* ünlüleri bir araya gelebilir (Ergin, 2000, s. 73). Türkçede vokal uyumunda, sonra gelen önce gelene tabi olduğu için düzlük yuvarlaklık uyumunda kelime köklerinde sonraki hecelerin durumunu ilk hecenin

ünlüsü tayin eder (Ergin, 2000, s. 73-74). ET *badruk* > TT *bayrak* “bayrak”, ET *bağarsuk* > TT *bağırsak* “bağırsak”, ET *baltu* > TT *balta* “balta, teber” örneklerinde görüldüğü üzere kelimelerin tarihi seyri içerisinde ilk ünlüsü sonraki ünlüleri kendisine tâbi kılmış ve düzlük-yuvarlaklık uyumu TT’de sağlam bir zemine oturtmuştur. Bu yönüyle değerlendirildiğinde *bars* sözcüğünde yer alan düz-geniş *a* ünlüsü, *suk* sözcüğüyle birleşme sonrası *suk* sözcüğündeki yuvarlak-dar *-u-* ünlüsünü düzleştirerek kelimeye *sak* şeklini vermiş olabilir. Bu birleşik yapıda *bars+suk* > *bars+sak* değişimi ve *bars* kelimesine eklenen *suk* sözcüğünün anlamı bir araya getirilip değerlendirildiğinde “bars kıskançlığı, bars hırsı, bars öfkesi, bars hevesi, bars özlemi, bars isteği, bars kızgınlığı, bars hiddeti” anlamları ortaya çıkar. Ortaya çıkan anlamlar ve oluşan birleşik kelime, bu şekliyle kişi ya da boy adı olabilecek niteliktedir.

Sak sözcüğü, Kh.T döneminde “uyanık, dikkatli” anlamı taşımaktadır. Kutadğu Bilig’de geçen *İkinçi osal bolma sak tur oduğ / Saña tegmesün bir müfāca yoduğ* beyitinde “İkincisi, dalgın olma, dikkatli ol, uyanık dur. Sana başkasının yüzünden ansızın bir felaket gelmesin.” anlamıyla kullanılmaktadır (Çağbayır, 2019, s. 179). EAT döneminde ise *sak* “uyanık, dikkatli, uykusu hafif” anlamı taşımaktadır (Kanar, 2011, s. 579). ET *suk* > EAT *sak* “uyanık, dikkatli” anlam ve şekliyle gelişme gösteren kelime, EAT dönemi eserlerinde de tanıklanmaktadır. EAT dönemi eserlerinden olan “Garip-nâme”de kelime: *Çün kim işitdi bu sözi ol kulağ / Ğafleti elden bıraktı oldu sak* beyitinde; “O kulak bu sözü işitince gafleti bırakıp devamlı uyanık kaldı, hep Allah’la oldu” biçim ve anlamıyla kullanılmaktadır (Yavuz, 2000, C. I/1 s. 79). “Kenz’ül-Küberâ ve Mehekkü’l-Ulemâ”da ise kelime, *Ṭatlu nefsler dileyen sak gerek / Niçeme acı ola söz hağ gerek* dizelerinde aynı anlamıyla tanıklanmaktadır (Yavuz, 1991, s. 78).

Türkçede bazı ünsüz yığılmaları mümkün olmakla birlikte genellikle telaffuzu konuşucuya güç geldiğinden hemen değişikliğe uğrar, kaybolur veya göçüşme meydana gelir (Gabain, 1995, s. 41). *Bars+suk* birleşik yapısında üst üste gelen *s* ünsüzlerinden birinin düşmesi olasıdır. Bununla birlikte yukarıda izahı yapılan *b-* > *v-* / *v-* ~ *f-* değişimleri de değerlendirildiğinde Farsak adı; *bars+suk* > *bars+sak* > *barssak* > *barsak* > *varsak* > *farsak* şeklinde günümüz açısından gelişimini tamamlamıştır, kanaatini taşımaktayız.

1.3.3.3. bars+ak Temelli Yaklaşım

Varsak adının kökeni üzerine değerlendirmeyi *bars* ekseninde sürdürdüğümüzde ET döneminden bu yana kullanılan isimden isim yapım eklerini tetkik etmek yerinde olacaktır. Yaptığımız araştırmalarda ekin ET’den günümüze sözcüğe eklenmesinde sözcükte ya da ekte görülebilecek ses değişimleri yanında, bağlandığı ada yüklediği anlamı da dikkate almaya çalıştık. Bu değerlendirmeler ışığında *bars* sözcüğüne eklenerek Varsak adına uzanacak eklerden biri *+ak / +ek, +ık / +ik, +uk / +ük* ekidir.

+ak / +ek, +ık / +ik, +uk / +ük eklendiği ada küçültme ve sevgi anlamı katan isimden isim yapım ekidir. *Öğ+ük öğük* “annecik” (*ög* “anne”), *yul+ak yulak* “küçük çay, derecik” (*yul* “çay, dere”), *çöp+ik çöbik* “çöp, bulanıklık” (*çöp* “çöp ve benzerleri”) buna örnek gösterilebilecek kelimelerdir (Gabain, 1995, s. 57).

Ekin *bars* sözcüğüne eklenmesiyle oluşan *bars+ak barsak* “barsçık, küçük bars” kelimesinin kişi adı olarak kullanılması mümkün görünmektedir. Kişi adı olarak kullanılması muhtemel sözcüğün bir boya ad olması da ihtimal dahilindedir. Kelime bu yapıyla Varsak adına şekil itibarıya yakın görünmektedir. Kelimenin *barsak > varsak > farsak* olarak yapısal değişimini izah ettiğimiz bu yaklaşım da Varsak adının kaynağı hakkında üzerine düşünülmesi gereken bir yaklaşımdır kanaatindeyiz.

Varsak adını *bars* sözcüğüne dayandırmamızı gerekçelendirecek bir başka bilgiyi Kırzioğlu’nun “Kars Tarihi” adlı çalışmasından ediniyoruz. Kırzioğlu’na (1953) göre Varsakların kökeni MÖ. 130-127 yıllarında Anadolu’ya yerleşen Bulgar Türklerinin *Velentur* boyunun *Karsak* oymağına dayanır. 1064 yılında Orta Toroslara gelen Kars ili Bulgarları, buradaki en yüksek dağa Bulgar Dağı; Maraş, Adana, Silifke bölgelerinde bazı kasabalara Kars adlarını vermişlerdir (s. 15). Kırzioğlu (1953) bu biginin ardından *k- > f-* değişimini *karı- > farı-* “kocamak”, *takuk > tavuk* “tavuk” vb. örnekleri sıralayarak Varsak adını *Karsak* sözcüğüne temellendirir (s. 16).

Karsak sözcüğü Karahanlı Türkçesi döneminde: **ķarsağ** “derisinden güzel kürk yapılan bir hayvan, bozkır tilkisi.” (Ünlü, 2012 a, s. 365); Harezmi Türkçesi döneminde: **ķarsak** “derisinden güzel kürk yapılan tilki türünden vahşi hayvan” (Ünlü, 2012 b, s. 292); Kıpçak Türkçesi döneminde: **karsak** “bozkır tilkisi”

(Argunşah & Güner, 2015, s. 493); Çağatay Türkçesi döneminde: **ķarsak** “tilkiye benzer, sincabdan büyük, karnı çil bir hayvan türü” (Ünlü, 2013, s. 587) olarak tanımlanır. Karsak sözcüğü TS’de **karsak** “çakala benzer, postundan kürk yapılı bir hayvan.” anlamıyla verilir (Türk Dil Kurumu, 2019 a, s. 2319). Kelime bu anlamıyla Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden Ahmed-i Dâ’î’nin Tercüme-i Kitâbü’t-Ta’bir adlı, rüya tabirleri içerikli eserinde; “*Eger düşde semmür, sincāb, ve ķarsak görse bay ve gāib ‘avratlar-ıla bir iş üzre bir maşlahatı ola.*” cümlesi içinde tanıklanmaktadır (Çebi, 2021, s. 266). DS’de ise **karsak** “iri taşlarla kaplı, yer yer çukurları olan tarla.” tanımıyla karşılık bulmuştur (Türk Dil Kurumu, 2019 b, s. 2669). Bu tanımlardan hareketle Varsak adının hayvan adından dolayısıyla kişi adından geldiği düşüncesi daha da kuvvetlenmektedir.

Yukarıda bahsi geçen ve Eski Türkçe döneminde de kullanımı görülen +ak, +ek eki üzerinden *karsak* sözcüğü değerlendirildiğinde sözcüğün *kars* kökünden geldiği değerlendirilebilir. Ancak *kars* sözcüğünün anlamı DLT’de **kars** “koyun yününden ve deve tüyünden yapılan elbise.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 150). anlamıyla karşılık bulmaktadır. Yaptığımız araştırmalarda *kars* ve *karsak* sözcüklerinin birbirleri arasında kök - gövde ilişkisi oluşturabilecek bir anlam bağına rastlayamadık. Kökle gövde arasında anlam bağı kuramadığımızdan kelimenin kökü hususunda ihtiyatlı yaklaşmak gerektiği kanaatindeyiz.

Araştırmalarımızı benzer anlamlı kelimeler üzerine yoğunlaştırdığımızda *ars* ve *as* sözcükleri karşımıza çıkar. DS’de: **ars** “1. gelincik denen hayvan. 2. sincap. 3. kısır kadın.” (Türk Dil Kurumu, 2019 b, s. 331-332) anlamıyla karşılanır. TS’de: **as (I), (ars)** “gelincik denilen hayvan.” (Türk Dil Kurumu, 2019 a, s. 243) olarak karşılık bulur. Bunlarla birlikte kelime, Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden “Husrev ü Şirin”de *Cihan aş toldı kitti kiş közdin / Zamāne barça gavğalardın emin* (Hacıeminoğlu, 2000, s. 298) dizelerinde tanıklanırken HT sözlüğünde **as** “kürkünden yararlanılan bir hayvan, kakım, hermelin” olarak açıklanmıştır (Ünlü, 2012 b, s. 54). Bu dönemde benzer bağlam ve yapıda bir kelime olan **asrı**, “kaplan” anlamına gelir (Ünlü, 2012 b, s. 56) ve Husrev ü Şirin’de “*Yadamış¹³ asrı oğlanlar ilindin / Bolup dermānda ol bicān-ı miskin*”

¹³ **yada-** gayret etmek, yorulmak (Ünlü, 2012 b, s. 650).

dizelerinde tanıklanır (Hacıeminoğlu, 2000, s. 300). EAT döneminde ise **as** yine “gelincik adlı hayvan”ı karşılar (Kantar, 2011, s. 58). Ayrıca EAT dönemi eserlerinden olan Rabguzi’nin “Kıyasü’l-Enbiya” adlı eserinde *Kökde oynar kol salısur kuğu kaz kıl karlugaç / Yerde yügrüp cüft alısur as teyîng kiş kunduzı* (Ata, 2019 b, s. 139) dizelerinde **as** sözcüğü “kürkünden yararlanılan bir hayvan” anlamıyla kullanılmaktadır. Kelimenin sözlüklerde, konuşma dilinde ve tarihi metinlerdeki varlığı kullanımının yaygın olduğunu göstermektedir.

Karsak sözcüğünün kökü ve aldığı ek değerlendirildiğinde kelimeyi *kars+ak* şekliyle yapılandırma hususunda ihtiyatlı yaklaşmamız gerektiği hususunu yukarıda ifade etmiştik. Bu ihtiyatı elden bırakmadan üzerine düşünülmesi gereken hususları ifade etmeyi uygun görüyoruz. Bu bağlamda *bars+ak* olarak yaptığımız değerlendirmeye benzer bir yapıyı *karsak* sözcüğü üzerinde de değerlendirirsek *+ak*, *+ek*, isimden isim yapma ekinin eklendiği sözcüğe küçültme ve sevgi anlamları yüklediğini ifade etmiştik. Yine ekin, benzer bir anlamı bu sözcüğe de yüklediğini söylemek mümkün olabilir. Nitekim *karsak* sözcüğü bozkır tilkisi, sincaptan büyük karnı çil bir hayvan türü olarak tanımlanır. Bu tanımdan hareketle kelimenin *bars* kökünden gelerek *+ak* ekini almasıyla “küçük bars” ya da “barsçık” anlamlarını ihtiva ettiği söylenebilir. “Karsak”ın fiziksel yapısı sincaptan büyük ve tilkiyle eş olduğu düşünülürse bu fiziksel yapı “bars”la karşılaştırıldığında *karsak* adlı hayvanın “bars”tan küçük olduğu yorumu yapılabilir. Bu yorumla birlikte “bars”ın aldığı *+ak* küçültme anlamlı ekin eklemeli olduğu sözcüğe kattığı anlam tam olarak karşılanmış olur. Anlam itibarıyla *karsak* ile *barsak* sözcüklerinin eş olduğunu söylemek mümkün olabilir. Bu yapıda *barsak* barsın küçüğü, *karsak* da tilki büyüklüğünde olduğuna göre her iki kelimenin karşıladığı hayvanlar fiziksel olarak birbirine çok yakındır. Bu gerekçeler öncelendiğinde kelimeler şeklen *b- > k-* değişimi yönüyle farklılık göstermektedir.

Kelimelerin anlam özellikleri değerlendirildiğinde *bars*, *ars*, *as*, *karsak* sözcüklerinin yukarıda da belirttiğimiz üzere benzer özelliklere sahip hayvanları karşıladığı görülür. “Bu durum tesadüf müdür yoksa Türkçenin çeşitli lehçe ya da ağızlarında *ayva > hayva*, *ur- > vur-* sözcüklerinde olduğu gibi ön seste görülen ünsüz türemesinin bir örneği midir?” bilemiyoruz. Yaptığımız araştırmalarda *b-* ya da *k-* ünsüzlerinin kelime başında türeyebildiği örneklerle rastlayamadık. Esasen yukarıda anlamları verilen *as / ars* sözcükleri ön ekle *bars* veya *kars*

şeklini, karşıladıkları bağlamı yönüyle almış olabilir. Ancak bu durumu özellikle ön seste ünsüz türemesi (b- / k-) yönüyle örneklendiremediğimiz için konuyla ilgili net bir duruş sergileyemiyoruz. Nitekim yine DLT’de **arsal** ‘kestane rengi, açık kestane rengi.’ (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 557). olarak tanımlanmıştır. *Arsal* sözcüğü üzerinden değerlendirme yapıldığında kelimenin tanımında verilen rengin gelincik adıyla bilinen hayvanın rengini karşıladığı fark edilir.

Yukarıda üç başlık altında kökeni hususunda fikir yürüttüğümüz Varsak adı hakkında kuşkusuz ortaya konabilecek çok daha fazla bilgi ve geliştirilebilecek yaklaşım var. Geçmişi MÖ’ye tarihlendirilen bu Türkmen boyunun ya da fedarasyon teşekkülünün adı ile ilgili izahına çalıştığımız, teyide muhtaç yaklaşımlar; üzerine düşünülmesi ve daha uzun değerlendirmeler yapılması gereken mevzulardır. Biz burada çalışma alanımızın dışına taşmadan konuyla ilgili fikirlerimizi kısaca sunmaya çalıştık. Bundan sonra yapılacak benzer konulu çalışmalara ilham olması, ışık tutması ve Varsak adının kökeni mevzusuna dikkat çekmesi hususları yaptığımız değerlendirmelerin öncelikli hedefleridir.

BÖLÜM 2

SÖZLÜK

-A-

aa- [$\leq$ ET ağ-] yükseğe çıkmak, tırmanmak, yükselmek.

*Aaşam vakti inaañ biri eve gelmedi dediler, pardutuş oldum¹⁴, şoordan yo-
karı dağa dooru **aadım**, depiye çıkdım, ineee göremedim, depeniñ ardına
aşşa indimidi inek buzalaçıydı¹⁵ doomuna (doğumuna) daha da varıdı
amma bir gayanıñ dibine yatmış buzalamış bizim inek, buzaayı gu-
cakladımıdı inek ardımdan geldi (Yılmaz, 1951).*

ET **ağ-** 1. yükselmek, ağmak, kalkmak, yukarıya çıkmak, aşmak. 2.
binmek (Bayat & Aliyava, 2020, s. 20).

Kh.T **ağ-** ağmak, yükselmek, çıkmak (Ünlü, 2012 a, s. 18). *Azu olarka mu
kökler mülki hem yerler al iki ara? **Ağsunlar** kök kapuğlarına* (İKT s.
99). *Bu ay tuğsa aşnu idi az tuğar / Küniñe bedüyür yoğarı **ağar**¹⁶* (KB
0731 s. 141). *Kut kuwıg birse idim ku.lıña / Künde ışı yüksepen yo.kar
aga.r¹⁷* (DLT s. 140).

EAT **ağ-** ağmak, yükselmek, çıkmak (Kanar, 2011, s. 22). *Dün buçuğın
andan durdı, hātūnları sarāyına vardı. Andan tama **ağdı**, ‘avvāde evine
girdi, anuñ-ıla bir oldu* (KM s. 176). *Gördiler bir sürü kaz oturur. Kazan
şāhini şaldı. Alımadı şāhin pervaza **ağdı**. Gözlediler, şāhin Tomanın
Qal ‘asına indi* (DK I s. 234).

HT **ağ-** ağmak, aşmak, yükselmek, bozulmak, değişmek (Ünlü, 2012 b, s.
28).

¹⁴ bk. pardutuş ol-

¹⁵ bk. buzalaçı.

¹⁶ *Ay doğarken, önce çok (hilal olarak) doğar; sonra gün geçtikçe büyür ve yükselir* (KB 0731 s. 141).

¹⁷ *Allah kuluna baht ve talih verirse onun işi her gün yükselir* (DLT s. 140).

ÇT **ağ-** yükselmek, kaymak, meyletmek (Ünlü, 2013, s. 14).

aana- [< ET ağına-] yük hayvanları, (at, eşek vb.) yerde sırtüstü yatıp debelenmek.

Köyüñ eşşekleri topraa yatar sırtını ğarnını topraa sürterdururdu, heralda sırtı beli ğaşınırdı hayvanıñ, ğaşındıkça aananırdı¹⁸, biz de ufaaken topranan oynadık mıydı anam bize “Eşşek gibi aanañ!” derdi, biz topraa belendikçe ğızardı bize (Yüksek, 1987).

ET **ağına-** arkası üstü yere sürtünmek, debelenmek, yuvarlanmak, kıvranmak, çırpınmak, çırpınıp durmak, titremek, sarsılmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 20). “...inim kıanta sen oğrı kälip ekki közümin tãglärü sançtı tep ığladı sıktadı balıkça **ağnayu**...” (PKPH s. 59).

Kh.T **ağna-** 1. hayvanlar, yatıp debelenmek. 2. kekemeleşmek, dili tutulmak. **agna-** 1. hayvanlar debelenerek kaşınmak, ağnamak. 2. kekeme olmak, dili tutulmak (DLT s. 544). *at agna.di¹⁹, er agna.di²⁰* (DLT s. 127).

HT **ağna-** ağnamak, debelenmek, kıvranmak (Ünlü, 2012 b, s. 30). *Ağurşaklandı tişi emceki yapıştı anıñ eliüginge, yapışundu yapışunku nêrseleringe, saqlayı yörüdi anı ağnadı* (ME 85/4 s. 47).

EAT **agna-** 1. yerde yuvarlanmak, debelenmek 2. bolluk içinde yaşamak (Kanar, 2011, s. 22). *Yire düşdi vü toprağa ağnadı / Topalan tutar bigi çok çağnadı* (SN s. 407).

ÇT **ağna-** gülmekten bayılmak, kendinden geçmek, bayılmak, yuvarlanmak, debelenmek (Ünlü, 2013, s. 16). *Gehi kıan tókmege kâfir- hüyı tig / Gehi tofrakka ağnap köz suyu tig* (DN s. 52).

aal [< ET ağıl] bağ, bahçe, bostan vb. çevrelemek için çalı, ağaç dalı gibi şeylerden çekilen duvar türü, çit, ağıl.

Bu aralar daada doñuz çoaldı, baa, bosdana dadandı; bizim bosdanıñ aalı da bağıdım yıkılmış, daha geçen sene yabdıydık, bayaa da saalamıdı amma

¹⁸ Hayvan bu hareketi sırt kaşıntısını gidermek; vücudundaki sinek, kene vb. asalak hayvanlardan kurtulmak için yapar.

¹⁹ *At, toprak vb. yerde debelenerek kaşındı* (DLT s. 127).

²⁰ *Adamın dili kekeme olup tutuldu* (DLT s. 127).

doñuz **aalı** bayaa devirmiş, bosdanı harab edmiş, bi de **aal** oñaracaak şimdi (Yalnız, 1979).

ET **ağıl** ağıl (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 20).

Kh.T **ağıl** koyun yatağı (Ünlü, 2012 a, s. 19). **ağıl** ağıl. Oğuzlarda koyun pislighidir. Bu da ikisinin birbirine yakın olmasındandır. (DLT s. 35). *Agı.lda ogla.k togsa arıkda o.tı öne.r*²¹ (DLT s. 31).

HT **ağıl** ağıl, hayvan barınağı (Ünlü, 2012 b, s. 29).

EAT **ağıl** 1. ağıl. 2. koyun dışkısı 3. hale, ayça (Kanar, 2011, s. 19).

ÇT **ağıl** mandıra, ahır (Ünlü, 2013, s. 16).

aapakla kabuklarından ayıklanıp kurutulmuş fasulye, kurutulmuş fasulyeden yapılmış yemek, kuru fasulye.

*Her sene onbeş yirmi kilo aapakla*²² *getitdiriyom, bir gış yetiyor, gış günü sobanın üsdüne göyub haşladılar mıydı aaşama yemek hazır oluyor, hava soodu muydu aapakla iyi yenir* (Kurtaran, 1952).

aarı [< ET angaru] yön, taraf, -den tarafa.

Bizim yokaı köylere gidenner Güneri'den aarı gedellerdi, bizim köy şimdi yol üsdü, amma esgiden de yol üsdüydü, başga yol da yoodu zaten (Alkış, 1966).

ET **angaru** ona doğru, ona karşı, ona taraf (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 27).

HT **añru** ileri, öte (Ünlü, 2012 b, s. 46). *Kim istese aning angrusını, anlar anlar haddin keçgenler* (HKT 547b/7 s. 451).

Kp.T **anarı/angaru** öte taraf, ileriye doğru (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 9).

EAT **angaru** öte, öbür tarafa, ileriye doğru (Kanar, 2011, s. 43). **añru** öte, ileriye doğru (Çebi, 2021, s. 470). *Peygāmbar 'aleyhi's-selām cevāb virdi*

²¹ *Ağılda oğak doğsa nehirde otu biter*. Rızık kazanmada ağır davrananlara bunun sebebi sorulduğunda bu sözle karşılık verirler (DLT s. 31).

²² ak + bakla “beyaz bakla, beyaz fasulye”.

ki: *Vaşiyyet it, senüñ cā-nuñ mekânına varmış, didi. Hem öyle oldu nitekim Resûl hazreti ta 'bîr kıldı-y-ı-dı. Hemân ki ol kişi Resûl elinden añru vardı, hemân vefât itdi* (TKT s. 364).

aartı [$\leq$ Kh.T ağartğu] süt ve süt ürünlerinin genel adı.

Çocuklarıñ aartısı olmassa ğarınnarını doyuramak, südü peyniri, yoordu evden eesik edemek, köy yerinde başğa ne bulub da ne yedireceeñ çocuğlara, hiç bişe bulamassak peynirnen bir börek ediverib ğarın doyuruyok, ekmeñ arasına çökelik goysak ğarın doyuyor (Yılmaz, 1966).

Kh.T **ağartğu** şerbet gibi buğdaydan yapılan içki, bir çeşit buğday birası (Ünlü, 2012 a, s. 18). **agartgu** buğday unundan yapılan bozaya benzer bir içki (DLT s. 530).

aaz [$\leq$ Kh.T ağuj] memeli hayvanın doğumdan sonraki ilk sütü.

İnek buzaladıydı ilk südünü buzaya emdirdim, çok emdirince buzaaya yaramıyor, birez de aaz saadım, aldım ğaynadı ğaynadı ğobğoyu eddim, yedik; davarıñ da aazı olur davarıñkı daha goyu olur, onu da ğaynadır yerik (Değirmenci, 1945).

Kh.T **ağuj** ağız, inek veya koyun doğduktan sonra gelen ilk süt (Üşenmez, 2010, s. 17).

EAT **aguz** yavruleyen memeli hayvanın ilk sütü (Kanar, 2011, s. 23). *...fi 'l-cümle yeyicek az yeyeler ki ziyân etmeye ve aguz dahı süd gibidür veli birez ğalizrağdur ğec siñer ıslāhı balıla ya şekerile olur* (MŞ s. 54).

ÇT **ağuz 1.** henüz doğuran hayvanın ilk verdiği sütü ve peltesi. **2.** ağız (Ünlü, 2013, s. 17).

abar abar kayda değer, yeterli miktarda.

Öyle abar abar bir malları yokdu ki aharları büyükdü amma içinde bir iki inek, bir iki ğoyun vardı; ğunuşurken malları melâlleri çokmuş gibi ğonuşurlardı (Yıldırım, 1987).

abara oyulmuş ahşaptan yapılan küçük su yolu.

*Bi gayanıñ üsdünden, kenarından su geçireecemiz zaman uzunca bir aacı yanından oyup **abara** yaparık, şimdiki ganal gibi amma ufak tabii, köyüñ deermeninde gelen suyu hızlandırmak için de uzunca bir **abara** yabdıladı* (Çağal, 1975).

abbaa

[< Kh.T afağ] apak, bembeyaz.

*Yıkadum çamaşırları seredim miydi **abbaa** görükürdü, biyaz çamaşılları gaynadı gaynadı yıkardım, şimdi elim gölum bek dudmuyor, makiniye atıyom makine de temiz yıkıyur* (Değirmenci, 1945).

Kh.T **afağ** apak, tertemiz (Üşenmez, 2010, s. 15). **ep ~ ap** pekiştirme ve mübalağa için kullanılır. Bir şeyin çok mübalağalı bir şekilde iyi olduğu ifade edilmek istendiğinde *ep edgü neñ*²³ denir. Çok çok beyaz, bembeyaz anlamında Oğuzcada *ap ak* denir (DLT s.15).

Kp.T **apağ/appağ** bembeyaz (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 10).

EAT **appağ**²⁴ bembeyaz (Kantar, 2011, s. 50). *Cümle **appağ** u gevdesi burulu / Başı üzre kanadları düürülü* (MM s. 319).

HT **appağ** appak, bembeyaz. **appağ bol-** bembeyaz olmak, beyazlaşmak (Ünlü, 2012 b, s. 47).

ÇT **ap ağ** beyaz, parlak, çok beyaz. *krş.* apak, apakğine (Ünlü, 2013, s. 45).

acış-

[< ET açi-] bir kişinin derdine, acısına ya da ölümüne üzülme.

*İki çocu u olduydu, ikisi de doğar doomaz öldü, halına heb **acışdık**, soñra da çocu u hiç olmadı Allah çocu k nasib edmedi* (Alkış, 1972).

ET **açı-** 1. acımak (yara için). 2. *mec.* kederlenmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 17).

Kh.T **açı-** 1. acımak, ağrımak, acı vermek. 2. ekşimek, (yara) acımak (Ünlü, 2012 a, s. 4). *Maña kelse tütüşü bérse-men / Urāğün içér teg **açır***

²³ *çok iyi bir şey* (DLT s. 15).

²⁴ Ayrıca bk. **abbak** bembeyaz (Kantar, 2011, s. 11).

*körse-men*²⁵ (KB 815 s. 146).

HT **açış-** açışmak, derleşmek (Ünlü, 2012 b, s. 25).

afkala- bk. avkala-.

ağ- bk. aa-

ağartı bk. aartı.

ağıl bk. aal.

ağırtı bk. aartı.

ağız bk. aaz.

ağna- bk. aana-.

akaba meyilli, su tutmayan yer.

*Suyu **akabadan** saldim bosdana dooru, suyu **akabasına** saldim miydi su çabuk varıyor, suyuñ öñünü açmiye gerek galmıyor* (Alkış, 1966).

akger baştan sırt bölgesi ve karına kadar olan kısmı siyah, karın altı kızıla çalan renkte kılları olan keçi.

*Sürünüñ içinde bir tane **akger** vardı, guzlarken öldü, oolanıñ birini gurtardıydık o da aynı gendi gibi oldu, sırtı gara garından aşşaası kahveren-giydi, gendi giddi yerine bir mal bıraktı* (Çağal, 1975).

akılğan küçük dere, suyu az akak.

*Tarliye giderken kesdirme bir yol var ordan gidiyom, **akılğandan** atliyeyp garşıya geçiverdim miydi tez varıyom, **akılğanın** suyu az olunca geçmek golay oluyor, suyu çok olsa geçemem, mecbur dolanacaam* (Yılmaz, 1966).

ala deli delice hareketleri olan kişi.

*Bizim bullarda varıdı bir **ala deli** adam, kimsiyenen gonusmazdı, böyle deli deli hareket ederdi amma işini de bilirdi, kimsiye gänmaz, işini yürüdür,*

²⁵ Bunlar kavga edip bana gelirler ve ben hüküm verince bakarsın, acı zehir içmiş gibi yüzlerini ekşitirler (KB 815 s. 146).

malına bakar, evini geçindiriridi (Kupçak, 1970).

alaabak kargaya benzer, kargadan küçük, kanat uçları parlak mayi tüylü bir kuş, ala karga.

*Ava çıkdumuzda görüyök, **alabaak** av guşu deller, ben avlamıyom, **alaabaañ** eti yaalı (yağlı) olmaz, onuñ için bek iyi deel, zaten hocalar da etine mekruf diyor, hayvaniñ sesi garğaya benziyor, garğa gibi ötüyor, ben seemiyom avlamiye* (Tavşan, 1963).

alaeençik [< ET alaçu] küçük, derme çatma ev.

*Ev yapıyom diyordu giddim bakdım **alaeençik**²⁶ bir ev yapmış, ev gücüüçük, damı duvarlarıñ üstüne kepecek gibi duruyor, ev içinde durulacak gibi deel (değil)* (Çam, 1959).

ET **alaçu** alaçık, çadır (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 23).

Kh.T **alaçu** alaçuk, çadır (Ünlü, 2012 a, s. 32). **ala.çu** alaçık denilen geniş çadır (DLT s. 69).

Kp.T **alaçu/alaçuk** çörden çöpten yapılan küçük adı çadır, kulübe, baraka, evcik (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 6). **alaçuk** kulübe, baraka (CC s. 418).

EAT **alaçık** çadır, göçebe çadırı (Kanar, 2011, s. 33).

ÇT **alaçuk** Türkistanda ve Anadolu'da boyların iskan etmek üzere inşa ettikleri çadır, ev, oba. *krş.* alaçuğ (Ünlü, 2013, s. 30).

alahöllü yarım yamalak, üstünkörü.

*Baadaki üzümü **alahöllü** toplamış, üzümüñ yarısı baada asmanıñ dalında galmış, kimini de toplamış, yere goymuş, goyduu yerde bırakmış, düzgün*

²⁶ **alaçık** çalı çırpıdan yapılmış kulübe. Ağızlarda yaygın olarak geçer. Eski Türkçede *alaçu* olarak geçer. Orta Türkçede de *alāçu* biçimi kullanılır. Kumancada *alaçuk* olarak geçer. Kökünü bilmiyoruz. Brockelmann, *ala* kökünden -çu ekiyle yapılmış bir türev olarak açıklamıştır. Clauson, *alāçu* biçimi yanında geçen -k'li biçimleri göz önüne alarak alıntı olduğunu düşünmüştür. Zajaczkowski, Karayca *alaçix* biçimini *ağıl-ak-çık* olarak açıklamıştır. Sevortyan'a göre, *alacık ~ alaçık ~ alaçu* vb. biçimleri, *alan ~ alağ alav ~ ala* kökünden -çu ve -çık ekleriyle kurulmuş küçültmelerdir. Doerfer, *alaçuk* biçiminin sonundaki -k'yi küçültme eki olarak değerlendirmiş, -çu veya -açu ekinin Türkçede kullanılmadığını göz önüne alarak *alaçu* biçiminin ölmüş bir dilden kalma bir kültür alıntısı olduğunu dile getirmiştir. Leksika yazarları kelimenin yapısını *alaçix < ağıl-a-çix (< ağıl-a-çix)* biçiminde açıklayarak *ağıl* köküne dayandırmışlardır (Eren, 2020, s. 10).

toplamamış (Çağal, 1975).

alamençik bk. alimençik.

aluk [< Kp.T aluk] bk. çultar.

*Evde nağadar **aluk**²⁷ varısa topladım, bir haabiye göydüm, biraz esgi gıyafed vardı, biraz çul esgisi vardı, bunnar her zaman laazım olur, esgi çulu eşşeñ sırtına sararık, esgi gıyafeti bağda baaçede giyerik* (Gargın, 1980). *Palanıñ altına bir **aluk** serdim, hava souk (soğuk), rüzgar da var, hayvanı üşütmiyek, yazın da sıcak havalarda gullandıydım hayvanı terli gezdirmek de iyi deel* (Çam, 1959).

Kp.T **aluk** hayvan esvabından olan şey, örtü, palan vb. (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 8).

EAT **aluk** hayvan örtüsü, hayvan çulu (Kanar, 2011, s. 38).

ÇT **aluk** gamlı, dağınık, perişan, budala, meczup, beyni oynamış (Ünlü, 2013, s. 39).

alimençik kanatlarının ucu ve boynu açık kırmızı renkli küçük bir kuş.

*Çocuukən gış avlamiye gederdik, gış günü bek gacamızdı **alimençik**, gış lasdiynen avlardık ufaarak bir gışdu* (Kılınçer, 1959).

alkış [< ET alkış] dua, iyi dilek. **alkış ver-** d. dua etmek, iyi dilekte bulunmak. **alkış al-** d. iyiliğe karşılık dua, iyi dilek almak.

*Mahalledeki camiñ halıları esgidiydi, namaza giddik miydi gış günü yerin souu (soğuğu)ayaamızı üşüdüyordu, bir zengine dedik, adam halınıñ heb-sini deşdirdi, arkasından hep **alkış verdik**²⁸, işimizi çözdü, herkesin **alkışını** aldı, “Başı pınar ayaa göl olsun”* (Çetiner, 1952).

ET **alkış 1.** övme, kutlama, takdis, hayır duâ, alkış. **2.** târif; **alkış öğ-** hayır dua vermek; **alkış başık** (birlikte) ilahi, dua (Bayat & Aliyava Çınar,

²⁷ **aluk 1.** eyer, semer **2.** eskimiş giyecek. Ağızlarda *aluk* biçimi de kullanılır. Eski Kıpçakçada da *aluk* olarak geçer. Kökünü bilmiyoruz (Eren, 2020, s. 12).

²⁸ **alkış** bir şeyin beğenildiğini anlatmak için el çırpma. Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Uyğurcada *alkış* olarak geçer. Orta Türkçede de *alkış* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *alkış* olarak geçtiği göze çarpıyor. “Övmek” anlamına gelen *alka-* (~ *alkı-*) kökünden geldiği açıktır: *alka-* (~ *alkı-*) + -ş eki. Türkçe *kargış*’ın da *karga-* (~ *kargı-*) kökünden geldiğini biliyoruz. Rumenceye *alcâş* olarak geçmiştir (Eren, 2020, s. 13).

2020,s. 24). *T(ä)ñrilär eligiyä ol tınl(ı)gıg inçip alku ançulayu kâmişlar üzä viyakrit **alkış** kılılmış tep: üzäliksiz köni tüz tuymak burhan kutıntın yanmaksı ävrilmäksız ärür tep*²⁹. (UVDS s. 159).

Kh.T **alkış** 1. selam. 2. dua etme, öğme, birinin iyiliklerini sayma (Üşenmez, 2010, s. 21). **alkış** övgü, dua, insanın iyiliklerini zikretme ve menkıbelerini sayma. *Ol begke **alkış** birdi*³⁰, yala.vaçka alkış birgil³¹ (DLT s. 48). **Alķış** aymak yarıkağan İdidin (İKT s. 91). *Yana ma ay ilig ata **alkış*** / *Oğulķa tegir ol sevinçi tuşu*³² (KB 1802 s. 198). **alkış bir-** övmek (DLT s. 48).

HT **alkış** birisi için açıkça iyilik dilemek. **alkış it-** açıkça iyilik dilemek. **alkış kıl-** açıkça iyilik dilemek (Ünlü, 2012 b, s. 41).

Kp.T **algış/alkış** alkış, sena, övgü, hayır dua (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 7). **algış** dua, övgü, kutlama, iyi dilek. *Algış bize ol kim b[er]sin. Algış yeri. Tiñ u kös-könü öpkesein koyup b[er]ript[i]r **algışın**. Ave **algışınıñ** yihövi* (CC s. 624-625).

EAT **alkış** övgü, hayır dua (Kantar, 2011, s. 36). *Çün sen aţaya anaya artuķ ħürmet edresin, añların **alkışın** ve du   asın alasin; Çalabdan rahmet çok bulasin* (KM s. 94). *Dedem Korkut gelüben şadlık çaldı, ġazi erenler başına ne geldüġin aydı virdi. Hem Basaŗa **alkış** virdi* (DK I s. 215).

ÇT. **alkış** dua, sena, (Ünlü, 2013, s.36).

ambar bk. mehmi.

añ [**< Kh.T añ**] eklem yeri, boğum.

*Evde biraz ġuru ġamış varıdı ġamışı **añından** kesim de biraz ufaldim dedim, zaaten ġamış da **añından** kesilir, bıçak ġayıverdi, barmaamıñ ucunu kesdi, barmaamı **añından** boodum ġan dursuñ diye bek ġanamadı*

²⁹ Tanrılar Hükümdarı Indra, o canlılar üzerine tüm Tathāgatalar kehanet kılıp “Kesintisiz, Doğru Kavramak” adlı Buda saadeti gerçekleşmeden yani “Mükemmel Aydınlanma olmadan dönmeyeceklerdir (UVDS s. 175).

³⁰ o beyi övdü (DLT s. 48).

³¹ peygamber aleyhisselâma salavat getir (DLT s. 48).

³² Bir de ey kağan, çocuk ne kadar babasının rızasını alırsa o kadar onun duasına nail olur (KB 1802 s. 198).

şükür (Yüksek, 1963).

Kh.T **añ** 1. yanak 2. yağı ile ilaç yapılan bir kuş adı 3. yok, değil (Ünlü, 2012 a, s. 40). **eñ** 1. yanak. *kızı.l eñ*³³ 2. yağı ilaç olarak kullanılan bir kuş adı. (Yağı) avuca sürüldüğü zaman elin öbür tarafından çıkar. 3. Oğuzca yok demektir. Birisine bir şey emredilirse emredilen **añ añ**³⁴ der (DLT s. 19).

HT **bağış** parmakların ve başka uzuvların ek yerleri, eklem, boğum³⁵ (Ünlü, 2012 b, s. 73). *Biz yarattuk anlarını tağı küçlög kılduk bağışlarını* (HKT 559b/2 s. 463).

EAT **ang** eklem, mafsalsal (Kanar, 2011, s. 43). *Eger bir gişi bir gişiniñ elin ya ayağın vurup bir nesne-y-ile kesse, ol zahmdan ölse añ yirinden ol dem kışāş vācīb olur ve eger añ yirinden ölmese sūñük sınmış olsa kışāş vācīb olmaz, diyet vācīb olur şağ ele şağ el ve şol ele şol el* (KG s. 386). *...yan başı ağrısı ve eñler ağrısı ve el ayak ditrer olsa habbetü'l hazrā yağın sürseler ve yēseler fāyide ēde...* (MŞ s. 165).

anadut biçilmiş ekin ya da kuru ot aktarmaya yarayan, uzun saplı, içe kavisli üç parmağı olan, ağaçtan yapılan araç.

*Buudayñ saplarını anadutunañ*³⁶ *toplallardı, gullanmasını bilenner en az iki şeleklik*³⁷ *sapı anadutuñ aazına toplalar, arabıye yüklelerdi* (Yüksek, 1954).

andız bk. ındız.

angaz kereste artığı, iri talaş.

Geçen sene iki tane gavaam vardı kesdirdiydim, onnarı bıçdırdım keresdesini bir tarafa yudım, yerde galan angazını bir torbiye goydum, angaz bir işe yaramaz anca zobada yaķañ (Kızıldağ, 1957).

³³ kırmızı yanak (DLT s.19).

³⁴ yok, yok (DLT s. 19).

³⁵ Kelimenin diğer tarihi dönemleride olduğu gibi **añ, eñ, ang** kullanımına Harezmi Türkçesi döneminde rastlayamadık.

³⁶ **anadut** harmanlarda kullanılan büyük yaba. Anadolu ağızlarında *anadot, anazut, anazot, anatut, anavut* biçimleri de kullanılır. Anadolu ağızlarında daha çok *yaba* adı kullanılır. Türk diyalektlerinde ise yabaya *senek* adı verilir (Eren, 2020, s. 15).

³⁷ bk. şelek.

arantı bk. aartı.

arı sili [< ET **arı sili**] **1.** detaylı temizlik. **2.** iyi, uygun, makbul.

*Eviñ her yanını **arı sili** eddim de evi bir günde batırdı bizim çocuklar. **Arı sili** bir gız bulak da seni everek yeter galan bekâr gezdiiñ* (Yüksek 1977).

ET **arığ** **1.** temiz, arı, saf, kusursuz **2.** mukaddes. **3.** orman, koruluk. **arı-sili-** (birlikte) arınmak, temizlenmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 29).

Kh.T **arığ** pek temiz, pak (Ünlü, 2012 a, s. 55). *Sart azukı **arığ** bolsa yolda yır*³⁸ (DLT s. 148). **silig** temiz, ince, nazık, tatlı dilli (Ünlü, 2012 a, s. 688). **Silig er**³⁹ (DLT s. 168).

HT **arığ** **1.** temiz, arı, masum, suçsuz, günahsız, parlak, güzel, hoş **2.** güzel, hoş, değerli (Ünlü, 2012 b, s. 49). **silig** temiz, pak, ince yumuşak. *krş. sılıg, silik* (Ünlü, 2012 b, s. 523).

EAT **arığ** temiz, arı (Kanar, 2011, s. 54).

ÇT **arığ** arı, temiz, saf (Ünlü, 2013, s. 50).

arılık [< ET **arılığ**] **1.** bir hastalığı dua okuyarak iyileştirmeye çalışan kimseye verilen düşük değerli para, bahşiş. **2.** askere giden ya da gurbete çıkan gençlere verilen harçlık.

*O ğadar göbeeñi ğaldırdım*⁴⁰, *üsdüñe de okudum, bir **arılık***⁴¹ *vermeden gidme, dediydim, elini cebine addı ufak bir para çıkarıp verdi, ben de üsdüñe birez para goydum, bizim oolanıñ arkadaşı asgere gidiyordu, Allasmalladık demiye gelmiş oña **arılık** verdim, oolan sevindi elimi öpdü giddi* (Kızıldağ, 1957).

³⁸ *Tüccarın azığı temiz ise yol üzerinde açıkça yer* (DLT s. 148).

³⁹ *Zarîf temiz, yakışıklı ve güzel konuşan adam* (DLT s. 168).

⁴⁰ Göbek düşmesi olarak anladırılan hastalık ani hareket ya da ağır bir yükün kaldırılması sonucu oluşur. Göbek düşmesi hastalığına maruz kalan kişide mide bulantısı, karın ağrısı ve iştahsızlık belirtileri görülür. Bu rahatsızlığı yaşayan kişi göbek kaldırma ya da göbeği yerine getirme işlemini bilen kişilere tedavi ettirilir (Kızıldağ, 1957).

⁴¹ Arılık verilmediğinde dert veya hastalığın okuyana geçeceğine inanılır. Para yoksa okuyana tuz yalatılır. Yeni doğan bebek kırkinci gününde banyo yaptırılır ve buna ğırklamak denir. Bebek ğırklanırken bebeğin yıkama suyuna altın, çiçek veya annenin yüzüğü konur. Yıkama sırasında “Arılık, ğutluk, sancıñ, büreñ, hepsi burda ğalsıñ.” temennisi ğırklama işlemi bitene kadar söylenir (Adır, 1953).

ET **ağırlıg** 1. saygıya değer, değerli, kıymetli, muhterem. 2. gebe, hamile (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 21).

Kh.T **ağırlık** 1. ağırlık (işitme için), zayıflık. 2. hürmet, ikram, itibar, saygı. **ağırlık bir-** izzet ihsan etmek (Ünlü, 2012 a, s. 22-23). *Né ol olarka meger kınamaz olarnı, olar yüz ewrerler yıgarlar **ağırlıg** mezigitdin, ermezler anıñ dostları, ermez anıñ dostları meger saķnuķlar, ançası bar üküşleri bilmezler* (İKT s. 36).

HT **ağırlıg** güzel, değerli, kıymetli (Ünlü, 2012 b, s. 29).

EAT **ağırlık** 1. değerli. 2. saygınlık. 3. ağırbaşlılık. 4. başlık parası. 5. ev eşyası. 6. bedel (Kanar, 2011, s. 25). *Atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurdu taş Oğuz biglerine **ağırlık** idüp toyladı* (DK I s.245).

ÇT **arı-** hastalıktan şifa bulmak, hastalıktan kurtulmak. **arığlıg** zayıflık, güçsüzlük (Ünlü, 2013, s.50).

ariye git- ziyan olmak, boşa harcanmak.

*Bosdan eddik geçen yaz, iki ğarık da domatis ekdiydik bir tolu yaadı, domatisiñ işğınlarını yere indirdi, toludan soñra domatisleriñ hepi⁴² **ariye giddi**, domatissiz ğaldık o yaz* (Adır, 1964).

ariye ver- ziyan etmek, boş yere harcamak.

*Çocuuñ eline peyniri domatisi ekmek arası yapıp verdiydim, çocuk ekme **ariye verdi**, kenarından bir iki ıssırmış ekmeñ içindeki peyniri domatisi yere dökmüş, yere dökdüü domatisiñ peyniriñ de üsdüine basmış, halıyı da kirletmiş* (Yıldırım, 1987).

aşganacı düğün aşçısı.

*Düünnerde düüne gelennere yemek veriller, ğalabalaa herkeş yemek yapamaz, yemee **aşganacılar** yapar, ğoca ğazannarda yemek yapallar, iş bi- len olmadı miydi düüne gelenner aç ğalır* (Alkış, 1966).

⁴² bk. hepi

aşgar

[< Kh.T aşkara] dış görünüş, kılık kıyafet.

Gece garanlunda sakallı, aşgarı bozuk bir adam birden garşıma çıkdı; önce gorkaladım, soñra yüzüne iyece bakdım, bizim gomşunuñ büyük ooluymuş, çokdandır da görmüyordum, birden görünce taniyemedim (Çam, 1959).

Kh.T **aşkara** aşikar, açık, açıkça, meydanda (Ünlü, 2012 a, s. 68).

HT **āşkār** Far. açık, belli (Ünlü, 2012 b, s. 58).

Kp.T **işker** Far. aşikâr, açık, belli. *krş.* âşikâre, âşkâre, âşikâr, eşkere (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 116).

EAT **aşkar** Ar. aşkar, koyu kırmızı doru at, destanlarda geçen Baddal Gazi'nin merhametli atının adı (Demirtaş, 2009, s. 283). *Pes yakın zamānda Beni Aşfer zāhir olısardur, öñünce 'alaca aşkar* geliserdür (DM s. 212).

ÇT **āşkār** aşikar, açık, belli (Ünlü, 2013, s. 63).

atık-

[< Kh.T etik-] insan, hayvan, bitki vs. için fiziken gelişmek.

Hurmalarıñ dibine ğış tam çökmeden zibili atañ, ğış yaamuriynen zibil topraa işler, baharda bir de güprelediñ miydi atıķıverir hurma (Aksu, 1943).

Kh.T **etik-** çocuk; yetişmek, tombullaşmak, büyümek (Ünlü, 2012 a, s. 254). **etik-** gelişmek, büyümek (DLT s. 648). *Ogla.n etikti*⁴³ (DLT s.96).

ÇT **anık-** 1. büyümek, belirlemek, çıkmak. 2. yakınlaşmak, yakınlık kurmak (Ünlü, 2013, s. 44).

avarlık

[< EAT avlagı] etrafı çevrili, sebze ekilen alan; bostan.

Her evin bir avarlığı olur, avarluñ edraafını aalınan çevirrik, nisanda avarluñ içi ekilir, ekser domatis, fasille, badlıcan ekerik; mecbur ekerik yoosa burada bişmiye (sebze) nerden bulacaañ köy yerinde (Aksu, 1977)?

EAT **avlagı** çalıdan yapılmış çit (Kanar, 2011, s. 68).

⁴³ Çocuk gelişt ve büyüdü (DLT s.96).

ÇT **avıl** köy, ağıl (Ünlü, 2013, s. 72).

avcar [$\leq$ EAT avcar] **1.** yağ, salça ve baharat karışımı sos. **2.** barut ve saçmadan oluşan fişek malzemesi.

*Yemeeñ dadını **avcarı** verir, avcarı dengeli olmadı mıydı dadı da bozulur, salçasını yaanı yemee göre ayarlıceeñ, dolmanıñ **avcarı** deeşik (değişik) olur, fasilleniñ **avcarı** deeşik olur, her yemeeñ ölçüsü başğa başğa olur* (Kızıldağ, 1979).

EAT **avcar** Far. efzâr. tencereye koyulan yemek malzemesi (Kanar, 2011, s. 68).

avcarla- yağ, salça ve baharat karışımı sosu yemeğe eklemek.

*Yemee ocaa goymadan önce **avcarladım**, bişmiye bırağdıydım, benim ufak gız da heveslenik, salçıye yağa gatık, bir de o **avcarliyek**, yemeeñ yenecee galmamış amma birezini yedik, birezini ite dökdük, ariye vermedik⁴⁴ yemee* (Kızıldağ, 1979).

avkala- çocuğu hırpalayarak sevmek.

*Benim torun biraz kilolu yanakları domur domur, kilolu olunca gucaama alıyom **avkaliyeveriyom**, çocuk sevimli olunca normal sevemiyok, bir de torun başğa oluyor işde* (Kördöl, 1955).

avsinla- [$\leq$ ÇT efsün] **1.** zararlı hayvanlardan özellikle akrepten dua ile korumak. **2.** büyü yapmak.

*Ğardeşim bir gün ayaa şiş eve geldi, ayaana bişe mi baddı yoksa akreb mi soğdu bilemediydik, onuñ için afsınlı şeker yedirdik⁴⁵ **afsinladık**, akrep yaklaşamaz dediler* (Yüksek, 1987). *Esgiden gadınnarı **avsinlallarmış**, avrat birine baalanırmış, ondan ayrılamazmış, böyle annadırlardı* (Çağal, 1975).

ÇT **efsün** büyücü. **efsün iyle-** büyülemek, büyücülük yapmak. **efsün oku-** büyü duası okumak (Ünlü, 2013, s. 323-324).

⁴⁴ bk. ariye ver-.

⁴⁵ Avsınlama (efsunlama) işlemi, üzerine dua okunan şekerin avsınlanacak kişiye yedirilmesiyle gerçekleşir. Şekere dua okuma işlemi ise hoca diye adlandırılan kişi tarafından yapılır (Çağal, 1975).

avsunla- bk. avsınla-.

aydaş zayıf, cılız, hastalıklı çocuk ya da yetişkin.

*Bizim gomşunuñ bir çocuu vardı o zamannar **aydaş** mıydı neci? Çocuk hasda gibi geziyordu, üsdüne heç göö gürlememiş⁴⁶ sanañ, çocuk soñradan düzeldi amma şimdi delianni (delikanlı) oldu, asgere geddi (Bolat, 1959).*

aykırı [< ET arķuru] yamaca paralel, enlemesine istikamet, yön.

*Ava giddiydim daañ (dağın) ötüyüzüne⁴⁷ geçeceem amma dikine yol yoodu, yokaşısına gedemedim, her yer dimdik ğaya, aşışasına gedsem de zaaten olmaz, **aykırı** yürüdüim, daañ arkasına öyöle vardım, dikine gidebissem çabık varırdım amma dikine gedemiyence **ayķırsına** yürüdüm dolandım daañ ötüyüzüne vardım (Doğınay 1968).*

ET arķuru enine boyuna; **arķuru turķuru** enine boyuna, oraya buraya (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 30).

Kp.T **arķrı** eğri, meyilli, eğri büğrü (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 11). **arķırı** eğri. *Tuvra mu **arķrı** mu* (CC. s. 637).

EAT **arķuru** aykırı, ters (Kınar, 2011, s. 57). *...senin oğluñ kür kopdı erçel kopdı, **arķırı** yatan ala tağdan haber kiçe, ğanlar ğanı Bayındıra ğaber vara, Dırsa Ğanuñ oğlı böyle bi^c at eylemiş diyeler...* (DK I s. 84).

azgan [< ET azğın] *Calycotome villosa*. baharda sarı çiçek açan, dikenli bir çalı.

*Bizim bu daalarda **azgan** çok olur, esgiden develer varıdı, deve bek yer bunu, dahynan beräber çatır çutur yer, çiçeenden arılar bal alır, arılar da bunuñ başına çoñar⁴⁸ edrafiñda vañılar, mal da yapraanı yer (Demiryürek, 1954).*

ET **azğın** şahıs adı (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 36).

Kh.T **azğın** yaban çiçeğı (Üşenmez, 2010, s. 36). *Asığ kılsa **azğın** anıñ*

⁴⁶ “Üzerine gök gürlememek” yağmur altında kalmamak; yağmurun bitkileri geliştirici, besleyici özelliğinden mülhem yağmurdan nasiplenememek, anlamında kullanılan bir tabir (Doğınay, 1968).

⁴⁷ bk. ötüyüz.

⁴⁸ bk. çoñ-.

*men kılı / Çéçek yaslıg erse biçer-men ulı⁴⁹ (KB 2573 s. 239). Kuş yawuzı sagzıga.n, yıga.ç yawuzı **azga.n**, yi.r yawuzı kazg.an, bodun yawuzı Barsga.n⁵⁰ (DLT s. 190).*

HT **azgan** yaban çiçeği (Ergene, 2017, s. 534). *Sévgey mü kişi cihānda hergiz / **Azgan** tikenı gül ortasında⁵¹ (GT s. 347).*

EAT **azvan** çalı, çalılık (Kanar, 2011, s. 83).

ÇT **azgan** bir tür dikenli bitki (Ünlü, 2013, s. 83).

azıt- [< ET azıt-] kişi; karakteristik özelliklerinin dışına çıkmak, huy değiştirmek, yoldan çıkmak.

*Bizim çocuklar eviñ içinde akıllı akıllı oynuyollardı, soñra birbirleriynen dööşmiye başladılar, bir bakdım biri koltuuñ üsdünde, öteki masanıñ üsdünde, birbirine baarıp duruyollar, soñradan da duramadılar iyice **azıddılar** (Yüksek, 1987).*

ET **azıt-** 1. azıtmak, şaşırmak. 2. karıştırmak, karmakarışık bir hale getirmek, düzensiz hale koymak. 3. arıtmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 36).

Kh.T **azıt-** şaşırtmak, yoldan çıkartmak, azdırmak (Üşenmez, 2010, s. 36). **azıt-** (yolu) şaşırmak (DLT s. 568). *öðlek yarag közettı / oğrı tuzak uzattı / begle.r begin **azıttı** / kaçsa kalı kurtulur⁵² (DLT s. 301).*

ÇT **azıt-** azıtmak, yoldan çıkmak, yol şaşırmak (Ünlü, 2013, s. 83).

azman [< ET azman] iğdiş edilmiş, üreme vasfını kaybetmiş yaşlı erkek keçi.

*Bizim sürünüñ içinde bir **azman** varıdı, başga hayvanları süserdi, zarar verirdi, bu yüüremediinden⁵³ gücü guvveti yerindeydi, zaten güçlü olduun-*

⁴⁹ *Kuşburnu yararlı ise ben onun kuluyum. Eğer özenilerek yetiştirilmiş bir çiçek zararlı ise onun kökünü keserim (KB 2573 s. 239).*

⁵⁰ *Kuşların en kötüsü saksağandır, ağaçların en kötüsü azgan isimli ağaçtır, arazinin en kötüsü yarık ve çökük olandır, insanların en kötüsü ise Barsganlılardır. Azgan, gül gibi sarı ve beyaz renkte çiçekleri olan bir ağaçtır. Küpe gibi kırmızı meyveleri vardır. Bizde üzüm bağlarının en kötü yerlerine dikilir, odun elde etmeye de yaramaz. Onunla ateş yakıldığı zaman ateşte parçalanarak elbiseleri ve evde bulunan şeyleri yakacak derecede sıçar (DLT s.190).*

⁵¹ *Sever mi cihanda asla bir kişi / Yabani dikenı gül ortasında (GT s. 469).*

⁵² *Zamane (felek) fırsat gözettı, iplerini yerin altına döşedi. Böylece beyler beyini şaşırttı. Ondan (felekten) kaçmakla nasıl kurtulabilir (DLT s. 301)?*

⁵³ bk. yüür-.

dan **azman** diyollar heralda, edemedik bakması zor, güdmesi zor, kesdik (Çetin, 1976).

ET **azman** 1. azman, büyük. 2. iğdiş at, at ismi. 3. sarımtırak. 4. büyük koç (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 36).

aznaş- [< HT azğaş-] münakaşa etmek, bozuşmak.

Aameed'nen **aznaşdık**, aramızda mires malı arsa annaşmazlı vardı, geçenlerde yanıma geldi, birez siñirliydi, neye siñirlenmiş onu bilmiyom, o baña baardı ben oña gızdım, biraz aaz dalaşı eddik, soñu noolur bilmem (İmir, 1965).

HT **azğaş-** zıtlaşmak (Ünlü, 2012 b, s. 69).

EAT **azgaş-** çekişmek, didişmek, öfkelenmek, parlamak (Kanar, 2011, s. 81).

-B-

- babal** [$<$ Kh.T vebal] vebal, günah. **babal oku-** d. intizar vermek.
- Kimseniñ **babalını** üsdüñe almiyeceñ, bir ah edii miydi altından kalkamañ, hem çok günah hemi de hemen çıkar, adamı iflah edmez, isdiyerek biriniñ olacak işini oldumassañ **babal** üsdüñe galır* (Tavşan, 1956).
- Kh.T **vebal** Ar. yük, günah (Ünlü, 2012 a, s. 916).
- HT **vebāl** Ar. vebal, günah (Ünlü, 2012 b, s. 646).
- badıla-** bk. toсна-
- badırık** çok ekşi, ekşimiş.
- Bu yoord (yoğurt) **badırık** olmuş, eşgimiş, bozulmuş; galan yenmez, bunu dökmek lazım* (Yüksek, 1987).
- balamut** ağaç kesmek, kereste yapmak için karşılıklı iki kişi tarafından kullanılan büyük testere.
- Baaçede yarı ğurumuş bir ceviz aacı varıdı, bayaa da yaşlı bir cevizdi, ğış gelmeden kesek dedim, dayımı da çaardım, dayımnan bir olduk **balamutnan** kesdik, devirdik, sonra kütüünü dörde kesdik, bayaa odun çıkardırk* (Gargın, 1980).
- bambıl** [$<$ EAT bamıl] pis kokulu, tarla ve bahçe bitkilerine zarar veren bir böcek; süne.
- Biz bambıla ossuruk böcee de derik, anam derdi bazen “Bizim fasilliye **bambıl** vurmuş!” diye, **bambıl** fasilleniñ ğabuunu yarar danesini yer fasilliye zarar verirdi* (Yüksek, 1987).
- EAT **bamıl** kuduz böceği (Kantar, 2011, s. 91).
- bañğış** dişi domuz.
- Bañğışñ** son doorduğu doñuz, doannarñ (doğanların) içlerinde en teelikelisi deller, bu doñuzuñ son doanına “bıyık ğıran” deller, bıyık ğıran*

bek fena olur, adama da saldırır, baa bosdana ötekilerden daha çok zarar verir, büyüdü müydü tehlikeli olanı son dooanı olur. (Yüksek,1944).

bardak [$\leq$ ET bartak] çam kütüğü oyularak yapılmış su testisi.

*Suyu yaz gış **bardakdan**⁵⁴ içerdik, gızıl çamdan yapallar, fos çamdan yapallar, içi sapsarı olur bu bardaañ, su gıoyduñ miydi pallardı, su bardaañ içinde galdıkça suya dad verir, çamiñ kokusu suya siñer, dolab molab yoodu esgiden suyu sook (soğuk) dutardı **bardak**, buz gumu su içerdik (Alkış, 1966).*

ET **bartak** camdan oyularak yapılmış su kabı (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 41).

Kh.T **bardak** bardak (Ünlü, 2012 a, s. 96).

HT **bardak** testi, bardak (Ünlü, 2012 b, s. 78).

EAT **bardak 1.** toprak testi. **2.** bardak (Kanar, 2011, s. 92).

basalak [$\leq$ ET busarık] kapalı, sisli, yoğun nemli hava.

*Bazen bizim Çürüklü'nüñ havası **basalak** olur, hava gapanır, sabahları pus çöker, hava nemlenir, “Hava yere çökdü.” deller büyüle havalarda; Çulluuşaa'nüñ adamı bek beañmez buranıñ havasını, Çürüklü **basalak** deller kimi de “maya yetiren” der büyüle haviye (Aksu, 1943).*

ET **busarık** sisli, tozlu, bulutlu (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 57).

Kh.T **busar-** sislenmek, bulutlanmak, sis kopmak (DLT s. 604). **kök busardı**⁵⁵, busa.rur, busarmak (DLT s. 254).

basalga bk. basalak.

basdik bk. mesdik.

başakla- bk. başşakla-.

⁵⁴ **bardak 1.** su ve benzeri şeyleri içmek için kullanılan, genellikle camdan yapılan kap. **2.** toprak testi. Eski Kıpçakçada *bardak* olarak geçer. Orta Türkçe *bart* ‘su içmek için kullanılan bardak’ + *-(a)k* küçültme eki. Bulgarca *bardâk*, Sırpça *bârdak* biçimleri Türkçeden geçmiştir. Mısır Arapçasında da *bardâq* olarak kullanılır (Eren, 2020, s. 51).

⁵⁵ *gökyüzü bulutlandı ve sis koptu* (DLT s.254).

- başşakla-** [**< Kh.T başakla-**] meyve veya tahıl hasadından sonra dalda ya da yerde kalanları toplamak.
- Ceviz toplandıktan sonra dalda kalan cevizi köyüñ gençleri, çocukları lasdik⁵⁶ taşıyan düşürüller; daldan yere düşeni de toplallar, başşaklallar, dalda kalanı ariye vermezler⁵⁷, geçenlerde üzümü başşakladık, galannarı topladık* (Toruk, 1997).
- Kh.T **başak** okun ve mızrağın uç kısmındaki demir, temren; **başakla-** temren takmak (DLT s. 467).
- HT **başak** okun başına geçirilen demir, ok temreni (Ünlü, 2012 b, s. 80).
- EAT **başaklama** hasat artığı ürünler (Kantar, 2011, s. 102).
- batman** [**< Kh.T batman**] **1.** beş kilogramlık ölçü birimi. **2.** yaklaşık olarak miktar.
- Geçen sene üç batman bekmezim çıkdı, bu sene de üzüm geçen seneden fazla çıkacak gibi duruyor, bu sene daha fazla çıkar diye bekliyok, bir de geçen sene çok gaynaddık ondan da az çıkdı, bekmez güzel oldu amma gaynaddıkça da azalıb gediyo* (Gürünlü, 1953).
- Kh.T **batman** ağırlık ölçüsü, batman (Üşenmez, 2010, s. 44). **batma.n** batman. Bir **batma.n** et⁵⁸ (DLT s. 192).
- HT **batman** yörelere göre değişen bir tür ağırlık ölçüsü (Ünlü, 2012 b, s. 82). *Kim akrın sürse tün kün barsa talmas / Kişi kim kötrür altmış batman āsān* (HŞ 1902 s. 292).
- Kp.T **batman** batman, ağırlık ölçüsü (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 25).
- EAT **batman** altı okkalık veya sekiz kiloluk ağırlık ölçüsü, batman (DK II s.40). *Senden-midür benden-midür, Tañrı Ta ʿ āla bize bir batman oğul virmez nedendür didi* (DK I s. 80).
- bayak** [**< ET baya**] demin, az önce, kısa süre öncesi.

⁵⁶ bk. lasdik.

⁵⁷ bk. ariye ver-.

⁵⁸ bir batman et (DLT s. 192).

*Daha **bayak** burdiydi, üsdünde esgi, soluğ bir şalvar varıdı, yanımızdan da geçdi, selam vermedi, işi çoodu heralda, soñra uuradı, gavede bir çay işdi (içti) soñra giddi, tarliye giddi heralda (Doğanay, 1968).*

ET **baya** önce, evvelce, önceden, demin, yakın zamanda (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 43).

Kh.T **baya** az önce (Ünlü, 2012 a, s. 104). **baya ok keldi.m**⁵⁹ (DLT s. 17).

Kp.T **bayak** demin, az önce (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 25).

EAT **bayak** eski, önceki (Kanar, 2011, s. 104). *Ağ göksinüñ üzerine 'Azrā' il başup kındı. **Bayak** mırlar-idi, şimdi hırlamağa başladı (DK I s. 179). Süci başdayıdı vü elde ayağ / Yügürü girüp geldi bir kul **bayah** (SN s. 540).*

bayakı

[< ET bayakı] deminki, az önceki, kısa süre öncesindeki.

Bayakı ayaa (ayağı) şalvarlı adamı ben bir yerden tanıyom amma nerden olduunu tam çıkaramadım, bizim köyüñ adamına beñziyor (Gargın, 1980).

ET **bayakı** 1. yukarıda geçen, deminki, evvelki, adeta, hemen hemen. 2. aşağılık, basit, adi, alalade (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 43).

HT **bayakı** önceki, evvelki, az önce, biraz önce (Ünlü, 2012 b, s. 82). **Bayakı** kızların koydı katında / Ozakı tig turuñg tip hıdmatında (HŞ 1247 s. 253).

EAT **bayagı** 1. önceki, deminki. 2. eski, eskisi. 3. normal, mutad, âdet üzere olan (Kanar, 2011, s. 104). *...benin cānum anuñ kudreti elindedür ol balıx her vaqt kim silkinmege kaşd ider ol cānavar aña bir kez bakar ol balıx dölenür ve **bayagı** gibi sākin olur... (KE s. 64).*

bel

1. işaret, iz. 2. toprağı ters yüz etmekte kullanılan ucu keskin kürek. **bel goy-** d. iz, işaret koymak, işaretlemek.

*Picamayı dikmeden önce **bel goydum**, dikeceem yerleri işaretledim, soñra **belden** dikdim, daha düzgün oldu **belden** dikince. Aharda dayalı **beli** alıb bosdana vardım toprak tavlıyken biraz yer belliim diye amma tez*

⁵⁹ gerçekten bu saatten önce geldim (DLT s. 17).

yoruldum, **beli** topraa dikdim, bırakdım öyle (Yüksek, 1987).

beleñ [< EAT beleñ] tepe, dağ geçidi, dağ sırt.

Bizim köyüñ her yeri **beleñ**, düz yer de var amma bizim köyde **beleñi** aşmadan bir yere gidemeñ, **beleñ** aşılmıyecek gadar yoķuş deel, bek dik deel (Gök, 1969).

EAT **beleñ** tepe, sırt, dağ, dağ beli (DK II s. 42). Dedeyi kova kova Delü Karçar on **beleñ** yir aşurdı. Dede Korkıduñ ardından Delü Karçar irdi (DK I s.126).

belleme bk. çultar.

beñ iz, işaret. **beñ gıoy-** iz, işaret koymak; işaretlemek.

Bizim geçileriñ **beñi** olurdu, sırtına bir işaret gorduk elin geçisiynen garişmasıñ diye, bir de daada daşda gaybolursa bir bulan alır getirir diye geçileri böyle işaretlerdik (Aksu, 1978). Bilmediimiz bir yoldan gittik miydi giddiimiz yolu dönüşte tekrar bulak diye **beñ gıoyarık**, yolun üstünde bir aacıñ dalını keserik meselia, bir gıayanıñ üsdüne daş gıoyarık, aynı yoldan gelek diye genelde gece yaparık bu işi (Aksu 1978).

beñleş- meyvede olgunlaşma belirtisi, olgunlaşmaya işaret olarak görülen alacalı renk değişimi.

Baada üzümder yetmiye durdumuydu rengi yeşilden sarıya çalar, güneşe bakan kısımları hafif sararır yetmiye başlar, üzüm **beñleşir**, beñleşince ufakdan yemiye başlarık (Adır, 1981).

beriaaçe [< ET beri+keçe] beri taraf, beri geçe.

Şoo dereniñ **beraaçesinden** aykırısına⁶⁰ dooru giderken daañ yüzünde bir meşelik varıdı, ordan davara biraz dal kesdim mal yesiñ diye, tahriye orda unudmuşum, gedip aramadım, o tarafa öte gidersem bulurum, beki gene bir iki dal tahrarım ordan (Değirmenci, 1940).

ET **beri** bura, burası (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 45). **keçe** geçe, öte,

⁶⁰ bk. aykırı.

ötesi, geçerek, öte tarafa (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 116).

berk [< ET berk] sağlam, sıkı, sert.

*İneeñ örgünü*⁶¹ *topraa iyice çakdım, bek **berk** oldu galan*⁶² *inek bi yire*
gaçamaz, örgü goparamaz (Gök, 1969).

ET **berk 1.** kuvvetli, güçlü, sağlam, berk pek, sert, sık. **2.** koyu (orman)
(Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 46).

Kh.T **berk** sağlam *Ol levh-ü'l mahfûz içinde bizing üskümüzde yüksek **berk***
turur (İKT s. 122). **bek** sağlam, muhkem, sıkı (DLT s. 581). *koldaş bile*
*yaraşgıl karşıp adın üdürme / **bek** tut yavaş taka.gu süwlin yazın ederm*⁶³
(DLT s. 352).

HT **berk** sağlam, muhkem (Ünlü, 2012 b, s. 90).

Kp.T **berk 1.** kuvvetli. **2.** Ar. şimşek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s.
28).

EAT **berk 1.** sağlam, sıkı, sımsıkı. **2.** sert (Kanar, 2011, s. 113). *İy Yûnus*
*sen 'âşıkısan îman biligin **berk** kuşan / Varlığın degşür yokluga cümle*
eksüklük sendedür (YED s. 290).

berkid- [< ET bekür-] sağlamlaştırmak, sıkıştırmak, sertleştirmek.

*Gapsalı*⁶⁴ **berkiddim**, *düşecek gibi olduydu, ipinen baaladıydık bir*
tarafını, sonra ip gevşiyence gapsalık yan yaddı, doorudduk gene ipinen
berkiddik (Gök, 1969).

ET **bekür-** berkitmek, sağlamlaştırmak, takviye etmek (Bayat & Aliyava
Çınar, 2020, s. 44).

Kh.T **berkit-** *Azu berkittiler mü bir işni, biz berkütgen-miz* (İKT s. 126).
*ol ışığ **bekütti***⁶⁵ (DLT s. 329).

HT **berkit-** sağlamlaştırmak, bağlamak, kapamak, kilitlemek (Ünlü, 2012

⁶¹ bk. örk.

⁶² bk. galan.

⁶³ *Bir adamla beraber olursan ona saygılı ol. İşlerde ona uy ona karşı gelme. Başkasını ondan üstün tutma.*
Eğer kaçacağımı hissedersen evindeki tavuğu koru, dışarıda sülüin arama (DLT s. 352-353).

⁶⁴ bk. gabsalık.

⁶⁵ o, işi sağlamlaştırdı (DLT s. 329).

b, s. 91). *Ma⁶⁶ zūlluk dünyā meşğüllükün hoşrak taķı kim dünyā ta⁶⁶ alluķın kōnglige **bērkītse** āhiret işi bolur boşrak⁶⁶* (GT s. 282).

Kp.T **berkid-/berkit-** sağlamlaştırmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 28). *Bērkītūr* men, *bērkittūm*, *bērkītīl* (CC s. 156).

EAT **berkit-** 1. sağlamlaştırmak, sıkıca yerleştirmek. 2. bağlamak (Kanar, 2011, s. 114). *Ḳıyan Güçi, Demir Güçi bu iki ķardaşı yanına aldı, ağıluñ ķapısını **berkitdi**, üç yirde depe gibi taş yığdı, ala ķollu şapanın eline aldı* (DK I s. 97).

ÇT **bērkīt-** sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek, kapatmak. Krş. berkit-, birkīt- (Ünlü, 2013, s. 126).

berkit- bk. berkid-.

besd bahis. bk. besde gir-.

besde gir- bahse girmek.

*Bu aaşam köye ġar yaacak dedim; Zafer, ķar havası yok yaamaz dedi, Zafer'nen **besde girdik**, hava ġararıyor daha da ġar düşmedi, bu gece ġar yaarsa Zafer'in bir kebabını yiyeceem Gozan'a indiimde, yaamassa da bir tavuk keseceem Zafer Efendi'ye* (Çağal, 1975).

besdik bk. mesdik.

beşirik beceri, bir işi yapma yetkinliğı, maharet.

*Bizim gelin bek **beşirikli** maşşallah, eline aldı her işi işiñ usdasımı (ustası gibi) yapar şoriye ġor, bu erkek işi ben yapamam demez, eline keseri, çivi yi alır; evi oñarır, çardaa oñarır, ahırñ dōkülen, çatlıyen yeri oldu muydu onnarı bile yapar; gucü guvveti yerinde* (Yüksek, 1987).

beşirle- becermek, bir işi yapabilme bir sorunun üstesinden gelme yetkinliğini gös termek. **beşir et-** d. bir işi becermek, bir sorunun üstesinden gelmek.

Biz iş dutmiye⁶⁷ ufaaken bellediydik, anamız babamız bir iş verdi miydi işi

⁶⁶ Azledilmek, dünya ile uğraşmaktan daha hoş ve kim dünya ile bağını gönünde güçlendirse ahiret işi anlamsız olur (GT s. 406).

⁶⁷ bk. iş dut-

*beşirler şoriye gördük, yapamasañ gızallardı zaten, yemee de yapardık, tallada da çalışırdık, her işi **beşir ederdik**, of demezdik* (Gürünlü, 1960).

bezdirme [< EAT bezdirme] doğrudan köz üstüne konarak pişirilen bazlama.

*Ebem hamırı eliynen açıverdi, küllü közüñ üsdüne addı, çevire çevire közde bişirdi, **bezdirmiye** sofranıñ üsdüne addı, **bezdirmeniñ** içine de peyniri sarıverdık yedik, çok dadlı oluyor ebemiñ **bezdirmesi*** (Demirbağ, 1971).

EAT **bezdirme** bazlama, sac ekmeği (Kanar, 2011, s. 116).

bıçılğan [< ET bıça] toynak yarası, toynak arası iltihabı.

*Yaamırda, çamırda hayvaniñ toynanıñ arasına çamır girer; o çamır da toynaa hasda eder, iltaab yapar, iltaab yabdunda **bıçılğan**⁶⁸ olur, mal topallar, **bıçılğan** olduunda toynaaniñ arasına sumak eşgisi, ğatıran dökeller; **bıçılğanı** siler, iltaabını ğurudur* (Çağal, 1975).

ET **bıça** yırtık, yama (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 46).

Kh.T **bıçılğan** elde, ayakta, yeryüzünde olan yarıklar (Ünlü, 2012 a, s. 122). **bıçılga.n** toprakta, elde ve ayakta görülen çatlaklar (DLT s. 226).

HT **bıçık** kesilmiş (Ünlü, 2012 b, s. 94).

EAT **bıçılğan** çatlak (Kanar, 2011, s. 117).

bıldır [< Kh.T bıldır] geçen yıl.

***Bıldır** buudayı tolu vurduydu, onuñ için buuday bek olmadı, biçdik harman ediik amma buuday az çıkdı, bu sene iyi, başşaklar bayaa dolu, bir afad olmassa geçen seniyeye göre buuday çok çıkar* (Kici, 1961).

Kh.T **bıldır** geçen yıl (Üşenmez, 2010, s. 50). **bıldır** geçen yıl (DLT s. 199).

⁶⁸ **bıçılğan** / **piçirgan** 1. azmış, yayılmış (yara). 2. hayvanların tırnak kökünde olan yara. Anadolu'da *bıçılğan, bıçılğan, biçilgen* (> *biçirgen*) olarak kullanılır. Orta Türkçede *bıçılğan* "elde, ayakta ve yerde olan yarıklar" olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre Orta Türkçede *biçgil* biçimi de "elde, ayakta olan çatlak; yerde olan yarık ve çatlak" olarak kullanılır. Eski Türkçe *bıcıl-* "kesilmek, biçilmek" fiilinden -*gan* ekiyle yapılmıştır (Eren, 2020, s. 63).

HT **bıldır** geçen yıl (Ünlü, 2012 b, s. 94).

Kp.T **baltur** geçen sene, önceki sene (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 23).

EAT **bıldır** geçen yıl (Kanar, 2011, s. 117). *Ey nice kimseler kim **bıldır** bu oğtın bunun kibi meclisde otururlar erdi, bu yıl bu vaktın karañugū içinde hasret bolup yaturlar* (BH s. 92).

ÇT **bıltır** geçen yıl (Ünlü, 2013, s. 133).

bılız [$\leq$ ET balaķınak] gayrimüslim çocuğu, yaramaz çocuklara kızgınlıkla söylenir.

*Gāvuruñ **bılızı**⁶⁹ hiç laf dinnemiyor, ne desem heb tersini yapıyor, dama çıkma düşeñ dedim, çıkmış dama baña bakarak zıplıyor, gızsañ olmuyor, dööseñ olmuyor* (Yüksek, 1954).

ET **balakınak** yavru, bebek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 40).

Kh.T **bala** 1. kuş ve hayvan yavrusu. 2. yardımcı, çırak (Ünlü, 2012 a, s. 93). **bala** tarmaklandı⁷⁰ (DLT s. 313).

HT **bala** yavru, kuş yavrusu (Ünlü, 2012 b, s. 76). *Öküş āhū **balası** ağzı sözdin / Tolup yaş ot ara kızledi özin* (HŞ 3640 s. 393).

EAT **bala** çırak (Kanar, 2011, s. 90).

ÇT **bala** yavru, çocuk, kuş yavrusu (Ünlü, 2013, s. 98).

biddicik bk. birticik.

biddii bk. birtii.

bider tohum.

*Ekini biçdik biraz **bider**⁷¹ ayırdıydık amma biraz fazla ayırmışık, ğalanı deermene gönderdik, unumuz da biddiydi zaten* (Yüksek, 1987).

⁶⁹ **palaz** kaz, ördek, güvercin gibi kuş yavrularının cıvcıvlikten sonraki durumu. $\leq$ *bala* ‘çocuk; yavru’ + -z eki (Eren, 2020, s. 407).

⁷⁰ *Kuş yavrusunun tırnakları çıktı* (DLT s. 313).

⁷¹ **bider** tohum. Dar bir alanda *bizir* olarak da kullanılır. $\leq$ *Ar. bidār* olarak kullanılan *bağr*’in çokluk biçimi. Suriye Arapçasında *bdār* olarak geçer.

biderlik tohumluk tahlıl.

***Biderlik** buuday ayımadıydık bu sene, buuday ekmiyek dediydik amma ekmesek de olmiyecek, birez **biderlik** bulmamız laazım* (Yüksek, 1987).

bile [< ET birle] birlikte, beraber.

*Geçenlerde Akdam'da bi cenaaze varıdı, bizim gömşuya gel **bile** gidek, yanıma yoldaş ol, dediydim bennen gelmedi, işi varmış, ben tek giddim yanıma kimsiye bulamadıdım* (Çetiner, 1952).

ET **birle** ile, birlikte, birle, beraber (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 49).

Kh.T **bile** ile, beraber (Ünlü, 2012 a, s. 126). *Tetig bolmasa iş oñarmaz kişi / Tetiglik **bile** kıldı yalñuñ işi*⁷² (KB 2222 s. 220). *Tüzü.n **birle** uruş ũtu.n **birle** tireşme*⁷³ (DLT s. 179).

HT **bile** ile, beraber, birlikte (Ünlü, 2012 b, s. 97).

EAT **bile** birlikte, beraber (Kanar, 2011, s. 120). *Aldanma mâla davara kulluk eyle Hakk'a yara / Seviyile **bile** vara bâki yoldaş olanı gör* (YED s. 277).

ÇT **bile** ile, birlikte (Ünlü, 2013, s. 144).

birez [< EAT birez] biraz.

***Birez** erken gel, dediydim gene geç geldi, o gün de iş çoodu işi erken bitirek diye erken gel dedim amma gene gecikdi, gecikince de **birez** gızdım, moralı da bozuldu amma niüdim, gızmasam iş yabdıramiyom* (Gök, 1969).

Kp.T **birez** biraz (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 31).

EAT **birez** biraz (Kanar, 2011, s. 129). *Ğazan aydur: **Birez** dahı ilerü varalum didi. Bağıdı bir ƣal ƣ a gördi* (DK I. s. 234).

birticik azıcık, çok az.

⁷² İnsan zeki olmazsa işi başaramaz. İnsan işini zeka ile yapar (KB 2222 s. 220).

⁷³ Yumuşak huylu kimseyle vuruş çünkü o sana tahammül eder, alçak ve sefih kimseyle zıtlasma çünkü o seni yener (DLT s. 179).

*Böree iç hazırladıydım, içine **birticik** de duz atıverdim, zaten iç edeceem peynir de birez duzluymuş, ben de duz atınca börek duzlu oldu, hamırı da duzluurak olmuş, onuñ için böreeñ dadı bek yerinde deel (Yılmaz, 1964).*

birtii biraz, bir miktar, az.

***Birtii** laf edek, aaşam gelin de bende laf birikdi, size diyeceklerim var, köyde laf çoodu geçen hafda köydiyedim; gaçan, göçen, yuvarlanan düşen bayaa bişeler olmuş (Yüksek, 1987).*

bissahal birazdan, bir süre sonra, yakın bir zamanda.

*Adani'ye düüne çaardıldardı, bizim hısımlarıñ düünü vardı Adana'da, gedek diye aklımıza alıydık, dün dezzeme de dediydim seni de götürerek diye o da tamam dediydi, demin haber saldım, "**Bissahal** gedeecek hazırlan, biz harırlanıyok." dediydim; "Hasdayım gelemem, siz gediñ." demiş, biz de çıkıb gedeecek gıalan (Kördöl, 1955).*

bişşek tereyağı yapımında kullanılan, yayıktaki yoğurdu çırpıma yarayan, ucunda üzeri delikli yuvarlak bir parça yer alan uzun saplı ahşap araç.

*Yoordu deriniñ içine doldurdurduk, **bişşenen**⁷⁴ döve döve yoorduñ yaanı (yağını) çıkarırdık, atadan galma bir **bişşemiz** vardı biz de bayaa gullandık amma soñra gayboldu giddi, zaten yannık⁷⁵ yaymaz olduk unutuldu giddi, kimse uuraşmıyor şimdi (Yılmaz, 1940).*

boci bk. bocit.

bocit metal ya da ahşap sürahi.

*Bir **bocitiñ**⁷⁶ içinde ayran getirdiydi, o da ılımış (ılıkmış), heç içemedim, duz da gıomamış, dussuz ayran mı içilir yav (Yüksek, 1944)!*

*EAT **bodıç** emzikli su kabı (Kantar, 2011, s. 135) Didi bir kılına **bodıcı** batur / Şu havza vü içmek için şu getür (SN s. 508).*

⁷⁴ **bişşek** yayık döveci, yayık kolu. Yerel ağızlarda *pişek, fişek, mişek, vişek* (> *vişşek*) "yayık, yayık kolu" olarak da kullanılır. Türkçe *biş-* (< *bış-*) "(yayıktta) dövmek" kökünden geldiği açıktır. Bu kök diyalektlerde *bış-* (> *pış-*) olarak kullanılır. Örneğin: Kırgızca *bış-* (*may bış-*) "(yayıktta) dövmek" (Eren, 2020, s. 68).

⁷⁵ bk. yannık.

⁷⁶ **bodıç** çam ağacından yapılmış su kabı. Yerel ağızlarda göçüşmeli *bocut* biçimi de kullanılır. Kökünü bilmiyoruz. Ağızlarda çam ağacından yapılmış su kabına *senek* adı da verilir (Eren, 2020, s. 69).

bodi bodi bk. odi bodi.

boğanak [< Kh.T boğnaqlan-] kısa süreli, şiddetli yağmur.

Baazen bir boğanak geliveriyor geçiyor, yazın gelidi miydi sel olur yıkar geçer, yaamur şaplaklı⁷⁷ yaarsa beş dakkaniñ içinde dereler doluverir, sel olur, şaplaklı boğanak tolu gibi oluyor, geçen yaadıydı yeni ekdiim bosdaniñ dalını budaanı indiriverdi (Hopur, 1983).

Kh.T **boğnaqlan-** bulut parça parça olmak (Ünlü, 2012 a, s. 140). *bulut bognaklandı⁷⁸. bognaklanu.r, bognaklanma.k.* (DLT s. 313).

Kp.T **boğanak** testiden boşanırcasına yağın yağmur (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 34).

EAT **boğamak** sağanak (Kanar, 2011, s. 136)

bor [< ET bor] işlenmemiş toprak, nadasa bırakılmış tarla.

Bu sene tarla bor⁷⁹ yaddı, biraz dinnensiñ dedik, bor yatsıñ da içiniñ solcanı büyüsiñ, bir sene de isdiraad edsiñ, zaten bek gübre de atamıyok (Değirmenci, 1940).

ET **bor** Far. 1. şarap. 2. bora, fırtına, tipi, tufan (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 51).

Kh.T **bor** şarap, içki (Ünlü, 2012 a, s. 142). *Bo.r bolma.đıp sirke bolma⁸⁰* (DLT s. 397).

Kp.T **bor** 1. kireç, alçı. 2. şarap, içki (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 34).

EAT **bor** 1. boz. 2. taşlık arazi (Kanar, 2011, s. 137).

boy [< Kh.T boy] *Trigonella foenum-graecum*. fasülye benzeri hohum yapan, yabani, hoş kokulu bir bitki.

⁷⁷ bk. şaplaklı.

⁷⁸ *bulutlar küme küme oldu* (DLT s. 313).

⁷⁹ **bor** taşlık, işlenmemiş sert toprak. Ağızlarda: **por** (~ **pur**) 1. taş. 2. taşlı toprak. 3. verimli olmayan toprak, çorak toprak. 4. kireç, tebeşir, ak toprak. Kökeni karışıktır. Orta Anadolu'da kullanılan *bor* Rumcadan alınmış olabilir. Bu biçim Nogayca, Kazakça, Karakalpakça, Kırgızca, Tatarca, Başkurtça, Özbekçe gibi diyalektlerde de geçer. Tatarca *bur* çağdaş diyalektlerde *bor* olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *bor* "kireç" olarak geçer (Eren, 2020, s. 71).

⁸⁰ *Şarap olmadan sirke olma*. Bu, yaşlı adam gibi davranan, genç çocuklar için söylenir (DLT s. 397).

Bizim bu köyüñ daalarında boy⁸¹ çok olur, baharda çıkar kışın gurur, baharda geri çıkar, yapraa da gocar, çiçee de gocar, mesviminde goparıb eve asıyom, mis gibi gokuyor, eviñ havsını deeşdiriyor, nemli havalarda daha güzel gokuyor, esgiden yataañ, yorganiñ içine gorduk, güzel goku verirdi (Kördöl, 1955).

Kh.T **boy** yenilen bir ot (Ünlü, 2012 a, s. 144). **bo.y** *Trigonella foenum graecum*. yenen çemenotu Oğuzca (DLT s. 405).

Kp.T **boy** buy çiçeği tohumu (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 35). EAT **boy** bot. boy otu, çemen otu (Kantar, 2011, s. 138). *Eger baqlā ve noḥūd görse ve bögrülce ve mürdümlük ve boy görse ve ne-kim buña beñzer var-ısa bu cümlesi kayğu guşşadur (TKT s. 386).*

boycak

tek başına, yalnız.

*“Ulan Ali **boycak** mı geldin, yanıña kimsiye almadiñ mı bire!” derik meseliâ, bir yere yalıñız gelen oldu muydu böyöle deller, bir iş dudmiye gedilirken yalıñız gedilmez, işi kimiynen yapacaasañ oñu da yanıña alıñ, **boycak** çalışmiye geldiñ miydi işi bitiremeñ (Yüksek 1944).*

boydak

işsiz, aylak adam.

*Bizim köyde var bir iki adam, **boydak** gezer dururlar, hēc bir iş de yapmazlar, ellerinden iş de gelmez bunnariñ, bunnar geçim edmiye de bilmez, yaz gış boş boş gezeller, gene ki bunnarın avradı, çolu çocu çalıñır; geçim edeller, yoksa acından ölür bunnar (Yüksek, 1944).*

boz

hayvanlarda görülen, gözbebeğinin perdelenmesiyle beliren bir çeşit göz hastalığı.

*Bizim ineeñ, geçinin gözünde çapaklanma olurdu babam hayvanın gözüne **boz** düşmüş derdi, aazına duzlu suyu alır hayvanıñ gözüne püsgüdüdü, iyileşirdi soñra hayvan, anam baazan siñirlenince de “Gözleriñe **bozlar** düşe⁸²!” diye intizar verirdi. (Alkış 1966).*

⁸¹ **boy** *Trigonella foenum-graecum*. tohumları pastırma çemeninde kullanılan bir yıllık, otsu bir bitki, çemen otu. Ağızlarda poy olarak da kullanılır. Oğuzca boy. Eski Kıpçakçada da boy olarak geçer. < Far bōy (Eren, 2020, s. 73).

⁸² Kör olasın.

- bozlan** aydınlatma amacıyla kullanılan kalın çıra.
- Hava ğarardı mıydı ocaa bir **bozlan**⁸³ atar içeriyi aydınlatırdık, elektrik yokdu o zamanlar, gaz lambasıynan bir odiye ışıdırsak, ocaañ olduu odiye hep **bozlan** yakarak aydınlatırdık (Gargın, 1980).*
- böğür** bk. böör.
- böğürlük** bk. böörlük.
- böör** [< ET böğür] insan ve hayvan vücudunun bel, böbrek kısmı.
- Bizim baañ (bağın) daşını topladıydık, hava da esiyordu, eel (eğil) kalk terledik, ter de üsdümüzde sooyunca üşüddük heralda, **böörüm** aarıyor, eeldikçe belim de açılıb durduydu ondan oldu, sook vurdu (Çağal, 1975).*
- ET **böğür** böbrek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 53).
- Kh.T **böğür** böğür (Ünlü, 2012 a, s. 147).
- EAT **böğrek** böbrek (Kınar, 2011, s. 141).
- ÇT **böğür** 1. mezar. 2. yan, taraf, kenar, çit (Ünlü, 2013, s. 166).
- böörlük** evin dış, rüzgara karşı korunaklı, güneş alan tarafı.
- Rüzgar, cannıca esmiye başladında **böörlükde** oturur güneşlenirik; eviñ içinde oturmeyeceesek **böörlük** tarafı ğış günü sıcak olur (Çağal, 1975).*
- börd-** azmak, şırmamak, taşkınlık yapmak. **zavķına börd-** d. fazla imkandan ötürü hoyratça davranmak, doyumsuz olmak.
- Bizim çocuklar birbirlerini buldular ki iyece **börddüler**, bir aşşa iniyollar bir yukarı çıkıyollar, bir baķ mayanıñ başına çıkmışlar, başlarına bir iş gelmiyeydi baari, ğafalarını gözlerini yarmadan daalsalardı, ben ğorkmiye başladım, **zavķına bördüyollar**, heç bir eksikleri yok, her isdediklerini alıyok (Kördöl, 1955).*
- bört-** bk. börd-.

⁸³ Çürüyen çam ağacının yağlı özü bozlan olarak kullanılır, bu öz kısmı alevli yanar ve yandığı yeri aydınlatır. Aydınlatma aracının olmadığı durumlarda bozlan yakılarak aydınlanma sağlanır (Gargın, 1980).

bua- bk. büü-

bued bk. büğēt.

buncalı bu sefer, bu seferlik, bundan sonra.

*Her gün camiden çıkınca oturur biraz cemaadınan sohbet ederik, caminiñ hocası da gelir, yarım saat bir saat sohbet ederik, bugün de sen gelince sennen sohbet eddik, **buncalı** da böyle olsun baalım, biz her zaman sohbet ederik de sen her zaman gelmiyoñ (Koç, 1940).*

buñsuk- [< ET bung] havasızlıktan, oksijensizlikten nefes almakta zorlanmak.

*Samanı samaniıa (samanlığa) yerlemeye başladık mıydı samanluñ her yerine toz dolar, ğafamızı burnumuzu sarardık, tozdan **buñsukduk** muydu dışarı ğaçardık, biraz nefeslenirik soñra tekrar samannıa girerdik, sıcakda bek zor olurdu saman yerlemek (Aksu, 1943).*

ET **bung** minnet, keder, elem, sefalet, sıkıntı, zahmet, eziyet (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 56). Kara **mu.ñ** kelmeginçe Kara Yalga keçme⁸⁴ (DLT s. 362).

Kh.T **muñ** sıkıntı, ızdırıp; bun, minnet. (Ünlü, 2012 a, s. 544).

HT **muñ** bun, sıkıntı, darlık, kaygı (Ünlü, 2012 b, s. 405).

EAT **bun** felaket, bela, sıkıntı (Kanar, 2011, s. 146). *Ger gele bir **buñ** günü halk üstine / Pādiṣāh meyl eyleye baş kaşdına. Gide halkdan 'aklı u bilü kalmaya / N'eylemek n'itmek gerekdür bilmeye*⁸⁵ (GN II/1 s. 49-51).

ÇT **muñ** sıkıntı, dert, tasa. (Ünlü, 2013, s. 778)

burunsak bk. burunsalık.

burunsalık [< ET buruntuk] bir şey yemesine ya da insanı ısırmasına engel olmak için hayvanın ağız ve burnu üzerine geçirilen küçük kafes.

⁸⁴ Kara bela gelmedikçe bu sarp geçidi geçme çünkü o sarptır ve devamlı kar tutar (DLT 362).

⁸⁵ Eğer bir gün halk sıkıntıya düşer ve padişah insanlara zulmedip öldürmeye niyet ederse; akıl ve bilginin insanları terk ettiği o zamanda onlar nasıl davranacaklarını ve ne yapacaklarını bilmezler (GN II/1 s. 49-51).

*Sürdüümüz tarlanın edrafında birinin ekili bişesi varsa **burunsalu** dakardık, öküznen tarla sürerken yandaki tarlanın ekinini öküz yerse olmaz, ata da **burunsalık** dakallar, at baazen iş yaparken huysuzlaşır, adamı da ısıtır onun içi de dakallar* (Ordu, 1978).

ET **buruntuğ** gem (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 56).

HT **burunduğ** 1. yular (deve için). 2. burunsuluk. **burunduğ tığ-** burunsuluk takmak. **burunduk ur-** burunsuluk takmak (Ünlü, 2012 b, s. 113).

EAT **burunsalık** burun kayışı, burun halkası (Kanar, 2011, s. 150).

busalı bk. buncalı.

buvalek [**< EAT bögelek**] büyük baş hayvanları rahatsız edici şekilde ısırarak, yeşil kanatlı, hızlı hareket eden bir sinek türü. **buvalek dud-** d. buvalek adı verilen sineğin ısırmasıyla büyükbaş hayvanda görülen delişmen hareket.

***Buvalek** sinee yazın olur, hayvanı ısırdı mıydı hayvan aklını yitirir, goşar da goşar, bulduğu çalıya sürenir, deli gibi olur, hayvanı **buvalek dutar**, telâşeli iş dutan, öte beri goşuşduran adama da **buvalek dudmuş** bunu deller* (Öz, 1964).

EAT **bögelek** sığır sineği, sığırları ürküten sinek, eşek sineği (Ergin, 2021, s. 57). *Dede ya kanı menüm pürelerüm? Dede Korkut hay oğul Karçar adama uş **bögelek** gibi buñludur, ol bir yavuz canavardur, hep bir yirde dirüp-dururam, gel gideliüm semüzin al aruğın ko didi* (DK I s. 128).

buvat bk. büğet.

buy- [**< ET but-**] çok üşümek, soğuktan donmak, donacak hale gelmek.

*Ğış günü yaamırda birez ıslandıydım, malın ardında gezen adam niyedecek yamırda yaşda ıslanır, kaçacak yer yok, ayazda da ğalınca az ğalsın **buyacaadım**, sookdan titiredim, eve canımı zor addım, zobaya sarılacaadım az ğalsın* (Demiryürek, 1954).

ET **but-** dondurmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 57).

Kh.T **buğ-** buymak, donmak (Ünlü, 2012 a, s. 152). *er tumlugka bu.dı*⁸⁶
bu.đa.r, buğma.k (DLT s. 529).

Kp.T **buy-** 1. soğuktan donmak 2. dans etmek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 39).

EAT **buy-** soğuktan ölmek, donarak ölmek (Kanar, 2011, s. 152).

buzalaçı gebe inek.

*Benim ináñ biri **buzalaçıydı**, dooma (doğuma) yakın südden kesildi, arkasından iná bişe oldu, arka bacaa titremiye başladı, halsizleşdi, yemez oldu, buzaa ğarnında ölük, baytar çaardıydık, iná zor ğurtardık, baytar buzaayı ğarnından alınca ğurtuldu* (Kupçak, 1970).

büğ- bk. büü-.

büğet [$\leq$ HT böget] gölet, akarsuyun göl oluşturduğu yer, akarsu göleti.

*Bizim dereniñ **büğ**etinde⁸⁷ balık dutarık, baazen de çimerik, su azalmiye başlarsa suyu buarık⁸⁸ **büğ**et yaparık, **bu**et gendiliinden olur, burda bir Ğurudere var, ufaarak bir dere, bu dereniñ içine **büğ**et yaparık suyu şişi-ririk* (Tavşan, 1963).

HT **böget** büget, gölcük, küçük su birikintisi (Ünlü, 2012 b, s. 109). *Evrüldi açıldı qarañguluq taqı kitdi qadğu bögsüldi **böget**, taşıldı **böget** yırtıldı ton* (ME 158/1 s. 63).

EAT **böget** büget, akarsu birikintisi (Kanar, 2011, s. 141).

bük [$\leq$ Kh.T бүк] akarsu yatağında bulunan verimli tarım arazisi.

*Bizim bir tarla var ğoca **bük** derik, az ilerisinde de güccük **bük** derik bir tarlamız daha var, **bük** dümdüz olur, ova gibi ekimi de biçimi de ğolay olur*

⁸⁶ adam soğuktan dondu ve öldü (DLT s. 529).

⁸⁷ **büvet** / **büğ**et bir akarsuyu tutmak için yapılan engel, gölet. Ağızlarda *böget*, *bövet*, *böyet*, *büvet* olarak “su birikintisi, gölcük, bataklık, bent.” anlamlarıyla kullanılır. Ağızlarda kullanılan *göbet* biçimi göçüşme sonunda oluşmuştur. Dar bir çevrede “kuyu” olarak geçen *düvet* biçimi düşündürücüdür. $\leq$ *böge-* + *-t* eki. Yerel ağızlarda *böğemek* ($\geq$ *büğemek* $\geq$ *büvemek*) “suyu, önüne bent yaparak toplamak.” anlamında yaygın olarak kullanılır.

⁸⁸ bk. bua-

(Çam, 1959).

Kh.T **bük** 1. ağaçlık yer. 2. köşe bucak (Üşenmez, 2010, s. 65). *Şâlih boğnı ve Lût boğnı, bök idileri bu öğürler* (İKT s. 99).

HT **bük** ormanlık yer, orman (Ünlü, 2012 b, s. 115). *Yalganga nisbet kıldı bük eyeleri ıdılmışlarını* (HKT 358b/2 s. 280).

Kp.T **bök** orman, birbirine girmiş çalı ve çırpı gibi yabanî ağaçlar (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 36).

EAT **bük** su kenarındaki ağaçlık, fundalık, sık çalılık (Kanar, 2011, s. 153). *Yir eyle düz bolğa kim yumşaq kum içinde yüksek ne kadar bolur erse yir yüzine aşaq yüce ol kadar belüre yir eyle düz bola kim ne tağ bola, ne kol bola ne yol bola, ne yük bola ne bük bola ne kalğa bola ne sıgra* (BH s. 180).

büre [**< EAT büre**] pire.

Bizim ğapıdaki it bürelenmiş, eviñ yannarıda gezerken çocuklar da bürelenmiş bizim Emin'in bile sırtına büre yapışmış, benim herifiñ, çocukların sırtı ğabar ğabar oldıydı önce annamadıydım soñradan annadım, bizim itiñ büresi talamış⁸⁹ bizi (Adır, 1953).

EAT **büre** zoo. pire (Kanar, 2011, s. 154). *Dede Korkut dahı biñ kuyruksuz kulaqsuz köpek-ile biñ dahı püre buldı* (DK I s.128). *Kocayiseñ ol dem olasın yigit / Üşendürmeye büre ısırmaya bit* (SN s. 555).

büü- [**< ET boğ-**] suya yön vermek için akan suyun önünü tıkamak.

Bosdana suyu verdim miydi her yanına su eşit daalmaz, suyuñ öñüne daşı örerim, topraa yiarım, suyu büüdüm müydü biriken suyu isdediim ğariaa veririm, su her yere eşit daalsa gerek ğalmaz, mecbur suyu büüerim (Yüksek, 1987).

ET **boğ-** boğmak, boğulmak; **boğ- amrıl-** (birlikte) sakinleşmek ve

⁸⁹ bk. tala-.

uslanmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 50).

Kh.T **büğ-** 1. durdurmak, hareketine mani olmak, kapanmak, set çekmek. 2. toplamak, bükülmek (Ünlü, 2012 a, s. 161). *ol sūwug böğdi*⁹⁰ (DLT s. 239).

EAT **büğ-** 1. bükmek. 2. önünü tutup engel olmak (Kanar, 2011, s. 153). *Ve t̃āˆ atdan kaçan kişiler meşeli suya beñger. Nêçe ki böğeyüp yoķaru çekesin, aşığa siñer. Tanğrı yolın bilmegi kendözüñe vâcib gör* (KM s. 85).

büüne- bk. büü-.

büved bk. büğet.

büzzük [< EAT dzzık] büzük, kış, makat.

*Ayib bir kelime büzzük*⁹¹, söverken seniñ büzzüüñü bilmem niderim deller, birine küfür ederken derik bunu başğa da söylemek (Bozdağ, 1976).

Kp.T **büzük** kış, arka (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 40).

EAT **dızzık** kış (Kanar, 2011, s. 211).

⁹⁰ o, bu iş için yapılan bir bentle suyu doldurdu ve topladı (DLT s. 239).

⁹¹ **büzdüm** kuyruk sokumu. Ağızlarda *bızdık, büzümürt, büzünü* gibi birtakım biçimler de kullanılır. Türkçe *büz-* kökünden geldiği anlaşıyor. Türkçe *büzük* adı da bu kökten çıkmıştır. Anadolu’da *büzü* adı yanında *bizik, bızık, büzzük* biçimleri de kullanılır. Bu verilere göre “kuyruk sokumu” olarak kullanılan *bızdık* biçiminin *bızık* (< *büzzük* < *büzük*) adından geldiği açıktır. Anadolu ağızlarında *büzdüm* “uyuşuk” olarak da geçer. Anadolu’da *büz-* kökünün *büzdek, büzdelek, büzük, büzüntü* “beceriksiz” gibi birtakım türevleri de kullanılır. Anadolu’nun birçok yerinde kuyruk sokumuna *pöç* adı verilir. Türkmenler *kuyruk* sokumuna *türre* ve *uço urga* adını verirler (Eren, 2020, s. 83).

-C-

caalak evin bir köşesinde banyo yapmak veya bulaşık yıkamak için kullanılan, su gideri bulunan yer.

*Bizim eviñ bir köşesinde varıdı **caalak**⁹², bulaşşı da **caalakda** yıkardık, banyoyu da **caalakda** yapardık, eviñ içindeki büyük gazannarı da **caalakda** yıkallardı, şimdi duşa gabin diyollar amma bizim **caalañ** bir tek gabinini yok, gabin olmadundan zaten gullanışlı, her temizliği **caalakda** yapañ, duşa gabinde yapamañ (Cingöz, 1965)!*

cağlak bk. caalak.

cağlık bk. caalak.

cangama sözlü kavga, ağız dalaşı.

*Cangama diye aaz (ağız) dalaşına derik, vuruşma olursa o gavğa olur, köylük yerde birbiriynen **cangama** edmiyen az olur, ben de gonuynan gomşuynan **cangama** ediyom baazen amma soñra unutulub gidiyor (Yılmaz 1951).*

cangga- Moğ. korkutmak, gözdağı vermek, tehdit etmek (Lessing, 2017, s. 1217).

carbık kavgacı, huysuz kadın.

*Esgi mahallede bir gomşum varıdı, ufak bişede gavga ederdi, **carbık** bir avradıdı, mahallede gavğa etmedii kimse galmadı, ben de daşındım soñra ordan, soñra niiddi bilmiyom (Sarıboğa, 1977).*

cavlad- ağaç, kabuğunu soymak; tüm dallarını budamak.

*Biraz sıymık⁹³ yiyeceedim, çamıñ dalını **cavladdım**, dalıñ üsdünde galan sıymu sıyırdım, sıymık bıçaañ aazına az geldi, sıymuñ birazı da gabiğda galmış, tam mevsimi gelmemiş ondan oldu heralda (Tavşan, 1963).*

cavlak 1. kel, tüysüz. 2. kabuğu soyulmuş ağaç gövdesi ya da dalı.

⁹² **cağ** kirli suları toplayan taş tekne veya çukur. Anadolu ağızlarında *çağ* (⇒ *çağlık*) biçimi de yaygın olarak geçer. Bundan başka *çah* biçimi de “kuyu” anlamıyla kullanılır. < *Far. çāh* (Eren, 2020, s. 85).

⁹³ bk. sıymık

*Bir adamın ğafasında saçı yoosa **cavlağ** ğafalı derik, bizim köyde bir emmi vardı, gençliğinde saçı gürüdü, soñradan saçı döküldü, kafasında heç saç ğalmadı, ğafası **cascavlağ** oldu, hasda dedilerdi amma soñradan ırğında varmış; soñradan soñriye saçı, ğaşı dökülüyorumuş bunnarın (Tavşan, 1963).*

cavlat- bk. cavlad-.

cebcebi kumaş artıklarından dikilen, duvara ya da kapı arkasına asılarak kullanılan, genellikle üç gözlü saklama kesesi.

*Evde ğapının arkasında çivide dakılı **cebcebimiz** vardı onun içine bir fotooraf ğoymuşuk, soñradan elime geçdi, bayaa da esgi bir fotooraf bakınca hoşuma giddi, zaten elimize geçeni ğaybolmasıñ diye **cebcebiye** ğoyarık fotoorafı da ğaybolmasıñ diye ğoymuşuk heralda, orda da unudmuşuk (Yıldırım, 1981).*

cebelleş- [< EAT cebelen-] mücadele etmek, var gücüyle uğraşmak.

*Bugün Nadir'in **cebelleşdik**⁹⁴, malı benim baaçiye girmiş, giddim ineeni benim baaçeden çıkardım, eviniñ öñüne baaladım, gendi de çıkıdı geldi, biraz ğızdıydım, öte beri derken beni suçlu çıkardı, bişe dediime diyeceeme pişman eddi (Kurtaran, 1952).*

EAT **cebe** Moğ. 1. zırh. 2. silah. **cebelen-** silahlanmak (Kanar, 2011, s. 159).

ÇT **cebe** 1. cevşen, zırh. 2. yürüyüş. 3. silah ambarı, cephan (Ünlü, 2013, s. 193).

cebele- Moğ. silahlandırmak, donatmak (Lessing, 2017, s. 1225).

cec yap- sapından ayrılan buğdayı kurutmak için ince hatlar halinde sermek.

⁹⁴ **cebe** 1. zırh 2. silah. Eski kaynaklarda da **cebe** “zırh” olarak geçer. Anadolu ağızlarında altın ve gümüşten yapılmış bileziğe de **cebe** veya **cepe** adı verilir. Yerel ağızlarda **cebe**’nin “bilezik” olarak kullanıldığı göze çarpıyor. Kadınların süs olarak kulaklarına taktıkları halkaya verilen **küpe** adının eski ve yeni diyalektlerde daha çok “zırh” olarak geçtiğini biliyoruz. O bakımdan “zırh” olarak kullanılan **cebe**’nin Anadolu ağızlarında “bileğe süs olarak takılan halka, bilezik.” anlamını alması doğaldır. Eskiden yaygın olarak kullanılan Türkçe **cebe** biçimi bugün eskimiştir. Ancak **cephane** sözcüğünde **cebe**’nin saklandığını biliyoruz (Eren, 2020, s. 87).

Buudayı sapından ayırdık, garık⁹⁵ gımı (gibi) yudık, cec yabdık ki buuday iyece gurusuñ, soñra çuvalliyek dedik (Yüksek 1944).

cec bk. çeç.

ceerek bk. geriz.

cefd [$<$ Kp.T ceft] çam ağacının alt gövdesinde bulunan kalın kabuk.

*Çam aacı yaşlandıksıra göödesi (gövdesi) galınnaşır, göödedeki **cefdi**⁹⁶ de galınnaşır, biz buniynen çok oynardık, içini oyardık güccük araba yapardık, bıçaanan yontardık şekil vermiye çalışırdık, oyuncak yoodu köy yerinde **cefdi** oyar dururdık (Adır, 1981).*

Kp.T **ceft** Far. çift, aynı değerde olan (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 41).

celb [$<$ EAT çerb] yağ, salça, sarımsak ve naneden oluşan ve yemek pişmeden hemen önce yemeğe eklenen sos.

*Yemeeñ **celbini** yabdım, tam ekliyeceedim salçası azıraama giddi, biraz daha salça eklediydim o da fazla gelmiş, yemee de duz addıydım, salça da duzluydu biraz, salça çok olunca yemek de duzluurak olmuş (Yüksek, 1987).*

Kp.T **çerb** yağlı (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 48).

EAT **çerb** Far. yağlı (Önler, 2019, s. 319). ...*eger tabi^c t kabz olsa dileseler ki ta^c amıla nerm edeler pazuyıla isfināhıla ya aşfūr tohmıyıla çerb şōrbā bişüreler yēyeler nerm eyleye...* (MŞ s. 38).

celfin yumurtlamaya başlamamış küçük tavuk, piliç.

*İki aylık on gadar **celfinim**⁹⁷ vardı, öteaan⁹⁸ kümesin ğapısı açık ğalık,*

⁹⁵ bk. garık.

⁹⁶ Gamga olarak da adlandırılır. Ceft toprak damlı evlerde dam üstüne serilen toprağın ufalanıp dökülmemesi için mertekle toprak arasına konur. Ayrıca ezilerek un haline getirilen ceft suyla karıştırılır; içerisinde yayık yapılan, işlenmiş küçükbaş hayvan derisi kullanılmadan önce ve kullanıldıktan sonra bu suda bekletilir. Bu işlemi yapmadaki amaç derinin temizliğini yapmak, sertleşmesini önlemek ve uzun ömürlü olmasını sağlamaktır.

⁹⁷ **celfin** piliç. Ağızlarda *şelfin* (ve *selfin*) olarak da geçer. Tzitzilis'e göre Rumcadan alınmıştır (Eren, 2020, s. 87).

⁹⁸ bk. öteaan.

dilki kümese girik, tavukların sayısı tamam amma celfinneriñ yarısı gayıp, dilki alık götürük, bir çurtı duyduydum gece, bizim kümesden geliyormuş ses; sabaanan bakdım tavıklar, galan celfinnerin hepisi gapıda (Kupçak, 1970).

cenger [$\leq$ Kp.T jengār] kalayı aşınmış, oksitlenmiş bakır eşyanın yeşil pası.

Ekmek yapacaadık, hamırı yuñurduk, yuñurduumuz hamırı pakırıñ (bakır kap) içine goyduyduk, galayı aşınmış heralda, pakırıñ cengeri hamıra bulaşmış, hamırıñ baazı yerleri yeşil yeşil olmuş, yeşil olan yerleriñ hamırını goparıp addık, öyle galırsa cengeriñ o yeşili adamı zehiller, çok teelikeli (Tavşan, 1956).

Kp.T **jengār** Far. küflenmiş renk, bakır rengi (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 119).

cengerleş- kalayı aşınmış bakır eşyanın oksitlenmesi.

Pakır gabiñ galayı geldi miydi galayladmak gerek, gab cengerleşdi miydi gabiñ içi yeşillenir, yeşillendi miydi gullanmak iyi olmaz, adamı zehiller (Tavşan, 1956).

cert bk. cefd.

certmek 1. ayak bileğinin üstüne kadar gelen kısa alt giysilerin tamamı. 2. pantolon ya da şalvar paçasının çemrenmiş hali.

Annem yeni aldım picamanıñ gısa olduunu görünce “Bu altındaki picama niye öyle gısa, farsak certmee gibi, böyle boyu gısa picama mı olur?” diyerek gızdıydı baña, boydan gısa olan şalvarlara da certmek gibi der, çok duyarım anamdan bu certmek lafını (Yüksek, 1987).

cıba [$\leq$ EAT cırbag] 1. domuz yavrusu, 2. domuz yavrusundan mülhem haylaz çocuklara kızgınlıkla söylenen söz.

Bizim Ali Abi’niñ cıbası gene rahat durmamış, bizim ekini davara yaydır-mış, o kadar dedik ekiniñ edraafına davar soğma, diye amma gene dinne-medi, bizim ekiniñ yarı yerini davar dişlemiş, bu vakıddan soñra ekin gen-dini toplamaz (Yılmaz, 1978).

EAT **cırbag** çocuk. (Kanar, 2011, s. 162).

ciba Moğ. yeniden doğuş, ruhun yeni bir bedene girmesi (Lessing, 2017, s. 1231).

cıbar- dış etkilere kaynaklı tende kabarıklık, kızarıklık oluşmak.

*Dün golumuñ arkasını bişe ısırdıydı, ben de biraz gışıdım, çok gışıymışım heralda gışıdım yer **cıbarmış**, aarımıyor amma bakınca gıbgırmızı olmuş, yarine bişe galmaz geçer dediydim, geçmiş gidmiş (Kördöl, 1954).*

cıbart- tokat atarak ya da bir cisimle vurarak karşıdakinin tenini kızartmak.

*“Seni elime alır **cıbartırım!**” dellerdi esgiden, biz ufaadık tokaadı yedik miydi yüzümüz domatis gibi gızarırdı, vurdular mıydı **cıbardırlardı**, biz öyle böyüdük (Kördöl, 1954).*

cıbidık ter ya da yağmur nedeniyle vücuttaki aşırı ıslaklık, sırlıslıklam. **cıbidu çık-** d. (cıbidığı çık-) çok ıslanmak, sırlıslıklam olmak.

*Yaamuruñ altında eve dooru giyiyordum, bek de şiddedli yaamıyordu soñra iyece şiddedlendi, goşarak da giddim amma yaamır şiddedli yaanca iki dakçada **cıbidum çıkdı**, donuma gadar ıslandım, yazın sıcakda terliyence de **cıbidık** oluruk, terden guru yerimiz galmaz (Adır, 1981).*

cıdır çalı çırpı, kuru dal. **cıdırına bas-** d. mec. birinin menfaatine aykırı davranmak, birini sinirlendirmek, kızdırmak.

*Davar için meşe dalı kesdiydim, meşeniñ yapraanı davar yedi, **cıdırı** meşeniñ dibinde galdıydı, meşeniñ dibindeki **cıdırı** topladım, eve getirdim, erineniñ oolu uşaa olmazmış, erinmedim **cıdırı** topladım getirdim, odun duduşdurmiye iyi oluyor, ince dal da çabık guruduundan guru dal çabık duduşuyor, onuñ için odun duduşdurmiye işe yarıyor (Yılmaz, 1966). Benim **cıdırına basdılar** gene, ben her zaman diyom eliñ lafını edmeñ, dediğodu edmeñ, diyom, gene oturmuşlar milletiñ lafını ediyollar, baña da onu bunu soruyollar, siñirlendim gene (Adır, 1981).*

cığı dağıl- bk. cıı daal-.

cığındırık bk. cıındırık.

cı daal- 1. topluluk dağılmak. 2. etrafında kimse kalmamak, yalnız kalmak. 3. soyu tükenmek.

*Tarlada çalışıyollardı tolu atmaya başliyence tarladaıklarıñ **cı daaldı**, kimse ğalmadı, hebsi bir yana ğaçışdı. Babaları ölüp tarlaları bölüşölünce geçimleri köyde zorlaşdı, sölalesinden kimse kalmadı, **cı daaldı**, hebsi ğöçdü bir bu ğaldı köyde, babasının esgi eviñde oturuyor (Aksu, 1978).*

cige Moğ. yeğen, kızın veya kız kardeşinin çocuğı; kız torunlardan hehangi birinin çocuğı (Lessing, 2017, s. 1236). **cigü** Moğ. beşinci kuşaktan torun (Lessing, 2017, s. 1237).

cındırık 1. kurumuş, nemini kaybetmiş. 2. yağsız, sert ve lezzetsiz et.

*Köyde eviñ yanında bir maya⁹⁹ vardı geçen sene bek dudmadiydi, bu sene mevsiminde gedip bakmadık, yazıñ soñuda dooru vardım, bakdiydim bayaa dudmuş amma başında **cındırık** olmuş, kimini ğuş yemiş, kimi dibine dökölmiş, kimi de başında **cındırık** olmuş, ğurumuş ğalmış, heç maya yiyemedik bu sene (Çetiner, 1952).*

cıl- mızıkçılık etmek, oyunbozanlık yapmak, caymak.

*Dün sözleşdiydik yarin Ğozan'a gedek diye, böyön oldu herif **cıldı**, ben gelmiyom, dedi, onuñ arabasiynden gideceedik o da **cılıncı** (cılınca) beñ de topal oldum, naal (nasıl) etsem diye düşünüyordum, ğoñşu da Ğozan'a gideceemiş oniynden geldim (Kupçak, 1970).*

cilu- Moğ. sıvışmak, uçmak, kaçmak; sakınmak, kaçınmak (Lessing, 2017, s. 1240).

cılaz [< ET tolğak] 1. cılız, zayıf, küçük. 2. hastalıklı.

*Baaçiye iki tane aşılı dud dikdiydim, biri bayaa büyüdü biri **cılaz**¹⁰⁰ ğaldı, hasdalık yabdı heralda amma belki biz dikemedik, belki de yerini beenmedi amma ekdiimiz gibi ğaldı (Kurtaran, 1952).*

⁹⁹ bk. maya.

¹⁰⁰ **cılız** zayıf, çelimsiz, güçsüz. Anadolu ağızlarında *cilingız* “cılız, zayıf” (*cilingız*) biçimleri de geçer. Dankoff, Ermenice *çlaz*, *çlěz*, *çlěz*, *çluz* gibi birtakım biçimlerle birleştirmiştir. Anadolu ağızlarında *cılız* yerine *enez* ve *eneze* biçimleri de kullanılır (Eren, 2020, s. 89).

ET **tolgak** hastalık, eziyet, ızdırıp (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 222).

Kp.T **tulaz** aşağı, bayağı (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 283).

cılban- soyunmak.

*Gış günü **cılbanıklar**, deriye çimmiye gidikler, bizim çocuklarıñ hepi hasda, mahallede naadara çocuk varısa salya sümük yatıyor* (Yüksek, 1987).

cılga [$\leq$ ÇT cılga] **1.** dar yol, patika. **2.** yağmur suyunun açtığı küçük kanal.

*Davariñ gide gele açdu yola davar **cılğası** derik, yaamur suyunun açdu güççük ganallara yaamur **cılğası** derik, **cılga**¹⁰¹ daalarıñ yamacında çokca olur* (Arat, 1978).

ÇT **cılga** Moğ. nehir, çay yatağı, dere (Ünlü, 2013, s. 250).

cılga Moğ. yalak, oluk, oyuk, hendek, havuz, havza, çökük, çukur, delik (Lessing, 2017, s. 1239).

cılgaz mızıkçı, oyunbozan.

*Oyunda hile yapannar **cılgaz** olur, hile yapar, yabdını da gören oldu muydı cılar,¹⁰² oyunu bozar geder, çocuken **cılğazlık** yapannan oymamazdık, kimiñ cılacaanı bilirdik, yetişginiñ de **cılga** olur, beraaber bir iş yapamañ, annaşıb da bir işi tamamlıyemeñ, işine gelmedi miydi cılar* (Kördöl, 1954).

cılk bozulmuş yumurta.

*Yumurtiye yaz günü yuvadan almadiñ mıydı yumurta bozulur, cılk olur, **cılk** yumurtiye salladıñ mıydı içinden lık lık ses gelir, salladıkca yumurta lıkırdar, içi su gibi olur, elde belli eder cılk yumurta gendini, bir keresinde yuvadan aldum yumurtiye elimden düşürdüydüm, o da cılıkmış, bir pis çokdu, bir pis çokdu, yumurtadan tiksindim o kokuyu alınca* (Kurtaran, 1983).

¹⁰¹ **cılga** çığır, keçi yolu. Anadolu ağızlarında *cılga* biçimi de kullanılır. Kökünü bilmiyoruz (Eren, 2020, s. 89).

¹⁰² bk. cıl-.

- cılı-** bk. cıl-.
- cımbış-** el, ayak uyuşmak, kramp girmek.
- Gece golumuñ üsdüine yadmışım, uyanıverdim ki elim golum **cımbışmış**, golumuñ dermanı galmamış, üfelerken üfelerken cana geldi soñra* (Alkış, 1966).
- cırd-** [< Kp.T cırt-] deri; sıyrılmak, yırtılmak, tırnakla yırtmak, tırnaklamak, tırmalamak.
- Gomşunuñ ooluyınan bizim oolan dööşmüş, çocuk bizimkiniñ yüzünü **cırdmış**, yüzü ganiyevermiş, izi galdıydı amma soñradan geçdi* (Alkış, 1972).
- Kp.T **cırt-** yırtmak, parçalamak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 43).
- cırık** bk. cırrık.
- cırlangiç** bk. cırlavuk.
- cırlavık** bk. cırlavuk.
- cırlavuk** [< Kp.T cırlavuk] ağustos böceği.
- Bu **cırlavuk** yazın sıcaa gördüünde cır cır öter, soñra da gabunu öddü aaçda bırakır, geder, sesine gafayı dakarsañ sesinden duramañ, alışgın adam sesini heç fark edmez* (Yüce, 1956).
- Kp.T **cırlavuk** sesi suyun gürültüsüne benzeyen bir tür kuş (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 51).
- EAT **cırlayık** (zool.) ağustos böceği. (Kanar, 2011, s. 162)
- cırnak** [< Kp.T tırnak] tırnak, yırtıcı hayvan pençesi.
- Gündüz **cırnaaynan** topraa deşmiş, yumşak yeri deşdiinden bayaa da tobrak yumış, yuva yabmış heralda* (Alkış, 1966).
- Kp.T **tırnak** çivi, mih (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 274).
- EAT **cıynak** yırtıcı kuş pençesi, kıynak (Kanar, 2011, s. 162).
- cırnakla-** [< Kp.T tırna-] eşmek, tırmalamak.

Ġunduz topraā cırnaklamış, bir tarafa yumış, gendine yuva yabmış heralda, kümesiñ altını da bişe cırnaklamış, kümese girmiye çalışmış, deşdi yeri daşınan doldurdum (Alkış, 1966).

Kp.T **tırna-** tırmalamak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 274).

EAT **ınakla-** tırmalamak (Kantar, 2011, s. 180).

cırt- bk. cırd.

cırrık eti yenen, boz renkli, benekli bir kuş, ardıç kuşu.

***Cırrık** bizim köye bek inmez, yukarınıñ havası çok soodu muydu yiyecek bişe bulamassa buralara iner, ġarnını doyurur, havanıñ soġuu ġırıld mıydı yukarılara geder, bek ortalıkda ġörünmez, deñk geldi miydi avlardık esgiden amma şimdilerde ġalmadı buralarda, yakın zamanda heç ġörmedim* (Demiryürek, 1954).

İrbis Moġ. leopar, panter, kaplan. **İrbis-un cıruk** hayvan derisinde benek, beneklik (Gülensoy, 1974, s. 246).

cırtatan *Ecballium elaterium*. başakları içinde tohum ve su bulunan, başaklar olgunlaşınca sıkıldıġı zaman tohum ve su fışkıran bitki, eşek hıyarı, it hıyarı.

Bu cırtataniñ suyunu burna damladıldı, o su burnu açar deller, ben damladdırmadım, teelikeli, o su zehirli, zarallı olur (Alkış, 1966).

cıvılad- bk. cavılad-.

cıyındırık bk. cındırık.

cızġı küçük bir patlamayla ateşten sıçrayan, sıçradıġı sırada ince bir çizgi halinde sadece karanlıkta ġörülebilir minik kor.

Bir aaşam bizim ġomřunuñ davarı ġaybolmuř, köyden yukarıya dooru bir bakak dedik, biraz dırmanınca ġei bir ġayanın dibinde ġuzlamıř, hava da biraz ayazıracdı, ataş yakdık oolıklar üşümesin diye, derken bir iki “ıt” sesi geldiydi cızġı ġuru otların arasına düşmüş, otlar dutuşuverdi, ġoca ormanı cızġıynan yakacaadık az ġalsıñ (Adır,1981).

cızzan ortası oyulan uzun bir ağacın zemine sabitlenmiş kalın bir kazıġa oyuktan oturtulmasıyla yapılan eġlencelik tahterevalli.

Köye **cızzan**¹⁰³ güruldu muydu çoluk çocuk herkes giderdi, aaşam serinli-
inde **cızzana** gidek dellerdi, garşılıklı biner bir aşıa, bir yukarı; bir saa,
bir sola élenirdik (Tanrıku, 1948).

cib [**< Kh.T köp**] çok, tam, tamamen.

Benim gibi akıllı olmiyene **cib** deli deller, köyde arkamdan hep
gonuşullarmış “Oña bek yaklaşmañ, **cib** deli.” dellermiş (derlermiş), bu
“**cib**”i “deli”yenen (sözcüğüyle) gullanıllar, zır deli demek heralda (Çanta,
1947).

Kh.T **köp** çok, sık (Ünlü, 2012 a, s. 477). **kop** mübalağa ve kuvvetlendirme
edatı. Oğul **kop** bedü.dî¹⁰⁴, **kop** edgü neñ¹⁰⁵ (DLT s. 139). Elgim arıg
kırçatur ok başakı / Önmiş ulug terñek üze **köp** kaşakı¹⁰⁶ (DLT s. 335).

HT **töp** hep, hepsi (Ünlü, 2012 b, s. 603). Āyet aḥbār aşlı anıñ öziniñ atı
kaşas / Baş adağğa tegrü baķsañ **top** yalavaçlar sözi (RKE 249v/9 s.
463).

Kp.T **köb** çok, daha çok (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 156).

EAT **köp** 1. çok, bol, fazla 2. şişkin iri. 3. şişkinlik (Kanar, 2011, s. 475).
tup hep bütün tamamı (Kanar, 2011, s. 676).

ÇT **köp** çok, fazla, pek çok (Ünlü, 2013, s. 657). Rūḥ-afzā bil-e **köp** yıl-
l(a)r ‘ayş kıldı ‘ākıbat rūḥ-afzā m(e)like vafāt boldı¹⁰⁷ (RRH 148a/997-998
s. 165). **çum** kamil, tam, bütün, tamamen (Ünlü, 2013, s. 262).

cib Moğ. “ci-” hecesi ile başlayan belirli sıfat ve zarflardan önce kullanılan
pekiştirici ilk hece tekrarı (Lessing, 2017, s. 1231). **çöm** Moğ. tüm, bütün,
hep, hepsi, her şey, tamamen, tamamıyla, bütünüyle (Lessing, 2017, s.
267).

¹⁰³ Kazıkla ağacın birleşim yerine odun kömürünün tozu sürülerek tahterevallinin ses çıkarması sağlanır, çıkan bu sestem mülhem, adının cızzan olduğu düşünülmektedir. Cızzanın çok ses çıkarana makbuldür Aşağı yukarı kalkıp indiği gibi aynı anda bir yöne yani sağa ya da sola döner. Eğlencelik bu aracı çocukların yanı sıra yetişkinler de kullanır.

¹⁰⁴ Çocuk oldukça büyüdü (DLT s.139).

¹⁰⁵ çok iyi şey (DLT s. 139).

¹⁰⁶ Okun temreni elimi yardı. Ben ise yerden biten sık ve bol halfa otlarının arasından geçmekteyim (DLT s. 335).

¹⁰⁷ Ruh-afza ile çok yıllar birlikte yaşadı. Sonunda Ruh-afza melike öldü (RRH s. 165).

cibik bk. sibik.

cibindirik [< ET çibin] cibinlik.

Yaz günü **cibindirii**¹⁰⁸ ğurar içinde yatarık, **cibindirik** sinekden de ğorur, akrebden de ğorur, b r böcek yaklaşmaz içinde yatana (Yüce, 1956).

ET ** ibin** sinek, sivrisinek (Bayat & Aliyava  ınar, 2020, s. 66).

Kh.T ** ibun** sinek ( şenmez, 2010, s. 76). ** ibun** boldı düşman ya an a bed uk / Isırsa ya an ı ğu tur ked   k¹⁰⁹ (AH 3399 s. 282).

HT ** ibin** sivrisinek. krş.  ibin ( nl , 2012 b, s. 135). ** ibinlağu** yelpaze ( nl , 2012 b, s. 137).

Kp.T ** ibin** sinek, karasinek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 49).

 T **cibin** Moğ. sivrisinek ( nl , 2013, s. 206).

ciirsi g z mevsiminde olgunlaşan incir türü.

şu aşşaada iki kök **ciirsi** var, ekimin so una ğadar mayasını¹¹⁰ yerik, biraz ufaarak, dadı da eşğimsi amma g z n olan maya anca bu ğadar olur (Adır, 1953).

cilbir yeşil mercimek yemeği.

Yeşil mercimee haşladım, ğuru fasille bişirir gibi yaanı salçasını ğoydım bir **cilbir** yabdım, evde hamır da vardı, bir de bazlama bişirdim, yanına yeşil suvan da temizledim, güzel bir yemek oldu, **cilbiri** bek yiyen olmaz, yanına sıcak bazlamiye ğuydun muydu ne olsa yeniyor (Kördöl, 1955).

cilbirti bk. cirbilti.

cilkes tamamıyla, sonsuza dek.

¹⁰⁸ **cibinlik** sivrisinekten korunmak için yatağın üstüne ve yanlarına gerilen çadır biçiminde örtü. < cibin + -lik. Anadolu ağızlarında cibin “sinek, sivrisinek” olarak geçer. Ağızlarda cibinliğe *cibindirik* adı da verilir. Bu adın -dirik (-dırık, -duruk, -duruk) ekiyle yapıldığı açıktır. Örneğin: *boyunduruk* (<: *boyun*), * iğindirik* (<: * iğin*), *  m ld r k*. Dilimizde eskiden *cibinlik* yanında *cibindenlik* biçimi de kullanılmıştır. Bu biçimdeki -den eki Farsçadan alınmıştır. Türkçe iğnedenlik, yağdanlık örneklerindeki -den ~ -dan gibi. Farsçaya * ipinlik* olarak geçmiştir (Eren, 2020, s. 90).

¹⁰⁹ *Sinek fil için büyük bir düşmandır. Fili ısırdığı zaman onu zıp zıp zıplatır* (AH 3399 s. 282).

¹¹⁰ bk. maya.

Bizim köyüñ suyu **cilkes** kesildi daha da akmaz galan,¹¹¹ bir hal çaresine bakmak ilaazım, mevsimine göre gözüñ suyu azalıyordu amma su héç gelmez oldu (Arat, 1978).

cilpirti

bk. cirbirti.

cinik

çok küçük, minicik.

*Pakliye topliyep gurudduk, paklanıñ **çiniklerini** seçdik, irilerini pazara götürür satarık, galan güccüklerini biz bişirir yerik, aslında paklanıñ **çinii** daha datlı olur, ufaanı kimse beenmiyor amma ufaanı ben daha çok seviyom (Cingöz, 1965).*

cirbirti

1. yaban mersinine benzeyen dikenli çalı. 2. çalı çırpı.

***Cirbirtiden** süpürge yaparık ahırı gıptıyı (ev önü) süpürüller, köylük yerde her evde bir iki dene **cilbirti** olur. “**Cirbirtiden** saban olmaz, Ğaranebili’den adam olmaz.” dellerdi esgiden amma yer adı deşir, herkes gendine göre köy adı söyler bu lafıñ içinde, onuñ için başka yerler için de söyleller, saadece Ğaranebili için demezler (Adır, 1964).*

cobud-

1. ağaç, tüm dallarını budamak. 2. saç kazımak, çok kısa kesmek.

*Eviñ etrafındaki çam aaçlarınıñ hepsini **cobuddum**, bir yangın çıkarsa ev görünaklı olsun dedim. Okul açılmadan önce çocukların ğafasını **cobutullardı**, ğısa saçıñ temizlii de ğolay olur, hem çocukların ğafası da çabuk kirlenmez diye (Yılmaz, 1978).*

cobuk

kısa boylu, cılız, bodur.

*Bağdım tarlanıñ alt başındaki ekinler **cobuk**, hepsini sökdüm, **cobuk** ekini héç seemem ben, biçmesi zor olur, biçerken çok éelmem gerekir belimi çok aarıdır, sap da çıkmaz, mala yedirecek sap da laazım (Adır, 1964).*

cobut-

bk. cobud-.

coşka

[< Kp.T cocka] bk. cıba.

¹¹¹ bk. galan.

Kp.T **cocka** domuz yavrusu. *krş.* çocuk, çačka (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 43).

cubbal serçeden büyük, gerdanı siyah benekli, sırt tüyleri boz renkli kuş.

Sırtıma tüfee alıb gezmiye çıkdumda deng gelirse cubbala bir tüfek sıkarım, gışın bizim derelerde deng geliyor, cubbal her mevsim oluyor, gışın daha çok görüyom, geçen gış bayaa görüm, gış yukarılarda sert geçdi, onuñ için hayvan birez daha sıcaañ oluduu yerlere iniyor, bizim bullarda ğarnını iyi doyuruyor (Kici, 1961).

cus aldatıcı, hileci, düzenbaz

Bizim köyün çocukları bek cus, ğarşı köyün çocuklarıynan ne zaman oyun oynasa hep cusluk yapallar, ğafaları cuslaa bek çalışırđı, onnarı ğandırıp oyunu ğazanıllardı (Yüksek,1988).

cussaklı kendini beğenmiş, ukala kişi.

“Sen de böyle cussaklı cussaklı ğonuşma, sen ne biliñ tarla ekip biçmiye, bosdan etmiye!” diye ğızınca ben de ğazmayı küree atıp ğaçdım, zaaten çok da yorgundum, baña ğızması da işime geldi, dooru eve giddim, uzandım dinnendim biraz (Yüksek, 1987).

cübür [< Kh.T çübür] çalı çırpı; tahılın içindeki istenmeyen ot, sap parçaları.

Yaarin ekmek yapacaak evin önünde, havlunuñ cübürünü temizlemesek rahat edemek. Buudayı da harmanda seçmeden çuvalladıydık cübürünü¹¹² temizlemesek olmaz, sapını çöpünü eliyek de ğışa hazır ossuñ (Alkış, 1966).

Kh.T **çübür** keçi kılı (Ünlü, 2013, s. 195). *Taŋrı kıldı sizke éwlerinġizdin amrulġu, kıldı sizlerke yulkılar terilerindin éwler yünġül tutar siz anlarnı köçġü künlerinġizde turguluk künlerinġizde koy yünġlerindin, tewe yünġlerindin çübürlerindin orun töşekler irinçlenmek öðke tegi* (İKT s. 55).

¹¹² **gübür** gübre. Yerel ağızlarda “süprüntü, çöp” anlamında da kullanılır. Ağızlarda güpür, küpür olarak da geçer. Dilimizde daha çok gübre adı kullanılır (Eren, 2020, s. 202).

Kp.T **çubur** kirli eşya (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 53).

ÇT **cubur** 1. kıl, keçi ve koyun yünü. 2. izdiham, kalabalık (Ünlü, 2013, s. 213).

cücek bk. cülek.

cüdde insan vücudu, gövde, cüsse.

Cüddesi büyük adamıdır rahmetli, nerde ki tabuda sumiyeceedi, mezara zor indirdik raamedliyi, köyüñ en iri adamıydı, şoo dada gezse biz köyden görürdük, uzağdan görsek tanırdık, gapılara sumazdı adamcaaz, bayaa da uzundu (İmir, 1965).

cülek 1. andız ağacının pekmez yapımında kullanılan meyvesi. 2. yabani ağaçların küçük, yuvarlak meyvelerinin genel adı.

İndiziñ¹¹³ cüleeni topladım bir aaçdan üç teneke **cülek** çıkdı, bekmezini yapak dedim amma emee (emeği) bek zor, niderik bilmem (Yüksek, 1963).

¹¹³ bk. indız.

-Ç-

çaal [< Kp.T çakıl] **1.** çakıl, iri kum. **2.** tarladan temizlik amaçlı toplanarak, tarlanın bir kenarına yağılmış taş topluluğu.

*Benim eviñ öñü bek çamır oluyordu, bir naylon¹¹⁴ **çaal** getirip eviñ öñüne serdim, bizim burañın topraa **çaalı** içine çekiyor, bir gış geçdi üsdünden gene çamır olmiye başladı, böyle gederse beton döküp gurtulacaam çamırdan (Kızıldağ, 1978). Tarladaki **çaalıñ** içinden biraz daş getirdim, bizim eviñ duravını örerken duvarındaki boşluklara goymak için gullandık, zaten tarla duvarı örerken de toplar, iri daşlarıñ altına goyardık; büyük daşları düzlemede, dengelemede işe yarar (Yiğen, 1984).*

Kp.T **çakıl** çakıl (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019).

ÇT **çakıl** **1.** denizden çıkan ufaktaşlar. **2.** tepe, sırt. **3.** elek, büyük kalbur (Ünlü, 2013, s. 223).

çaamel [< Kh.T çögen] **1.** yüksek dallardaki meyveleri çekmek, dalı eğmek için kullanılan bir ucu çatal biçimindeki sopa, çengel. **2.** kıvrımlı boynuzları olan keçi ya da koyun.

*Malın kimisiniñ buynuzu dikine uzar kimisiniñ de buynuzu gıvrımlı olur, her sürüde olur **çaamel**, boynuzu gıvrımlı olan, dikine deel de döngün¹¹⁵ olan mala **çaamel** derik, sürünüñ içinden malı tiarîfederken **çaamel** derik, “Çaameeliñ biri hasdalandı.” derik meselâ (Yılmaz, 1960).*

Kh.T **çögen** Far. topu çekmek için kullanılan ucu eğri değnek (Ünlü, 2012 a, s. 193).

HT **çögen** Far. çevgan, topu çekmek için kullanılan ucu eğri değnek (Ünlü, 2012 b, s. 138).

ÇT **çevgān** Far. çevgen, ucu eğri sopa (Ünlü, 2013, s. 242).

çaaşak bk. çuşak.

¹¹⁴ bk. naylon.

¹¹⁵ bk. döngün.

çaaşır [< EAT cāvşir/çağşur/çaşur] *Ferula*. ilkbahar aylarında dağların yüksek kesimlerinde yetişen, hayvanlarda cinsel gücü ve isteği artıran, kısa boylu ot.

*Bizim oralarda **çaaşırı** hayvana yedirdiñ miydi hayvanıñ dişisi dişisiniñ üsdüine çıkar, hayvannar zabdedilmez olur, o gadar edgili olur, hayvanıñ dişisi de erkee de çifleşmek isder* (Ersöz, 1965).

EAT **cāvşir** *Ferula alaeochytris*. Ar. çavşır otu ve bundan elde edilen tıbbi zamk (Önler, 2019, s. 315). ...*ta ʿ āmdan soñra yeyicek ta ʿ āmuñ buhārın başa çıkmaga komaz oğlan aşı ki fārsice **cāvşir** dərler ıssı ve kurudur ol bir ağacuñ pusıdur baş ağrısına ve şar ʿ a müfiddür ve ikililü’l-melik ki dükeli dilde ma ʿ rüfdur...* (MŞ s. 74). ...*nilüfer dibini içseler ishāla fāyide kıla **çağşur** gökle ve yaşla anuñ için süciyle içseler ağızdan kan gelmegin ve ishālı gidermekde fāyidelüdür...* (MŞ s. 140). ...*çaşur gökle anuñ için süciyle içseler yılan şokduğına fāyide eder...* (MŞ s. 200).

çakşır bk. çaaşır.

çalçiriş özensiz, gelişigüzel, üstünkörü.

*Eviñ alt başına bi duvar ör dediydim, öyle **çalçiriş** örmüş bırakmış, duvarı ördüü daşları tam oturdmamış, örecee yeri düzlememiş, heç de sevmem **çalçiriş** işi, bir gış geçdi üsdünden daş duvar kepdi giddi* (Ersöz, 1965).

çalgıç çalı süpürgesi de denen, yaban mersini (murt) dallarından yapılan, ev önü, ahır, dam vb. yerleri süpürmek için kullanılan kaba süpürge.

*Bizim **çalgıç**, esgidiydi gapıları süpürmez olduydu, bi gücak murt¹¹⁶ çalıısı gırdım, gırdım dallarıñ yapraa dökülene gadar bekledim, biraz gurudu muydu yapraa dökülür, yapraa dökülünce dalları bir ariye getirip baaliyecem, bir zaman gullanırık* (Gürünlü, 1960).

çangalak [< EAT çankal] kıvrılmış boynuz.

*Geçen bir adaklık bakmiye giddik köye, ufaarak bişe alağ dediydik bizim köyüñ malınıñ eti iyi çıkar amma bek ufak mal bulamadık, ufaarak bir davara bakdım onuñ da boynuzları gıvrılmış **çangalak** olmuş gedmiş, mal*

¹¹⁶ bk. murd.

ufaaraadı amma yaşlıydı, onu da beenmedik almadan geldik (Çetiner, 1952).

EAT **çankal** eğri, yamuk (Kanar, 2011, s. 168).

ÇT **çançal** çengel, pençe (Ünlü, 2013, s. 227).

çangallaş- boynuz, geriye doğru kıvrılarak uzamak.

*Bi keresinde ğurbana bir davar alıydım, goca buynuzlu bişeydi, buynuzu **çangallamış** gidmiş, hayvanı zor kesdim, buynuz gerisine ğıvrıldıkca baazınıñ iki tarafını ğapamış, hayvanıñ baazına bıçaa çalamadım nerdiyese* (Çetiner, 1952).

çapar [$<$ HT çapar] bir yüzeydeki oyuk, delik, alacalı renk.

*Köyüñ yoluna geçen seneniñ yazında kebçe vurdurduk, iyece yapırdıydık, ğışın yaamur çok yaadı, yaamurdan soñra yol gene **çapar çapar** oldu, yoluñ her yeri delik deşik, bizim buralarıñ topraa da gevşek geliyor heralda biraz da ondan oluyor* (Yılmaz 1951).

HT **çapar** beyazı çok, kır renkli (at) (Ünlü, 2012 b, s. 131).

ÇT **çıpar** alacalı, ablak (Ünlü, 2013, s. 245).

çara memeli hayvanlarda doğumdan önce ya da kızgınlık döneminde dişilik organından akan sıvı.

*Bizim bir gebe geçi var arkasında **çara** gördüm, öyle olunca yayılmiye çıkarmadım, doomu (doğumu) yakın olunca yayılıma çıkarmıyom, daañ başında doorsa yavrular gelemes, gedib getirmek gerek, hayvan bir yere yatar doorursa bulamak beki de, oñun için gözümüzüñ öñünde doorsuñ diye yayılıma çıkarmıyom* (Tavşan, 1963).

çarala- memeli hayvanların doğum öncesi ya da kızgınlık döneminde dişilik organından sıvı akması.

*Büyökbaş hayvannar **çaralar**, güccükbaş hayvannar da **çaralar**, büyükbaş hayvan gebe deelse **çaraladı** miydi boasağ olmuş derik, boğıye çekerik, hamiliyese zaten doomu yaklaşmış olur, oña göre malı gece gündüz yoklarık; geçi, ğoyun rahat ğuzluyor, bu ineeñ doomu zor oluyor baazeñ*

onuñ için mal **çaraladı** miydi bakarak oluyok (Tavşan, 1963).

çarkıt eski, bozuk, kullanılmayacak durumda olan eşya. **çarkıdı çık-** d. eskimek, bozulmak, kullanılamayacak hale gelmek.

*Benim arabanıñ gullanılacaa ğalmadı **çarkıdı çıkdı**, ğaldır at bunu diyollar, arabiye gören bu **çarkıda** nasıl biniyoñ diyor amma gene de işimizi görüyor daa daşa vuruyok, şangur şuñgur biniyok* (Hopur, 1983).

çav- bk. çavısı-.

çav- [< EAT çav-] mermi, saçma ya da sapan taşı; sekmek, yön değiştirmek.

*Gavaañ (kavak ağacının) dalına bir ğuş gonda, lasdii¹¹⁷ bir sıkdım daş ğuşuñ dibindeki dala deedi **çavdı**, daş sekdi ahırıñ çinkosuna deedi, çinkonuñ tangirtısına ğorkdum, daş **çavınca** daha da hızlandı* (Çağal, 1975).

EAT **çav-** 1. yönünü şaşırmaq, yoldan çıkmak. 2. yükselmek. 3. ileri atılmak (Kanar, 2011, s. 172).

çavır koy- bk. çavır.

çavır [< Kh.T çav] haber, bilgi, ipucu. **çavır ğo-** [< HT çav bol-] 1. yardım almak amacıyla haber bırakmak. 2. uyarıda bulunmak, ikâz etmek.

*Dün ğomşunuñ inee ğaybolduydu, ineeñ (ineğın) **çavırını** aldık, inek bir ğayalıaa sıkışmış, sıkışdı yerden çıkamıyormuş, ğoşduk yetişdik çıkarıp getirdik eviñ öñüne baaladık; gene ki ayaanı, bacaanı ğırmamış, bir iki sıyrınan adladmış* (Çam, 1959). “Burda oturanlarıñ hepsine **çavır ğoyuyom**, benim bir oolan var otuzuna geldi daha bir ğız bulub da everemedik; edraafıñızda bekâr, temiz bir ğız varısa baña haber edin de everek şu oolanı; hayrında ğalıñız valla!” dedi ydi dezzem, daha evlenemedi oolan (Çam, 1959).

Kh.T **çav** 1. ses, seda. 2. şöhret, şan (Ünlü, 2012 a, s. 177). *Eger yığılmasa iki yüzlüğler anlar kim köñğülleri içre sökellik ol **çav** kemişgen[ler] kend*

¹¹⁷ bk. lasdik.

içre, sekirtgem séni olar üze yana kōngşı bolmağaylar sening birle aning içre meger azkına (İKT s. 82).

HT **çav 1.** ün şöhet **2.** ses. (Ünlü, 2012 b, s. 132). **çav bol-** haberin yayılması (Ünlü, 2012 b, s. 132).

EAT **çavır** seslenme, çağırma (Kantar, 2011, s. 172).

EAT **şavur 1.** haber. **2.** duyuru. **3.** tavsiye (Kantar, 2011, s. 627). *Çoğ olur didi didi qovila çav / Oranı bir sözü başuñdan şav* (MM s. 155). **çavır eyle-** **1.** haber vermek. **2.** ilan etmek (Kantar, 2011, s. 172), **şavur 1.** haber. **2.** duyuru. **3.** tavsiye. **şavur eyle-** haber vermek (Kantar, 2011, s. 627).

çavısı-

[< Kh.T tança-/tançğa-/tınça-/tınçı-] yiyecek ya da içecek; kokmaya yüz tutmak, tazeliğini yitirmek, kötü koku yaymaya başlamak.

Geçenlerde elekdirii kesdilerdi, dolabda bir gazan süd varıdı, süd kokmiye başlamış, çavsımış, dökçük giddi, yenilecee içilecee galmamış, kokuvermiş, noolacak bu havada ed de çavsır, süd de çavsır yenmez olur sook dutmadıñ mıydı (Büyük, 1963).

Kh.T **tança-/tançğa-** bozulmak, çürümek (Ünlü, 2012 a, s. 734). **tınça-** bozulmak, çürümek, **tınçı-** bozulmak, kokuşmak (Ünlü, 2012 a, s. 799). *Et tınçıdı*¹¹⁸, *bilge büğü yunçı.dı / ajun anı yençidi / erdem eti tınçı.dı / yerke tegip sürtülü.r*¹¹⁹, *tançadı*¹²⁰ (DLT s. 474). **çavşa-** ekşimek, bulandırmak, *mec.* vesvese yapmak, gizli görüşmek, fısıldamak (Ünlü, 2012 a, s. 195).

çagasi- Moğ. ekşimek, tadı ekşi olmak; hayvan, tuz veya tuzlu şeyler yemek istemek (Lessing, 2017, s. 217).

çavşak

[< ÇT çaykūn] hızlı akan suda oluşan köpük.

Yaamır çok yaadında sel geldi miydi su çavşak yapar, köpürür, Zamantı'ya sel gelirdi esgiden, su köpürürdü, suyuñ yüzünde çavşak

¹¹⁸ *Et bozulup koktu* (DLT s. 466).

¹¹⁹ Zamanı niteleyerek: *Bilginlerin durumu kötüleşti. Zaman bilgeleri öyle bir ısırsı ısırdı ki edep ve güzel işlerin eti çürüdü, o kadar ki gevşekliğinden yere düştüğünde sürünür* (DLT s. 474).

¹²⁰ Aslı “tançga.dı”dır, şiir zorunluluğundan dolayı “gayın” (g) düşürülmüştür. Bu Oğuz ve Kıpçak lehçesinde mümkündür çünkü onlar isim ve fiillerin ortasındaki “gayın”ı (g) düşürürler (DLT s. 474).

olurdu, şimdi barac yapılıncı sel gelmez oldu barac suyu duddundan, sel yabmıyor galan (Kılıç, 1958).

ÇT **çaykun** hava ve suyun cümbüşü, girdap, dalga (Ünlü, 2013, s. 233).

çavşı- bk. çavşı-.

çavşır bk. çaaşır.

çaygara çay, dere vb. akarsu yataklarında bulunan kaynak suyu.

Aaşam vakdi, yaz günü, ifdardan önce çaygaradan bir bidon su getirdim, bu çaygaraniñ suyu yazın sook gışın ılık olur, içdiimizi içerik, galanına da çay demlerik dedim, çaya su galmadı bir bidon suyu içdik, bitirdik (Yiğen, 1984).

çebiç [< Kh.T çepiş] 1-2 yaş arası erkek keçi.

Geçen sene iki çebiç¹²¹ gaybolduydu, Üçbaa'nın eteande yayıldılardı, neriye giddi niddi bilemediydik, bu sene ikisiniñ de derisini buldum bişe yemiş daada ya da hasdalandılar, orda da galınca gurd guş parçaladı yedi heralda, çebiçler de biraz zayıfıdı, onuñ için de gendilerine bakamadılar heralda (Adır, 1981).

Kh.T **çepiş** altı aylık keçi yavrusu (Ünlü, 2012 a, s. 179). **çepiş** altı aylık keçi yavrusu (DLT s. 158).

EAT **çebiç** bir iki yaşında keçi (Kanar, 2011, s. 172).

çeç [< ET çeç] sapından ayrılmış tahıl, genellikle buğday ve arpa için kullanılır. **çeç et-** buğday ya da arpayı samanından savurarak ayırmak, sapından temizlemek.

Buudiye (buğdayı) biçdik, bir iki gün de gurudduk, sapıñ üsdünden düvenin akşama gadar tur addım durdum, tarliye serdiim sapı nerdiyese saman eddim, buudiye sapından da iyece ayırdım düveniñ¹²² altından topla

¹²¹**çepiş** bir yaşında keçi yavrusu. Anadolu ağızlarında *çepiş*, *çebiç* ve *çebiş* biçimleri de kullanılır. Orta Türkçede *çepiş* “altı aylık keçi yavrusu” olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *çepiş* olarak kullanılır. Bu verilere göre Türkçede *çepiş* biçiminin sonundaki -ş ünsüzü -ç’ye çevrilmiştir. Kökenini bilmiyoruz (Eren, 2020, s. 105).

¹²² bk. düven.

dum cecî¹²³, bir kenara yudım amma iş bitmiyor ki bir de bunu elekden geçirmesi var, iş harmanda bidmez (Yüksek, 1944)! Harmanı çeç eddik, buuday bir kenara yulıdı, saman da bir kenara yuldı; kimisi samana zorladdı¹²⁴, kimsi budiye zorladdı amma aaşam olmadan işi bitiremedik giddi (Adır, 1953).

ET **çeç** dalak halinde petek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 65).

Kp.T **çaç** temizlenmiş buğday (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 45).

EAT **çaç** tahıl yığını, çeç (Kantar, 2011, s. 164). **Çeç** oldugun öldüğün bir araya geldüğün / Bir yıl esdi 'ömründen ayrıldı samânı (YED s. 767).

ÇT **çeç** 1. balık ağı. 2. söğüt ağacından örme tuzak (Ünlü, 2013, s. 233).

çekiş-

[< EAT çeküş-] kızmak, azarlamak.

Çocuk işde, çekişme kele, ne bilsin südüñ sıcak olduunu aazını yakacaanı, çocaa yabdı her yannışda çekişilmez (Yüksek, 1987)!

EAT **çeküş-** çekişmek, tartışmak (Kantar, 2011, s. 173). *Ne eyit dërlerse eyit. Ve esrükler- ile çegişme. Ve gengelden saşın, hâşşa meclis issi-y-ile (KM s. 162). Gördü kim öksüz oğlan bir kızanı çekişür. Mere nolduñuz diyü bir şapala birine bir şapala birine urdı (DK I s.226).*

çem

küçük çaplı tabandan nem almış toprak, çem üzerinde yetişen ot kümesi.

Yamaçlarda topraan yüzünde çem gördüñ müydü sularımız gözlenmiş demek olur, yazın baa bosdanı rahat sularık, çem yolar suyuñ öñünü gaparık baa bosdan sularken (Arat, 1978).

çen

bir bütünün iki yarısından, bir çiftin iki parçasından biri.

Bir firik ceviz bulduydum yerde, cevizi bıçaañ ucuynan ikiye ayırdım, çenini birini oyub yedim, öbür çenini oyuyordum, çen elimden gayıverdi,

¹²³ **çeç** harmanda dövülmüş ve savrulmuş buğday veya arpa yığını. Yerel ağızlarda seç ve teç biçimleri de kullanılır. Bu biçimlerin benzeşmezlik (dissimilation) sonunda oluştuğu açıktır. Farsça çāç ve çāş biçimlerinde kullanıldığı görülür. Türkçede çaç biçimi ç'nin baskısıyla çeç'e çevrilmiştir. Türkçe saç da diyalektlerde çaç biçimini aldıktan sonra çeç'e dönmüştür. Doğu Anadolu'da kullanılan teç biçiminin Ermeniceden alındığı anlaşıyor. Buna karşılık çeç biçiminin Ermeniceden geldiği yolundaki sav yanlıştır. Bu biçim doğrudan doğruya Farsçadan alınmıştır. Anadolu'da savrulmak üzere toplanan dövülmüş ekin yığına tınaz adı da verilir (Eren, 2020, s. 102).

¹²⁴ bk. zorlad-

bıçak elimiñ içine oturdu, elimi kesdi (Arat, 1978).

çengel gecesı kışın tam ortası olarak kabul edilen, yirmi sekiz ocak gecesı.

Ğış mevsiminiñ tam ortası yirmi sekiz ocak gecesine çengel gecesı derik, çengel gecesı sook (soğuk) geçerse bundan soñra ğışıñ ğalan ğünneri de sook geçer deller (Çağal, 1975).

çeñile- [< Kh.T çañıla-] köpek, acı acı bağırarak, ürmek.

İte daşı vurdum iti çeñileddim, it yañazlık¹²⁵ yabdı, addım daşı, bir dilki gördüydüm dilkiniñ arkasına kişgirdim¹²⁶ arkasından gedmedi, ben de siñirlendim, bir daş vurdum çeñileddim, ğuyruunu ğısdırdı çeñiliye çeñiliye geddi (Hopur, 1983).

Kh.T **çañıla-** dövülerek çenilemek, kötü söyleyip bağırarak (Ünlü, 2012 a, s. 176). *it çañı.la.dı¹²⁷, telim çañı.la.dıñ¹²⁸. çañılar, çañıla.ma.k* (DLT s. 515).

Kp.T **çenle-** köpeğin dayak yeyip ağlar gibi ürmesi (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 48).

EAT **çengle-** köpek acı acı bağırarak (Kanar, 2011, s. 174). *Ey dōst, kılduğun tã^c atı hālka köceñletmek, oğurluk kılur erken it çeñiletmek* kibi bolur. *Oğurlıkda it çeñildüren bunda dutulur, tã^c atın köceñleden anda dutulur* (BH s. 164-165).

çeten [< Kp.T çeten] saman taşıma arabası.

Ata, öküze ğoşduumuz arabalar olur, onnariñ kenellarına samanı fazla as-siñ diye aaç ğoruk, yükseldirik, arabaniñ adına da çeten¹²⁹ derik, çetene samanı basarığ getirib ahıra yuarık, iki suriñ varısa altı çeten saman bir

¹²⁵ bk. yañaz.

¹²⁶ bk. kişgirt-.

¹²⁷ *köpek dövüldüğünde hırladı*. Bu da havlama dışındaki sestir (DLT s. 515).

¹²⁸ *çok ğürültü ettin, çok bağırdın*. Sözüñü çirkinleştiren adama denir (DLT s. 515).

¹²⁹ **çeten** saman taşımak için kağnılara konulan büyük sepet veya çit. Anadolu ağızlarında “kuzu ağılı” anlamında da kullanılır. Anadolu’nun birçok yerinde çeten biçimi de geçer. Bunlardan başka çöten biçimi “balık avlamak için kullanılan sepet” olarak da ağızlarda yaşamaktadır. Türkçe çiten adında kullanılan -n eki Türk diyalektlerinde küçültme eki olarak sık sık geçer. Kırgız Türkçesi, çeten “ince dallardan örülmüş büyük sepet”. Kazak Türkçesi, şeten “çit”. Altayca, çeden “çit”. Çuvaşça, şatan “çit”. < çit “bağ, bağçe gibi yerlerin çevresine ağaç dalı, çalı gibi şeylerden engel” + -(e)n. (Eren, 2020, s. 117).

sene yeter (Çanta, 1947).

Kp.T **çeten** kafes (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 52).

ÇT **çetan** arabanın yanındaki sepet kanadı (Ünlü, 2013, s. 241).

çulica Horzum'la Çobancık arasında bulunan bir mevknin adı.

*Bizim Çamdere'niñ adamı **Çulica**'dan geçenlerden haraç toplallarmış, **Çulica** geçitmiş, geçit yerinde dinneneler, akşamliyenler olurmuş, gışın sıcak bir yer olduğundan yolcularıñ gonaklama yeriymiş* (Çağal, 1975).

çur- [< ET kı kır-] bağırarak, yüksek sesle çağırmak.

*Uzaqdan birini gördüümüzde onu yanımaıza çaracaasaq **çurrik**, meselâ mıkdarı uzaq bir yerden çaracaasak **çurrik**, **çurdiñ** mıydı sesiñi duyar gelir* (Çanta. 1947).

ET **kı kır-** bağırarak, çağırmak, seslenmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 141).

Kh.T **kı kır-** bağırarak, ünlemek (Ünlü, 2012 a, s. 413).

HT **kı kır-** bağırarak, çağırmak. *krş.* kı kır-, kı kır (Ünlü, 2012 b, s. 315).

EAT **kı kır-** 1. bağırarak, ünlemek. 2. çağırmak, davet etmek (Yelten, 1988, s. 517). *Ba' zılar eyitdi: "Ataları bunların tiz geldüklerine ta' accub itdi, bunlar dağı olan hālī atalarına didiler." Ataları birisine eyitdi: "Var **kı kır** gelsün" didi. Vardı biñ hayā-y-ıla Mūsā'ya eyitdi: "Gel atam seni ister, tā kim saña tavarlarımız şuvarduğunun ecrin vire" didi* (TİKT s. 281).

ÇT **çığır-** seslenmek. *krş.* çakır-, kı kır-, kı kır-, okı-, okkı-, ında-, urla-, bağır-, çakır- (Ünlü, 2013, s. 243).

çuşak [< Kh.T çağşak] yamaçta bulunan kaya kopuğu, iri taşlarla kaplı alan.

*Bizim köyün ilerisinde Aykırı Oluaa (Aykırı Oluk'a) varmadan yoluñ üsünde bir **çuşak** var, ordan daş toparık, topladımız daşınan dolgu yaparık, duvar örerik, bir iki naylon¹³⁰ daş getirdik miydi bayaa bir işimizi görür* (Kupçak, 1970).

¹³⁰ bk. naylon.

Kh.T **çağşak** dağ tepelerindeki taşlık yer (Ünlü, 2012 a, s. 173). **çaxşa.k** dağ tepelerindeki taşlık bölge. **Çaxşa.k** üze ot bolma.s, çakra.k bile uwut bolma.s¹³¹ (DLT s.205).

EAT **çağşak** gevşek, oynak (Kanar, 2011, s. 165).

çıkı [**< Kp.T çıkın**] ortasına yiyecek ya da para, altın gibi değerli eşya konup dört köşesinden bağlamak suretiyle taşıma ya da saklama aracı olarak kullanılan bez.

*Peyniri, domatisi, ızıcık da ekmee **çıkıya** sarar acıkdıkça **çıkıyı** açar yerdik, aaşamaadar (akşama kadar) davar güderdik, **çıkıyı** kimi belimize kimi golumuza sarardık* (Karakılçık, 1968).

Kp.T **çıkın** çıkın, boğça (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 50).

ÇT **çığın** dört ucu bir yere gelmiş ve dökülmüş ufak bohça (Ünlü, 2013, s. 243).

çıkla bir karışım ya da birliktelikte fazlalık, orantısızlık, ölçüsüzlük.

*Son dooradım suvan bayaa iriydi, yemee fazla gelmiş heralda yemek **çıkla**¹³² suvan olmuş; içine dooradım et, domatis, biber gaybolmuş gitmiş yemeeñ içinde; millete yaalı, salçalı bişmiş suvan yedirdik sanki* (Aksu, 1977)!

çılbur kaynayan suya kırılan yumurtanın piştikten sonra üzerine sarımsaklı yoğurt dökülmesiyle yapılan yemek.

*Yemek yabmiye vakit olmadunda atışdırmalık bir **çılbur**¹³³ yapıveriyom, hem yabması gölay oluyor hem de çabucak garın doyuruyor; çılbur yoordlu, yumurtalı olduundan tok da dutuyor, öölen ye aaşama gadar tok dutuyor* (Yüksek, 1987).

çıngı [**< EAT çınkı**] kıvılcım, küçük kor parçası.

Ateşi yakdım, ocaañ yanında bir ardıç gurusu vardı onu da ataşa addım,

¹³¹ a. Dağın taşlık yerinde ot yoktur, kel adamda ise hayâ yoktur (DLT s. 205).

¹³² **çıkra** sık çalı. Kökünü bilmiyoruz (Eren, 2020, s. 110).

¹³³ **çılbur** yoğurtlu yumurta yemeği. Yerel ağızlarda *çılbur*, *çılbur* olarak da kullanılır. Kökenini bilmiyoruz. Sırpça *çimbur* Türkçeden alınmıştır (Eren, 2020, s. 110).

*çatur çatur yanıyordu, bi yandan **çingü** atmiye başladı, bende hava sookdu, ataşa yakın oturduydum, **çingü** ata ata şalvarı yakmışık, şalvar ufak ufak yanmış, bu ardıcıñ gurusu zaten **çingiyi** bek atar, yakınında kilim ossuñ **çingısı** onu bile yakar* (Hopur, 1983).

EAT **çinkı** kıvılcım (Kanar, 2011, s. 180)

çingıl bk. çitil.

çıtımık [< EAT çetlemük] bk. menengiç.

EAT **çetlemük** çitlembik (celtis) (Önler, 2019, s. 319). ...**çetlemügi** göyündüreler gëri kendü yağıyla karışdurup dürteler saçı sakalı gene bitüre her ki çügündür yaprağın kaynadup şuyını saçına dürtüne uzun ola... (MŞ s. 203).

çıtımıklı takıntılı, alıngan, evhamlı kimse.

*Bu; **çıtımıklıñ** önde gideni, bişe desek hemen alınır, küser, verdiimiz lafıñ altında bin türlü sebep arar, onuñ için bek laf vermiye gelmez buña* (Yalnız, 1979).

çıvgın [< EAT çavkın] şiddetli rüzgarla karışık yağmur.

Çıvgın vurunca pencereden içeri yaamırıñ suyu doldu gene, bi de yaamır **çıvgını** yayarsa duvarlar da nemleniyor, eviñ duvarına yaamur suyu vurunca duvar suyu emiyor, çimentosundan mı oldu, harcını mı ğaramadılar annamadım (Yılmaz, 1966).

EAT **çavkın** 1. şiddetli rüzgar. 2. harlı alev (Kanar, 2011, s. 172).

ÇT **çavun** 1. nehir, ırmak. 2. çapkın. 3. keskin rüzgar ile yağın yağmur, sağanak (Ünlü, 2013, s. 232).

çifd [< ET çit] kamların birbirine eklenmesiyle yapılan çit, ağıl.

*Avarluñ¹³⁴ biraz açık yeri varıdı **çifdinen** çevirdiydim, o da biraz zayıf gelemiş, ineeñ ipi sürelenince yıkılmış, ben de **çifdi** sökdüm, açık yeri çalıynan ğapadım* (Yüksek, 1944).

¹³⁴ bk. avarlık.

ET **çit 1.** kamıştan vs. yapılan çardak, kulübe. **2.** çit, sınır. **3.** kale duvarı. **4.** yazılı mihrap (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 66).

Kh.T **çit 1.** üzerinde alacalı nakışlar bulunan Çin kumaşı. **2.** kamıştan veya dikenden yapılan duvar (Ünlü, 2012 a, s. 191). **çit** kamış veya dikenden yapılan çit (DLT s. 140).

çiin

[< ET egin] omuz.

*Gece yaddum oda sookdu, yorgan üsdümden sıyrılmış, üşümüşüm de biraz, **çiinime**¹³⁵ yel girdi heralda, **çiinim** aarıyor iki gündür, bir iki gün sıcak dutabilsem geçecek amma sobanın başında yadmam gerek* (Çetin, 1976).

ET **egin 1.** omuz. **2.** dam (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 78).

Kh.T **egin 1.** sırt, egin. **2.** eni bir buçuk karış, uzunluğu dört arşın gelen bez (Ünlü, 2012 a, s. 215). *Emgek **eginde** kalma.s*¹³⁶ (DLT s. 54).

HT **igin** omuz (Ünlü, 2012 b, s. 250).

Kp.T **çiğın** Moğ. omuz (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 51). **egin** kürek kemiğinin bulunduğu yer, insanın arka tarafı, sırt. *krş.* eyin, igin, yigin, yin (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 70).

EAT **çiğın** omuz, omuz başı (Kanar, 2011, s. 181). *Egnümdeki demir tonum **çignüm** kışar. Kara polad öz kılıcum kının toğrar* (DK I s. 222).

ÇT **igin** üst; sırt, arka, omuz (Ünlü, 2013, s. 512). *Yitip il derdine artuk biligi / Yapıp faqr **ignini** açuk iligi* (DN s. 43).

çiir

[< Kh.T çığır] patika, keçi yolu.

*Yarın başından aşşaa bir **çiir** gidiyor, o çiirden devam eddiñ miydi çalılı geçince bir su var, ızıcık deşsek su çuvalır mala içiririk, malı sulama gaygımız olmaz* (Aksu, 1978).

¹³⁵ **egin** arka, sırt. Ağızlarda *eyin* biçimi de geçer. Yerel ağızlarda *egin* ~ *eyin* “üst baş, giyecek” olarak da kullanılır. Azerbaycan türkçesi **ayın 1.** bedenın baş dışında kalan bölümü. **2.** giysi, üst baş. Türkmen Türkçesi *egin*. Kazan Tatarcası *in, iñ*. Kazak Türkçesi *iyin*. Kırgız Türkçesi *iyin, iyn*. Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *egin* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *eyin* biçimi kullanılır. Türkçe *eg-* kökünden geldiğı anlaşıyor: *eg-* + *-in* eki (Eren, 2020, s. 159).

¹³⁶ Sıkıntı, mahrum olan ve imtihan edilen kimselerin omzunda devamlı kalmaz (DLT s. 54).

Kh.T **çığır** dar yol, küçük yol (Ünlü, 2012 a, s. 182). **çığır** dar ve küçük yol (DLT s. 156).

Kp.T **çığır** dar yol, sabanın açtığı yol (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 49).

ÇT **çığır** 1. su dolabı. 2. kar içinde açılan yol, iz (Ünlü, 2013, s. 243).

çiisi- korkmak, ürkmek, ürpermek.

*Bizim malları daa sürerdik, malları sürdümüz yol köyüñ mezarlundan geçerdı, dezzemiñ bir yañaz¹³⁷ oolu (oğlu) vardı, millet mezerlikden geçerken “huuu!” derdi, gelen giden **çisirdi** (Aksu, 1943).*

cigsi- Moğ. iğrenmek, tiksirmek; ürkmek (Lessing, 2017, s. 1237).

çiler- [< Kh.T çî] çimlenmek, yeşermek, topraktan boy vermeye başlamak.

*Geçenlerde maydonuzu ekdiydim, yaamur yaanca **çilermiye** başlamış, kellesi görünmiye başladı mıydı tez büyür ğalan¹³⁸ (Yüksek, 1987).*

Kh.T **çi** toprakta yaşlılık, yaş (Ünlü, 2012 a, s. 189). **çi** çiy. **Çi** yi.¹³⁹ (DLT s. 438).

çileş- [< Kh.T çîle-] yağmur, çiselemek.

*Ekine gübre atacaadık, yaamırı bekledik, yaacak gibi eddi **çileşdi**, adamakıllı yaamadı, topraa suya doyurmadı, yaamır tam yaamassa addımız gübre ekini yakıyor (Yüce, 1956).*

Kh.T **çile-** yaşartmak, ıslatmak (Ünlü, 2012 a, s. 190).

HT **çiseñ** hafif yağmur, çise (Ünlü, 2012 b, s. 137). *Taķı eger tegmese angar uluğ kaṭralıĝ yaĝmur **çiseng**. Taķı Tangrı anı kim kim kılur siz kōrgen (HKT 42a/7 s. 32).*

Kp.T **çile-** hafifçe yağmur yağmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 51).

¹³⁷ bk. yañaz.

¹³⁸ bk. ğalan.

¹³⁹ Çiyli yer (DLT s. 438).

EAT **çile-** yağmur serpiştirmek (Kantar, 2011, s. 181).

çilpi

[< Kh.T çip] kurumuş ince dallardan oluşan çalı yığını, çırpı.

Yemee bazen ğapıda (dışarıda) bişirrim, ataşı yakamak için çilpi iyi olur, toplar ocakluñ yanına yığarım biraz, kirpiti çaldım mıydı çilpi hemen dutuşur, arkasından ğalınca odunları ataşın üstüne atarım (Karakılçık, 1968).

Kh.T **çip** ince ve yumuşak dal (Ünlü, 2012 a, s. 188). **çip** ince dal. “Çıbık” tan kısaltılmıştır. Nitekim to.p sözü de “topık” tan kısaltılmıştır (DLT s. 139).

Kp.T **çirbi** çalı çırpı, kuru ağaç. *krş.* çırpı, çirpi (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 52).

ÇT **çırpı** çalı ve çırpı (Ünlü, 2013, s. 247).

çinçik

[< Kh.T çocuk] küçük kuşların genel adı.

Maya çinçii derik serçe ğadar bir ğuş, esgiden onu vurmiye giderdik, çocuuduk, mayiye gelirdi yaz mevsimi; dudu, mayiye yedi miydi bek yaalanırdı, arkası tokmak ğımı (gibi) olurdu, on ğadar vurur böreeni yapıdırırdık (Kupçak, 1970).

Kh.T **çocuk** domuz yavrusu, her şeyin küçüğü (Ünlü, 2012 a, s. 191). **çoçuk** her şeyin yavrusu, domuz yavrusu (DLT s. 164).

ÇT **çinçik** serçe (Ünlü, 2013, s. 251). **çunçuk** kırlangıç (Ünlü, 2013, s. 263).

çind-

1. bir bütünden küçük parçalar koparmak, 2. mcz. birinden ara ara düşük miktarda para almak, küçük menfaatler sağlamak.

Geçen seneden ğaba odun varıdı, elime paltıye aldım çinddim, odunnarı sobalık eddim, gaaviye (kahvehaneye) geldim, bizim Metin de beni çinddi, çayı içdi içdi giddi, parasını da baña ödeddi (Yüce, 1956).

çingil

bk. çitil.

çiñgil

bk. çitil.

- çinik** [< ET şing] tahıl, 8-10 kiloluk ölçü birimi; bu ölçü için kullanılan kap.
- Geçen seneden beş çinik buuday galdıydı onu deermene saldım, un eddirdiydim, bayaadır onu yiyok, yeni maasüle doğanmadık daha, gış gelmeden bir ekmek ederik, unu bitirrik, gışdan önce de bir deermenlik daha eddik miydi gış biter* (Yılmaz, 1964).
- ET **şing** (< Çin. sheng) litre (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 208).
- Kp.T **şinük** şinik, bir tür tartı (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 253).
- EAT **şinik** tahıl ölçmeye yarayan tahta kap (Canpolat, 2018, s. 615). *Yiri kögi nūrlandurucu odı anılmış durur düşmenleri için “vāv” dōsti durur mü’minlerün vāy ‘āşı bolanlara, tuhtı, arşunı, şinigi ululu kiçilü dutanlara* (BH s. 197).
- ÇT **şinik** 1. fasıl, bölüm. 2. Moğol hakimlerine verilen unvan (Ünlü, 2013, s. 1047).
- cing** Moğ. (Çin. chin) 0,6 kilogramlık bir ağırlık ölçüsü; ölçü, ölçek, terazi,; ağırlık (Lessing, 2017, s. 1241).
- çinikle-** tahıl; ölçerek taksim etmek, ölçülü bölmek.
- Harman yerinde buudiye bir ariye topladık, çiniinen ölçe ölçe çinikledik, çuvallara goyduk, çinikledik miydi ne gadar buuday çıkdını biliyok, harmanda çalışan varısa onuñ hakını da hemen veriyok* (Yılmaz, 1966).
- çinki** boz renkli, sert bir kaya türü.
- Bizim köyüñ daalarında çinki çok olur, sert bir gaya bu çinki, gayanıñ ufak parçaları olur, oña da çinki daş derik, çinkiynen çok işimiz olmaz, ev yaparken, duvar örerken gullanmiye bilmek; gullanılmaz da bek set bir gaya* (Demiryürek, 1954).
- çint-** bk. çind-.
- çiriş** [< Kp.T çiriş] *Asphodelus*. sebze olarak tüketilen yabani bitki, dağ pırasası.
- Yaza dooru bizim daalarda çiriş çok olur, daada gendiliinden biter, çirişi toplar bişiririk, haşliyeverip üsdüne sarımsaklı yoordu dökdüñ müydü güzel olur ben severim çirişi* (Yılmaz, 1947).

Kp.T **çiriş** *Far.* çiriş otunun kökünden yapılan bir tür tutkal (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 52).

EAT **çiriş** *Asphodelus*. çiriş otu (Önler, 2019, s. 321). ...**çiriş** *otu ıssıdır tizdür anuñ dibin kaynadup ağırır dişe dürtseleler ağırsın gidere...* (MŞ s. 96).

çirişle- yarım yamalak, tam olmayacak şekilde, baştan savma iş yapmak.

*Tarliye iyi sürmemiş, öyle **çirişlemiş** bırakmış, böyle tarla mı sürülür! Topraa tam garişdirmemiş, topraan otu çöpü yüzünde duruyor* (Arat, 1978).

çirpin- büyükbaş hayvanın silkelenmesi, vücudunu titretmesi.

*Bizim ineeñ başına sinek çoñmuş,¹⁴⁰ hayvan **çirpine çirpine** sinee daatmiye çalışıyor, bir yandan da guyrunu garnınıñ iki tarafına çarpıyor amma sinee daatamadı, ben de bir ataş yakdım, dumanını tūdūddüm de sinek daaldı biraz, yoksa hayvanı parçaliyeceklerdi, her zaman olmuyor, baazen sinek bek çoñuyor* (Kördöl, 1955).

çiti- [< ET çat-] kumaş ya da dokumanın yırtık veya söküklerini dikmek.

*Anamdan galma bir çul varıdı, esgiydi, bir iki yırtı vardı, **çitidik**, mutfaa serdik biraz daha gullanırık* (Arat, 1978).

ET **çat-** birbirine kenetlemek, yapıştırmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 64).

ÇT **çat-** birleşmek, değdirmek, iliştiirmek (Ünlü, 2013, s. 231).

HT **çat-** birleştirmek, eklemek (Ünlü, 2012 b, s. 132). *Anlardin ol peri perhiş kıldı / Niçe yolğan **çatıp** engiz kıldı* (HŞ 656 s. 236).

çitil yemek veya süt taşımada kullanılan, küçük, kulplu kap.

*Elimde bir **çitil** süt vardı, payırdan aşşaa elimde salliyerek geliyordum, sütüñ nerdiyese yarısı üsdünden dökülmüş, eve bir getirdim **çitilde** galan*

¹⁴⁰ bk. çoñ-.

süt işimize yariyecek ğadar deel, iki bardak süt ğalmış, onu da çocuklara içirdik giddi (Yalnız, 1979).

çitle- çit yapmak, çitle çevirmek.

*Deriye aşşa iki ceviz dikdim, cevizi dikib bırakamañ, buralarda mal depeler, yapraanı yer, dalını ğırar, yetişmez dikib bırağdıñ mıydı, mal zararvermesiñ diye cevizleriñ edrafını **çitledim**, bitaz süven kakdım¹⁴¹ süvenleriñ arasına tikenni çalı sardım, böle yabmassağ aaç yetiştiremek buralarda (Tavşan, 1945).*

çitme küçük doğranmış sebze.

*Öölen yemeende ğabaa ufağ ufağ dooradım ğabak **çitmesi** yabdım, salatalı da ufağ ufağ doorarım o da **çitme** olur, ondan da bir cacıq yabdım, ufaarak dooradıñ her sebze **çitme** olur. (Kördöl, 1955).*

çodduk bk. çomu.

çomaç [< EAT omaç] yufka ekmekle yapılan atıştırmalık dürüm.

*Davariñ arkasına gedecem zaman yuka ekmeñ arasına peynir, yumurta elime ne geçerse ğoyardım, **çomaç** ediverirdim, tarliye giderken de **çomaç** yapar götürürdüm, acıkdım mıydı ğarnımı iyi kötü doyururdu (Yüksel, 1956).*

EAT **omac** omac, ekmek, peynir, pekmez, yağ ve soğanla yapılan bir tür yemek (Canpolat & Önler, 2016, s. 169). *Aşlarda noğud aşı, birinc aşı, **omac**, erişte, ısfanāğ aşı, pazu aşı, dāne birinc, zerde birinc, zirbā (EM s. 83).*

ÇT **omac** oğmac, tarhanaya benzer bir tür aş (Ünlü, 2013, s. 863).

çomça [< ET çomurmuş] büyük kaşık, kepçe.

¹⁴¹ bk. kak-

*Bir düün oldu muydu, bir cenaze oldu muydu, büyük gazannarda yemek bişirillerdi, gazannarda **çomça**¹⁴² gullanıllardı, esgiden **çomça** dellerdı, şimdi adı kebçe oldu* (Yüce, 1956).

ET **çomurmuş** sulu şeyleri almaya mahsus kepçe (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 68).

Kh.T **çömçe** çömçe, kepçe (Ünlü, 2012 a, s. 193). **çömçe** kepçe. Oğuz lehçesinde (DLT s. 180).

HT **çömçe** kepçe (Ünlü, 2012 b, s. 138).

Kp.T **çömçe** kepçe. *krş.* çemçe, çömçi, çömiş, çömüç (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 53). **çömiç** çömçe, kepçe (CC s.459).

EAT **çömçe** kepçe (Kanar, 2011, s. 185).

ÇT **çömçe** çömçe, kepçe (Ünlü, 2013, s. 259).

çomu

[< ÇT çonak] keçi ya da koyun, kısa ucu içe bükük kulak.

*Davariñ gulaanıñ şekli eşğalını belli edmiye yarar, mesela dün malı yayarken gır **çomu** bi şeden ürkdü heralda, gayalarıñ arasından gaça gaça dolanıyordu, soñra aaşam mal eve gelince bakdım ön bacaanı, ayaanıñ üsd tarafını bişelere sürdmüş; biraz ganadmış, yilandan ürkdü heralda beki de bişe soğdu ondan öyöle eddi* (Bolat, 1986).

ÇT **çonak** kulakları ve boynuzları kesik olan, çöntük (Ünlü, 2013, s. 255).

çomuğ

bk. çomu.

çoñ-

[< Kh.T çok-] üşüşmek, toplanmak, çullanmak.

*Çocuklar şekerin kâsesini halıya dökükler, mahallenin naadara sinee varsa bizim halıya **çoñdu**, halıyı yıkadım gene de sinekten gurtulamadık, halının şekerini temizledik amma kokusu çıkmıyor heralda, gene halının edrafında büssürü gara sinek dolanıyor* (Tavşan, 1968).

¹⁴² **çömçe** tahta kepçe. Ağızlarda çemçe olarak da geçer. Azerbaycan Türkçesi *çömçə*. Türkmen Türkçesi çemçe “kaşık”. Kazak Türkçesi *şömiş*. Kırgız Türkçesi *çömüç* “kepçe”. Orta Türkçede çömçe “kepçe” (Oğuzca) olarak geçer. Eski Kıpçakçada da çömçe biçimi kullanılır. Farsça bir alıntı olduğu anlaşıyor. (*Far. çamça* “a spoon, ladle, skimmer”). Eski Türkçede kepçeye *kamıç* adı verilir. Ancak bu ad çağdaş diyalektlerde dar bir alanda kalmıştır (Eren, 2020, s. 122).

Kh.T **çok-** inmek, konmak (Ünlü, 2012 a, s. 192). **çok-** (kuş, ava veya leşe) çullanmak, (insan, mala) çullanmak (DLT s.626). *kuş çokdı*¹⁴³. *eren kamug artadı neñler uđu / tawa.r körüp uslayu eske çoka.r*¹⁴⁴ (DLT s. 238).

HT **çok-** toplanmak, yığılmak, yapışıp kalmak (Ünlü, 2012 b, s. 138).

EAT **çok-** 1. konmak 2. toplanmak (Kanar, 2011, s. 183).

ÇT **çok-** 1. cem olmak, bir araya getirmek, toplanmak. 2. vurup çukur etmek, çukur eylemek (Ünlü, 2013, s. 254).

çontul bk. çotam.

çoruk bk. çomu.

çot ol- insan veya hayvanda ayak, bacak, kol ya da bilek bükülmek; işlevi bozulmak.

Çocuuñ golu çot olmuş, düz dutamıyor golunu, gıpratamıyor, el bilee de goluna dooru içe bükülmüş (Yüksek, 1987).

çot- [**< ET çat-**] birden fazla nesneyi bir nesneye bağlamak, bir araya getirmek. *Siz şu üç geçiyi aaca (ağaca) çotuñ, ben de ötekinneri sürüp getirim, hebsini bir yere toplamassak gırmak zor olur* (Adır, 1953).

ET **çat-** birbirine kenetlemek, yapıştırmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 64).

Kh.T **çat-** 1. alın çatmak. 2. çatmak, uydurmak. 3. kuzuyu koyuna katmak (Ünlü, 2012 a, s. 177). *Ordulanıp yüksek tagıg oglak k çata.r / Uygur tatın yuwga alıp yomgın sata.r*¹⁴⁵ (DLT s. 324).

HT **çat-** 1. çatmak, buruşturmak. 2. telif etmek. 3. tasarlamak, kafasında kurmak, (söz) uydurmak. 4. süslemek. 5. birleştirmek, eklemek (Ünlü, 2012 b, s. 132).

¹⁴³ *kuş (bir şeyin üstüne) çullandı* (DLT s. 238).

¹⁴⁴ *Mala tamah edince insanların ahlakı bozuldu. Malı gördüklerinde, akbabanın leşe çullandığı gibi onun üzerine çullandılar* (DLT s. 238).

¹⁴⁵ *O, dağın tepesinde yerleşti. Hâlâ kuzuyu oğlak vb. şeylere katmaktadır yani çobandır. Buna rağmen Uygurlara saldırarak onlardan sürü alır ve onları satar* (DLT s. 324).

EAT **çat-** 1. birbirine tutturmak, bağlamak. 2. inşa etmek, yapmak, kurmak. 3. çarpmak. 4. karşılamak (Kantar, 2011, s. 171). *Qoğıl bid^c at ipine bātıl başıñ çatmağı / ^c Ayyār sevgü durur dünyā yalgandır dōstluğı* (BH s. 167).

ÇT **çat-** birleşmek, değdirmek, iliştiirmek (Ünlü, 2013, s. 231).

çotam [^c ET çatık] birleşim yeri; ağaç, dalın gövdeyle birleştiği yer.

Eviñ yanında bir erik aacı varıdı, uzadı giddi, eriini topliyemez olduq, bu aacı çotamından kesdim, hem aac gencelsiñ hemi de çotamdan kesdim miydi kesdiim yerden aac ışğınnar, çotamdan kesmesseñ ışğınnamaz (Değirmenci, 1940).

ET **çatık** birbirine kenetlenmiş yapışık (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 65).

ÇT **çatağ** 1. çatı, çardak. 2. çatılmış şey (Ünlü, 2013, s. 231).

çotmuk ağaçtaki ince, kuru dal.

Geçen sene bizim geçileriñ biri kiraz aacına ön ayaanı dayamış kiraziñ yapraanı yiyordu, govalyeverdim amma o arada nahal eddiyse kiraziñ çotmuu geçiniñ gözüne badmış, baqđım geçi tersine tersine gediyor, vardiym gözü ğannanıvermiş, ilaç da sürdük de gözünüñ biri kör oldu (Yiğen, 1986).

çotul bk. çotam.

çoturuk 1. ağacın ana gövdeye bağılı kalın dalları. 2. asma dallarını taşıyan, üzümün yerle temasını önlemeye yarayan, asma dibine dikilmiş kuru ağaç.

Asmiye aaca verdiydik, aaciñ her yanını sarmış, başında bir sürü üzüm olmuş, aaciñ çoturuuna çıdım bir iki salkım üzüm ğopardım ğarın doyası yedim, asmiye çoturaa verirse çoturuk ufak ya üzümü ğolay tobluyok, aacda zor oluyor (Ersöz, 1965).

çotuş- köpek, cinsel ilişki sırasında kilitlenme hali.

Biz çocuukun erkek it dişiniñ üsdüne çıkdı mıydı bir zaman soñra çotuşduunu annardık, gider itlernen uuraşırdık, it çotuşdu mıydı

ayıramañ, daşlasañ da ayrılmaz, üsdlerine su serpseñ de ayrılmazlar, erkek it ayrılmak isdiyor amma dişi bırakmıyor benim annadım (Çağal, 1975).

çöğ- bk. çöö-.

çöğdür- bk. çöödür-.

çökek [< EAT çökük] suyun toprak yüzeyinde biriktiği, otlu, bataklık alan.

*Sookda bir hafda malı dışarı çıkarmadıydık, malıñ sidiinden güpresinden ahırıñ içi **çökek** olmuş, mal bataklıñ içinde galmış gibi görünüyor* (Arat, 1978).

EAT **çökük** çukur yer, çökmüş (Kanar, 2011, s. 185).

ÇT **çömük** bataklık yer, balçık (Ünlü, 2013, s. 259).

çömçe bk. çomça.

çöö- [< ET çök-] işemek için çömelmek.

*Bu tarafa dooru gelirken sıkışdım, eve uuriyene gadar zaman geçer diye direk geldim, bir çalınıñ dibine **çöödüm** işedim, köy yerinde bi de tuvalete mi gedek şindi* (Çağal, 1975).

ET **çök-** 1. çökmek. 2. düşmek. 3. kederlenmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 68).

Kh.T **çök-** çökmek, diz çökmek, dibe çökmek (Ünlü, 2012 a, s. 193). *Ol begke **çökdi**¹⁴⁶. Tewe **çökdi**¹⁴⁷* (DLT s. 239).

HT **çök-** 1. çökmek, oturmak, diz çökmek, çömelmek. 2. kuş, dönerek uçmak; yükselmek (Ünlü, 2012 b, s. 138).

EAT **çöğ-** 1. sıçramak, sekmek. 2. tepesine binmek (Kanar, 2011, s. 184). *...at gevdesinden ol iki çıka geldi ammā simurğ korkdı ve hayrān oldı uçup göge **çögdi** ve mağribde deñiz içre bir adada gizlendi ve tañrınıñ taqdirine eyitdi ve and içdi...* (KE s. 373).

¹⁴⁶ O, bey vb. 'nin önünde çöktü (DLT s. 239).

¹⁴⁷ Deve çöktü (DLT s. 239).

ÇT çök- 1. kuşlar, leş üstünde bağrışması. 2. çökmek, diz çökmek, oturmak, eğilmek (Ünlü, 2013, s. 258).

çöödür- [**< Kp.T çögdür-**] ayakta işemek, işemek.

*Köy yerinde işiyesin geldimiydi bir çalının arkasına geçip **çöödürüverin**, evden gafañ görünmez olana gadar uzaklaşdın mıydı bulduñ yere **çöödür** gidsin, ayak basmiyecek yer olsun yeter* (Yılmaz, 1966).

Kp.T çögdür- havaya doğru fırlatmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 53).

EAT çögür- kaldırmak, yükseltmek (Kanar, 2011, s. 184).

çörten damda biriken yağmur ya da kar suyunu saçak kenarlarından evin birkaç metre uzağına doğru akıtan oluk, boru.

*Bizim damın **çörteni**¹⁴⁸ tıkanmış, evin yanında bir dud aacı var, duduñ yapraa **çörtene** dolmuş, yaamır yaanca damda su birikdiydi, uzunca bir deyneenen düreddüm, temizledim* (Çağal, 1975).

çözlük [**< HT çöz**] koyun, keçi, sığır gibi hayvanların kalın bağırsağı; mumbar.

*Davarı, göyünü kesdik miydi **çözlüünü**¹⁴⁹ ariye vermek¹⁵⁰, alırik güneşde guruduruk, bu **çözlüü** şişe dakar kebab bişirir gibi bişiririk, birez yaalı olur amma dadlı olur, etiñ arasına şişe dizdiñ miydi de güzel olur, biz öyöle yaparık* (Kızıldağ, 1966).

HT çöz iç yağı (Ünlü, 2012 b, s. 139).

çultar [**< HT çulğa-**] 1. binek hayvanların veya yük hayvanlarının terini alması, hayvanların üşümemesi için sırtına sarılan kalın bez, kilim ya da çul eskisi. 2. kıyafet, çul, kilim, halı eskisi.

*Bizim öküze çok **çultar** çekdim, öküzü eve getirir getirmez sırtı terli olduundan hemen **çultar** çekerik, bu insanın iç çamaşırı nasıl terini alıyorsa çultar da hayvanın iç çamaşırı gibi olur, hemi terini alır hemi de*

¹⁴⁸ **çörten** bir damın sularını dam çevresindeki oluklardan alıp akıtan ağaç oluk. Ağızlarda çortan, çortun olarak da geçer. *Erm. jordan, jordan* “gutter” (Eren, 2020, s. 124).

¹⁴⁹ **çöz** mumbar yağı. Azerbaycan Türkçesi çöz. Türkmen Türkçesi çöz “iç yağı, karın yağı”. Kökenini bilmiyoruz (Eren, 2020, s. 124).

¹⁵⁰ bk. ariye ver-.

sooḵ günnerde hayvanı üşüdmez (Demiryürek, 1954). *Çul kilim niye esgidi de ğulanılmaz oldu miydi bunnarıñ hepsine **çultar** derik, **çultar** ariye verilmez¹⁵¹, ya malıñ sırtına sarañ ya da aharıñ hava alan yerine gereñ, mudlakaa deerlendiñ* (Kurtaran, 1955).

HT **çulğa-** dolamak, sarmak, örtmek (Ünlü, 2012 b, s. 139).

EAT **çultar** palan örtüsü (Kanar, 2011, s. 186).

ÇT **çukal** / **çulgak** / **çulgav** örtü. **çulğa-** kaplamak, örtünmek (Ünlü, 2013, s. 262).

¹⁵¹ bk. ariye ver-.

-D-

- daane-** [< EAT denle-/deñe-] izlemek, seyretmek, takip etmek, gözetlemek.
- Biraz **daaniyek** bakalım eve geç mi geliyor erken mi geliyor, biz yaddıkdan soñra bir gapı tıkırtısı geliyor, erken mi geç mi bilmiyok, bizim oolan genç galan çocukluğdan çıkdı, bu yaşlarda takib etmek gerek, ortalık kötü (Hakverdi, 1971).*
- EAT **denle-** gözetlemek, gözlemek (Kanar, 2011, s. 203). **deñe-** gözlemek, dikkatle bakmak, gözetmek (Yılmaz, Demir, & Küçük, 2013, s. 720). *Buht Naşır hāzır geldi geldi ve eyitdi ben anlaruñ şehrine girdüm kamusın **deñedim** beni viribigil böyle dise Buhta Naşır baş kıldı çok çeriyile viribildi kaçan Buhta Naşır bularuñ üsdine geldi şehre girüp katı yarağ kılup kal^c ayı berkitdiler... (KE s. 413).*
- dabaz** deride görülen kaşıntılı kabarcık, alerji.
- Bizim çocukda **dabaz** bek olur, bahar mevsimi geldiinde çocuk ızucık gashınverdi miydi her yeri **dabaz**¹⁵² olur, tozdan oluyor heralda, bir de yumurtiye çok yedi miydi golları gashınmiye başlar, gashıdıķca gıbgırmızı olur (Aksu, 1977).*
- dadan-** [< Kh.T tatğan-] 1. hoşlandığı bir şeyi sık sık istemek 2. çıkar sağlamak için veya alışkanlıkla bir yere sık uğramak.
- Bosdana galle¹⁵³ **dadandı**, ekdiim fasilliye gelib gidib kemiriyor, fasilliye yedi bitirdi bu galle, bir **dadandı** miydi ne varısa dişler geçer, heb gelir, şefdeliniñ (şeftalinin) çekirdeeni bile yer, dişiniñ daşdan farkı yok, daşı bile kemirir (Değirmenci, 1945).*
- Kh.T **tatğan-** yemekten tad almak (Üşenmez, 2010, s. 275). (**tatğan-**) *er aşığ **tatgandı** adam yemekten tat aldı ve ağzını şapırdattı. **tatganu.r**, **tatganma.k**. (DLT s. 303).*
- EAT **dadan-** dadanmak, tadını almak (Canpolat, 2018, s. 390). *Ol anuñ*

¹⁵² **dabaz** deri üzerinde oluşan kaşıntılı kabarcık, kurdeşen. *Erm. tapast* “eryspelas”, *dabas* (Eren, 2020, s. 127).

¹⁵³ bk. galle.

içün durur kim, Tañrı adın kaşşāb ağzından işidür vakdı hoş bolur, aña dadanur (BH s. 299).

dakdelen bk. dırmalak.

dala- [< ET tala-] köpek, ısırarak, dişlemek.

Gece vakdi köyün itleri hep bir aazdan havlamiye başladı, bir patırtı çökdü, bizimkini itin biri dاليence o da zopiye çekmiş iti govalamış, it kaçıp öbür itlerinden bizimkine saldırmış eve gendini dar addı, ayağgabısınıñ içi ganınan dolmuş (Yüksek, 1987).

ET **tala-** talan etmek, yağmalamak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 211).

Kh.T **tala-** yağma etmek (Ünlü, 2012 a, s. 727). *Tejikler ayur anı efrasiyāb / Bu efrasiyāb tuttu eller talab*¹⁵⁴ (KB 280 s. 116).

HT **tala-** 1. harap etmek, talanlamak. 2. kurt ısırarak, kurt kapmak (Ünlü, 2012 b, s. 561).

Kp.T **tala-** 1. yağma etmek. 2. dalamak, dişlemek, acıtmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 259).

EAT **dala-** 1. ısırarak. 2. acıtarak kaşıdırmak, tahriş etmek. 3. talan etmek (Kanar, 2011, s. 189). *...gökden ıldırım ağ-ban ivüm üzerine şakır gördüm, düm kara pusarık ordumuñ üzerine tökilir gördüm, kuduz kırtlar ivümi dalar gördüm, kara deve eñsemenden karvar gördüm...* (DK I s. 99). *...kaçan bir kişi kuduz talasa bilmeseler ki kuduz mı taladı yoksa sağ it mi taladı cirāhat yerin köz içiyle ovalar...* (MŞ s. 197).

dalgündüz günün en aydınlık zamanı, güpegündüz.

Bizim inek aaşam bek ses edmez amma öylen oldu muydu çürmiye başlardı, öteen de heç ses soluk yok, ahıra gidib bakdım inek aharda yok, sabah saadımız inee ahırdan dalgündüz çalımışlar (Yılmaz 1951).

damızlık [< ET tamız-] sütü mayalamak için kullanılan yoğurt.

Bir bardak damızlık isdediydik gömşudan onuñ da yoordu eşgiymiş, bizim

¹⁵⁴ İranlılar ona Efrâsiyâb dediler. Bu Efrâsiyâb akınlar yapıp ülkeler aldı (KB 280 s. 116).

yoord da eşgi oldu (Gök, 1969).

ET **tamız-** damlatmak, damlamak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 212).

Kh.T **tamuz-** damlatmak, damzırmak (Ünlü, 2012 a, s. 732). *Er su.w tamuzdt*¹⁵⁵ (DLT s. 280).

EAT **damızlık** maya (Kanar, 2011, s. 190). *Yûnus gönül süd gerek bişürmege od gerek / Bilir-iseñ şevk südi çalsañ tamuzlık tutmaz* (YED s. 565).

ÇT **tamız-** damlatmak, damlamak (Ünlü, 2013, s. 1074).

darbala- [**< EAT dalcın-**] hayvan; yük altında zorlanmak, bir çukurdan çıkmakta güçlük çekmek, tökezlemek.

*Eşşeeñ sırtına iki çuval buuday yüklediydim, deermene gidene ğadar hayvan yüküñ altında **darbaladı**, nerede ki gidemiyeceedi, biraz dinnendirdim, hayvanıñ bacakları titir titir eddi, sırtı çıkarken nerde ki yıklacaadı, bir daha bōöle yük sarmiyecem sırtına* (Akıllıoğlu, 1953).

EAT **dalcın-** çabalamak, uğraşmak (Kanar, 2011, s. 190). **dalabın-** çırpınmak (Kanar, 2011, s. 189).

dardıkız bk. dıkız.

davış [**< ET taviş**] **1.** neyin çıkardığı belli olmayan ses. **2.** mcz. haber, bilgi.

*Ğıran Ğaya'dan aşşa inerken bir **davış** çalındı gulaama, ne sesi oldu da nerden geldii de belli deel, çiişidim*¹⁵⁶ *biraz. Senin de **davışın** geldi, seni de evereceemişik öyle diyollar* (Çam, 1959).

ET **taviş** gürültü, şamata (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 214)

Kh.T **tavuş** **1.** his, duygu, kımıldama. **2.** ses, gizli ses (Ünlü, 2012 a, s. 764). **taviş** / **tawuş** ses ve hareket (DLT s. 863). **tawuş** gizli ses ve hareket (DLT s. 158).

HT **tavuş** ses (Ünlü, 2012 b, s. 573).

¹⁵⁵ *Adam suyu damlattı* (DLT s. 280).

¹⁵⁶ bk. çiişi-

EAT **tavış** hafif ses (Kanar, 2011, s. 655).

ÇT **tavuş** ses, ayak sesi, şamata (Ünlü, 2013, s. 1091).

dayak

[< ET **tayak**] bir yükün altına konan ahşap ya da metal destek.

*Köydeki tarlanın kenarlarına biraz bodur ceviz ekdiydim, bu sene başında ceviziñ başında yapraa gadar ceviz var nerdiyese, çok dudmuş, ceviz irileşdikce dalı topraa deecek nerdiyese, dalların kiminiñ altına **dayak** verdim dala desdek olsun diye, yoksa başındaki ceviz dalı gıracak* (Yalnız, 1979).

ET **tayak** dayak, destek, yardım (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 214).

Kh.T **tayak** 1. dayak, gayangaç, değnek, asa 2. dayanak, düstur (Ünlü, 2012 a, s. 765). *Koldaçika miñ yaga.k / Barça bile ayruk **taya.k***¹⁵⁷ (DLT s. 180). *Küde.gü **tayak** birdi*¹⁵⁸, ***tayak** bile tayma.s tanuk sö.zün bütmes*¹⁵⁹ (DLT s.416).

Kp.T **dayak** dayanak, sopa, değnek, baston. *krş. tayak* (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 57).

EAT **dayak** destek (Kanar, 2011, s. 194). *Şabr kılmak bolur za' iflere **tayak** / Şabrsuzluk ören kıılır işi bayak* (BH s. 193).

HT **tayak** dayanak, değnek, baston (Ünlü, 2012 b, s. 573). *Yundı namāzga tayandı **tayak-ğa** yakıldı ot, yalandı ot belin bağladitonu birle* (ME 184/4 s. 70).

ÇT **tayak** dayak, değnek, destek, asa, sopa (Ünlü, 2013, s. 1092).

dayılı gir-

soğuktan etkilenmek, vücudun bel, boyun, karın gibi belirli bölgelerinin soğuktan etkilenip sancılması.

*Sabah ölüyordum garnımıñ aarısından, gı ramp girer gibi sancıdı durdu garnım, **dayılı girdi** gene garnıma, dün aaşam üşüddüm heralda, üsdüm inciiedi, dışarıya çöpü atmiye çıkdıydım, hemen de içeri girdim ne ara*

¹⁵⁷ Dilenciye benden bin ceviz. Bununla beraber ona dayanması için bir de baston veririm (DLT s. 180).

¹⁵⁸ Gelin attan inerken güveyi, bir cariye ve köleyi dayanak olsun diye ona (geline) verdi. Bu, zenginlerde dayandığı şey onun mülkü olacak anlamında bir âdettir (DLT s. 416).

^{159a}. Değneği olan kimse çamurda kaymaz, şahidin sözü de şahitlik yapmadıkça bilinmez (DLT s. 416).

üşüddüm annamadım (Yüksek, 1987).

debit- [$\leq$ EAT depit-] börek, gözleme vb. hamur işi yiyecekleri az ya da hızlıca pişirmek.

*Şu hamuru sacıñ üsdüinde **debit** de ite ver, hayvan acıkmış, ğarnı ğarnına geçmiş, aç gezmesin hayvan* (Tanrıku, 1948).

EAT **depit-** koyulaştırmak, katılaştırmak (Canpolat & Önler, 2016, s. 123). *Ac kişinüñ bedeni kuru olur, meni dağı **depidür**, ğec gelür, zahmetlurağ olur ve kuvvet sākıt olur zirā meni yaşıdur, gendü cevheründe, bedeni kırı olıcağ anı dağı kırıdur, getürmez* (EM s. 78).

dedeñgil *Pastinaca sativa*. yabani havuç.

*Bir zaman ğıdlık oldıydu anamınan **dedeñgil** söker getirirdik, bu **dedeñgil** aşşaaasına bir kök vurur, ğazarık, upuzun çıkar, çıkardımızi suda bişirrik, suyu da sabsarı çıkar, mıncıklarık, ezerik, bulambağ olur, içine de birez un atıverrik, hamır ederdik, oniyen bazlama bişirir yerdik, üsdünüñ yapraanı da bişirillerdi, yapraa ğıbgırmızı olur, yapraa da yenir, davarıñ arkasına giddik miydi ğazar ğazar çıkarırdık* (Değirmenci, 1940).

deşik ödünç alınan veya verilen süt, değişik. bk. keşik.

*Ğomşularınan aramızda südü toplanık, süd geldi miydi uzun sablı bir ğaşı inan ölçerik, südü bir ğaba ğoruk, ğaşıñ sapına bir kertik¹⁶⁰ atarık, ölçerik, herkeşin **deşiini** belli ederik, südü geldiği ölçüynen geri verirk, hak geçmez büyüle olunca* (Yüksek, 1944).

deke [$\leq$ ET teke] damızlık erkek keçi.

*Her sürünün içine iki üç tane **deke**¹⁶¹ ğoyarık, dekesiz sürü olmaz, sürüyü çoaltmağ da laazım, bizim sürülerin içine **deke** ğorken **deke** olacağ malıñ ciñsine bakarık, ciñsi iyiyse bir yaşından soñra deke yapar sürünün içine*

¹⁶⁰ bk. kertik.

¹⁶¹ Damızlık olarak ayrılacak olan erkek keçinin cinsine ve fiziksel özelliklerine dikkat edilir. 1-3 yaş ve üzeri sırasıyla çebiç, sevis ve erkek adlarını alan keçiler içerisinden herhangi biri, damızlık olarak belirlendikten sonra deke/teke adını alır (Adır, 1981). **teke** keçinin erkeği. Azerbaycan Türkçesi *teke*. Türkmen Türkçesi *teke*. Nogayca *teke*. Balkar Türkçesi *teke*. Karakalpak Türkçesi *teke*. Kazak Türkçesi *tekä*. Kırgız Türkçesi *teke*. Altayca, Teleütçe *teke*. Çuvaşlar *tekeye kaçaka taki* adını verirler. Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir. Türkçede erkek keçiye *erkeç* (veya *irkeç*) adı da verilir. Ancak *erkeç*, “koç” olarak da geçer (Eren, 2020, s. 503).

gatarık (Adır, 1981).

ET **teke** keçi (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 216). *Hasandan rivāyetdür ol ismā ʿ il için fidā gelen bir dekeydi ve bir niceler eytdi ime giyikdi ve Ebū Hüreyre rivāyet kıldı Ka ʿ bu'l-Aḥbārdan kim kaçan İbrāhim ʿ as oğlın boğazlamak düşün gördi...* (KE s. 157).

Kh.T **teke** geyik (Ünlü, 2012 a, s. 776). *Koçña.r teke şeşildi / Sağlık sürüg koşuldu / Sütler kamug yoşuldu / oğlak kozı yamraşu.r*¹⁶² (DLT s. 389).

HT **teke** keçi aygırı (Ünlü, 2012 b, s. 579).

Kp.T **deke** teke, erkek keçi (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 58).

ÇT **teke** 1. oğlak, keçi. 2. Türkmen aşireti, teke kabilesi (Ünlü, 2013, s. 1102).

teke Moğ. hadım edilmemiş erkek keçi (Lessing, 2017, s. 947)

denele- tahıl türü yemleri çok yiyen hayvanda görülen ölümcül hazımsızlık.

*Bizim davariñ biri arpa çuvalını boynuzuynan delmiş, nerdeki çuvalıñ yarısını yiyence mal denelemiş*¹⁶³ *oriye de yadmış, gıpriyecek halı galmamış, biraz goşdurak düzelir belki dedik amma yerinden galkamadı, bıçaa çaldık baazana, biz kesmesek zaten öleceedi, hayvan mindar olmasiñ etinden faydalanağ dedik* (Cingöz, 1965).

deşir- [< ET tırle-] toplamak, bir araya getirmek, biriktirmek.

Mayiye (incir)deşirir, damda gurudurduğ, damı olmiyeniñ eviniñ önünde bir sergisi olurdu, orda gurudurdu, esgidendeşirdik dellerdi, topladık demezlerdi, toplamak şimdi moda oldu (Yılmaz, 1951).

ET **tırle-** derlemek, toplamak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 220).

Kp.T **tırşür-** derlemek, toplamak, biriktirmek. (Toparlı, Vural, & Karaatlı,

¹⁶² Koç ve teke yaz geldiği için kuzu ve keçlerden ayrıldı. Koyun sürüleri sağılmak için birbirine katıldı. Sütler memelerden bolca aktı. Kuzular annelerine karışır. Onlar (kuzular) süt sağma sırasında (annelerinin yanına) sıralanmazlar (DLT s. 389).

¹⁶³ Aşırı tahıl tüketimine bağlı olarak hayvanda görülen hazımsızlık tedavi edilmezse ölümcüldür. Ölümü engellemek için hayvan ya koşturulur ya da varsa hayvana turp ya da domates salçası yedirilir. Turp ya da domates salçası yedirilerek hayvanın ishal olması sağlanır. Fazla tüketilen tahıl hazmettirilerek ya da hayvanın ishal olması sağlanarak vücuttan atılır (Cingöz, 1965).

2019, s. 277).

EAT **derşür-** dermek, toplamak, bir araya getirmek (Kanar, 2011, s. 208). *İgit degülsin dëmezem; lîkin igit-likde kendözün **dërşür**. Pejmürde yigitlerden olma Yigit şātır yëgdür* (KM s. 108). *Bir yire **dirşürdüm** oldu bir kitāb / Oldı bünyādı anuñ on dürlü bāb*¹⁶⁴ (GN II/2 s. 933).

deş [$<$ HT **tışt**] bulgur, çamaşır vb. kaynatılan yer yer içerisinde hamur yoğru-
lan bakır leğen.

Bekmezi **deşdiñ** içinde gaynaddık, altına meşe odununu vurduk, köbürde köbürde gaynaddık, bulğuru da aynı deşdde gaynaddıydık (Alkış, 1966).

HT **tışt** Far. leğen (Ünlü, 2012 b, s. 590).

Kp.T **teşt** Ar. leğen (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 272).

dev- [$<$ Kp.T dev-] kaşımak.

*Şu sırtımı bir **deviver**, sinek mi yedi kirden mi gāşınıyor annamadım, elim de yetişmiyor sırtımıñ gāşınan yerine, öteaan*¹⁶⁵ *da gāşındı durduydu, allercik mi neci annamadım* (Adır, 1981).

Kp.T **dev-** tırmalamak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 60).

devşin- [$<$ Kh.T tewşin-/tewşün-] kaşınmak.

*Benim eşşeñ sırtı **devşiniyordu** heralda, geçen yere yaddı yuvarlandı durdu, garnınıñ altı da **devşiniyordu** heralda, soñra kalkdı garnını yere sürtmiye başladı; sırtını, garnını topraa sürdükce rahadladı hayvan* (Demiryürek, 1954).

Kh.T **tewşin-/tewşün-** çalışmak, çırpınmak (Ünlü, 2012 a, s. 795). *Er iştā telim **tewşindi***¹⁶⁶ (DLT s. 303).

Kp.T **divşin-** çalışmak, uğraşmak, didinmek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 63).

EAT **devşin-** kaşınmak (Özçelik, 2001, s. 110). *...soğan ve sarımsak yimiş*

¹⁶⁴ *Bir yere toplayıp temelli on ayrı bölümden oluşan bir kitap yazdım* (GN II/2 s. 933).

¹⁶⁵ bk. öteaan.

¹⁶⁶ *Adam işte sıkı çalıştı ve çok çabaladı* (DLT s. 303).

*ağrımış olsa ve yahuz issi otlar yemiş olsa 'alāmeti oldur ki burnu içi kırıya ve **devşine** ve uykusı olmaya ve ussu gide* (KİM s. 33).

dıbiz yeşil soğanın hasadı geciktirildiğinde ortasından çıkan kamışımsı sürgün.

*Suvaniñ siki de deller, yemeeñ yanında yerik **dıbizı**, yemeklere doorallar; böree iç olacak peynirin, loruiñ içine doorallar; suvan göbek çıkardı mıydı dıbiz çıkarır, erkekler; bizim bosdanda ekili suvannarı hemen çekmek biraz dıbiz olsuñ diye bekledirik, suvandan daha datlı olur* (Kızıldağ, 1966).

dığrak bk. dırak.

durak [< ET tıgrak] güçlü, iyi, alımlı, kuvvetli, yapılı insan ya da hayvan.

*Şu davar daha **durak** görünüyor, ğarnı daha ennice sırtı da etlice sen onu al beñce, öteki daha cansız göründü gözüme, cansız malıñ eti çıkmaz* (Arat, 1978).

ET **tıgrak** sağlam, pek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 218).

Kh.T **tıgrak 1.** yılmaz, yiğit, bahadır **2.** elçi, haberci, postacı (Ünlü, 2012 a, s. 798). **Tıgrak** er¹⁶⁷, ugra.k eri **tıgra.k** / yimi anıñ ogla.k / sūti üze sagra.k / yi.ri takı agla.k¹⁶⁸ (DLT s. 204-205).

HT **tıgrak** bahadır, yiğit (Ünlü, 2012 b, s. 589).

Kp.T **tıgrak/tıgrak 1.** çevik, eli çabuk, derli toplu. **2.** neşeli şen (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 273). **tırak** çabuk, çevik, hızlı atık (CC s. 841).

dık- [< ET tıķ-] içeri sokmak, tıkmak.

*Aaşam ğoyunnar yayılımdan geldi eeviñ edrafında dolanıb duruyollardı, ahırıñ ğapısı ğapalı olunca içeri girememişler ahırıñ ğapısını açdım ğoyunnarı içeri **dıkdım**, malı ğapıda ğoyamıyok, içeriye alıyoķ mecbur* (Ünüvar, 1970).

ET **tıķ-** tıkmak, tıkamak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 218).

¹⁶⁷ Sert adam (DLT s.204).

¹⁶⁸ Uğrak boyu serttir, yiyecekleri oğlaktır, kırmızları üzerinde sürekli büyük bir kadeh bulunur, bununla birlikte toprakları çoraktır. Onları cömertlik ve kahramanlıkla nitelendiriyor (DLT s. 205).

Kh.T **tık-** tıkmak, doldurmak (Ünlü, 2012 a, s. 798). *Ol kâpka ün tıkdı*¹⁶⁹

HT **tık-** tıkmak, tıkamak (Ünlü, 2012 b, s. 589).

EAT **dık-** saplamak, sokmak, tıkmak (Kanar, 2011, s. 209). *Hızır eline bir balta alup geminün bir nicesin deldi hattâ gemiye su girdi Mûsa aña donın dıkdı pes eyitdi işbu gemi deldün tâ kim kavmın ğark eylesin yavlağ kıtı nesene işledün kim bu geminün kavmı bizi gemiye bindürdi* (KE s. 295).

dıkıl- [$<$ ET tıklıl-] bir yere girmek, sokulmak.

Hep beraber havluya dıkıldık amma bizi ğarşılayan olmadı, ev saabınıñ geldiimize gönnü olmamış, ondan bizi ğarşılamamışlar, soñradan duyduk, ğızın başka isteyen varmış dediler (Çam, 1959).

ET **tıklıl-** felakete uğramak, kaygılanmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 218).

Kh.T **tıklıl-** tıklılmak, sıkışmak (Ünlü, 2012 a, s. 798). **tıklıl-** insanlar, dar bir yere tıklılmak ve kalabalık etmek (DLT s. 876). *Kendügge ün tıkdı*¹⁷⁰, *ewke kişi tıkdı*¹⁷¹ (DLT s. 270).

HT **dıkıl-** dolmak (Ünlü, 2012 b, s. 148). *Tekellüf birle pârsalık kıldı, köni okugucu boldı tartunu turdı işdin yığlındı, kıyıtı işdin toldı övkedin dıkdı* (ME 165/2 s. 64).

EAT **dıkıl-** bir şeyin içine girmek, dolmak (Yelten, 1988, s. 464). *Fir ʿ avn leşkeri-y-ile yakın geldiler, kordudan yürekleri yirinden kordı, boğazlarına dıkdı. Allāh Ta ʿ ālā Mūsā'ya vahy itdi: "Deñizi 'aşā-y-ıla ur" didi* (TİKT s. 294).

dıkız [$<$ EAT dıkız] ağzına kadar dolu, taşacak seviyede dolu, tıka basa doldurulmuş ya da yerleştirilmiş.

Maya reçelini goca ğazana goyduyduk, ğazanı çok doldurmuşuk, nerdi-yese ğapaanı ğapiyemedik, ğazanın üsdünden bir iki, ğaşık reçeli aldık,

¹⁶⁹ *O kaba un tıktı* (DLT s. 238).

¹⁷⁰ *Tekneye şiddetle ve bastırılarak un kondu* (DLT s. 270).

¹⁷¹ *evde insanlar kalabalık etti. Herhangi bir şeyin, kalabalıklaşıp yeri daralırsa aynıdır* (DLT s. 270).

bayaa **dıkız**¹⁷² geldi, aldumızı başğa bir gaba göyduk (Cingöz, 1965).

EAT **dıkız** zorluk, müşkülât (Kantar, 2011, s. 209).

dıkızla- taşmak, kabına sığmayıp dökülmek.

*Bekmezi gaynadmiye baa (bağa) giddik, üzümü topladık, depeledik, suyunu çıkardık, gazana üzümüñ suyunu doldurduk, suyu gazana fazla doldurmuşuk, gazanıñaltını yaqđık üzümüñ suyu gaynamiye yaklaşınca su **dıkızladı**, dışarı daşdı nerdeki gazanıñ altındaki ateşi söndüreceedi* (Cingöz, 1965).

dımılık ılıkla soğuk arası soğuğa yakın.

*Çocuuñ ateşi yükseldi miydi çocu **dımılık** suda yıkıceeñ, sook suda yıkarsan da olmaz, ılık su da iyi olmaz, dımılık su ateşi daha iyi düşürür* (Yüksek, 1978).

dıñgıl olgunlaşmış üzüm tanesi.

*Asmanıñ altında otururken gafamı yukarı galdırınca bir üzüm salkımı gözüme ilişdi, bayaa da yetik gibi görünüyordu, zıpliyeverdim salkımıñ ucundaki bir **dıñgılı** aldım, aazıma atıverdim amma daha eşgiymiş, olmuş gibi görünüyordu amma dahaca olmamış* (Çetin, 1976).

dırlanbak bk. dırmalak.

dırmalak gagasıyla ağaçların gövde ya da kalın dallarını oyabilen ve ağaç kurtlarını yiyerek beslenen, uzun gagalı kuş; ağaçkakan kuşu.

*Bizim köyde **dırmalak** bek çok, aaçlarıñ göödesini deler, aacı delerken ibiiniñ takırdısı taa uzakdan duyulur, aacıñ içindeki gurdu çıkarır yer; gabu yuka, yaş cevizi buldu muydu gabunu deler, ceviziñ içini yer, **dırmalaa** bizim bullarda takdoğan da deller* (Tavşan, 1945).

¹⁷² **tıkız** 1. şişmanca, toplu, kısa ve kalın yapılı. 2. çok sıkıştırılmaktan veya çok sıkı doldurulmaktan katılaşmış, sıkı. Türkmen Türkçesi *dıkız* 1. “tıknaz”. 2. “yoğun, kesif, ağır”. 3. “bodur”. 4. “tıka basa”. Kazan Tatarcası *tığız* 1. “sık dokulu, sıkı”. 2. “dolgun”. 3. “dar”. Başkurtça *tığız* 1. “sık, sıkı”. 2. “sık dokulu”. 3. “dar”. Kazak Türkçesi *tığız* 1. “sık, kalın, yoğun”. 2. “sağlam, berk”. Kırgız Türkçesi *tığız* “sıkı, sıkışık”. Teleütçe *tūs* “sık”. < *tık-* + - (i) z eki. Orta Türkçede *tık-* “tıkarak doldurmak, ayakla basarak doldurmak” olarak geçen kökün türevidir. Başkurtça *tıkış* “kalın ve kısa boyunlu” ilginç bir veridir (Eren, 2020, s. 511).

- dırıra** yeşil tüylü, ortalama kumru büyüklüğünde av kuşu.
- Bek dırıra görmez olduk, esgiden çok olurdu, bu dırranıñ her tarafı yemyeşil olur, göçmen guş zaten yerli deel, onuñ için heralda bek yok, buralara gelmiyor (Çetiner, 1952).*
- dışlık** rahatlık, huzur, iç huzuru. **dışlık geçir-** d. zamanı mutlu huzurlu geçirmek, bir işle oylanmak.
- Bu aralar hiç dışlık vermiyor bize, bir yandan hastalı iyileşmiyor, hasta olunca da huysuzlaştı iyece, ne istee bitiyor ne nazi bitiyor (Adır, 1981). Ğaavede dışlık geçiriyok bu aralar, köyde iş güç yok, dört kişi olduk mu oyuna oturuyok, aaşama gadar okey oynuyok, bataak oynuyok, ütülennen uuraşıyok (Adır, 1981).*
- diane-** bk. daane-.
- diggeç** kazık, sırık, ağaç çubuk, dikeç.
- Bizim hurmaluñ kenarlarında biraz boş yer vardı, geçen seneki yangında kenarlardaki çamların bir ikisi yanınca biraz yer açıldı, ben de getirdim hurma fidanı dikdim, dikdiim hurma fidanı gırılmasuñ diye dibine ğalınca bir diggeç çağıdım, fidanı diggece baaladım, baalamasam gırılabilir, fidan zayıf geliyor, mecbur bir saalama almak gerek (Yalnız. 1979).*
- diggi** ucuna bir parça mum yapıştırılarak arı kovanının içine konan çubuk, petek kılavuzu. **diggisini sök-** d. soyunu kurutmak, ortadan kaldırmak.
- Arınuñ petek yabması için diggiyi ğara ğovanuñ içine yerleştiriller, o diggiyi sökdüñ müydü arınuñ ğovannan baa (bağı) ğalmaz, arı daalır geder, onuñ için de bir adamıñ köküñü, soyunu ğurudmak annamında “Diggisini sökerim.”, “Diggisini sökdüler.” deller bizim buralarda (Çağal, 1975).*
- diğdir-** bk. diidir-.
- diidir-** [< EAT dügdür-] sıvı; bulunduğu kaptan sızmak, az miktarda fişkirmek.
- Bizim köyüñ üsd tarafından boruynan eve su getirdiydim, borunuñ ufaacık bir delii varmış, o delikten suyu diidirmiş, ben de fark edmediydim su*

azaldı giddi, suyu **diidire diididire** borunuñ delii de büyümiş heralda, su azalınca boruyu taakib eddim, borunuñ **diidirdii** yeri sardım, yoosa borunuñ delii suyuñ tazziini de azltıyor (Ünüvar, 1970).

EAT **dügdür-** yukarı doğru fırlatmak (Kanar, 2011, s. 238). *Yidi kat göge çünkü **dügdüredi** / Bir oñile kerkez iki uradı*¹⁷³ (SN s.544).

dikki bk. diggi.

diñ- [< EAT ding-] çok yorulmak, yorgunluktan iş yapamaz hale gelmek.

*Bu sıcakda buudiye biçdik, harmana yudık amma biz de **diñdik**, golumuzu galdıracaq halımız galmadı, çok çalışdık, hava da bek sıcaadı o da yordu bizi, sıcakda çalışmak da zor* (Ünlü, 1955).

EAT **ding-** 1. dinmek, sakinleşmek. 2. susmak (Kanar, 2011, s. 216).

diñgil bir şeyin üstü, tepe noktası.

*Eviñ yanında bir çam aacı var, gömşunuñ ooluna “Şunuñ ald adallarını budiiver.” dediydim, bakdım çamuñ **diñgiline** çıkmış, göca çam aacı nasıl çıkdıysa görünce görkdüm aşşa düşecek diye, yokardan aşşa budiye budiye indi, ben gorkumdan yokarı bakamadım, gendi gülererek indi, “Biz alışgınık.” diyor* (Kördöl, 1955).

dişaa bk. dişek.

dişaaala- bk. diş-.

dişe- [< Kh.T tişe-] değirmen taşına diş açmak, taş yüzündeki küçük oyukları derinleştirmek.

*Deermenin çok çalışdırıllarsa deermen daşının dişleri düzleşir, buudayı öödmez olur, onuñ için deermenin daşını **dişeller**, buuday çok gelirse hafdada bir **dişeller**, yoosa buudiye öödmez olur* (Çanta, 1947).

Kh.T **tişe-** orak, testere, değirmen taşı vb. aletlerin dişlerini bilemek (DLT s. 884). *Tegime.n **tişe.di***¹⁷⁴, *ol oga.k **tişe.di***¹⁷⁵ (DLT s. 463).

¹⁷³ *Yedi kat göge doğru fırlattı mı bir ok ile iki kartal vururdu* (Kanar, 2011, s. 238).

¹⁷⁴ *Değirmenin dişleri bilendi* (DLT s. 463).

¹⁷⁵ *o, orağın dişlerini bile di* (DLT s.463).

EAT **dişe-** değirmen taşına daha iyi öğütmesi için diş açmak (Kanar, 2011, s. 222).

dişek [< EAT dişeği] değirmen taşına diş açmaya, taş yüzündeki küçük oyukları derinleştirmeye yarayan demir alet.

*Deermenin daşını **dişeknen** vura vura dişerik, **dişeknen** dişemedik miydi deermen buudiye öödmez olur, daş noolacak döne döne zamannan dümdüz oluyor, dümdüz oldu miydi de bir işe yaramıyor* (Çanta, 1947).

EAT **dişeği** taşçı çekici, dişeği (Kanar, 2011, s. 222).

doğdaç [< EAT doğdaş] yeni doğan, bebek.

*Adı **doğdaçlara**¹⁷⁶ gurulasıcalar iki ineemizi çaldılar, yayılan inekleri sürüb götürmüşler, kimiñ götürdüyünü de bulamadık* (Yüksek, 1987).

EAT **doğdaş** aynı zamanda doğanlardan her biri (Kanar, 2011, s. 225). **toğdaç** anne karnındaki yavru (Kanar, 2011, s. 665).

doğu keçi, dik kulak.

*Bizim sürünün içinde bir ger¹⁷⁷ **doğu** vardı, bakımı da yerindiyedi, mal tavlıydı amma soñradan soñriye hasdalandı, kesmiye de gıyamadiydim, daa (dağa) da sürmedim evde bakak diye bir günün içinde öldü hayvan ne olduunu annamadım* (Bolat, 1986).

doğuşan bir eşyanın ikinci eli veya eskisi.

*Bir ceketim varıdı **doğuşandı** amma yebyenydi, çok zaman önce alıydım, bir iki kere geydiydım, öteaan bider ekerken geydim geddi, esgisiñ bari çocuklara da derik bir iş yaparken **doğuşanıñızı** geyiñ diye* (Arat, 1978).

doğuşlan- hayvan, hissederek ürkmek.

*Köyün şoo yukarı başından biraz odun eddiydik, gătıra yükliim de getirim dediydim, odunu gătıra sardım, gelirken gătır önüm sıra durdu, gıpırdan-miye başladı, **doğuşlandı**, edraafını dinnedi, bişeden ürkdü amma anniyey-*

¹⁷⁶ Kelimenin yaygın kullanımına rastlanmamış olup kelime yalnızca “Adı **doğdaçlara** kurulasıca!” bedduası içerisinde yer almaktadır. Bu bedduanın, Türk kültüründe yeni doğan bebeğe ölen aile büyüklerinin adının konması geleneğinden atıfla “ölesin!” anlamıyla kullanıldığını düşünmekteyiz.

¹⁷⁷ bk. ger.

medim, yulandan ürkdü heralda (Bolat, 1959).

dolambaç viraj, yol kıvrımı.

*Ağgaya'dan aşşa yol inerdi, bek gıvrımlıydı o yol, dokuz **dolambaç** derlerdi o yola, **dolambacıñ** birinden çıkardık ötekine girerdik, bek de rampiyedi yol, inerken de bela çıkarkende bela, şimdi yolu bayaa düzelddiler, esgiden kötüydü* (Yılmaz 1951).

dolaz nişasta, pekmez ve un karışımı kaynatılarak yapılan tatlı türü.

*Bizim bullarda **dolaz** sık sık yapılır, **dolazı** ekme de sürerik, gaşşınan da yerik; ekmeñ arasına **dolazı** sürerdim azzuñ (azığın) içine gor davara giderdim **dolazlı** ekmek adamı tok dutar* (Yüksel, 1956).

domalan [< EAT tomalan] bir tür yenilebilen mantar.

*Havalar yaaşlı giddiinde gışa dooru **domalan**¹⁷⁸ toplamiye gideller, bu mantar topırañ altında olur topıra gabartır, topırañ yumrusunu gaziverirsen görüñ alıñ, güzel kokar, dadı da iyi olur, bu sene kilosunu yüze saddılar, soñra ikiyüz oldu* (Yüce, 1956).

EAT **tomalan** bot. domalan mantarı (Kanar, 2011, s. 669).

domurd- [< Kh.T tomur-] kesilen ya da devrilen ağacın kütük kısmını eşit aralıklarla bölmek, tomruk haline getirmek.

Bizim köyüñ girişinde yoluñ kenarında büyük bir çam varıdı, gışın fırtınada kökünden devrilmiş, yoluñ içine yadmış, giddik balamutunan¹⁷⁹

¹⁷⁸ **domalan 1.** toprak içinde yetişen bir çeşit mantar. **2.** yer mantarı, keme. Birçok yerde “yer elması” olarak da geçer. Yerel ağızlarda *dobalan* “yağmurdan, sonra çıkan bir çeşit mantar” biçimi de geçer. Anadolu’nun birçok yerinde patatese benzeyen bir çeşit mantara *dolaman* adı verilir. Bu biçim göçüşme (*métathèse*) yoluyla ortaya çıkmıştır. Bu anlamda *domalan* biçimi de kullanılır. Azerbaycan Türkçesi, *dombalan* “yer altında yetişen bir mantar türü”. Türkmen Türkçesi, *domalan* “çöl domalanı”. Türkçe *top* kökünden geldiği anlaşıyor. Bu kökün Türkçede *topaç*, *topak*, *topal*, *topuk*, *tombul*, *tomur*, *tomurcuk* gibi birçok türevi kullanılır. Anadolu ağzlarında *dobak* “dalları kesilmiş ağaç, direk, tomruk, kütük, kök” biçimi de *top* köküne dayanır. Bu türev “boynuzsuz” anlamına da gelir: *dobak keçi* “boynuzsuz keçi”. Bu türevin *dombak* biçimi de “başı açık, çıplak; saçsız” olarak geçer. Bunun gibi *dobalak* türevi de “şişman” olarak kullanılır. Bunun yanında *dombalak* “şişman” biçimi de yaygın olarak geçer. Bu verilere göre, *domalan* adı *dobalan* biçiminden çıkmıştır. Balkarlar mantara *topluk* adını verirler. Bu ad da *top* kökünden gelir: *top* + *-luk* > *topluk*. Macarca *tapló* adı eski bir Türk diyalektinden kalma alıntıdır. Anadolu Türkçesinde sulak çayırarda yetişen bir çeşit mantara *kuzu göbeği* adı verilir. Türkçede bir çeşit mantar olarak *göbelek* adı da kullanılır. Bu adın da *göbek*’ten geldiği açıktır. Türkmenler domalana *doğuztopalak* veya *topalak* adını verirler. Türkmence *topalak* adının da *top* köküne dayandığı anlaşıyor (Eren, 2020, s. 146).

¹⁷⁹ bk. balamut.

aacı domurdduk, aacın galın yerini üçe böldük, dallı taraf zaten yoluñ dışında galdı, böldüklerimizi deriye aşşa yuvarliye verdik de yol açıldı (Akıllıoğlu, 1954).

Kh.T **tomur-** tomruk yapmak, kesmek (Ünlü, 2012 a, s. 817). *Er yıga.ç tomurdi*¹⁸⁰ (DLT s. 256).

domurt- bk. domurd-.

doñuz [< ET tonguz] domuz.

Geçnnerde yoluñ aşşasında bir doñuz görüverdim, goşa goşa giddi, bosdana girer diye görğdum amma girmede gene ki, aalıñ yanında ormana dooru giddi (Yüksek, 1944).

ET **tonguz** domuz (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 223).

Kh.T **toñuz** domuz (Ünlü, 2012 a, s. 818). *Toñuz atıg azıgla.dı*¹⁸¹ (DLT s. 133).

HT **toñuz** domuz (Ünlü, 2012 b, s. 601).

EAT **tonguz** zool. domuz (Kanar, 2011, s. 671). *Toñuzuñ şeklinde dīv-idi gelen / Şāha vü ol leşkere hamle kılan* (İN s. 936).

ÇT **toñuz** domuz (Ünlü, 2013, s. 1146).

doñuzluk su değirmeninde suyun çarka değdiği yer.

Deermene buuday üüdmie giddiydim, deermeniñ daşı yavaş dönmiye başlıince deermeniñ doñuzluuna bakdık, bir it ölüsü suynan gelmiş, doñuzluu dıkamış, çekib çıkarınca deermeniñ daşı hızlandı (Çağal, 1975).

dooğar [< Kp.T durğay] kepezli bir tür tarla kuşu.

*Güz mevsimi geldi miydi küren küren dooğar*¹⁸² *ğuşu tarlalara gelir, tibi-liye*¹⁸³ *benzediller de tibili deel, başga bir ğuş bu, her mevsim buralarda*

¹⁸⁰ Adam odunu direk gibi yuvarlak kesti (DLT s. 256).

¹⁸¹ Domuz dişıyla atı vurup yaraladı (DLT s. 133).

¹⁸² Kaynak kişilerden bazıları “dooğar” ile “tibili” nin aynı kuş olduğunu, bazıları da birbirine benzese de farklı türler olduğunu ifade etmişlerdir. Esasen her iki adın da aynı türü karşıladığı kanaati bizde oluşsa da burada “tibili” ayrı bir madde başı ile açıklanmış ve tanıklanmıştır.

¹⁸³ bk. tibili.

olmaz, güzün bir iki hafda görürük oñdan soñra gaybolur (Tavşan, 1945).

Kp.T **durğay** toygar kuşu, *krş.* turğay (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 65).

EAT **turgay** zool. çayır kuşu, ispinoz, toygar (Kanar, 2011, s. 677). *Anı aldı vü girdi kadirğaya / Toyı gör ki öyküniser **turğaya*** (SN s. 446).

ÇT **turğay 1.** bir çeşit büyük çayır kuşu. **2.** Emir Timur'un dedesinin ismi (Ünlü, 2013, s. 1161). *Çopuzçı başına salıñ hevānı / Ki tutsun boz **turğay** tig nevānı* (DN s. 102).

dök- [**< ET tök-**] sebze, ürün vermeye başlamak.

*İki ğarık domatisinen biber ekdiydım, biber **dökmiye** başladı amma domatis suya sıkışdı heralda, çiçeklendi amma **dökmedi** daha, domatissiz ğalmiyeydik bari* (Kılınçer, 1959)!

ET **tök-** dökmek, dağıtmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 224).

Kh.T **tök-** dökmek (Ünlü, 2012 a, s. 821). *Oĝla.n su.w **töker** ulug yānı sinu.r*¹⁸⁴ (DLT s. 239).

HT **tök-** dökmek, akıtmak, boşaltmak, dağıtmak, saçmak, vermek (Ünlü, 2012 b, s. 602). *Şirin sözlep **töker** şekker tilindin / Uyuqladı sözün iştü şāh-ı çin* (HŞ 4472 s. 444).

EAT **dök-** 1. sarf etmek, harcamak. 2. bırakmak (Kanar, 2011, s. 229).

ÇT **dök-** dökmek, saçmak. *krş.* tök-. (Ünlü, 2013, s. 304). *Hest turmağ istāden **tökmek** āmed rihten / Yormağ est gerdiden u kaçmek çi begirīhten* (NK 92 s. 54).

dölek [**< Kh.T tölek**] düz, engebesiz arazi, tepenin eteği.

*Bizim bullarda **dölek** yer bulamañ, düzlük yer yok, onuñ için evlere yol açamıyok, yolumuz yok, biz eve araba çıkaramıyok amma Bekdeş taraftı hep dölek, tallaları dümdüz* (Değirmenci, 1940).

¹⁸⁴ a. *Oğlan suyu döker, ondan büyüğün ayağı kayar, sonunda kalçası kırılır.* Bu, küçükler suç işleyince büyüklerin ondan zarar görmesi durumunda kullanılır (DLT s. 239).

Kh.T **tölek** dölek, kuvvetli, basiretli oturaklı, gönlü sakin kişi (Ünlü, 2012 a, s. 822). **tölek** gönlü rahat ve sakin. *Aç iwek tok tölek*¹⁸⁵ (DLT s. 167).

HT **dölek** sakin. *krş.* tölek, tülek (Ünlü, 2012 b, s. 151).

Kp.T **dölek** vakarlı, temkinli, şerefli (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 64).

EAT **dölek** 1. alçakgönüllü. 2. güvenilir, dürüst. 3. kararlı sabit (Kanar, 2011, s. 230). ...*her bir endāmuñ dölegine ve deprenişine göre pes ādemi gevdesinüñ süñükleri iki yüz kırk sekiz süñükdür* (TM s. 43).

ÇT **dölek** 1. iki yüz bin adet ismi. 2. düzgün, sakin, itaatkâr (Ünlü, 2013, s. 305).

dömelen bk. domalan.

döngün [< EAT dönegen] düz olmayan, kıvrımlı.

*Malın kimisiniñ buynuzu dikine uzar kimisiniñ de buynuzu gıvrımlı olur, her sürüde olur çaamel*¹⁸⁶, *boynuzu gıvrımlı olan, dikine deel de döngün olan mala çaamel derik, sürünüñ içinden malı tiarîf ederken çaamel derik, “Çaameeliñ bir hasdalandı.” derik meselâ* (Yılmaz, 1960).

EAT **dönegem** çok dönen (Kanar, 2011, s. 230).

dulda [< EAT dalda] yağmur, güneş, rüzgâr vb. dış etkilere karşı korunaklı yer; kuytu.

Rüzgar baazen sert eser, sert esdiinde bir dulda bulur otururuk, ğaya duldası rüzgardan iyi görür, geçenlerde yoĸarı öte ava geddiydin, yaamur başliyence bir ğaya duldası buldum, oturdum, yaamırıñ durmasını bekledim, ğış ğünü ıslansam hasdalınan uuraşırım, acelem yoodu, oturdum bekledim (Tavşan, 1956).

EAT **dalda** 1. siper, kuytuluk, sığınılacak yer. 2. Moğ. gölge (Kanar, 2011, s. 190).

¹⁸⁵ a. *Aç olan yemek için acele eder; tok olan rahattır, yemeğın gecikmesine aldırılmaz.* Oguzca (DLT s. 167).

¹⁸⁶ bk. çaamel.

ÇT **dalda** Moğ. her şeyin sırtı, omuzu, arkası (Ünlü, 2013, s. 270).

dalda Moğ. gizli, saklı, gizlice, gözükmeyen, çok konuşmaksızın, kanuna aykırı olarak, esrarlı, gizli veya bilinmeyen bir şey (Lessing, 2017, s. 294).

duldalan- [< EAT daldalan-] dış etkenlerden, (yağmur, güneş, rüzgâr vb.) korunmak.

*Davariñ arkasından geddim, hava da bozuudu, yaamır yaamiye başladı, arkasından bir fırtına çıkdı, bir kehere¹⁸⁷ kaçdım, fırtına durana gadar **duldalandım**, aaciñ altına kaçsan teelikeli olur, yıldırım atar, rüzgardan aaç yıkılır, eñ iyesi bir gaya dibinde **duldalanmak** (Tavşan, 1956).*

EAT **daldalan-** siper almak (Kanar, 2011, s. 190).

ÇT **daldala-** Moğ. her şeyin arkasına girip saklanmak (Ünlü, 2013, s. 271).

daldala- saklamak, gizlemek, örtmek, korumak, maskelemek, perdelemek, peçe ile örtmek, kamufle etmek. **daldalagda-** “daldala-”nın edilgen fiili (Lessing, 2017, s. 295).

duş [< ET tuş] 1. bir cismin gölgesi, yanı, etrafı. 2. hiza, sıralama ölçütü.

*Aaciñ **duşunda** yatmış kölgeleniyordu, biz varınca dooruldu, bakdı amma bizi tanımadı, gözü de bek görmez olmuş, gulaa da az duyuyordu, biraz laf edek serin yerde dediydik amma bizim adamıñ laf edecek halı galmamış, göz görmüyor, gulak duymuyor esgiden bek lafcıydı (Cingöz, 1965). Aal (ağıl) yaparken aalıñ çalısnı dutsuñ, çalıya direk ossuñ diye gazzık çakarık, gazzıgın bir önce dikilen gazzunan aynı hizaya gelmesi gerekir, bakarık gazzık **duşa** geldi mi diye gazzık hizalı olacak ki aal yamık olmasuñ, duşa geldiği yere çakarık gazzu (Yılmaz, 1951).*

ET **tuş** 1. eş, arkadaş. 2. tesadüf. 3. an, zaman. **tuş bol-** karşılaşmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 226).

Kh.T **tuş** 1. –a, a doğru. 2. denk, benzer, eş, akran, ögür. 3. karşı, bir şeyin karşısı. 4. kemer kayışlarının ucuna takılan altın ya da gümüşten yapılantoka (Üşenmez, 2010, s. 303). *Yakınlık kılur er kişiğe **tuşı** / Yañuz*

¹⁸⁷ bk. keher.

*bolmasa kılmaz edgü işi*¹⁸⁸ (KB 0910 s. 151).

HT **duş** karşılık, bedel, bir şeyin karşısı. *krş. tuş* (Ünlü, 2012 b, s. 153). **tuş** **tuşğa** karşı karşıya, **tuş bol-** bir şeyin karşısında olmak (Ünlü, 2012 b, s. 607). *Yumşaklık kıldı işde boyun südi aṅga tutuḡ bērdi ol nēme duşında, tutuḡ koydı érki boldı nērse* (ME 34/2 s. 37). *Kirip ay kuşlayu bu tuşқа nāḡāh / Yitip kildi konuḡ bar mu tiyu şāh* (HŞ 3236 s. 369).

EAT **düş** 1. yön. 2. yol. 3. karşı (Kanar, 2011, s. 244). *Ol ma^c niden durur kim dünle Mevlāya düş boldı. Eger kıl ırte dursa, meñzi turuḡ, köñli tar bolsa ol ma^c niden durur kim cān dünle Mevlāya düş olmalı* (BH s. 262).

ÇT **tuş** 1. taraf, semt, canip, yan, nezd. 2. denk, eşit, benzer. 3. kaba, kuşluk vakti. 4. döş, sine, göğüs (Ünlü, 2013, s. 1164).

duşla-

[< Kh.T tuşla-] hizaya getirmek; ölçülü, hizalı sıralamak.

Bostan ekerken belli bir düzene sıraya goñ, meselia domatisi ekerken bir ḡarik alın, domatisi duşlañ, sulaması toplaması ḡolay olur büyöle sıraladın mı, hizalı olursa otunu döömesi de ḡolay olur (Yılmaz 1951).

Kh.T **tuşla-** hizasına durmak, karşısına durmak (Ünlü, 2012 a, s. 835). *Men anı tuşla.dım*¹⁸⁹ (DLT s. 471).

duşsaala-

[< ET kişe-] 1. inek sağımı sırasında buzaḡıyı ineḡin ön iki ayaḡına bağlamak. 2. ineḡin memeye süt indirmesini sağlamak amacıyla buzaḡının kısa süreli emmesine izin vermek.

*Buzaalı inek südüni memesine hemen indirmez inek südü indirsın diye buzaayı ızıcık emdiriñ, süd datlı gelir buzaa emmeyi bırakmak isdeemez, buzaayı memeden uzaklaştırmak için duşşalarık*¹⁹⁰, *ineeñ ön iki ayaana balarık böyle duşsaalamadıñ mıydı inek südüni memiye indirmez, buzaası yakın olsun diye iki bacaa duşsaalarık* (Karakılçık, 1968).

¹⁸⁸ *İnsan dengi olan insanla daima yakınlık kurar. Kötü olmasa iyi olan yapacak iş bulamaz* (KB 0910 s. 151).

¹⁸⁹ *Ben onu hizaladım, hizasında ve karşısında durdum* (DLT s. 471).

¹⁹⁰ **duşak** atların iki ayaḡını iple bağlayarak yapılan köstek. Ağızlarda *tuşak* biçimi de kullanılır. Türkmen Türkçesi, *duşak* “bukaḡı, köstek”. Kırgız Türkçesi, *tuşak* “köstek”. Kırgız Türkçesinde *tuşō* biçimi de kullanılır. Özbek Türkçesi *tušov*. Kazak Türkçesi, *tusau*. Eski Kıpçakçada da *tuşak* olarak geçer. < *tuşa-* ‘kösteklemek’ + -k eki (Eren, 2020, s. 153).

ET **kişe-** köstek vurmak, bağlamak, kösteklemek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 122).

Kh.T **kişe-** kösteklemek, bağlamak (Ünlü, 2012 a, s. 435). *Ol atıg kişe.di*¹⁹¹, *er ku.lın kişedi*¹⁹² (DLT s.463). **tuşa-** köstek vurmak (Ünlü, 2012 a, s. 835). **tuşa.g** atın ön ayaklarını bağlamak için kullanılan köstek (DLT s. 177).

HT **tuşa-** bir yerde sabit kalmak, kösteklemek (Ünlü, 2012 b, s. 607).

Kp.T **tuşak** ata vurulan ayak bağı (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 385).

EAT **duşakla-** kösteklemek, hayvanın ön ayaklarını bağlamak (Kanar, 2011, s. 235). **tuşak** köstek, ayak bağı (DK II s.297). *Qazan aydur: Ayağına at tuşağın uruñ didi* (DK I s.228).

dutu

[< ET tutuğ] rehin, ipotek.

Buyön aldum mallara (küçükbaş hayvan) dutu verdim, parasınıñ hebsini vermedim amma malı almadan malıñ yarısınıñ parasını verdim, galanını malı aldım da vereceem, para dutu galdı adamda, gapora da derik dutuya (Yılmaz, 1960).

ET **tutuğ** ipotek, rehin; **tutuğ ur-** ipotek koymak; **tıdıg tutuğ** engel; **tıdıgsız tutuğsuz** engelsiz (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 227).

Kh.T **tutuğ** dutu, rehin, esir; **tutuğ alın-** rehin almak; **tutuğ urul-** kendini veya başkasını tehlikeye atmak; **tutuğ urulmak** kendini veya başkasını tehlikeye atma (Ünlü, 2012 a, s. 839). *Er tutuğ yuldi*¹⁹³ (DLT s. 377).

HT **tutuğ 1.** rehin, tutsak. **2.** örtü, siper (Ünlü, 2012 b, s. 608).

Kp.T **tutu/туту** tehin, esir, tutsak. **туту қой-** rehin vermek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 285).

EAT **dutu** rehin, ipotek (Kanar, 2011, s. 236). *Yūsuf eyitdivaruñ ol ata bir qardaşuñuz kim andadur getürüñ kim ben aña rāziven bular eyitdi bizüm*

¹⁹¹ *O, atı köstekledi* (DLT s.463).

¹⁹² *adam kölesini bağladı* (DLT s.463).

¹⁹³ *Adam rehineyi çözdü* (DLT s. 377).

*atamız anuñ ayrılığına katlanamaz hele varalum atamızdan dileyelüm
Yūsuf eyitdi biriñüzi **dutu** koñ hattā kim siz ol qardaşuñuzı bunda getirince
pes oq bıraқdılar ve oq Şem^c ūna düşdi* (KE s. 196).

ÇT **tutaқ 1.** kabza. **2.** emanet, rehin (Ünlü, 2013, s. 1165).

duzdutuğı bk. duzdutuu.

duzdutuu büyükbaş veya küçükbaş hayvan, aşırı tuz tüketiminden kaynaklı rahatsızlık.

*Bizim mallar baazi duzu çok yer, duzu çok yediinden suyu da çok içer, duzu fazla yerse **duzdutuu** olurdu, mal halsizleşir, bişe yemez olur, mal **duzdutuu** olduunda gevi¹⁹⁴ sulandırır mala içirriқ, baazi de iğnen¹⁹⁵ ğarnını deler ğarnınıñ suyunu akıdırıқ* (Yılmaz, 1960).

düşelik sorumluluk duygusu.

*Ben **düşeliimi** bilsiyedeim benim tarlam takımım daha çok olurdu, köyüñ en zengini olurdum ben, bek aldırmadım zamanında* (Gök, 1969).

düven ekinin sapıyla tanesini birbirinden ayırmaya yarayan, önüne koşulan bir yük hayvanıyla çekilen, kızak benzeri, alt kısmı keskin taşlarla döşeli tarım aleti.

*Buudayı diivende ezerdim amma sapın üstünde aaşama ğadar dönmek ğolay iş deeel, bu belimiñ aarısı **düvenden** ğalma* (Yüksek, 1944).

¹⁹⁴ bk. gev.

¹⁹⁵ bk. iğ.

-E-

eárek bk. öörek (2.).

ebe [< ET ebe] nine, büyükanne.

*Ben **ebelerimiñ** ikisini de gördüm, babanniye de ebe derdik annanniye de **ebe** derdik, ikisiynen de aynı eviñ içinde durduk, ikisiynen de ölene gadar aynı eviñ içindiyedik* (Değirmenci, 1945).

ET **ebe** ana, büyükanne, nine, abla (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 77).

Kh.T **eçi** 1. yaşlı kadın, hanım nine. 2. ağabey (Ünlü, 2012 a, s. 206). **ebe** Oğuzcada anne. Karluk Türkmenlerinde sert *b* (*p*) ile (DLT s.41). **eçe** “eke” anlamındadır, büyük kız kardeş demektir. Cim keften dönüşmüştür, “germ” in “cerm” ve “günbed” in “cünbed” olması gibi (DLT s. 42).

Kp.T **ebe** anne, nine, ebe (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 69).

EAT **ebe** nine, büyükanne (Kantar, 2011, s. 252). *Yūsufa tañrı ta‘ālā görki ve beñzi şafālığın ve ten arılığın şol kadar virmişidi kim hiç biregüye anuñ gibi virmedügidi hatta kim kaçan yimişleri ve yaşıl biterler yise boğazı döşünden ve gögsinden anuñ yaşillığı añlanurdı ve Säre ol görki **ebesi** Havvādan mirās almışdı* (KE s. 173).

ÇT **eçe** 1. valide. 2. alçı, kireç taşı (Ünlü, 2013, s. 320).

ehliz iyi huylu, ağırbaşlı kişi.

*Bizim gömşunuñ bir oolu (oğlu) var öyle bir **ehliz**¹⁹⁶ ki heç sorma! Kimsiye garişmaz başı önde gezer, heç sesi çıkmaz, köyde kimsiyenen bir derdi olmadı bu zamana gadar, şimdi asgere giddi gelince gendi gibi bir aarbaşlı bir gız bulursaķ evereceek gısmet olursa, çocuñ dengi bişe bakıyok şimdi* (Kızıldağ, 1957).

ekdi [< Kh.T ekdi] annesiz kalmış, ruhen başkasına bağımlı, sığınmış kişi ya da hayvan. **ekdi ol-** d. birine bağımlı hale gelmek, ondan ayrılamamak.

¹⁹⁶ **oflaz** 1. güzel, yakışıklı. 2. körpe, taze. 3. gürbüz. Kökünü bilmiyoruz (Eren, 2020, s. 383).

*Bir akrabaamız varıdı gômşumuzdu da kadın ölünce gızı anama **ekdi**¹⁹⁷ ol duýdu, anam neriye gidse arkasından gederdi, böýüýene gadar anamıñ eteeni biraķmadı, anamı görmeden duramazdı, insan **ekdi** olur, hayvan da **ekdi** olur, meselaa anası ölünce oolak (oğlak) gördüü geçiyi emer, her ge- çiniñ ardından geder, oña da **ekdi olmuş** deller, **ekdi** oolak deller (Kurta ran, 1952).*

Kh.T **ekdi** sığır, koyun vb. hayvanların kesildiği yer (Ünlü, 2012 a, s. 218).

EAT **ekdü** sümsük, bir şeyin arkasından koşan; **ekdi** alıştırılmış, eğitilmiş (avcı kuş) (Kanar, 2011, s. 256).

eke [$\leq$ ET eke] **1.** çokbilmiş, bilgiçlik taslayan. **2.** küçük yaşta olduğu halde sözleriyle ve yaptıklarıyla yetişkin tavrı takınan genç kız ya da çocuk. **eke avrat doğurması d.** çalışkan, her işten anlayan erkek.

*Geçenlerde yoluñ kenarına bir çardak çatak dediydik, garşımıza geçdi **eke eke** gonusuyor, kenardan kenardan akıl veriyor, bişeden annadı da yok ha! Eline keseri verdik bir iki tıkırdadı soñra, işim var dedi gaçdı giddi* (Tavşan, 1963).

ET **eke 1.** abla, büyük kız kardeş **2.** hala (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 78).

Kh.T **ekeç** akıllı küçük kız, büyüklük eseri gösteren küçük kız (Ünlü, 2012 a, s. 218). **ekeç** bütün kavmin kızkardeşi imiş gibi akıllılık gösteren küçük kız. Bu söz ona sevgi ifade etmek için kullanılır (DLT s. 25).

Kp.T **eke** hala, bibi (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 71).

ÇT **eke** büyük birader, büyük kardeş (Ünlü, 2013, s. 328).

ekelen- **1.** bilgiçlik taslamak. **2.** yaşı küçük olduğu halde yaptıklarıyla yetişkin tavrı takınmak.

Benim gız ufaadı o zaman yumurtiye ben bişiririm dedi, çok isdiyence ben de bişir dediydim, taviye yaa doldurmuş, yumurtayı gırmış, yumurtanıñ ya-

¹⁹⁷ **ekti 1.** anası ölüp başka bir koyuna alıştırılan kuzu. **2.** başkalarının sırtından geçinen kimse, asalak **3.** obur. Türkmen Türkçesi *ekdi* “uslu, uysal, evcil”. Orta Türkçe *ikti* “ekti, elde beslenen hayvan” (Eren, 2020, s. 161).

*rısı tavanıñ dışına akmış, yaa (yağı) üsdüne sıçıradmış, bir iş yapacaam diye **ekelendiydi** amma yapamadiydi, yaa, yumurtiye ariye verdiydi* (Tavşan, 1968).

ekeşmiş bk. eke.

el aacı [< EAT el ağacı] semerin önünde bulunan tutacak.

*Bizim eşşeñ semerinin önünde **el aacı** var, eşşe binince el aacından dutmassam eşşek dengemi bozuyor, hele de alışgın deelsen el aacından dutma eşşeñ, atıñ üsdünde duramañ; alışgın adam bek dutmaz, alışgın deelseñ mecbur dutmañ gerek* (Çağal, 1975).

EAT **el ağacı** baston, asa (Kanar, 2011, s. 260).

el ağacı bk. el aacı.

elbiz örümcek.

*Eve epiyeden beri girmediydik, eviñ her yerini **elbiz** yuvası ğaplamış, her köşiye bir ağ örük; saplı süpürgiyenen duvarıñ, tavanıñ köşelerini temizledik* (İmir 1965).

elet- [< ET elt-] iletmek, ulaştırmak, götürmek.

*Hacer'e bir tabak yemek **eleddim**, gendi de baña yabdu yemekden salmış, Hacer'iñ saldı yemee yedik, benim yabdım yemek dünden ğaldı, onuñ için büüyön bişe bişirmedim* (Değirmenci, 1945).

ET **elt-** getirmek, iletmek, göndermek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 79).

Kh.T **é/elet-** iletmek, götürmek (Üşenmez, 2010, s. 90). **Eltip** gorge koyğanda yetti kadem yanğanda / Sorğuvçılar kirgende ne kılğaymen Hudâ'ya¹⁹⁸ (DH s. 47).

HT **elet-** iletmek, götürmek, göndermek (Ünlü, 2012 b, s. 169).

Kp.T **iled-/ilet-** iletmek, götürmek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s.

¹⁹⁸ Götürüp kabre koyduğunda, yedi adım döndüğünde / Sorucular girdiğinde ne eylerim Allah'ım (DH s. 47).

109).

EAT **elt-** iletmek (Kanar, 2011, s. 263). *Gêrçek erenler himmeti bu dünyâda arslan himmeti gibidür. Arslan duğtuğu avı duğtuğu yêrde yêmez; inine iledüp yêr* (KM s. 85).

ÇT **êlt-** işletmek, götürmek, ulaştırmak. ...yaynı kün tuğuşında bir çölde kişi ayağı yêtmes yêrde torpakka kömüp bir uçını çıkarıp koyğıl ve oklarınıkün batışı tarafiga **êltip** yaynı neçük kıyosañ anı şundağ koyğıl tedi.¹⁹⁹ (ŞT s.136).

elöpen ayakları uzun parmaklı, sırtı ala yeşil, küçük kertenkele türü.

Bizim evleriñ duvarlarında elöpen gezer dururdu, zararsız ufaarak bir hayvan bu elöpen, elimize aldık mıydı dilini uzatır, yılan dili gibi dilini gösterir, elimizi yaklaştırdınca dilini uzatırdı, onuñ için elöpen dellerdı (Kınık, 1950).

emişdir- [**< EAT emiş-**] keçi ya da koyun emzirmek.

Tırık²⁰⁰ geçiyi emışdirdim, südü de azdı oolaanı (oğlağını) tam da doyurmadı, oolak hasda olmasın, iyece beslensiñ diye öteki geçilerden biraz süd saadım oolaana içirdim, baazına bakmassam oolak tez hasdalanır ölür (Şahin, 1991).

EAT **emiş-** birlikte süt emmek (Kanar, 2011, s. 265). *Ťatlu damağ vürüp şorişduğum, Bir yaşduğda baş kıoyup emışdüğüm, Kıarşı yatan kıara tağları* (DK I s. 183).

ÇT **emiş-** emişmek (Ünlü, 2013, s. 335).

emlik [**< ÇT emlük**] mevsiminde doğmayan, gelişimi yavaş, kuzu ya da oğlak.

Bizim göyunlarıñ ikisi guzladıydı²⁰¹ guzularıñ ikisi bir hafta içinde hastalanıp öldü, emlikdi ondan oldu heralda, avusdosuñ sıcaanda doodularıdı, gömşularıñ göyunları guzladı, onnarda fire yok, biziine nazar

¹⁹⁹ “Yayı doğuda bir çölde insan ayağının ulaşamayacağı bir yerde taprağa gömüp bir ucunu çıkarıp koy; okları da batı tarafına götürüp yayı kuduğun gibi koy.” dedi. (ŞT s. 225).

²⁰⁰ bk. tırık.

²⁰¹ bk. guzla-

oldu zahar²⁰² (Alkış 1966).

ÇT **emlük** sığırı sağmak için ölmüş dananın derisini saman ile doldurup yanına koydukları şey, suret (Ünlü, 2013, s. 335).

eñ

[< ET en] hayvanlar, kulağın bir tarafını kesmek ya da damgalamak suretiyle konan kulak işareti.

Köy yerinde herkesiñ malı var, sürüler birbirine garişır, biriniñ malı ötekiniñ malına garişırsa malı belli olsun diye malıñ gulaana eñ²⁰³ yaparık, bizim malıñ gulaa bir dilik olurdu, malıñ bizim oldu annaşılrıdı, kimisi iki dilik atar kimisi kertik atar, mal doodu muydu eñ vururduk, mal büyüdü müydü gulaa kesemek, kessek de ganı durmaz, ufaaken gölay olur (Ataş, 1978).

ET **en 1.** en genişlik. **2.** abartma edatı. **3.** koyun ya da keçi gibi hayvanların kulağını delerek yapılan işaret (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 80).

Kh.T **eñ 1.** yanak, yüz. **2.** en, daha (kuvvetlendirme edatı) (Ünlü, 2012 a, s. 234). *Bilig belgüsi kör iki neñ-turur / Bu iki bile er kızıl eñ urur²⁰⁴* (KB 0992 s. 155).

Kp.T **in** koyun kulağının dilimi (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 111).

EAT **en 1.** bir cins çuha **2.** hayvanların kulağına koyulan işaret (Kantar, 2011, s. 265).

ÇT **eñ** yanak (Ünlü, 2013, s. 336).

érelti

bk. irelti.

²⁰² bk. zahar.

²⁰³ **en** hayvanlara vurulan damga, işaret. Türkçede *im* biçimi de “işaret” olarak kullanılır. Azerbaycan Türkçesi *en*. Kazan Tatarcası *in*. Karakalpak Türkçesi *en* “hayvanlara konulan işaret”. Kazak Türkçesi *en* “hayvanların kulağına yapılan işaret”. Kırgız Türkçesi *en* “hayvanların kulağına yapılan işaret”. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde *im* biçimi de geçer. Türkçede de *en* yanında *im* olarak da kullanılır. Bu biçimler arasındaki benzerlik anlam açısından düşündürücüdür. Ancak *en* ve *im* biçimleri arasındaki bağ, ses bakımından açık değildir. Moğolcada kullanılan *im* biçimi düşündürücüdür. O nedenle *im*’in Moğolca bir alıntı olduğu göz ardı edilemez. Eski Kıpçakçadan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *enemek* “hayvanların kulağının bir parçasını kesip işaretlemek” olarak geçer. Başlangıçta “hayvanların erkeklik bezlerini burarak veya çıkararak erkekliğini gidermek, iğdiş etmek” olarak kullanıldığı anlaşılır. Türkçeden Bulgarcaya *en, jen* “koyunların kulağına yapılan işaret” olarak geçmiştir (Eren, 2020, s. 165).

²⁰⁴ *Bak/bil bilginin iki belirtisi vardır, bu iki şey ile insan bahtiyar olur* (KB 0992 s. 155).

eremeke beklentinin üzerinde, yeterinden fazlasını başarak.

*Seniñ bu ğızıñ var ya bir ğardaşı ossuñ **eremeke** bakar; boyuna, yaşına bakmaz analık eder ğardaşına, maşşallah elinden her iş geliyor, geçen bize ğaave yabdıydı, bugün geldik çayı demlemiştir. (Kılınçer 1969).*

erin- [< ET erin-] üşenmek, tembellik etmek.

*Bu hafta bissürü iş vardı hiçbir iş yapasım gelmedi **erindim**, hava da sook giddi ya dışarı çıkasım bile gelmedi (Ünüvar, 1993).*

ET **erin-** erinmek, üşenmek, tembellleşmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 81).

Kh.T **erin-** erinmek, üşenmek (Ünlü, 2012 a, s. 239). *er işka **erindi***²⁰⁵, erinür, erinmek (DLT s. 99).

HT **érin-** dert vb. yakınmak (Ünlü, 2012 b, s. 175).

Kp.T **irin-** erinmek, tembellleşmek, vücuda yorgunluk çökmek, bıkmak, usanmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 113).

EAT **erin-** üşenmek (Kanar, 2011, s. 268).

ÇT **érin-** üşenmek (Ünlü, 2013, s. 342).

eringeç [< ET erinçeng] üşengeç, bir işi yapmaya isteksiz, tembel kişi.

*Benim oolan bek **eringeç**, ğarnı aç olsuñ gendine iki lokma bişe hazırlamiye erinir*²⁰⁶, illaa biri önüne bir ğab yemek ğoyacak (Bildirici, 1982).

ET **erinçeng** tembel. **erinçeng ermegü** özensiz, ihmalkâr (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 81).

EAT **erincek** üşengeç, tembel (Kanar, 2011, s. 268).

erkeç [< ET erkeç] üç yaşını geçmiş erkek keçi.

*Üç yaşını geçen erkek geçiye **erkeç***²⁰⁷ *derik, sürünüñ içinde **erkeç** çok olur,*

²⁰⁵ adam, sevmediği için işi yapmakta tembellik gösterdi (DLT s.99).

²⁰⁶ bk. erin-.

²⁰⁷ **erkeç** erkek keçi. Yerel ağızlarda *irkeç* olarak da geçer. Azerbaycan Türkçesi *erkac* “erkek keçi, teke”. Türkmen Türkçesi *erkeç* “iki yaşında erkek keçi”. Kırgız Türkçesi *erkeç* “enenmiş erkek keçi”. Orta

dekeyi²⁰⁸ az bırakırık, **erkeci** iidiş edeller üremesiñ diye, iidiş de edmedik miydi zaten deke olur her elli mala bir deke bırakıllar amma **erkeç** sürünüñ içinde çok olur (Gök, 1969).

ET **erkeç** keçi, teke (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 82).

Kh.T **erkeç** erkek, genç teke (Ünlü, 2012 a, s. 240). **Erkeç** eti em bolu.r eçkü eti yil bolu.r²⁰⁹ (DLT s. 46).

Kp.T **erkeç** erkek keçi, teke. *krş.* irkeç (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 75). **Erkeç** yohladım²¹⁰ (CC s. 409).

EAT **erkeç** üç yaşında erkek keçi (Kanar, 2011, s. 268). *Mağaranuñ kapusuñ alup bir ayağın kapunuñ bir yanına birin dağı bir yanına qodı, aydur: Mere koyun başları irkeç bir bir gel kiç didi* (DK I s. 212).

ÇT **erkeç** keçi yavrusu, teke, üç dört yaşındaki keçi yavrusu (Ünlü, 2013, s. 342).

esemesiz düşünmeden, cahilce konuşan; yakışık almayan tavırları olan kişi.

İki adam gördü müydü hemen şımarır göca adam, şaka yabdım zannediyor amma bek esemesiz konuşuyor, boş boş konuşuyor verdii lafa gendi gülüyor, iyi niyedli, galbinde kötülük yok, huyu böyöle, biz tanıyok onuñ için aldırış edmiyok (Tavşan, 1956).

eserekli patavatsız, çılgın, deli dolu.

İyi adam amma biraz eserekli, hareketleri bek yeyni,²¹¹ lafi sözü yaşına uymuyor, çocuñ aklı bile bundan iyece (Kılınçer, 1959).

esgi [< Kp.T iksü] ucu yanık odun. **uzun esgi ucuna kadar yanmaz a.** hiçbir dostluk, güç, iktidar ebedi değildir

Bulgur gaynadım dedim, ataşı yakdım, odunu vurdum gazanıñ altına su

Türkçede *erkeç* “erkek keçi” olarak geçer. Eski Kıpçakçada *erkeç* veya *irkeç* “enenmiş keçi ve enenmiş koç” olarak kullanılır. Diyalекtlerde koça verilen *irk*, *irik* adından geldiği anlaşıyor: *irk* + -(e)ç küçültme eki. Türkçe *irk* Moğolca *irge* (Eren, 2020, s. 169).

²⁰⁸ bk. deke.

²⁰⁹ a. *erkeçin eti deva olur, keçinin eti ise şişirici olur, karında gazı harekete geçirir* (DLT s. 46).

²¹⁰ *Tekenin yokluğunu fark ettim* (CC s. 409).

²¹¹ bk. yeyni.

ğaynamadan ataşın feri söndü, ataşlı **esgileri** ölçeriverdim²¹² bir iki galıncaarak odun da vurdum, su anca ğaynadı, ğazan biraz büyük geldi heralda (Aksu, 1977). Dosdumuz, arkadaşımız çoodu esgiden, **uzun esgi ucuna gadar yanmaz işde arkadaşlık da bitiyor, dosluk da bitiyor, herkes gendi derdine düşdü** (İmir, 1965).

Kp.T **iksü** ucu yanmış odun, iyice yanmamış ve zehirli gaz çıkaran kömür (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 108).

EAT **eğsi 1.** köseği, ucu yanık odun. **2.** odun kömürü (Kanar, 2011, s. 255). ...eger kan gâlib olursa kan alduralar eti terk ideler ve dış eti **egsiyle** kan alalar ve hacâmat ideler (KİM s. 51). **iksü** ucu yanmış odun, köseği (Akkuş, 1995, s. 625). Eger bir ğişi od yandurmuş olsa, biregü gelse ol oddan alsa revâ olur, ol odı yığmak revâ olmaz ve eger yana durur **iksü** olsa anı yığmak revâ olur (KG s. 349). **ögsü** ucu yanmış odun (Canpolat, 2018, s. 575). Kaçan divler ağsalar, ferişte sözün diñlemege, ferışteler buları odlu **ögsü** birle atarlar köge yakurtmasalar (BH s. 285).

esgiya

bk. esgi

eskâg

bk. esgi.

eşgere

[< Kh.T âşkârâ] apaçık, meydanda, görünür şekilde.

“İnee sür getir de bugün erken saak (sağalım).” dediği anam ben de gezdim gezdim inee bulamadım, anam, “İnek **eşgere** ortada duruyor nahal görmediñ!” diye ğızınca şööyle bakıverdiydim bizim inek eviñ dibindiyemiş, ben de tee nellerde aradım ben inee, meriyese inek dibimizdiyemiş (Cingöz, 1965). “Bu sookda **eşgeriye** niye çıkıyon, eviñ balkonunda ne işiñ var bööle **eşgeriye** çıkıb da gendiñi mi gösdermiye çalışıyoñ?” diye sorduydum, birez şakalaşak dediydim, önce bişe demediydi, soñra annaddı, ekine mal dadanmış ekini gözedliyormuş (Kızıldağ, 1966).

Kh.T **âşkârâ** Far. âşikâr, açık, meydanda (Üşenmez, 2010, s. 31). Kamug

²¹² bk. ölçer-.

*yaşru işiñ bolup âşkarā / Bu körgen eşitken saña külemesün*²¹³ (AH s. 166).

HT **âşikāre** Far. açık, belli, meydanda, görünen. *krş.* âşkār, âşkārā, âşkāre. **âşikāre kıl-** açığa vurmak, açıklamak (Ünlü, 2012 b, s. 58).

Kp.T **âşkāre** Far. belli, meydanda, açık, ortada (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 14). **aşkara** açık, apaçık, aleni, aşikâr (CC s. 426). **eşkere** Far. aşikāre, açık (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 76).

EAT **eşkere** Far. açık, aşikâr (Kanar, 2011, s. 273). *Yûnus dir eşkere nihân Hak toludur iki cihan / Gelsün berü dosta giden Hûr u Kusûr Burâk nedür* (YED s. 286). *Ol bilür hem eşkere gizlülere / Ol vèrür kamuya rızkı tavarı* (YZ s. 172).

ÇT **âşkārā** açık, belli, meydanda (Ünlü, 2013, s. 64).

eşi bk. eten.

eşkere bk. eşgere.

eşsekmayası bk. mazzak.

eten [

İnek, davar, göyün doorduunda bir iki saad soñra eteni atar, yavrunuñ içinde büyüdüü parçiye derik, bizim inek de doordu geçen bir iki saad soñra eteni addı, eşi de deller “Eşini addı.” deller mal doordukdan soñra eşi de düşer geder, düşmesse malı hasda eder (Bozdağ, 1976).

Kp.T **etan/eten** ana rahminde çocuğun içinde gelişip yetiştği ve doğumdan hemen sonra düşen parça (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 77).

ev- [

Çok işim vardı biraz evdim acele eddim, aharı hemen temizliim de işe güce bakım dediydim, küree alime aldım ahırñ gapısından içeri girerken

²¹³ *Bütün gizli işin âşikâr olup / Gören, işiten sana gülmesin* (AH s.166).

elimdeki küreeñ sapı duvara çarbdı, deñgemi buzunca ayaam da gaydı, zibiliñ içine düşdüm, bir işi evdiñ miydi iş yürümüyor (Yılmaz, 1964).

Kh.T **éw-** 1. acele etmek. 2. bir şeyin etrafına koşuşmak. 3. acelecilik göstermek, acelece yapmak. 4. çabuklaştırmak, çabukça olmasını istemek (Ünlü, 2012 a, s. 258). *Ürülgey borğu içinde ançada olar gūrlardın İdileri tapa éwerler* (İKT s. 91). *er iwdi*²¹⁴ (DLT s.426).

HT **ev-** evmek, acele etmek. krş. éw-, ev-,iv-, iw- (Ünlü, 2012 b, s. 181). *Eger bulsalar irdi sığınğu, yā tağ üngürleri, yā kirkü yir; ewürgeyler irdi aning tapa, tağı anlar iwerler* (HKT 189a/3-4 s. 138).

Kp.T **ev-** acele etmek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 77).

EAT **iv-** 1. koşturmak. 2. acele etmek, aceleci davranmak, sabırsızlanmak (Kanar, 2011, s. 399-400). *Gerçek âşık ol ola can virmege ol ive / Dostıla bâzar için nive bin başdan geçer* (YED s. 307).

ÇT **év-** acele etmek, ivmek (Ünlü, 2013, s. 351).

evişdir- [**< Kh.T ewi-**] toplamak, iki parçayı bir araya getirmek.

Deermenden bir torba un getirdiydik, torbayı açdım, içinden un aldım, torbanıñ aazını gapamiye unudmuşum, köşede galmış, soñradan gördüm, torbanıñ aazını evişdirdim, ipinen sıkı sıkı baaladım, unuñ torbası aazı açık bırakılmaz, içine bişe düşse göremek belki de (Kördöl, 1955).

Kh.T **ewi-** toplamak (Ünlü, 2012 a, s. 259).

HT **evdi-** devşirmek, toplamak (Ünlü, 2012 b, s. 182).

evlek tarlanın, tohum ekmek için işaretle bölünmüş bölümlerin her biri.

*Bizim tarlanıñ biri biraz böyüüdü evlek*²¹⁵ *kesmedik miydi hepsini bir seferde ekmek zor olurdu, onuñ için evlee keserdik, parça parça tarliye tohumu ekerdik, yoosa neriye ekdiñi bilemeñ ki* (Karakılçık, 1980).

²¹⁴ *adam acele etti* (DLT s.426).

²¹⁵ **evlek** 1. su yolu, su arkı. 2. sabanla tarlada açılan iz. 3. dönümün dörtte biri. Azerbaycan sahasında kullanılan *evlək* “saban izi” Türkçeden alınmıştır. Anadolu ağızlarında evleğe *mandal* adı da verilir (Eren, 2020, s. 174).

eyaa [< ET eyegü] kaburga kemiği.

*Geçen sene yazındı, mayanıñ başına çıkdım, dalıñ uçladında yetik mayalar varıdı, onnarı topliyem dediydim, nasıl olduysa ayaam dalıñ üsdünde dönüverdi, ben mayadan aşşa gölümüñ üsdüne düşdüm, düşdüüm yerde irice bir daş varıdı **eyaam** ona geldi heralda, bayaa aarıdı, göluma bişe olmadı şükür amma saa (sağ) taraftaki **eyamıñ** üsdüne yaddım mıydı hala aarıyor (Cingöz, 1965).*

ET **eyegü** 1. yan, taraf. 2. kaburga (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 86).

Kh.T **eyegü** her hayvanın eyegesi, eye kemiği (Ünlü, 2012 a, s. 263). **eye.gü** kaburga. *eye.gü*²¹⁶, *eye.gü* yi.²¹⁷ (DLT s.70).

HT **eyegü** eyeği, kaburga (Ünlü, 2012 b, s. 183).

Kp.T **eyegü/eyeg** eye kemiği (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 78).

EAT **iyeğü** kaburga kemiği (Kanar, 2011, s. 400). *Eger bir gişi gendü yakın hışmına baksa revā olur. Ammā göbeginden aşğa dizini degin ve arkasına ve **eyegülerine** baksa revā degül ve ayruk endāmlarına baksa revā durur (KG s.351).*

ÇT **eyegü** kaburga, pehlü kemikleri (Ünlü, 2013, s. 353).

eydi [< ET egdü] ahşap oymak için kullanılan, ucu eğri, bir çeşit bıçak.

Eydiynen²¹⁸ aaç (ağaç) gaşık yapalır, gaşuñ çukurunu oyallar, köyüñ yaşlılarında olurdu esgiden, esginiñ adamları bek boş durmiye sevmezdi, boşda galdılar miydi bir aaç bulullar gaşuñ çukurunu oymiyе başlallardı, takda gaşu olmiyen ev olmaz zaten burlarda (Yılmaz, 1951).

ET **egdü** eğri bıçak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 78).

²¹⁶ çadırın kaburgaları (DLT s. 70).

²¹⁷ dağın ortasındaki yokuşa benzer kısım (DLT s. 70).

²¹⁸ **egdi** ağaç kaşıkların içini oymaya yarayan eğri uçlu demir aygıt. Eski Türkçe sözlüklerde de geçer. Türkmen Türkçesi *egdi* “eğri uçlu bıçak”. Kırgız Türkçesi *iydi* “ağaç kapların içini oymaya yarayan bıçak”. (Eren, 2020, s. 158).

Kh.T **ekdü** kılıç kını ve kılıç kınına benzer şeyler oymak için kullanılan ucu eğri bıçak (Üşenmez, 2010, s. 89). **egdü** ucu kıvrılmış bıçak. Kılıç vb. şeylerin kınlarını oymak için kullanılır (DLT s. 62).

EAT **eğdi** 1. ağaç oyma aleti. 2. ucu eğri ağaç, gelberi (Kanar, 2011, s. 255)

-F-

- farız** uyanık, kurnaz kişiler için kullanılan sıfat.
- “**Farız** malamat oldu” dellerdi esgiden gendi gazdığı gıyuya düşenler için söylelerdi bu sözü, bek **farız** adamınan iş yapılmaz, sen yükü sırtına yükleniñ **farız** ucundan dutar gibi yapar, soñra işden gaçar, bizim de var bir **farızımız** her işden gaçıyor soñra işi gendi yapmış gibi işiñ soñu geldi miydi edraafı topliyeveriyor, işiñ hepsini gendi yabmış gibi gösderiyor, amma herkes biliyor kimiñ çalışıb çalışmadını, gendini gandırıyor aslında (Yüksek, 1987).*
- felhan et-** tarlayı ekime hazır hale getirmek.
- Buudayı biçdik, harmanı galdırdık, tarla firezliydi²¹⁹, firezi sürdük tarliye **felhan eddik** bırakdik, ekene gadar tarlanıñ topraa güneşlenir, firez iyece ölür, ekene gadar toprak hazır beklese daha iyi olur (Gürünlü, 1953).*
- fıddık** dalda tutunamayarak dökülen, misket büyüklüğünde, olgunlaşmamış incir.
- Mayalarıñ dibinde **fıddık** bek olur, hobbak rüzgar eser dökülür, hava ısıcak gider dökülür, böüyeyemiyen maya hobbaa mayanıñ dibine dökülür, döküleni davar da yer mal da yer fıddık da mallarıñ gısmeti işde (Kızıldağ, 1979)!*
- fıddıkla-** misket büyüklüğünde olgunlaşmamış incirin çeşitli etkenlerle dalından dökülmesi.
- Maya bu sene de **fıddıkladı**, yere döküldü naadara hobbaa varsa döküldü, fıddık oldu, aaçlarıñ başında heç galmadı, yiyecek maya da bulamak bu señe, geçen señe de aaçlar döküydü amma bu gadar da deeldi (Kızıldağ, 1979).*
- fılışka** bk. pılışka.
- fısgıllan-** süslenmek, üste başa çeki düzen vermek.

²¹⁹ bk. firez.

Düüne giderken çok **fısgıllanırdı**, tıraşını olurudu, ince dişli daraanan saçını ısladır, darar, ütülü dakım elbise geyer giderdi, normal zamanda da birez fısgıllıydı²²⁰, malıñ arkasından gitmeden önce saçını darar öyle giderdi, şalvarı bile ütülüyorumuş öyöle diyollar (İmir, 1965).

fıycıd- bk. gıydır-.

filtiini çıkar- paramparça etmek.

Geçenlerde ava giddim, önüm sıra bir bildircin kalkıverdiydi, tüfee yanaama almamınan tağılatmam bir oldu, bildircin düşdü, bağıdım guşuñ **filtiini çıkarmışık**, yakından sıkınca saçma da biraz iri geldi heralda guşu parçalamışık (Çetiner, 1952).

firez ürün biçildikten sonra tarlada kalan tahıl sapları, anız.

Malı **firezde**²²¹ yaymiye giddik, **fireziñ** içinde naadara sap varsa bizim mallar yaladı yuddu, zaten bek de yayamadiydik, her yer ekindi, mal milletiñ ekinine girer diye malı seyib²²² edemedik ordan belene yoğarı sürdük (Çetin, 1976).

firik olgunlaşmamış tahıl.

Tarlanıñ kenarına biraz darı ekdik de daha **firik**²²³, tam olmadı, olmadan da yerik aslında, **firik** darı hemen gaynar, nohuduñ da **firii** olur nohudu firiiken çi çi (çiğ çiğ) yerik (Yüksek 1987).

fisgil püskül.

Ekdiimiz darı büyüdüünde **fisgil** çıkardı miydi galan yenmiye yaklağıdı demek olur, **fisgilini** görmiye başladık mıydı bir ayıñ içinde toplanır yenmiye başlar, arpanıñ da **fisgili** olur, arpa **fisgilini** gösderince soñra gurimiye başlar, çok geçmez, onu da biçerik (Selvitopu, 1987).

fittirik cilveli, hareketli, çalımli kız çocuğı.

²²⁰ “Püskül” den mülhem olmalı. bk. fisgil.

²²¹ **firez** 1. ekin. 2. yeni çıkmaya başlamış ekin. 3. biçilmiş tarlada kalan tahıl kökleri, anız. Kökenini bilmiyoruz (Eren, 2020, s. 181).

²²² bk. seyib.

²²³ **ferik** piliç. Yerel ağızlarda **firik** biçimi de geçer. Dar bir çevrede verik olarak da kullanılır. Azerbaycan Türkçesi *fərik*. Olgunlaşmaya başlayan tahıla verilen **firik** adının Arapçadan geldiğini biliyoruz (Eren, 2020, s. 178).

*Benim ğız çok **fittirik**, k    k ğızım da şöyle hemen ısınır insanlara, herkesle ğonu  maya çalışır, ısındığı insanlara hemen ğ  l  mser, sıcakkanlıdır (Yıldırım, 1987).*

-G/Ġ-

gabak bk. gabiş.

gabal [< Kp.T **qabal**] toptan, götürü usulü, bütün.

*Köyde yirmi aaç ceviz vardı, babam **gabala** verdi bu sene, ne ğadar ceviz çıktı, nooldu bilmiyom, kiloyan ya da teneke hesabı yabsak belki daha çok para alırdık amma verdik gedi* (Yüksek, 1987).

Kp.T **qabal** toptan ücret (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 121).

gabala tümü, hepsi birden, tamamı üzerinden alış ya da satış.

*Bizim tarlanın daşını toplama işi varıdı, bir de edrafiñ duvar işi varıdı, **gabala** annaşdık, biz zaaten yöömiyeyi bilmek böyle işleri **ğabbala** annaşırık, alaccamız belli olur vereceemiz belli olur, adamlar ğaç günde yapallarsa yabsıñlar* (Demiryürek, 1954).

ğaballa- bir şeye zorla, hileyle sahip olmak.

*Bizim tarliye de **ğaballamışlar**, ormanı da **ğaballamışlar**, on dönüm tarliye yüz dönüm eddiler, her yere el addılar, her sene sınırlarını düрте düрте tarlalarını genişleddiler* (Kara, 1969).

ğabarğan [< Kh.T **qabarğan**] *Arum diascoridis*. yılan pancarı bitkisi.

Ğabarğan ğışın daada daşda gendiliinden yetişir, toparlık tirşik çorbası bişirrik **ğabarğanınan**, her derde deva dellerdi, ğansere de iyè geliyorumuş (Kunt, 1968).

Kh.T **qabarğan** kabartı, sivilce (Ünlü, 2012 a, s. 339). **kabarga.n** vücutta kaşıntı ve ateş yapan bir sivilce (DLT s. 225).

gabatla- bir işi üstünkörü, özentisiz, çabucak yapmak.

*Bağdık yaamur yaacak harmandaki samanı topladık ahara **ğabatladık**, aharı soñra toparlarık dedik, harman zamanı iş bek çok olur, ufak işleri soñriye bıraķırık* (Adır, 1981).

gabcık [< ET kap] tahıl tanelerinin kabuğu, kapçık.

*Esgiden buuday daha **ğabcıklı** olurdu, patos varıdı, patos buudayın dış gabunu tam çıkarmazmış, soñra ele ele bitiremezdik, bu biçeriñ biçdii buudayda **ğabcık** gene oluyor, patosuñ buudayında daha çok olurdu, döndere döndere halburunan²²⁴ elellerdi, **ğabcık** buudayın yüzünde birikdikce avuçlallar, buudayın üsdünden atallardı (Yiğen, 1984).*

ET **kap** buğdaygillerin başında, başağında çiçeği saran kabuk (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 115).

Kh.T **kap** 1. kılıf, zar. 2. kap, tulum, çuval. 3. eğreti hısım (Ünlü, 2012 a, s. 355).

HT **kap** 1. kapak. 2. kap kacak, çanak. 3. kabuk. 4. kılıf, kın (Ünlü, 2012 b, s. 285).

Kp.T **kapçuk** 1. para kesesi. *krş.* kabçuk. 2. buğdayın üstündeki sert kabuk (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 126).

EAT **kap** 1. kabuk. 2. kap. 3. değer, kıymet (Kanar, 2011, s. 417).

ğabiş

[< Kp.T kabak] boynuzsuz keçi, koyun, koç.

*Her davar sürüsünde bir iki dene **ğabiş** olur, bu **ğabiş** etli olur, dellerdi esgiden, ben de bayramdan önce gurbannık almiye giddim miydi sürünün içinde **ğabiş** var mı diye bakıyom, varsa hemen **ğabiş** geçiyi yokluyom, bunnariñ boynuzu olmadundan ip baaliyemiyok, ipi baazından bağlıyok o da hayvana eziyet oluyor, götürürken kaçırırık diye de gorkuyok (Bildirici, 1982).*

Kp.T **kabak** 1. boynuzsuz koç. 2. kapak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 121).

EAT **kabak** 1. göz kapağı. 2. kabaktan yapılan kadeh. 3. başı açık, örtüsüz, başlıksız. 4. köy. 5. kaş. 6. yüz (Kanar, 2011, s. 402-403).

gadam

seslenme ünlemi, sevgi ve samimiyet bildirir.

*Hele **gadam**²²⁵ nereye gidiyoñ, şu tarlanıñ alt başındaki otları da yoluve-*

²²⁴ bk. halbur.

²²⁵ “Gadasını aldığım” sözünün kısaltması olduğunu düşünmekteyiz.

riñ **gadam** kele, iş bitirek yaarine ğalmasıñ (Alkış, 1966)!

ġalagla-

[< ET alak] sıvı; yükselmek, dolmak, taşmak.

*Gurbannı keseceedik, kesmeden önce de ufaarak bir çukur açdıydık, hayvanı ukuruñ yanına yatırdık, kesdik, hayvanıñ ġanını çukura akıddık amma hayvan çok ġannıymış, çukuru hemen doldurdu, ġan **ġalagladı**, çukurdan daşdı* (Cingöz, 1965).

ET **alak** 1. kule, 2. sema, gök. 3. tavan arası. **alı-** kalkmak, yükselmek (Bayat & Aliyava ınar, 2020, s. 134).

Kh.T **ala-** tutmak, yığmak, saklamak (Ünlü, 2012 a, s. 349). *Ol tönug ka.dı/ka.la.dı*²²⁶ (DLT s. 457). *Bağırsak uluğ bulsa begler tilep / Anı tutğu altun kümüşke **alap***²²⁷ (KB 3127 s. 268).

Kp.T **alak** yüksek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 124).

EAT **alak** 1. burun, uzantı 2. Ar. gönöl darlığı. **alaklan-** böbürlenmek, havalara girmek, şişmek (Kanar, 2011, s. 408).

galakla-

bk. ġalagla-.

ġalan

[< ET alı] artık, bundan sonra.

*Kimsiye ġarışmam **ġalan**, “Bu mevsimde mala bu ġadar yem verilmez malı hasda eder.” dedim beni dinnemedi bir de suratını eşgiddi, milletin eyeliine de ġonuşsañ tersine annıyor, kim niiderse etsin* (am, 1959)!

ET **alı** 1. kalma yeri 2. artık 3. nasıl, ne şekilde 4. eğer (Bayat & Aliyava ınar, 2020, s. 134).

Kh.T **alı** nasıl, ne ise, eğer, olduğunda anlamına gelen bir edat (Üşenmez, 2010, s. 134). *İki neñ birikse bir irde **alı** / Bükendi ol irke mürüvvet yolu*²²⁸ (AH s. 164).

EAT **alan** geriye artan, gerisi, gerideki, arkadaki, öteki (Kanar, 2011, s. 408). *Eger pir eger cüvān veger oġlan okıyalar ve okıdalar āyātın ve*

²²⁶ *O, elbiseyi bir sandığa doldurdu* (DLT s. 457).

²²⁷ *Beyler arayıp sadık bir kul bulurlarsa onu, altın ve gümüş yığarak tutmalıdırlar* (KB 3127 s. 268).

²²⁸ *Bir kimsede iki şey birikse kalan (artık) / O kimseye mürüvvet yolu bağlandı* (AH s. 164).

*hadislerin ve beytlerin hıfz itmek ardınca olalar ve **kalın** sözlerüñ fehvasın göñüllerine alalar ki iki cihanuñ berh"ördärlığın andan bulalar* (KK s. 151).

ğalıç [< ET kılıç] **1.** çalı kesmede kullanılan orak. **2.** orak eskisi.

*Benim oraañ biri esgidiydi, kesmez olduydu, onu **ğalıç**²²⁹ yabdım uzunuurağ bir sab dakdım, çalıya vuruyom, galın ota vuruyom, aazını bişeden esirgemiyom, tikenni çalı kesmiye geddim miydi **ğalıcı** yanıma alıyom, oraanan kesemek* (Değirmenci, 1940).

ET **kılıç** **1.** kılıç. **2.** (şhs.); kılıç küç kara (şhs.) (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 141).

EAT **kılıç** kılıç (Kanar, 2011, s. 448). **kalıç** kılıç (Çebi, 2021, s. 612).

galle sincap.

*Bizim bu derelerdeki cevizlerin hepsi **galle** dikmesi, **galle** cevizi alır gışın yemek için topraa kömer, kömdüünü gışın yemezse kömdüü ceviz biter de büyürse aaç olur* (Adır, 1964).

gallehencik ariya benzeyen, kuru ağaçların dal ya da gövdelerini kemirerek oyuklar açan bir böcek.

*Bu **gallehencik** yaz geldiinde ortiye çıkar, gışın ne yapar, gışı nerde geçirir bilmek, guru aaçları deler deldii yerlerden üüşün²³⁰ çıkarır, çıkardı üüşünden fark edeñ, bek ortalıkda görünmez* (Tavşan, 1968).

gallep yabani güvercinin küçük olan türü.

*Yabani güverciniñ içinde lopadan²³¹ ufaarak olan güvercine **gallep** derik, **gallep** lopaya beñzer amma ondan az ufaarak olur, havada bek de bilemek uçar yapıb, vurub da yere düşürdük mü gallep mi lopa mı annarık* (Koç, 1940).

galın [< ET kalıng] evlilik öncesi erkek tarafının kız evine verdiği para, başlık

²²⁹ **kalıç/kaluç** orak, küçük orak. Ağızlarda *galıç, galuç geliç, geliç, geliş* olarak da kullanılır. Ar. *qâlûş*, *qâlûşe*. Arapça -ş Türkçede -ç'ye çevrilmiştir (Eren, 2020, s. 251).

²³⁰ bk. üüşün.

²³¹ bk. lopa.

parası.

Esgiden ğız evermek ğolaydı, ğız evi aldı ğalınınan²³² ğızıñ çeyizini alırdı, gendileri heç masıraı edmezdi (Alkış, 1966).

ET **ķalıng** 1. mal, servet, çeyiz. 2. kalın. (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 135). *K[...]/m içgertim, ķalıng[in] ebirü kelürtüm²³³* (OA s. 44).

Kh.T **ķalıñ** 1. sık, yoğun. 2. öncül mihir olarak verilen çeyiz (Ünlü, 2012 a, s. 350). *ķalıñ birse kīz alı.r kere.k bolsa kī.z alı.r²³⁴. Birdim saña ķalıñ / Emdi munı alıñ / Emge.k meniñ biliñ / Ugrar tüñür bargalı²³⁵* (DLT s. 498).

HT **ķalıñ** 1. kadına verilen çeyiz. 2. kalın, sık, çok kalabalık. (Ünlü, 2012 b, s. 283).

EAT **kalın** 1. başlık parası, mehir, nikâh bedeli. 2. çap (Kanar, 2011, s. 409).

ÇT **ķalınlıĝ yıbar-** gelinin evine çeyiz ve mal göndermek (Ünlü, 2013, s. 569).

gamga bk. ceft.

gamıd- bk. homud-.

ĝancık [**< Kh.T ķançık**] 1. dişi köpek. 2. namussuz kadın.

Bizim itiñ eniiniñ yarısı ĝancık²³⁶ çıkdı, it ĝunnadı da yanına yaklaşmadiydım, geçenlerde bir bakdım yarısı ĝancık yarısı erkek (Kılıç, 1958).

²³² **kalın** gelin olacak kıza erkeğin verdiği para veya armağan, ağırlık. Ağızlarda *galın* biçimi de kullanılır. Türkmen Türkçesi *galın*. Kazan Tatarcası *kalın*. Tatarcada *kalım* olarak da geçer. Sondaki -*ñ* sesinin diyalektlerde -*m*'ye çevrilmesi doğaldır. Kazak Türkçesi *kalıñ*. Kırgız Türkçesi *kalıñ*. Özbek Türkçesi *kalin*. Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kalıñ*). Orta Türkçede *kalıñ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *kalın* biçimi kullanılır. Kökenini bilmiyoruz (Eren, 2020, s. 252).

²³³ *K ... m tâbi kıldım, malını çevirip getirdim* (OA s. 45).

²³⁴ a. *kalın verirse bakire gelin alır. Eğer bir şeyi istiyorsa ve ona ihtiyacı varsa onu pahalı almak zorunda kalır* (DLT s. 498).

²³⁵ *Damat kayınpedere diyor ki: Sana kalın (mihir) verdim, al şunu! Çektiklerimiş ve para biriktirmedeki emeğimi bil! Kayınpeder de der ki: o (kayınpeder) gitmeye hazırlanmıştır ve gitmek üzeredir* (DLT s. 498).

²³⁶ **kancık** dişi köpek. Ağızlarda *gancık* biçimi de geçer. Daha çok “dişi hayvan” olarak kullanılır. Azerbaycan Türkçesi *gancık* “eşek, katır, köpek ve kurdun dişisi”. Türkmen Türkçesi *gancık* “dişi köpek”. Balkar Türkçesi *kançık*. Karakalpak Türkçesi *kanşık*. Kazak Türkçesi *kanşık*. Kırgız Türkçesi *kançık*. KazanTatarcası *kançık*. Orta Türkçede *kançık* “dişi köpek” olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada

Kh.T **kançık** dişi köpek (Ünlü, 2012 a, s. 354). **kançık** dişi köpek, kadına sövmek için kullanılan bir söz (DLT s. 682). **Kançık ilişdi**²³⁷ (DLT s. 94).

HT **kançık** dişi köpek (Ünlü, 2012 b, s. 285).

Kp.T **kançık** dişi köpek. *krş.* kançuk (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 125). **kançık** dişi köpek, kancık (CC s. 402).

ğandak [**<** HT **handak**] derin çukur, hendek.

*Bizim köyüñ camisiniñ arkasında bir **ğandak** var oriye geçenlerde bir at düşdü, **ğandaañ** gıyından geçerken atıñ ayaa gaymış, **ğandaañ** içine yuvarlanmış, ata bişe olmamış gene ki sırtında biraz odun sarılıymış odununan yuvarlanmış, soñra at ilerde bi yerden çıkdı geldi dediler* (Cingöz, 1965).

HT **handak** Ar. hendek, çukur (Ünlü, 2012 b, s. 214).

Kp.T **handak** Ar. hendek, çukur (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 91).

EAT **handak** geçmeye engel olmak üzere kazılan çukur, hendek (Yelten, 1988, s. 489). *Ol beg şoqaklar başında uhdūd, ya^c ni **handaklar** kazdurdu ve içine od yandurdu, müsülmān olanları getürdiler- şunlar ki dininden dönmedi- oda bırağdılar* (TİKT s. 374).

gangılığ çık- bk. gangılı çık-.

gangılı çık- çok zayıflamak, bir deri bir kemik kalmak.

*Benin ineeñ iki ay içinde **gangılı çıkdı**, hasdalandıydı bişe yediremedim, hayvan yemiyence de bir deri bir kemik galdı, bu aralar işdaa açılır gibi oldu yemiye başlarsa ölmez, hasdalıktan da gurtulur* (Çağal, 1975).

ğañıl eski, hurda kullanılmaz durumda olan. **ğañılı çık-** d. eskimek, kullanılmayacak hale gelmek.

*Bu arabañıñ **ğañılı çıkmış** galan gullanamak, bizim **ğañılıñ** tekeri esgimiş, tablası çürümüş, ata baalasak bir yeri gopar, yolda gor bizi, üsdüne yük*

da *kançık* ve *kançuk* olarak yer alır. Kökünü bilmiyoruz. Yalnız sonundaki ekin eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak kullanılan bir küçültme eki olduğu anlaşıyor. (Eren, 2020, s. 256).

²³⁷ *Köpeğin penisi dişi köpeğe ilişti* (DLT s. 94).

de saramak ki iki çuval buuday adsak, üsdüne biz de binsek yükü galdıramaz, ortadan ikiye ayrılır (İmir, 1965).

ğańır- [**< Kp.T ғаńır-**] el aleti yardımıyla zorlayarak bir şeyi yerinden çıkarmak, kırmak.

Eviñ anakdarını ғaybedmişik, ғапыы да kidliyp ықдыдық, eve geldik baқдық anaқdar yok, mecbur saalam bir aaçnañ ғапыы ғаńырдық, ғапының aralundan odunuñ ucunu soқduk, odunu yite yite ғапыы ғаńырдық aчдық, kilidi de ғırdıқ amma nidek ғапыда ғalmiyek diye eddik (Yılmaz, 1966).

Kp.T **ғаńır-** бүkmek, eғmek, kırar gibi yapmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 85).

ғаńырт- bk. ғаńır-.

ғаńсыр- [**< Kh.T қақыр-**] boғaz temizliğı için öksürerek balgam çıkarmak, balgamı tükürmek.

Sokaañ ortasıña ғаńсырды, herkesiñ öñünde böyle yapma dediysek de gene yapды, huyundan vazgeçmiyor pis adam (Adır, 1981)!

Kh.T **қақыр-** boғazını gürültü ile temizlemek (Ünlü, 2012 a, s. 347). **Қақırма** sen anda ya sudma қатıғ / Otunluқ bolur bu kiterür tatıғ²³⁸ (KB 4113 s. 320).

Kp.T **қақыр-** 1. hah diye genizden kanrığı çıkarıp tükürmek. 2. hafifçe öksürüp sesini düzeltmek. **қақсыр-** kansırmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 124). **Какырдым** (CC s. 244).

EAT **кағыр-** balgam çıkarmak için öksürmek (Kantar, 2011, s. 406). *Eger ‘avratın girü almak diler-ise ve eger girü almağa niyyeti yoғ-ısa kaçan evine girse öksürü, қағыру girmek gerek та ‘avrat örtine, yapına* (KG s. 337).

HT **қақыр-** boғazını gürültüyle temizlemek, hafifçe öksürmek (Ünlü, 2012 b, s. 282). *Barçasını yerlig yerinге ornattı, bir tügi özge bolmadı. Eşekti[rilip] қopt, bir қақырды, Üzeyr anı körüp İdi ‘azze ve cellege secde*

²³⁸ Orada aksırma ve tükürme. Bu küstahlık olur ve tatsızlaşır (KB 4113 s.320).

kıldı (RKE 165v/21 s. 324).

gapcık bk. gabcık.

ğapız [< EAT kepan] 1. derin vadi. 2. sarp geçit, boğaz.

Bizim Ğapızın Dere dediimiz bir yer var, ordan adam geçemez, beğ ğapız bir yer, iki daa (dağın) arası, edrafında dümdüz ğayalar var, ğayaya dırmanamañ, üsd tarafında bu ev ğadar şellaale var, bir yanından su da akıyor bir yanı dik ğaya, ordan geçmiye çalışan oldu mu bilmiyom amma geçmek zor (Tavşan, 1945).

EAT **kepan** sarp geçit, dağların arasındaki uzun geçit, boğaz (Kanar, 2011, s. 443).

ğapsalık bahçe, bostan, avlu vb. etrafı çevrili alanların sırik ya da tahtayla yapılmış büyük giriş kapısı.

Sabah aalıñ kenarından bakdıydım ğapsalıñ ipi çekilmiş, ğapsalık da yarı açık görünüyor, vardımıdı iki koyun fasilleniñ yapraana girişikler, hoola dım amma çıkarana ğadar ne domatis godular ne biber godular, hebsini depelediler (Yüksek, 1944).

ğararbazara rastgele, ölçmeden, tartmadan, el yordamıyla.

Hamırı yuñururken ununu, suyunu, duzunu ğararbazara atarım; ölçmiyenen, dardmiyenen uuraşamak; zaten yapa yapa ööreniyok, yemee de ğararbazara yaparım yaa, salçası, domatisi göz ğararı gor bişiririm (Kördöl, 1955).

ğaremet iftira. **ğaremet ed-** iftira atmak, suçsuz birini suçlamak.

Gece ğomşunuñ kümesine biri girmiş, iki horuzu varmış kümesde ikisi de ğayıb, öbür ğomşunuñ oolundan şüpelendiler, çocaa ğaremet eddiler, sen aldıñ horuzları dediler amma alan o deelmiş, soñradan ortiye çıkınca çocukdan utandılar, ğaremet iyi bişe deel, gözüñnen görmediñ işlerde kesin ğonuşmiyeceeñ (Tavşan, 1945).

gargin melez.

İsdanbul horuzu dediimiz bir horuz var dövüş horuzu, onnardan bir iki

*tane beslediydim, sonradan horuzlar heb İsdanbul **gargını**²³⁹ çıktı, küme-siñ ırğını deeşşirdi namussuzlar* (Çağal, 1975).

ğarık

bağ, bahçe ve bostanda açılan küçük sulama kanalı.

*Avarluñ **ğarıkları** bozulmuş, onları kehniyene²⁴⁰ yeniden yapıverdim, su vereceem aaşama, su daalıp gidiyor yoosa* (Adır, 1981).

ğarsala-

[< Kp.T kıarsala-] 1. karmak, karıştırmak. 2. sallamak, örselemek.

*Hamır mayaliceemiz zaman ben una suyu dökerdim, **ğarsalardım**, annem de hamırı yuñururdu, **ğarsalamak** gölay deel, gıvamını dudurmak laazım. Sepete biraz elma goyduñ da sepet dolduysa sepeti hızlıca sallarık, **ğarsaliyeverrik** sepeddeki elma yerine oturur, sepetiñ başı esilir, sepete biraz daha elma goyabiliñ* (Selvitopu, 1987).

Kp.T **kıarsala-** hoplamak, zıplamak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 129). **kovşala-** kovşaladı- kalburladı; karıştırdı, sarstı, salladı, çalkaladı, kağşaladı, ığşaladı, ırgaladı (İH s.32).

EAT **karsala-** 1. hırpalamak, örselemek. 2. yoğurmak (Kanar, 2011, s. 425).

ğasar

biçilerek harmana yığılmış, düven sürmeye uygun, saplı tahıl.

*Arpa **ğasar** olmuş galan,²⁴¹ zamanı gelmiş, düveni üstünde döndürmiye başliyek, yaamır yağ olmadan harmanı içeri gatak* (İmir, 1965).

gasbalık

bk. gıpsalık.

ğasıl

hayvan yemi olarak kullanılan ve başakları olgunlaşmadan sapıyla biçilen arpa ya da buğday.

*Mallara taze ot yedirmek için **ğasıl** ekerik, ben esgiden ekerdim, ufaarak tarlalarımız olurudu onnara buuday bulursak buuday, arpa bulursak arpa ekerdik, güpre atar da biraz boylandırdık mıydı biçerdik mala yedirirdik* (Akıllıoğlu, 1953).

²³⁹ **kargın** 1. eriyen karların oluşturduğu akarsu. 2. karla karışık yağın yağmur. <kar- “taşmak” + gın. (Eren, 2020, s. 263).

²⁴⁰ bk. kehni

²⁴¹ bk. galan.

ğaş [**< ET kaç**] bir yükseltinin üst uç noktası, uçurumun başlangıç noktası, yamacın tepe noktasıyla birleştiği yer.

*Davar **ğasıñ** üsdüinde geziniyordu, tam da gayanıñ başına çıkdıydı, bişeden ürküverince **ğaşdan** aşşaa gayıverdi, gayanıñ altına yuvarlandı giddi, soñra ayaa kağdı, duddum getirdim gene ki ayaanı gırmamış, bayaa da yüksekden düşdüydü bişe olmadı* (Değirmenci, 1945).

ET kaç 1. tepe, **2.** kabuk, ağaç kabuğu **3.** yada taşı, değerli taş, süs taşı (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 138).

Kh.T kaç kıyı, kenar, ön, yamaç, tepe (Ünlü, 2012 a, s. 367). *Kođar anı yazı tüp tüz. Körmez sen anıñ içinde egri ap yime kol kaç* (İKT s. 71). **kāş** herhangi bir şeyin ucu ve kıyısı. *Yār kāşı*²⁴² (DLT s. 410).

HT kaç 1. yüzük; ön yüz, taş, yeşim taşı. **2.** kaç. **3.** ön, karşı, karşı taraf, kenar, kıyı (Ünlü, 2012 b, s. 294). *Elçi barur boldı erse Zü'l-ğarneyn yibermedi, [bil]iglig kişisën, meniñ **kaşında** turgıl tedi* (RKE 174r/21 s. 338).

Kp.T kaç 1. kaç. **2.** tepenin başı. **3.** yüzük kaç. **4.** eyerin ön ve arkasındaki yükseklikler. **5.** bir şeyin kenarı, ağzı (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 130).

EAT kaç 1. kaç. **2.** doruk, tepe (Kınar, 2011, s. 427). *Çü güneş 'alem dikdi tağ başına / Nağış ağmamışdı bilüñ **kaşına***²⁴³ (SN s. 412).

ÇT kaç 1. ön, karşı, yan, huzur, kazt, nezd. **2.** kaç (Ünlü, 2013, s. 589).

ğaşan- [**< ET kaçan-**] binek hayvan, işlemek.

*Mal yolda neriye bulursa öriye işer, ne zaman işiyesi gelirse oriye **ğaşanır**, mal **ğaşandı** mıydı malı yerinden gıprmamak gerek, durdu da **ğaşanıyorsa** yürüdmiyeceñ yoosa hasda eden hayvanı, sidiini yarım bırakdı da yürüdü müydü hasda olur, zaten at da eşşek de yürürken işiyemez* (Yılmaz, 1947).

ET kaçan- işlemek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 138). **kaşanığ** idrar (Kılıç Cengiz, 2021, s. 352). *...aşlıklar yiñ aşlıklar kusok ötmışig yetäçilär*

²⁴² Uçurum vb.nin ucu (DLT s. 410).

²⁴³ Güneş dağ başından yükseldiğinde ressam, yamacın tepesine çıkmamıştı (Kınar, 2011, s. 427).

*arırsız aşıglar kalınçu aşıglar **kaşanıg** içtäçilär nä nägü aşıglar köñülüg kundaçılar muçulayu bolarnıñ alku kamag butelarnıñ kılmuş yaratmış arvışların kılıç üzä käsär m(ä)n v(a)çir üzä kazgok tokıyur m(ä)n hormuzta üzä ymä²⁴⁴ (ST s. 95).*

Kh.T **kaşan**- hayvan, at işemek (Ünlü, 2012 a, s. 367). At **kaşandı**²⁴⁵ (DLT s. 277).

EAT **kaşan**- binek hayvanı, işemek (Kanar, 2011, s. 428). Bizüm delîlümüz *oldur kim Beyğamber- ‘ leyhis’selām-nehyi kılmuşdur tırur suya **kaşanup** andan anuñ birle tenin yumak (KG s. 280).*

ğaşşak al- bk. ğaşşakla-.

ğaşşak [$<$ Kh.T karşığ] kesilen ağacın toprağın üstünde kalan gövde parçası ve altında kalan kökleri.

*Aacı kesdik ğalanını öyle bıraktık, **ğaşşak** çürüdü giddi, zaten odun çok olunca kimse **ğaşşa** topraan altından çıkarmıye uuraşmaz, hemi zor olur hemi de çok zaman alır, aacı keserken topra yakın yerden kesiyok, **ğaşşaan** üsdünü topraanan körledik miydi topraan altında çürür, ğaybolur gider, aacı ğaçak kesdiler miydi de **ğaşşan** üsdünü topraanan örteller aacıñ kesildii annaşılmasıñ diye (Hakverdi, 1971).*

Kh.T **karşag** elbisenin bir karış kadar olan parçası (Ünlü, 2012 a, s. 365). *Anıñ **karşa.gı** kör²⁴⁶ (DLT s. 203).*

ğaşşakla- çalımsı bitkilerden veya toprak yüzeyiyle birlikte kesilmiş ağaçlardan kalan kökü topraktan sökmek.

*Bizim tarlanıñ kenarlarını temizlediydik, kenarlarda biraz murt çalıstıynan bir iki daane ufaarak aaç vardı, geçen sene onnarı kesdik, bu sene kesdiimiz yerden gene işğinnamış, bağıdık gene tarlanıñ edraafi ğapanıyor, geçen sene kesdiimiz yerleri **ğaşşakladık**, tertemiz oldu, ğalan tarlanıñ edraafında bişe çıkmaz (Bildirici, 1982).*

²⁴⁴ ...kusmuk yiyiciler, dışkı yiyiciler pislik yiyiciler ben böylece bunların (şeytanların) ve bütün Bhütalar'ın yaptığı ve yarattığı biyüleri kılıç ile keserim ve vajra ile çivilerim (ST s. 172).

²⁴⁵ Hayvanlardan at vb. işedi. Ancak bu, daha çok at için kullanılır (DLT s. 277).

²⁴⁶ Bir karışlık elbise vb. bak (DLT s. 203).

ğav [$<$ Kh.T **qaw**] 1. yılanların değiştirdiği deri. 2. meşe gövdesinin oyuğunda yer alan, kıvılcımı tutuşturmada kullanılan bir tür mantar.

Yılanın çıkardı gıru deri olur, oña ğav derik, ğav zar gibi olur, eliñe alsañ daalıverir, geçen bizim bosdaniñ kearında da vardı, yılan orda ğavlamış²⁴⁷, ufaarak da bir yılan, ğavından belli ufaarak oldu (Bozdağ, 1976). Çakmak daşınan demiri birbirine çarbdırıp da ğıvılcımını ğava düşürince ataş yanmiye başlar, ince dallarnan da beslediinde hemen alevlenir (Çağal, 1975).

Kh.T **qaw** kav, çakmak çakıldığında tutuşturan kav (Üşenmez, 2010, s. 145). **ka.w** çakmağı ateşleyen kav (DLT s. 411).

HT **qav** kav, kuru ağaç tozu (Ünlü, 2012 b, s. 297).

Kp.T **qav** 1. kav, çakmak taşı. 2. yılanların çıkardıkları beyaz kabuk (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 132).

EAT **kav** 1. ateş tutuşturucusu. 2. yılan gömleği, yılanın değiştirdiği deri (Kanar, 2011, s. 430).

ÇT **qav** kuru ağaç tozu, çürüyüp koğuk olan şey, çukur (Ünlü, 2013, s. 594).

gavgaz bk. ğovuz.

ğavid [$<$ Kh.T **qawık**] kavru olarak değirmende kırdırılan yemlik buğday.

Buudayı saciñ içinde ğavururuk, deermende ğırdırırık, adına ğavid derik, ğavidı duzunun ğarışdırır mala yedirrik, şimdi mala bakmak esgisinden golay, kepek veriyok (Yılmaz, 1960).

Kh.T **qawık** darı ve darıya benzer şeylerin kepeği, kavuz (Ünlü, 2012 a, s. 377). *Ol kawık estürdi²⁴⁸* (DLT s. 106).

EAT **kavut** kavrulmuş un (Kanar, 2011, s. 431).

ÇT **qavut** leblebi, kavrulmuş olan arpa ve buğday (Ünlü, 2013, s. 597).

²⁴⁷ bk. ğavla-.

²⁴⁸ Akdarının kepeğini ayırmak için emir verdi (DLT s. 106).

- ğavla-** [**< Kp.T kavla-**] 1. kabuk, soyulmak. 2. yılan, deri değiştirmek.
- Yılanın çıkardı guru deri olur, oña gav derik, gav zar gibi olur, eliñe alsan daalıverir, geçen bizim bosdaniñ kearında da vardı, yılan orda **ğavlamış**, ufaarak da bir yılan, gavından belli ufaarak oldu (Bozdağ, 1976).*
- Kp.T **kavla-** yılan, kabuğundan çıkmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 132).
- EAT **kavla-** deri soyulması, derinin kabuklanıp dökülmesi (Önler, 2019, s. 414). ...*dā'ü'l-hayye oldur ki mecmū'ı gevde **kavlar** yılan gibi yavuz marazdur cüzāmdan bir taraıdır...* (MŞ s. 202).
- ğavlad-** cevizi yeşil kabuğundan bıçakla ya da kurutarak ayırmak.
- Cevizi topladık, topladımız cevizleri eviñ öñündeki çardaa serdik, gabu gurudduk, giruduunda serd gabunı daha kolay bırakıyor, bakdık gabık gararmış, bayaa gurumuş, baazısını elinen, elinen gavlamiyeni bıçanan **ğavladık**, çuvalladık bir kenara goyduk (Özkan, 1947).*
- ğavlak** yeşil kabuğu alınmış ceviz.
- Bir tenike **ğavlak** ceviz vardı, hiç bekledmedim çocuklara saldım, ceviziñ tazesı dadlı olur, durdukça içinin yaa çekilir bek dadı galmaz olur; esgidmeden, dadını geçirirmadan yemek gerek, ben de torunnar táze táze yesiñ diye **ğavlaa** bekledmedim hemen saldım (Özkan, 1947).*
- gavlat-** bk. gavlad-.
- gavud** bk. gavid.
- gavuz** bk. govuz.
- gayillen-** kahırlanmak, şikayetlenmek, hoşnutsuzluk bildirmek.
- Benim oolan torunnara yanımda gızdı, o gızınca canım sıkıldı, çocuklar oynuyordu, ben de gülüyordum çocuklarıñ yabdıklarına, geliverdi, baardı, çaardı, çocukları huzursuz eddi, beni de huzursuz eddi, oolana **gayillendim** biraz, baña seslenmedi, “tamam ana” dedi, susdu (Kördöl, 1955).*
- gaylak** bk. gayrak.

- ğayrak** [$<$ Kh.T **qayır**] 1. küçük çakıl taşı. 2. ekime uygun olmayan çakıllı alan. 3. kaynak sularının içinde görülen, çok küçük kum ya da toprak parçacığı.
- Eviñ önündeki **gayraañ** üsdüne beton dökdüm, eviñ öñü **ğayrakliyen**²⁴⁹ temizlii zor oluyordu, bir inek geliverse pislese temizliyemiyok* (Yılmaz, 1940). *Bu pınarıñ suyu esgiden temiz, dumduru akardı; şimdilerde bek **ğayraklı** akıyor, esgisi gibi deel suyu tasa goyduñ muydu tasiñ içinde ufacık ufacık gum gibi yaprak parçası gibi bir şeyler dönüyor* (Yalnız, 1979).
- Kh.T **qayır** kum, kaba topraklı yer (Ünlü, 2012 a, s. 380). **kağrak** dağ yamaçları, yanları (Ünlü, 2012 a, s. 345). **kadrak** dağın yamaç ve kenarları. *Kat **kadrak***²⁵⁰ (DLT s. 206).
- Kp.T **ğayr** çakıl, kum. *krş.* **qayır** (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 86). **qayır** çakıl, kum, kum tepesi (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 133).
- EAT **kayrak** döşeme taşı (Kanar, 2011, s. 434).
- ÇT **qayrak** çizlem, bilek taşı (Ünlü, 2013, s. 600).
- ğazmalık** tarlanın sabanla sürülmemiş bölümü.
- Sabaniñ ardı sıra gidiyom, biraz **ğazmalık** bırakıyor saban, işim bitsin geleceem yanıñıza* (İmir, 1965).
- geane** başıboş, kontrolsüz. **geane goy-** d. başıboş kontrolsüz bırakmak.
- Bu zamanda çocu **geane goymak** dooru deel, her kötülük var bu zamanda manda, deevamlı gözlemek, gorumak liyazım; başına bir iş gelir, hele de gız çocuysa heeç gendi halına bırakmiyeceñ, **geane** olmasiñ devir bek kötü (İmir, 1965).
- geçin-** ölmek.

²⁴⁹ **kayır** 1. kalın kum. 2. ince kum. Nog *kayır* “kum”. Nogaycada *kayır* yanında *kum* da kullanılır. Kazak Türkçesi *kayır*. Karakalpak Türkçesi *kayır* 1. mil çökmesinden oluşan toprak. 2. sığ yer, sığlık. Kâşgarlı Mahmud’a göre *kayır* Türklerce “kaba topraklı yer”, Oğuzlarca “kum” olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada “küçük çakıl taşı” ve “iri kum” olarak geçer (Eren, 2020, s. 275). **kayrak** 1. kumlu, taşlı toprak. 2. yassı düz taş. 3. bileği taşı. Kum anlamındaki *kayır* sözcüğünden yapıldığı açıktır. $<$ *kayır*+-(a)k (Eren, 2020, s. 276).

²⁵⁰ *yamaç* (DLT s.206).

*Bizim köyüň ebesi vardı köydekileriň çoonuň ebeliini o yabdydı, geçen hafta **geçindi**, yaşı da bayaa vardı, doksaniň üsdünde dediler, bildiimiz bi hasdalı da yoodu, hasda yaddını da görmedik, gapılarda gezip yörüýordu, yaşlılıkdan öldü dediler, iyi gadındı (Tavşan, 1968).*

geddeş [$\leq$ EAT gerdenkeş] havalı, kibirli, çokbilmiş kişi.

*Bizim bullarda da **geddeş** adam var, gelir geder selam vermez, şoordan geçer geder, bi de **geddeş geddeş** yürür, gendini bişe sanar, kimse seemez **geddeş** adamı (Bozdağ, 1976).*

EAT **gerdenkeş** asi, kibirli (Yılmaz, Demir, & Küçük, 2013, s. 802). *Dakyānūs yavlaq kaqıdı viribiyüp bularuň ataların kığırdı ve eyitdi kanı ol **gerdenkeş** oğlanlaruňuz kim benden yüz döndürdiler getürüň yoksa sizi helāk kılurvan bular eyitdi biz saña ‘ āşi olmaduk ve bular bizim mālumuzu dağı aldı kaçup işbu Bencelūs tağına çıkdılar (KE s. 506).*

geleb [$\leq$ Kp.T keleb] ip çilesi, kelep.

*Yorgan sırmak için ip alırdık, ip **gelebiyinen**²⁵¹ alınırdı esgiden. Geçen Gözan’a giddiydim bir **geleb** ip aldım, getirdim, **gelebiyinen** aldım mıydı bayaa gidiyor, her zaman ip alamak, köy yerinde nerden bulak, ne alırsak alağ meçbur topuynan alıyoğ (Yılmaz 1951).*

Kp.T **keleb** ip, iplik yumağı (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 137).

EAT **kelep** Far. iplik çilesi, iplik yumağı (Kanar, 2011, s. 437) *Bir qarı Yūsuf-ıçun itdi hayāl / Bir **keleb** ipliğ-ile gördi cemāl (MM s. 418).*

ger 1. ele ya da giysiye bulaşan meyve lekesi. 2. taze cevizin yeşil kabuğunun veya nar kabuğunun kaynatılmasıyla elde edilen, kahverengine yakın ip ya da kumaş boyası. 3. kahverengi.

*Nar **geri** derik, ceviz **geri** derik, bunnariň lekisi gölayluňan çıkmaz. Firik ceviziň yeşil gabuunu gaynaddıň mıydı bunun boyası çıkar, ceviz **geri** derik, nar gabuu da gaynadımıydı onuň da boyası çıkar, buna da nar **geri** derik, bunnarınan boyaduň ipin halısı kilimi bek giymedli olur; babam*

²⁵¹ **kelep** büyük iplik çilesi. Yerel ağızlarda *gelep* olarak da geçmekle birlikte *kelefe* ($\geq$ *keleve* $\geq$ *geleve*) biçimleri de kullanılır. Türkmen Türkçesi *kelep* “iplik çilesi”. Kırgız Türkçesi *kelep*. Karakalpak Türkçesi *kelep*. Nogayca *kelep*. $\leq$ Farsça *kalāba*, *kalāfa* (Eren, 2020, s. 282).

sadmazdı **gerinen** boyanmış halıyı, kilimi biz gullanırdık (Ersöz, 1965).

gerbe hayvan tımar etmeye yarayan kıl kese.

*Atımız ineemiz varıdı esgiden, mal evde eesik olmazdı, ufaaken hevesliydik mala, inee atı gaşşaalardı (kaşağılardı), soñra da **gerbeyinen** sırtınıñ tozunu alırdım, mal böyöle yabdım mıydı dinnenirdi, ineeñ südü artardı, **gerbe** bi de malıñ sırtını temizler, kene niye yapışdıysa onnarı sıyırır atar (Ünlü, 1955).*

gerdmen ürkütücü, korkutucu görünümü olan insan ya da hayvan.

*Esgi adamlardan bir Halil Emmi vardı, uzun boylu çirkin bir adamdı duruşu bek **gerdmendi**, davarı gad gad tıraş edeller,yannarı kertik kertik olur, uzakdan bakınca **gerdmen** görünür (Alkış, 1966).*

gerdoğu bel kısmı siyah, karın ve bacak kısımları açık kahverengine çalan keçiye verilen ad.

*İnsannarıñ nasıl ırğı varısa bu malıñ (keçi) da ırğı var, ğılı ğırçıl olana ğırdoğu²⁵² derik, ğarnınıñ oralarından bacaana dooru gayfirengi olursa **gerdoğu** derik, ğılı biyaza yakın olursa oña da göv geçi derik, kiminiñ de baazınıñ (boğazının) altında iki goza sarkar, geçiniñ memesi gibi, oña da küpeli derik, sürünüñ içinden malı büyöle büyöle ayırırık (Yılmaz, 1960).*

geriz kerpiç veya ahşap evlerde çatı altında köşeden köşeye uzatılan, tek parçalık, kalın tahta; ahşap kiriş.

***Geriz** ğalın latadan olur, tek parça olur ulaklı **geriz** olmaz, aacınıñ da saalam aaç olması gerek, bizim damın **gerizi** ardıç aacındandı, ardıçdan oldu mu ömürlük olur (Cingöz 1984).*

germeç uzun salların alt alta dizilmesiyle yapılan, bahçe, avlu, tarla kapısı.

*İki doñuz gördüm, birine sıkdım devrildi, ötekine de sıkdım amma vura-madım heral, biraz da ufakcaydı, **germeciñ** altından ğafasını sokdu, sırtıynan yitiverdi **germeciñ** aacını, ekiniñ içine geçdi giddi, arkasına yekin-*

²⁵² bk. ğırdoğu.

dim,²⁵³ göremedim, gayboldu (Yüksek, 1944).

gev- [< ET kev-] çiğnemek, geviş getirmek.

*Geçen sene gurbanı kesdik ilk gün, biraz gurban eti haşladıydım, et sertime geldi, gurbanıñ ikinci günü kebab yabdık, etini aazıma addım **gevdim**, **gevdim** yudamadım, nerde ki çeñem yerinden çıkacaadı* (Tavşan, 1968).

ET **kev-** 1. zayıflamak, güçsüz hale gelmek. 2. gevme, **kev- kücsiret-** (birlikte) zayıflamak, güçsüz kalmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 119).

Kh.T **kew-** gevelemek, gevme, zayıflamak, gevşetmek (Ünlü, 2012 a, s. 410). **kew-** ağızda çiğneyip yutmamak, (söz için) gevelemek (DLT s. 707). *er sö.züg **kewdi**²⁵⁴, tançu.nı **kewdi**²⁵⁵* (DLT s. 238).

gev killi toprak.

*Mal duzu çok yediinde **gevi** sulandırır mala içirrik, malıñ içindeki fazla duzu atar, evleriñ damını da **gevden** yapallardı, **gevi** iyiice sıkışdırırsañ dam su almaz* (Yılmaz, 1960).

gevgeç bk. gevgez.

gevgez [< Kp.T kevgeş] çok konuşan, geveze.

*Nağadara **gevgez** bir adam, ha bire konuşuyor, lafı kimsiye bırakmıyor, bi de adam her şeyden annıyor, bilmedii yok, millet bunu gördü müydü kaçacak yer arıyor, birini yakalasın hemen başlıyor annadmiye, it çeñesi yemiş gibi konuşuyor* (Gürünlü, 1953).

Kp.T **kevgeş** 1. kulağı arkaya eyer. 2. sarkık çirkin kulaklı (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 142). **kevgeş** kulağı arkaya eğer, sarkık, çirkin kulaklı (İH s. 29).

gezgiç [< ET kezgiç] çok gezen, gezmeyi seven kimse.

²⁵³ bk. yekin-

²⁵⁴ Adam sözü (ağzında) geveledi (DLT s.238).

²⁵⁵ Lokmayı ağzında çiğnedi ve onu yutmadı (DLT s. 238).

Bir **gezgiç** dezzem (teyzem) var evde hiç durmaz, ne zaman sorsam gezmiye giddi deller, gezmiye çok seviyor, eviñ işini bitirdi miydi gapı gapı gezer (Ordu, 1978).

ET **keziç** gezici, gezgin (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 119).

Kh.T **keziçi** dolaşan, gezen, seyahat eden, seyyah (Ünlü, 2012 a, s. 412). *Satıgçı yok erse ajun keziçi / Kaçan kedgy erdiñ kara kiş éçi*²⁵⁶ (KB 4425 s. 336).

Kp.T **keziç** çok gezen, gezgin (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 142).

EAT **gezeğen** çok gezen (Kanar, 2011, s. 296).

gıbiş gıbiş usul usul, yavaşça, yarım yamalak.

Benim ufak yiyen (yeğen) yürümiye daha yeni öğreniyor, gıbiş gıbiş yürüyor, arada bir de yere oyuruveriyor, yoruluyor (Çağal, 1975).

gıcı [< EAT kırıcı] küçük dolu tanesi.

Geçenlerde bir gıcı yaadı geçdi, bereked versiñ toluya çevirmede, toluya çevirse ekinleri gırar geçerdi, gıcınıñ bir zararı olmuyor şükür (Alkış, 1966).

EAT **kırıcı** 1. küçük dolu. 2. kıracağı. 3. küçük taneli kar (Kanar, 2011, s. 450).

gıddır benzerlerinden küçük olan, ufak.

Şu gayanıñ yanında gıddır bir aaç (ağaç) varıdı esgiden, ardıç gıddırı mıydı, alıç gıddırı mıydı tam hatırlamıyom; gelen mal depesini yedi, giden mal depesini yedi böyümedi giddi soñra gayboldu (Adır, 1964).

gıddırı bk. gıdmır.

gıdmır [< HT kıtmır] yaşlı, belli bir alanda tecrübe sahibi kimse. **gırk yılıñ gıdmırı** d. herhangi bir durumda uzun süre kalan, tecrübeli kişiler için kullanılır.

Bu gıdmır tiii ne zamandır bekardı, her işden annar, gafası çalışırđı

²⁵⁶ *Dünyayı dolaşan bu satıcılar olmasa idi kara samur kürkü ne zaman giyerdin ağabey* (KB 4425 s. 336)?

yaşı da vardıdı, **gırk yılıñ gıdmırıydı** amma bir işde dikiş duduramadı, soñradan bir yaşlıcaarak gız buldu da evlendi amma bu sefer de çocuı olmadı (Adır, 1964).

HT **kıtmir** Ashab-ı Kehf'e katılan köpeğın adı (Ünlü, 2012 b, s. 322).

EAT **kıtmir** Ar. pek büyük, pek kocaman şey (Canpolat, 2018, s. 505). *Dükelin şırāt üzre yalınçak ve yalıñ ayak bindüre-men. Ne kim kaderledüm ve kıldılar erse naķır ve kıtmir, şağır ve kebir az ve üküş āşıkārā ve yaşuru kamasın bulardan şora-men* (BH s. 136).

gıflı süslü, bakımlı kişı.

Bir adam gendine bakdı mıydı süslendi miydi gıflı deller o adama, ben de düüne niye giderkene geyindim de saçımı daradım mıydı “Ayna gibisiñ, pallıyoñ, gıflı geziyoñ.” derdi baña babam (Alkış, 1966).

gıllık küçük, minicik.

Domatis çiçekden meyviye döndümüydü gıllık²⁵⁷ olur, bu domatisiñ gıllini turşu da yapabiliñ, portakalıñ gıllii olur, yere dökülenini toplıyeb satallar, cücekden²⁵⁸ güccük meyviye de gıllık denir, hartlabıñ²⁵⁹ meyvesi ufaarak olur ona da gıllık derik (Demiryürek, 1954).

gımı gibi, benzer.

Dağ gımı adam bir hafdanıñ içinde öldü giddi, ne olduunu annamadık, geçen sene biraz hasdalandıydı, çabuķ iyileşdi dedilerdi, adama bu sene bişeler oldu bir hafda içinde göçdü geddi (Yüksek, 1987).

gızmık 1. tütün, içilmeyen kısmı, izmarit. 2. çam dalının kabuğundan yapılan tütün içerken kullanılan ağızlık.

Esgiden yaşlılar anlatıllardı, golcular gelir tütünü gıralarmış, köylüler içecek tütün bulamadıklarında gızmık toplamiye yol kenarlarına gidellermiş, tütün varsa bir gızmık gıbuşdurak²⁶⁰, dellermiş, çamıñ dalından aaz

²⁵⁷ **gıllık** çekirdek. Kökenini bilmiyoruz (Eren, 2020, s. 191).

²⁵⁸ bk. cücek.

²⁵⁹ bk. hartlab.

²⁶⁰ bk. gıbuş-.

lık yapallarmış, tütünü içellermiş (Çağal, 1975).

ğındıra [**< Kp.T kındıra**] *İmperata cylindrica*. yaklaşık yirmi cm. boyunda, yapraklarının kenarları keskin, bir çeşit ot, kındıra.

Bu otuñ yapraa kesgin olur, arpiye de beñzer, ğındırıye²⁶¹ mal da yemez, eliñe alacak olsañ eliñi bıçıverir, elimi çok kesdirdim ben ğındırıye, bıçaa, tahriye yülediler miydi kesginniini demek için “Ğındıraamı oldu.” deller (Çanta, 1947).

Kp.T **kındıra** sazlık cinsinden bir ot (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 144). **kındıra** sazlık nevinden halfa otu (İH s. 30).

ÇT **kındıra** kamış (Ünlü, 2013, s. 622).

ğıñgılık bk. ğunguluk.

ğıran [**< Kp.T kıran**] kümes hayvanları; ölümcül, salgın hastalık. **ğıran artı d.** çelimsiz, gücü kuvveti yerinde olmayan, ölümcül bir hastalıktan kurtulmuş kişi ya da hayvan. **ğıran giresice bed.** ölesin, soyun tükene.

Bizim tavuklara ğıran geldi heralda, her gün biri ölüyor, böyle giderse ne horuz ğalacak ne tavuk ğalacak, geçen sene de bir ğıran geldi de tavuu ğurtaramadık, heralda gene aynısı olacak (Yıldırım, 1987). *Bu ğıran artı it her gün eviñ öñüne pisliyor, ölmüyor da ğıran giresice, bi ara hasdalandıydı ölmedi, ölse de ğurtussak* (Karakuzu, 1945).

Kp.T **kıran** insanların kılıçla öldürülmesi (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 144).

ğırcalı tüketime hazır, kaçak tütüne verilen ad.

Herkez içemez ğırcalıy²⁶², sarıp içerken biraz fazla çekersen adamın gözünü belerdir, başını dönderir, çocuken heves eddim sarıp içime çekiverdiydim, bayıldacaadı beni, ondan beri gördüm müydü bile gorkarım, miidem bulanır. (Adır, 1981).

²⁶¹ **kındıra** sulak yerlerde yetişen, ince uzun yapraklarının uçları keskin, koyu renkli bir tür çayır otu. Kökenini bilmiyoruz (Eren, 2020, s. 295).

²⁶² Varsak Türkmenleri arasında deli tütün olarak da adlandırılan ğırcalı bazı dağ köylerinde kişisel tüketim için ekilir. “acı tütün” ve “deli tütün” olarak da isimlendirilen ğırcalının içimi ağırdır. Adının Bulgaristan’ın tütün üretimiyle meşhur Kırcaali kasabasının adından mülhem olabileceği düşüncesindeyiz.

ğırçıl [$< \text{Kh.T kırğıl}$] **1.** kır renkli, siyah beyaz kıllara sahip olan hayvan. **2.** keçi kılından yapılan şey.

*Davariñ gılynan pambuu garişdırıb çuval yapallardı, bu çuvalı ömürlük gullanıllardı, **ğırçıl** çuval deller, bu çuvalıñ içine genelde buuday gonur, tahıl gonur* (Çağal, 1975).

Kh.T **kırğıl** kırçıl saçlı, olgun, yetişkin insan (Ünlü, 2012 a, s. 419). *Kırgıl er*²⁶³ (DLT s. 211).

HT **kırğıl** kırçıl. **kırğıl bol-** kırçıl renginde olmak, kırarmak (Ünlü, 2012 b, s. 318).

EAT **kırğıl 1.** kırçıl. **2.** yaşlı, kâhin (Kanar, 2011, s. 451).

ğırdoğu küçük kulaklı, kırçıl keçiye verilen ad.

*İnsannarıñ nasıl ırğı varısa bu malıñ (keçi) da ırğı var, gılı ırçıl olana **ğırdoğu** derik, garnınıñ oralarından bacaana dooru gayfirengi olursa gerdoğu derik*²⁶⁴, *gılı biyaza yakın olursa oña da göv geçi*²⁶⁵ *derik, kiminiñ de baazınıñ (boğazının) altında iki goza sarkar geçiniñ memesi gibi, oña da küpeli derik, sürünüñ içinden malı büyüle büyüle ayırırık* (Yılmaz, 1960).

ğırkım evlenen çiftlere davetlilerce düğün esnasında verilen para ya da hediye.

*Düünne gidenner eli boş gedmez, düünner **ğırkımlı** olur, çoo zaman para atarık, para atamassak hediye götürürük, düün yapannara yardım gibi olur, sen yardım edeñ, para atañ, hediye götürüñ, sıra saña gelir, herkes de saña getirir, seniñ ooluña, gızıña getirir* (Kici, 1961).

ğırklık [$< \text{Kp.T kırklık}$] keçi kılını veya koyun yününi kırmaya yarayan bir tür makas.

*Geçileriñ gılı uzadımydı **ğırklunan** keserik, ırıklı gullanmak zor, nasıl gullanılacaanı bilmek gerek, geçiniñ etini keseñ kesmiye bilmezseñ, ben kesellerken gördüm amma kesmedim, bir de geçiyi yatırdıñ mı geçi rahat*

²⁶³ Yaşını başını almış adam (DLT s. 211).

²⁶⁴ bk. gerdoğu.

²⁶⁵ bk. göv geçi.

durmaz, iyi dutmak gerek (Çetin, 1976).

Kp.T **kırklık** ortası raptedilmemiş bir tür makas, koyun tüyü kırkan makas (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 145). **kırklık** ortası raptedilmemiş bir nevi makas ki koyun tüyü kırkarlar (çalman) (İH s. 30).

EAT **kırklık** koyun kırkma makası (Kanar, 2011, s. 451).

gırnap pamuk ya da keçi kılından yapılan ince ip.

*Esgiden **gırnapı** gadınlar kirmeninen²⁶⁶ geçiniñ gılından örellerdi, gırnap çuval ağzı bağlamiye yarardı, palan dikmiye yarardı, bir de gıl haral dikmek yahud haralıñ sökülen, yırtılan yerini dikmek için kullanıllardı* (Alkış, 1966).

ğırtış daşı el değirmeni taşı.

*El deermenimiz vardı, evde buuday gırmak için gullanıllardı, büyük deermene benzer de bunuñ daşları güccük olur, **ğırtış daşınıñ** biri aldda sabid durur üsddekini elinen çevirirler* (Çağal, 1975).

ğırtış [< ET kırtış] buruşuk ten, yaşlı kimse.

*Adamiñ ensesi **ğırtış ğırtış** olmuş, bunuñ yaşı da var amma babasını da biliyom ensesi böyliyed, ellisini geçdi miydi bunnarıñ ensesi hep böyöle oluyor* (Doğanay, 1968).

ET **kırtış** bet beniz, yüzün rengi, yüz güzeli (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 142).

Kh.T **kırtış** yüz; deri, ten; renk (Ünlü, 2012 a, s. 421). **kırtış** insanın ve başka şeyin yüz rengi. *Körklüg **kırtışlıg** kişi²⁶⁷* (DLT s.201). *Qopup çıktı ilke yuñuldu yaşı / Ajun meñzi boldı habes **kırtışı**²⁶⁸* (KB 6213 s. 433).

HT **kırtış** yüzün derisinin üstü (Ünlü, 2012 b, s. 319).

ğırtış- 1. hastalık ya da yaşlılıktan tenin buruşması. 2. yaşlanmak, ihtiyarlamak.

*Adamiñ eli çok **ğırtışmış** yaşı da bayaa var, heralda yaşlılıqdan öyöle **ğır-***

²⁶⁶ bk. kirmen.

²⁶⁷ Yüz rengi güzel olan insan (DLT s.201).

²⁶⁸ Kalkıp kapı önüne çıktı, gözyaşı döküldü. Dünyanın rengi Habes derisine benzemişti (KB 6213 s. 433).

tısmış, normal yaşlıların eli de böyöle oluyor amma bu adamıñki daha çok gırışmış, ğanı çekilmiş sanki (Doğanay, 1968).

ğısa kesdek kısa boylu erkek.

Aa benizli ğısa kesdek bir adamdı, davarıñ arkasından geddiinde çalılardıñ arasında gaybolur gederdi, boyu ğısa olduundan uzağdan bakdık mıydı bek göremezdik, bi de hızlı gederdi boyu ufaadı amma hızlı hızlı gederdi, arkasından herkes yetişemezdi (Kici, 1961).

ğısğa [< ET kısğa] ekmelik, küçük soğan.

Köy yerinde bosdan suvansız olmaz, ğısğıye²⁶⁹ mudlaka ekerik, ben de birez ğısğa ekdiydim, ekdiim ğısğa suvana döndüydü, geçen bosdanda baazını (boğazını)ğazdım, dibiniñ otunu temizledim, suvanıñ tazesiyen salata ederim, dadlı olur (Tavşan, 1956).

ET **kısğa** 1. boy uzunluğu az olan. 2. kestirme. 3. ayrıntısı çok olmayan. 4. kısaca. **kısğa kavıra sözle-** kısa konuşmak, uzatmadan konuşmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 142).

Kh.T **kısğa** kısa (Ünlü, 2012 a, s. 421). **kısğa** kısa (DLT s. 715). a. *Uygur yıga.ç uzu.n kes temür kısğa kes²⁷⁰* (DLT s. 236).

HT **kısğa** kısa. **kısğa bol-** kısa olmak, kısalmak. **kısğa kııl-** kısaltmak (Ünlü, 2012 b, s. 319).

ğısık [< ET kısığ] üç tarafı kayalıkla çevrili düz alan.

İnekleri ğısıkda yayardık etrafı görünaklı olduundan ğısık odlu olurdu, esgiden malı ğısaa bıraktırdım, ben savuşıb geder başğa işime bakardım, mal döne döne yayılır, ğarnını doyururmuş, baña golay gelirdi ğısuñ yayılımı (Çam, 1959).

²⁶⁹ **kıska** arpacık soğanı. Yerel ağızlarda *ıska, iska, fisga, fisge, tıska, sıska* gibi birtakım biçimler de geçer. Ağızlarda soğan tohumu için de kullanılır. Kökeni karışıktır (Eren, 2020, s. 298).

²⁷⁰ a. *Tahtayı keserken uzun kes; demiri keserken kısa kes.* Çünkü demiri uzatma imkânı vardır. Onların (Uygurların) bir tellalı vardır her gün bağırarak bu öğüdü (onlara) öğretir (DLT s. 236).

ET **kısığ** 1. kısık, dar. 2. daraltma, hapis. 3. boğuk. **kısığ kavırğ** (birlikte) kısık, kıştırma. **kısığ tangığ/kısağ tangağ** (birlikte) kıştırma, hapis (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 142).

Kh.T **kısığ** kısı, hapis (Ünlü, 2012 a, s. 421). *Ol beg kısığında kaldı*²⁷¹ (DLT s. 161).

EAT **kısıq** 1. dar yer. 2. kasık (Kanar, 2011, s. 452). *...havā eyü olmak oldur ki mu ʿ tedil ola qatı ıssı ya qatı şovuk olmaya şāfi ola tütün ve buhār qarışmış olmaya yaramaz ağaclar ve yıyır otlar çoğ olmaya kōz ağacı ve enār ağacı ve kerdeme gibi olmaya açuk yêrde ola divār aralığında olmayaeyü ve şovuk yeller tokunur yêrde ola çukur yêrde olmaya yüksek ve düz yêrde ola tarlıkda ve **kısıqda** olmaya ve dahı eviñ gerek ki sakfi yüksek ola ve kapusı gün toğuşına ve furyāzdan yana ola...* (MŞ s. 35-36).

ÇT **kısıq** 1. dar yer. 2. kısık ses (Ünlü, 2013, s. 626).

ğısmık

[< ET kızgık] cimri, pinti.

*Elindeki avcundaki heç bir şeyi kimseynen paylaşmaz **ğısmuñ** teki, bir de bek isdekli, kimsiye bir şeyini vermez herkesden neye ihtiyacı olsa -gerçi ihtiyacı olmasa da isder- ha bire isder, yok dediñ miydi de dodaanı (dudağını) büzer hemen küser* (Çam, 1959).

ET **kızgık** 1. hasis, cimri. 2. evlatlık kız (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 143).

HT **kışkınc** cimri, pinti (Ünlü, 2012 b, s. 320). *Kelin doyında erdük yoğatdı anı bañil buldı anı **kışkınc** buldı anı* (ME 27/3 s. 36).

ğıvgıdı

kemençe.

*Bu **ğıvgıdıy** rahmetli oldu bir Sarı Memmed vardı, o iye çalardı, esgiden düünnerde kemençe çalalardı, orkestıra niye soñradan çıkdı, bir **ğıvgıdıynan** düün edellerdi; telini, yayını atıñ guyrık gılından yapallardı, gıla çam sakızı sıvıladı, öyle yapınca saalam oluyor heralda* (Gürünlü, 1953).

²⁷¹ O bir iş yüzünden beyin baskısı ve nezareti altında kaldı (DLT s. 161).

ğıvrat- [**< Kp.T kıvrat-**] çevirmek, döndürmek, bir şeyin yönünü tersine çevirmek.

*Sabah sobiye yakdıydık, hava rüzgarlıydı, soba biraz tüddü, ben de bence riye açdıydım, içeriniñ dumanı gidsiñ diye, yel **ğıvradıverdi**, bacadan çıkan duman pencereden içeri girdi, içeriniñ dumanı gidsiñ diye penceriye açdık bacaniñ dumanı geri içeri girdi (Yılmaz, 1951).*

Kp.T **kıvrat-** kıvrırmak, kıvratmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 146).

EAT **kıvrat-** bükme (Kanar, 2011, s. 453).

ğıy [**< ET kırğag**] kenar, yan, kıyı.

*Bizim Aamed'iñ arsasınıñ **ğıyından** yol açmışlar, bizim tarlanıñ ucundan da bir metre gadar yola almışlar, yolu genişledecekler amma bize zararı oluyor açdıkları yoluñ (Arat, 1978).*

ET **kırğag** elbisenin yanı, kenarı, kenar (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 142).

Kh.T **kırağ** kenar, kıyı (Ünlü, 2012 a, s. 419). *Kim atğıl anı tábüt içinge tağı atğıl anı deryā içinge, atsun anı deryā **kırağınğa**, alsun anı meniñ yağım hem aniñ yağısı, kemiştım seniñ üze sewüglük méndin, kılmak üçün meniñ barım üze (İKT s. 66).*

HT **kıy** kenar, kıyı, sahil (Ünlü, 2012 b, s. 322).

EAT **kıy** kıyı, kenar (Kanar, 2011, s. 453). *Eger haddine degmedin anası bir ayruk ere varsa, ataya degir kim kızını gendü **kıyına** ala ve eger ana anası olsa aña buyurur kim saklaya tā haddine degince (KG s. 334).*

ğıydır- eldeki herhangi bir nesneyi atıvermek, fırlatmak.

*Geçen seneden biraz maya guruddıydım, bir torbanıñ içinde duruyordu, bir ikisini aazıma addım, bağıdım mayalarıñ dadı deeşmiş (değişmiş), biraz eşgimiş gibi geldi baña, nemlenmiş heralda, bağıdım yenecee yok, çardakdan aşşa **ğıydırdım** geddi, heç birini yiyemedik, hebsini aşşa addım (Tavşan, 1968).*

ğıydola- çevrelemek, çepe çevre dolamak.

*Bize misafir geldiği bir paket yabdı, bulgur, döme, peynir niye göydük pakete, paketi de **ğıydoladık**, her yanını sardık gidece yer uzaadı, yolda paketiñ bir yeri açılıb da içindekiler dökülmesiñ dedik (Yüksek, 1987).*

ğıyık

[< ET kıyık] 1. yorgan dikmeye ya da sırmaya yarayan iğne, yorgan iğnesi, 2. çıranın küçük parçaları.

*Yorgan innesi de dellerdi amma yalnız yorgan dikilmez **ğıyunan**, haabe inciye haabenin sökülen yerini de dikellerdi, çuvalsızın ufaarak olanına **ğıyık** deller herşeyi dikebiliñ aslında, çuval aazı da dikeñ meseleâ (Alkış, 1966). Çamdan çıra çıkarırken çamın özünü odundan ayırdım, özü keserden ufalddım, bunu ufaldırken çıranın güccük **ğıyıkları** yere döküldü, onnarı da topladım, bir poşede göydüm soba duduşdururum diye (Demir, 1967).*

ET **kıyık** çarpık, kıyılmış, eğri (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 143).

Kh.T **kıyık** 1. sözde durmamak, eğrilik, cayma. 2. eğrilik, eğri olan (Ünlü, 2012 a, s. 425). **Kıyık** neñ²⁷² (DLT s. 417).

HT **kıyık** ucu eğri olan. **kıyuk** 1. kıyık, parça. 2. büyük iğne. **kıyuk bol** parça parça olmak, parçalanmak (Ünlü, 2012 b, s. 323). *Ol sığın nersening uşakı, **kıyuk**, kalmış kıyuk yaldı, yalnadı ot (ME 192/3 s. 71).*

EAT **kıyık** yırtıcı, kırıcı, zalim, gaddar (Kanar, 2011, s. 454).

ÇT **kıyığ** ucu keskin, öldürücü alet (Ünlü, 2013, s. 629).

ğıyılı ğırpılı

düzenli, düzgün, derli toplu.

*Köyde dededen galma esgi bir ev vardı, tamir eddirsem olmaz, evi yıkdırdım, yerine yeñişden yeni bir ev yabdırdım, **ğıyılı ğırpılı** keleş bir ev oldu, yazdan yaza gedib galıyom, yaylalık oldu bize de (Kurtaran, 1952).*

ğıyla-

nesne; dokunarak geçmek, kenarından değmek, değip geçmek, sekmek.

²⁷² Herhangi bir şeyin sapmış (kaymış) olanı. Kalem vb. şeylerin uçlarının kayması gibi (DLT s. 417).

Çocuken bir dere kenarına iner suyuñ üsdünde daş **gıyladırdık**, suya enni daşı atardık, suyuñ üsdünde **gıyladırdık**, daş suya deediinde yukarısına sekerse sevinirdik (Bildirici, 1982).

gıylamaç su yuzeyinde taş sektirme oyunu.

Derede **gıylamaç** oynardık, dere suyunuñ durgun gerine göbet²⁷³ derik, göbediñ kenarna sıralanırdık, yassı daş toplar suyuñ yüzüne dooru atardık, daşı suyuñ üsdünde en çok sekdiren oyunu gazarır, ben iyi bir daş bulursam dörd beş kere sekdirirdim (Bildirici, 1982).

ğıymık [< EAT kıymık] ağaç ya da tahtanın iğnemsî küçük parçası.

Geçenlerde keserinen çıra yarıyordum, barnaama **ğıymık** baddı, bannaamıñ etine gadar girmiş, ucundan gırılmış, bannamı sıkıdım sıkıdım çıkaramadım, evden bir inne buldum, onnan barnaamıñ derisini galdırdım **ğıymu** çıkarddım, inne olmassa çıkmazdı, çıkarmassañ bannaa şişirir, aarıtır iş yapamaz eder (Kici, 1961).

EAT **kıymık** kıymık, parça (Taş, 2019, s. 389). *Dahı ne kim büt var-ısa uşanur / Pāresi kıymığı yere döşenür*²⁷⁴ (YZ s. 172).

ğıyrak bk. gayrak.

ğıytık bk. gıyık.

ğızgın [< ET kızkıl] sıcak.

Önüme bir tabak yemek goyduydu o da bek **ğızgınmış**, yiyemedim, soosuñ diye beklediydim o da hemen soomadı, altına bir gab godum gabiñ içine ızıcık su goyunca soodu da yemee yedim (Değirmenci, 1945).

ET **kızkıl** kırmızı (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 143).

EAT **kızgın** 1. hararet, sıcaklık. 2. aşk. (Kantar, 2011, s. 455). *Çü dördinci gün göge dikildi gün / Güneş kızgını taşı eylerdi un*²⁷⁵ (SN s. 480).

²⁷³ bk. büğet.

²⁷⁴ *Öbür putlar da parçalandı / Kırığı döküğü yere yayıldı* (YZ s. 173).

²⁷⁵ *Dördüncü gün güneş yükseldiğinde, güneşin sıcaklığı taşı una çeviriyordu* (Kantar, 2011, s. 455).

ÇT **kızgın** 1. ateşte kızan şey, kızmış, kızgın. 2. kızma veya gazab etme, hiddetlenme. 3. ateş olmuş kum (Ünlü, 2013, s. 630).

gicimik

[< ET kıçık] uyuz hastalığının yük hayvanlarında görülen, aşırı kaşınma hali olarak beliren, ilerlemiş şekli. **uyuz itiñ sonu gicimik** a. bazı eylem ya da durumların sonucu mevcut durumdan belli olur.

*Bizim eşşek **gicimik** oldıydı, aaşamaadar (akşama kadar) gışınırdı, aya aynan gışınır, sonra döner aazıynañ gışınır, bazan aaca sürelenir gışınan yeri gānatana gādar gışırdı, gāşıye gāşıye yara eddi her yerini, yara da iltaab yabdı öldü soñra, **uyuz itiñ sonu gicimik** işde belliydi hasdalana-caa* (Aksu, 1978)

ET **kıçık** kaşıntı (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 140).

HT **kıçig** 1. küçük, yaşça küçük, önemsiz. 2. kaşıntı, uyuz. **kıçig tut-** uyuz hastalığına yakalanmak, kaşınmak (Ünlü, 2012 b, s. 325).

Kp.T **gicik** kaşınma, gidişme (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 87).

EAT **giciyik** 1. uyuz. 2. kaşıntı, kaşınma (Kanar, 2011, s. 297) *Bir yağır eşek **gicidüğünden** gelüp ol direge sürindi. Ol ipdeki çıñragular çıñradı*²⁷⁶ (MN s. 228).

gidiş-

[< ET kıçi-] bk. devşin-.

ET **kıçi-** tahriş etmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 120).

Kh.T **kıçin-** 1. orospu olmak. 2. giçişmek, kaşınmak (Ünlü, 2012 a, s. 429). *Ura.gut **kıçindi***²⁷⁷, *et **kıçindi***²⁷⁸ (DLT s. 278).

EAT **giciş-** kaşınmak (Kanar, 2011, s. 297) *...eger himār südin gargāra itse fāyide ide dili **gicise** 'ilācı süd sirke mazmaza ide...* (KİM s. 52).

girgel

girişimci, atik, aktif, işbitiren, cana yakın kişi.

*Her yere girer çıkarıdı, bir işiñ düşsün gırar sırar hallederidi, her deliee (deliğe) girer çıkarıdı, bek **girgel** bir adamdı rahmetli* (Adır, 1981).

²⁷⁶Sırtı yaralı bir eşek kaşındığı için gelip o direğe sürününce o ses de... (MN s. 325)

²⁷⁷ Kadın fuhuş yaptı (DLT s. 278).

²⁷⁸ Vücut kaşındı (DLT s. 278).

ğob- [< ET kop-] 1. bölünmek, bir bütünden ayrılmak. 2. bulunduğu yerden hızla uzaklaşmak, ayrılmak.

*Bizim çardaañ yanında oturuyorduk, yanımızda bir iki gişi daha vardı, laflanırken birden **ğobdu**, bakdık goşarak köyüñ aşşasına öte gidiyor, ne olduunu da annamadık, niye goşa goşa giddi sormadık* (Çağal, 1975).

ET **kop-** kalkmak, kopmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 145).

Kh.T **kop-** 1. kalkmak, gelmek, başlamak, çıkmak, baş kaldırmak, ayağa kalkmak, meydana gelmek. 2. namaz kılmak (Ünlü, 2012 a, s. 445). *Ol meniñ birle **kopuşdı***²⁷⁹ (DLT s. 257). *Er yoka.rı **kopdı***²⁸⁰, *tüpi **kopdı***²⁸¹, *kuş **kopdı***²⁸² (DLT s. 233). *Neçe edgü **koptı** bu bilge bügü / Tilep bulmadılar tiriglik yégü*²⁸³ (KB 6401 s. 444).

HT **kop-** 1. kalkmak, yükselmek, dışarı çıkmak, zuhur etmek, meydana gelmek, var olmak. 2. dikilmek, dikilip kalmak (Ünlü, 2012 b, s. 335). ***Ƙopup** ƙadgu tenğizindin bulut hem / Aƙıttı seyl tağdın tağƙa ol dem* (HŞ 4567 s. 449).

EAT **kop-** 1. çıkmak, zuhur etmek. 2. meydana gelmek, ortaya çıkmak. 3. harekete geçmek, davranmak. 4. kıyamet günü dirilmek, haşrolmak. 5. dünyaya gelmek. 6. ayrılmak, terk etmek (Kanar, 2011, s. 470-471). *Resül 'aleyhi's-selām zamanına yakın Bayat boyından Ƙorƙut Ata dirler bir er **koptı*** (DK I s. 73).

ğobuş- [< Kh.T ƙopuş-] ince çam dalı kabuğunun soyulacak, silindirik şeklinde dal-dan ayrılacak duruma gelmesi.

*Çamuñ ğobuşma zamanı geldi galan, bundan soñra çam nerdiyese temmus soñuna ğadar **ğobuşur***²⁸⁴, *taze dallardan aazlık (ağızlık) yaparık,*

²⁷⁹ O, ayağa kalkmada benimle yarıştı (DLT s. 257).

²⁸⁰ Adam, yerinden ayağa kalktı (DLT s. 233).

²⁸¹ Rüzgâr esmeye başladı (DLT s. 233).

²⁸² Kuş vb. şeyler kalktı (DLT s. 233).

²⁸³ Bu dünyaya ne kadar iyi insanlar, bigin ve bilgiler geldi. Diledikleri (sonsuzluk) yiyeceğini bulamadılar (āb-ı hayatı bulamadılar) (KB 6401 s. 444).

²⁸⁴ Çam ağaçlarında bahar aylarıyla birlikte kabukla öz arası sulanır, bu sulanmanın etkisiyle kabuk özden rahatça ayrılır. İnce ve taze çam dalı kabuğu, kabuk altındaki sert tabakadan boru şeklinde sıyrılır. Sıyrılan silindirik kabuk tütün içenler için ağızlık olarak kullanılır. Silindirik kabukta bulunan kaygan sıvının tadı ağza, kokusu tütün dumanına siner. Bu şekilde tüketilen tütün, içenler için ayrı bir keyif verir. Bu işlem ancak ilkbahar ya da yaz başlangıcında gerçekleşebilir. Bu aylarda çam ağacının, dalın sert özünü kabuğu

*geçenlerde bakim dedim, bir dal kesdim, dalı sıyırmıye çalışdım, sıyıırken gabuk yarıldı, tam çıkmadı, dedim bu daha **gobuşmamış** amma bundan soñra rahat çıkar, vakdi geldi galan* (Adır, 1981).

Kh.T **kopuş-** kalkışmak, kalkmakta yardım ve yarış etmek (Ünlü, 2012 a, s. 447).

HT **kopuş-** koşuşmak, kalkışmak (Ünlü, 2012 b, s. 336). ***Kopuştı** anıñ birle, sançışda dikildi anıñ birle karışdı anıñ birle, qarım qatımluq kılıştı anıñ birle* (ME 114/5 s. 54).

goca

[< Kh.T koca] **1.** ihtiyar, yaşlı, tecrübeli kişi. **2.** iri, büyük geniş.

*Bir adam gürk yaşını geçdi miydi oña **goca** deller, biz de **gocayıq** çokdandır, her adama da **goca** demek, lafı sözü dinnenen akli başında adamlara **goca** derik. **Goca** köyde genç arasañ bulamañ hepisi ihtiyar, gençler köyde durmuyor* (Akdaş, 1952).

Kh.T **koca** ihtiyar, yaşlı, kocamış. **koca bol-** yaşlanmak, ihtiyarlamak (Ünlü, 2012 a, s. 438).

EAT **koca** tecrübeli, görmüş geçirmiş (Kanar, 2011, s. 463). *Kaçan kim ‘ âlem fahırı Muhammed Muştafâ şalla’llāhu ‘ aleyhi ve sellem bu sözi ayıttı erse bir **koca** er yirinden örü durdı, ayıttı: Yâ Resûla’llāh minüm yaşum yitdi, özüm **koca boldı** rüzigārum keçdi, küñüm keçe boldı* (BH s. 48).

goca-

[< EAT kocal-] yaşlanmak, ihtiyarlamak.

*Bizim köyden bir arkadaş varıdı köyde beraber büyüdüydük soñra oğumiye (okumaya) giddiydi, çok zaman oldu görmediydim, geçenlerde garşılaşdık **gocamış** gidmiş nerdiyese tanımiyeceedim, naadara yaşlanmış* (Akbulut, 1966).

EAT **kocal-** ihtiyarlamak, yaşlanmak (Kanar, 2011, s. 463). *Koca kişilerün mizācı şovuk ve kuru olur. Bir nice kişilere kocalıq tēz belirür ve*

arasına salgıladığı sıvı dal özüyle kabuk arasında bir tabaka oluşturur; bu nedenle kabuğun daldan ayrılacak kıvama gelmesi “gobuşmak” olarak adlandırılır (Adır, 1981).

bir niceler g c  kocalur.  ol sebebden ki miz c-ı a lisinde kuvvet vardur ve ey  tedbirlerle hem miz cın ri    yet  d p sa ınurdu (EM s. 73).

gocacık semerin arka tarafında bulunan yükü semere ba lamaya yarayan  atal demir.

Ati , e  e  semerine yükü sararken ipi  ocacua dolamak gerek, y k  ayma yapar, semeri  en saalam yeri  ocacık olur ( a al, 1975).

 ocuk [< EAT kocuk] parka, mont.

Aa am sd  eve geldim, biraz y riince sıcakliyeverdim, eve girmeden  ocuumu²⁸⁵ çıkardım evi     ndeki  ardaa  direne da dıydım, orda da unutmu uk, gece yaamuru  altında  almı , ıslanmı , iki günde zor  urudu (Yüce, 1957).

EAT **kocuk** dövme y nden yapılmış kolsuz  oban  stl    (Kantar, 2011, s. 463).

 oddik kısa boylu insan.

 u  oddii  yapdı i e bak, mahallede herkesi birbirine d   rd , bir  ari  boyuyunan her lafi , i i  içinde onu  barnaa var (Tanrıkulu, 1948).

 oftar- [< ET kot-] sıcak yemeği soğutma amacıyla taba a aktarmak, yemeği tabaklara servis etmek.

 orbiye ocakdan indir de hemen  oftar, çocuklar a  geldi çorba soosu  da aazlarını yakmadan i iversi ler (Karakılçık, 1968).

ET **kot-** bir şeyi bir yere bırakmak (Bayat & Aliyava  ınar, 2020, s. 146).

Kh.T ** otur-** boşaltmak, aktarmak (  l , 2012 a, s. 456). *K p koturdu²⁸⁶* (DLT s. 280).

Kp.T ** otar-** tencereden taba a yemek koymak, boşaltmak. *kr .  otar-,  otar-* (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 98). ** otar-** boşaltmak, kotarmak (CC s. 713). * otari[r]-m n* (CC s.318).

²⁸⁵ **gocuk** kalın ve kaba k rk. Türkçede kocuk olarak da geçer. < Bulgarca *ko ux* “kaba k rk”. Bulgarca - - sesi Türkçede -c-’ye çevrilmiştir (*substitution*) (Eren, 2020, s. 191).

²⁸⁶ *Kabın içindekini boşalttı* (DLT s. 280).

EAT **kotar**- boşaltmak, yemeği bir kaptan başka kaba boşaltmak (Kanar, 2011, s. 472). *Yûnus imdi söyle Hak'ı münkir dutar sana dakı / Bişür kotar Hak hânını 'ârifler datsun duzumu* (YED s. 491).

gogaz bk. govuz.

ğoğşak bk. gooşak.

goguk bk. govuz.

golan [< ET kolan] kıl ya da pamuktan yapılan, yük taşımada kullanılan enli kayış.

Bu **golanı**²⁸⁷ bizim köyde eşşeñ palanını ya da semerini eşşee bağlamada gullanırdık, eşşeñ garnınıñ altından **golanı** geçiriñ, iki ucunu semere baalañ, **golan** semeri dutar, **golanı** geçi gılından örellerdi, bek saalam olurdu (Sevim, 1968).

ET **kolan** eğer kuşağı, bağırdak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 144).

Kh.T **kolan** kolan, bağırdak (Ünlü, 2012 a, s. 442). **kolan** kolan, eyer kayışı. **Kolan** eti²⁸⁸(DLT s.174).

HT **kolañ** kolan (Ünlü, 2012 b, s. 333). *Yana sır içinde aydı қадағу yemenġ, Muhammed tirig turur. Sewünmişte sonġ koptılar, aqlarınıġ kolanġların berkittiler* (RKE 223v/17 s. 419).

EAT **kolang** kolan kayışı (Kanar, 2011, s. 466). *...yokarı todağı uzağrak, burnı yüksek, alnı yassı, kulağı altı düz, kulağı uzun, iki kulağı arası açuk, eñegi altı ince, kolañı yeri ve oñuru yoğun, öksüz eyegüsü yoğun...* (KM s. 135). *Bir eyer bir uyan didi, getürdiler. Kāfirüñ arhasına eyer şaldı, aǵzına uyan urdı, kolañını çekdi* (DK I s.235).

ÇT **kolan** 1. yabani at. 2. kuşak, kemer. 3. süvari, seyis (Ünlü, 2013, s. 644).

²⁸⁷ **kolan** 1. hayvanın semerini veya eyerini bağlamak için kullanılan bağ 2. enli ve kalın kuşak. Anadolu ağızlarında “yünden veya ipektan yapılmış kuşak” olarak da kullanılır. Türkmen Türkçesi *golan* “ip, urgan”. Kırgız Türkçesi *olon* “kolan”. Başındaki k- sesi düşmüştür. Orta Türkçede *kolan* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kolan* biçimi kullanılır. Moğolca *olang*, Bulgarca *kolan* ve Sırpça *kolan* biçimleri Türk lehçelerinden alınmıştır (Eren, 2020, s. 311).

²⁸⁸ *Kolanın altında kalan et kısmı* (DLT s.174).

ğonak

[< Kh.T **qalıñuq**] bebeklerin başlarındaki ölü deri tabakası, kepek.

*Baazı sabunnar bebekleriñ ğafanında **ğonak**²⁸⁹ yapar, bebeeñ ğafası beyaz beyaz olur, şimdi kepek diyollar da esğiden kepee bilen olmazdı, **ğonak** dellerdi (Yüce, 1956).*

Kh.T **qalıñuq** 1. baştaki kepekler. 2. kürk veya deriye yapışkan bir şey bulaşmasıyla olan kıvrıntı (Ünlü, 2012 a, s. 350).

Kp.T **qonak** 1. konulacak yer. 2. misafir. 3. baştaki kepek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 153). **konak** baştaki kepek (İH s. 31).

EAT **konak** saç kepeği (Kanar, 2011, s. 468). ...ve birez çörek oti tohmı ve bal birle başına tılā edeler evvel başın yülideler ve başınıñ **koñaqqların** qatı qatı qazıyalar dañı zeyt yağın dürteler andan ol dedigümüz tılāyı edeler... (MŞ s. 216).

goñşu

[< ET **qonşı**] komşu.

*Bizim bullarda başıñ sıkışsa çalacak ğapı var, sıkışsan şurdan **ğonşunun** ğapısını çalıverıñ, evde olmasa bile bişe lazım ossa alıverıñ, köylük yerde herkes herkesi bilir kimseden birbirine zarar gelmez, zarar gelecek adamı da biliñ zaten (Gürünlü, 1953).*

ET **qonşı** komşu (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 145).

Kh.T **qonşı** komşu (Ünlü, 2012 a, s. 444). *Eger yığılmasa iki yüzlügler anlar kim köñgülleri içre sökelik ol çav kemişgen[ler] kend içre, sekirtgem séni olar üze yana **qonşu** bolmağaylar sening birle aning içre meger azqına (İKT s. 82).*

HT **konşı** komşu (Ünlü, 2012 b, s. 334).

Kp.T **qonş/qonşı/koñşı/konşu** komşu (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 153). ...artuñ dağı **koñşuñnu** neçik kensiñni ol tutar teñirniñ (CC s. 265).

²⁸⁹**konak** kundak çocuklarının başlarında oluşan kepek tabakası. Ağızlarda *konak* (> *gonak*) yanında *koñak*, *koğak*, *kovak* (> *govak*) > *kovank* olarak da kullanılır. Eski kaynaklarda da daha çok *koñak* olarak geçer. Türkçede baş konağına *donra* adı da verilir (Eren, 2020, s. 313).

EAT **konşı** komşu (Kanar, 2011, s. 469). *Eger saray issinüñ iki şüf²⁹⁰ a dileyicisi olsa, birisi iki yañdın ulaşı **konşu** olsa, birisi bir yaña ulaşı **konşu** olsa, şüf²⁹⁰ a bularuñ arasında iki yaru olur ve Şāf²⁹¹ i qavlinde üç yaru olur* (KG s. 376).

ÇT **konğşı** komşu, bitişik (Ünlü, 2013, s. 646).

ğoñur

[< Kh.T koñur] kendini beğenmiş, kibirli kişi.

*Bir toplantıya geldi miydi kimsiye bënmez, kimsiyënen sohbet edmez, gendi gibi bir **ğoñur** bulur oniyen laf eder, burnu düşse èelib almaz, gonusdu miydi de her şeyiñ en iyisini gendi bilir amma* (Öz, 1964).

Kh.T **koñur** 1. boğuk ses. 2. kestane rengi (Ünlü, 2012 a, s. 445). **Koñur** *ün*²⁹⁰, **koñur** *kōy*²⁹¹ (DLT s. 494).

EAT **konur** 1. kibirli. 2. yanık al, kara ile kızıl arası (Kanar, 2011, s. 470). **Ʒoñur** *atın mahmuzladı Ʒazan Big yola gitdi. Geli geli yurdunuñ üzerine geldi* (DK I s. 100).

HT **koğur** boz, bozla sarı arası inek, öküz (Ünlü, 2012 b, s. 332). *Ol tahtning uzunlığı kırk qarı, èni on èkki qarı, kızıl altundın... teğme bir qarçıgay başı üze bir **koğur** èrti, başında bir çëçek arığ yāķūtđın, tumşuqları kızıl yāķūtđın, tumşuķı üze bir tüzüm yinçü asıǵlıķ tumurtķadın uluğraq, ol taht ortasında bir kubbe on arşun yaşıl sırçadın* (RKE 147r/2 s. 292-293).

ğoolaş-

bk. gov yap-.

ğooşak

[< ET Ʒoğşak] 1. aralıklı, tam kapanmamış kapı ya da pencere. 2. tam dolmamış, eksik.

*Şu ğapıyı tam ğapama, hava sıcak, içeriye ızucık serinlik girsin, ğapı **ğooşak** ğalsın, penceriye de tam açak, böyöle yapınca ceyran yapıyor, serin hava geliyor da rahat yatıyok* (Adır, 1981). *Avarluñ*²⁹² ğapısını

²⁹⁰ Boğuk ses (DLT s. 494).

²⁹¹ kestane rengi koyun vb. (DLT s.494).

²⁹² bk. avarlık

ğooşak bıraķdıydım, ғoyunnar avarlıaa ғirik, biberi yiyikler, badlıcanı ezikler, avarlıkda bişe bırakmiyekler (Aksu, 1977).

ET **koğşak** gevşek (Caferoğlu, 2021, s. 180).

Kh.T **koğşak** gevşek, çürük (Ünlü, 2012 a, s. 441). **koğşak** içinde gevşeklik ve çürüklük olan (DLT s. 725). **Koğşak** nēñ²⁹³ (DLT s. 207).

HT **kovşat**- gevşetmek (Ünlü, 2012 b, s. 338). **Kovşatdı** anı yā küçsüz etdi sıgındurdı anı. (ME 63/2-3 s. 42).

Kp.T **ğoğşat**- 1. gevşetmek. 2. kımıldamaya hâli kalmamak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 87).

EAT **çağşak** gevşek, oynak (Kanar, 2011, s. 165).

ğoruk

[< ET tarķa] olgunlaşmamış ekşi üzüm, koruk.

*Bizim baalarıñ üzümü daha ғorukdu*²⁹⁴, geçen sene bir tolu yaadı asma larıñ ғoruunu yere dökdü, asmalarıñ yapraanı bile deldi o ғadar çok ya- adıydı, onuñ için geçen sene hiç üzüm olmadıydı, bu sene iyi duruyor, bir afağ olmassa baadan bayaa üzüm çıkar, bekmez ғaynatırık gibi ғorünüyor (Yalnız, 1979). Biz çocukluumuzda **ğoruu** bir tabaa daanelerdik, içine de duz atardık, bu **ğoruu** tanelediimiz tabaañ aazını bezinen ғapadırdık, duz nan ғoruu salladıkca **ğoruk** iyece sulanır; sulandıkca, sulandıkca duznan ғoruuñ eşgisi birbirine ғarışır; “Terleme **ğoruk**, terleme!” derik, teker leme söylerik tabaa sallarken, soñra yüzümüzü eşgide eşgide oturur duzlu **ğoruu** yerdik, dişimiz ғamaşırdı (Hakverdi, 1971).

ET **tarķa** acı, ağır. **açığ tarķa** (birlikte) zor, ağır (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 213).

Kh.T **talka** koruk (Ünlü, 2012 a, s. 727).

Kp.T **koruk** olgunlaşmamış üzüm veya meyve (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 154).

²⁹³ İçinde gevşeklik ve çürüklük olan şey (DLT s. 207).

²⁹⁴ **koruk** henüz olgunlaşmamış ekşi üzüm. Azerbaycan Türkçesinde *gora* “koruk, olgunlaşmamış üzüm”.olarak geçer. Orta Türkçede *koruğa talka, tarka* adları verilir. Bu adlar “olmamış yemiş” olarak da kullanılır. Eski Türk- çede *tarka* “acı, ağır”, Uyğurcada ise “tuzlu, ekşi” olarak geçer (Eren, 2020, s. 316).

EAT **korug** üzüm koruğu (Kanar, 2011, s. 471). ...**koruğ** bārid ü yābisdür şafrāyı ve şusuzluğı keser ıssı mizāca ma‘ deye ve ıssı ciger müfiddür kuşmağı giderür tabi‘ atı kabz eyler kanı sākin eder... (MŞ s. 57).

ÇT **koruğ** 1. yasak olan yer, halvet. 2. kuru, bağ (Ünlü, 2013, s. 469).

gov [< EAT goğ] bir olay ya da kişi hakkında yapılan konuşma, dedikodu, gıybet. **gov yap-** [< ET kovla-] d. dedikodu etmek.

“Benim **govumu** yapmañ galan yeter, benden başka lafını edeceñiz, dedigodusunu yapacañız kimdeñiz yok mu, herkes işine baksın!” diye söylenince lafı sözü edilmez oldu, milled biraz çekinirdi ondan, ters adam, bişe dediimizi duysa gelir döşür (Çam, 1959). Hep bir ariye geldik miydi köyün **govunu yapıyok** bu günnerde, köyde gızı göcaya kaçan da var, kimsiye de duyurmadılar amma bilmiyen yok, bek günah **gov yapmak**, **gov yabdiñ** mı günahını alıñ adamıñ, iye bişe deel de yapıyok işde (Karakuzu, 1945).

ET **kovla-** dedikodu yapmak, iftira etmek (Özbay B. , 2019, s. 373). ...yazoksuz kişig nāçā **kovlad(i)m(i)z** ärsär, ymā sav elitip kälürüp kişig nāçā kikşürü sözläd(i)m(i)z²⁹⁵... (HU s. 84).

Kp.T **kovla-** iftira etmek, arkasından söz söylemek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 155).

EAT **goğ** dedikodu (Kanar, 2011, s. 302). Böyle digeç hanum ol nāmerdlerün yigirmisi dañı çıka geldi ve bir **kov** anlar dañı getürdiler (DK I s. 84).**kavla-** dedikodu etmek, çekiştirmek, gıybet etmek (Kanar, 2011, s. 431). Depidinçe yirinden örü tırdı, elin yüzün yumadın obanuñ ol uçından bu uçına bu uçından ol uçuna çarpışdurdı, kov **kovladı** diñ diñledi, öyledençe gezdi; öyleden soñra ivine geldi. (DK I s. 76). Mısr içinde ne ki ‘avrat var kamu / **Kovlaşurdu** Zeliḥā ‘yı ey ‘amū²⁹⁶ (YZ s. 190).

govtar- bk. goftar-.

govuz [< ET kovuğ] ceviz, badem gibi kabuklu yemişlerin içi boş olanı.

²⁹⁵ ...günahsız birine ne ö kadar iftira attıysak; yine ne kadar laf taşıyarak insanlar arasına nıfak soktuysak... (HU s. 93).

²⁹⁶ Mısır’daki kadınların hepsi, Zeliha’nın dedikodusunu yaptılar ey kardeş (YZ s. 191)!

*Aacıñ başına galle²⁹⁷ çıkar, cevizleri yere düşürür, soñra yere düşürdüü cevizleri ön iki ayaaynan oğğalar (tartar), aar olmiyen ceviz **ğovuz**²⁹⁸ olur galle onu aarlundan bilir, içi boş olduundan, çürük olduundan alıb götürmez (Yüksek, 1944).*

ET **kovuk** kavuk, içi boş (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 146).

Kh.T **kovuk** içi boş olan her şey; *krş.* kovaq, kowuk, kovı, kowı (Ünlü, 2012 a, s. 456). **kovuk** içi boş olan her şey, **kowuk** şekli de vardır (DLT s. 415).

HT **koğuz** boş, boşluk eksiklik (Ünlü, 2012 b, s. 332).

Kp.T **kuğuz** oyuk, çukur (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 162). *Kuğuzunu doldurdu*²⁹⁹ (İH s. 32).

EAT **kovuz** bomboş (Kanar, 2011, s. 473). **kavuz** çörçöp, döküntü, ufanı (Canpolat, 2018, s. 487). *Ne yirde kim dāne almaduk, yitilmedük **kavuzlu** baş barisa bir desde biçdi, anı ketürdi. Ādem ikevlesin kurbānları bile aldı* (BH s. 139).

ÇT **kovuş** oyuk, boş. “Kadim Türk tilinde içi **kovuş** ağaçnı Kıpçak dërler *ërgendürler*.³⁰⁰” (ŞT s.125).

goyak [**< ET koyag**] küçük vadi, iki kaya veya dağ arasındaki düz alan.

*Bizim inee şu ġarşı **goyakda**³⁰¹ görmüşler, **goyak** biraz odlu olunca orda yayılmış, ġarnını doyurmuş hayvan, gendiliinden gelirdi, geç ġalınca maraklandıydık* (Çam, 1959).

ET **koyag** üç yanı kaya ile çevrilmiş yer (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 146).

²⁹⁷ bk. galle.

²⁹⁸ **kavuz** buğday, arpa, yulaf, çavdar, pirinç gibi ekinlerin başağında, başakçıkları veya çiçeği saran kabuk. Ağızlarda *gavuz* olarak da geçer. Azerbaycan Türkçesi *gavız*. Azeri alanında *gavuz* olarak kullanıldığı gibi ağızlarda *ovuz* olarak da geçer. Nogayca *kavız* “darı kabuğu”. Kazak Türkçesi *kauz* “tahıl kabuğu”. Karakalpak Türkçesi *kauz*. **< kap** “kabuk” + **-(u)z eki** (Eren, 2020, s. 272).

²⁹⁹ *Karnını doyurdu* (İH s. 32).

³⁰⁰ “Eski Türk dilinde içi boş ağaca ‘kıpçak’ derlermiş.” (ŞT s. 222)

³⁰¹ **koyak** 1. vadi. 2. karalarda akarsu aşındırmasıyla oluşmuş, bir yöne doğru eğimli, uzunluğuna çukurluk. 3. dağlar ve kayalıklarda oluşmuş doğal çukur. Türkçe *koy* + **(a)k** küçültme eki (Eren, 2020, s. 317).

EAT **koyag** ağaçlıklı yol (Kanar, 2011, s. 473).

goytak iki kaya arasındaki dar boşluk.

*Kestirme ossun diye deriye yakın şu gayalıktan geçim dedim, bir **goytaa** (goytağa) sıkışıp galdım, ordan geçemiyence de geri döndüm* (Çam, 1959).

goyuncuk çürümüş ağaç kütüğünde yaşayan, boz renkli kurtçuk.

*Çürük aaç kütüünüñ, aaç göödesiniñ içinde **goyuncuk** iyasik (eksik) olmaz, yerde çürük bir kütük varısa, bir aaç göödesi varısa göödiye bir palta vursañ içinden büssürü goyuncuk çıkar; kütüün topraa bağan yüzünde topraañ içine dooru da olur, çürük aacıñ altından topraa dooru da gedermiş* (Tavşan, 1945).

goyur- [< ET kod-] bırakmak, salıvermek, serbest bırakmak.

*İnekleri **goyurmuşlar**, inaañ önünü çeviren yok, inaa bakan yok, ekini mafetmiş inekler, tarlada basmadık yer gomamışlar vardım ki ekinner dümdüz olmuş* (Arat, 1978).

ET **kod-** 1. koymak, bırakmak, terk etmek, yerleştirmek, ayırmak, çıkarmak, kenara atmak. 2. yakmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 144).

Kh.T **koçun-** bırakmak (Ünlü, 2012 a, s. 440). *Munu men barur-men meni kör odun / katıgılan özüñke at edgü **koçun***³⁰² (KB 1446 s. 179).

HT **koç-** 1. koymak, bırakmak, takmak, sürmek, vazgeçmek, terk etmek. 2. vazetmek. 3. doğurmak. 4. aldırış etmemek (Ünlü, 2012 b, s. 332).

EAT **koyur-** etkilemek (Kanar, 2011, s. 474).

ÇT **koyı-** vermek, terk etmek (Ünlü, Çağatay Türkçesi Sözlüğü, 2013).

goz [< ET koz] ceviz.

*Köyde dereniñ yanında göca bir ceviz aacı var, yazın **gozunu***³⁰³ *çırbdık, bir çuval çıkdı, daha da galmış başında, tek tük düşenleri de gedib*

³⁰² *İşte ben gidiyorum, bana bak ve ibret al. Burada kendin için iyi bir ad bırakmaya gayret et* (KB 1446 s. 179).

³⁰³ **koz** ceviz. Azerbaycan Türkçesi goz. Türkmen Türkçesi xöz. Kazan Tatarcası koz. Nogayca koz. Karakalpak Türkçesi goz. Eski Kıpçakçada koz olarak kullanılır. Farsçadan alındığı anlaşıyor (Far. gawz “ceviz”). Farsça gawz Arapça yoluyla Türkçeye ceviz olarak geçmiştir (Eren, 2020, s. 318).

geldikce dibinden topluyok, aaç bayaa büyük, gozuñ hebsini topliyemiyok zaten (Uzun, 1978).

ET **koz** 1. ceviz. 2. alev, kor, köz, ateş, kızgın (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 147).

HT **goz** ceviz (Ünlü, 2012 b, s. 201). **koz** ceviz. **koz yağı** ceviz yağı (Ünlü, 2012 b, s. 339). *İki süçüglük ol birge tapulmaz / Süngüsüz hurma kapsız goz bolmas* (HŞ 3615 s. 392).

Kp.T **koz** ceviz. **koz halvası** ceviz helvası. **koz işi** ceviz içi (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 156).

EAT **koz** Far. ceviz (Kanar, 2011, s. 474). *Mutlanur nesneden buğday ve arpa gibi ve dahı ne kim buña beñzer nesneler var-ısa, terāzulanur nesnelerden panbuğ gibi ve za^c afrān gibi ve dahı ne kim buña beñzer nesneler var-ısa ve şağışlanur nesnelerden koz gibi ve yumurda gibi* (KG s. 368).

gozzak

[< EAT kozak] olgunlaşmamış, ham ceviz.

Bu sene ceviz gozzaanı dökdü, iyi dudduydu soñradan hasdalık mı yabdı, hava mı sıcak giddi bilmiyom amma daha gozzaaken yarısı döküldü, cevizleriñ hebsi yetişmedi, belki de hasdalık yabdı, tam bilemedim (Bozdağ, 1976).

EAT **kozak** kozalak (Kanar, 2011, s. 474).

ÇT **kozalak** sayıca ufak olan şey, zayıf şey, olgunlaşmamış (Ünlü, 2013, s. 653).

göbed

bk. büğet.

göcek

[< EAT köcek] tohum olarak ekilen, tek buğday tanesinden çıkan birden fazla filizin her biri.

Ekini ekdim miydi bakarım bir tohumluk daaneden kaç göcek çıkmış diye yohlarım, ne kadar göcek³⁰⁴ çıkarsa o gadar iyi olur, ekini ot basmassa ekin canını olur (Aksu, 1978).

EAT **köcek** deve yavrusu (Kanar, 2011, s. 474).

göceklen- [**< EAT göceklen-**] tohum olarak ekilen tek buğday tanesinin birden fazla filizlenmesi.

Ekini ekdim, bakdım daaneler göceklenmiş her bir daneden dört beş göcek olmuş, ekine hemen güpre addım, göcekler guvvedlensiñ dedim (Aksu, 1978).

EAT **göceklen-** 1. güzelliği ile ortaya çıkmak. 2. övünmek. 3. süslenmek. 4. böbürlenmek (Kanar, 2011, s. 303). ...*Ebū Hüreyreden tañrı resûlından ‘as kim eyitdi bir gün bir er börk giyüp göceklenüridi ve gendüzün görüp tekebbür kııurıdı pes yir anı yutdı tā kıyamete degin dahı aşığa gider...* (KE s. 288).

göğlemez bk. göölemez.

gölük [**< ET kölük**] dişi katır ya da at, binek hayvanı.

Bizim gölüüñ³⁰⁵ sırtına biraz odun sardım, eve getirdiydim, hava sıcak olunca hayvanıñ dili dışına çıkdı, yükü sırtından indirdim hemen suladım, bir helke su içdi nerdiyese, önüne birez de yem goyduydum, suyu nağadar içdiyse yemi yiyemedi bir zaman, hayvan nerde ki susuzluğdan çatliyeceemiş (Gürünlü, 1953).

ET **kölük** 1. yana. 2. nakil vasıtası, yük hayvanı (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 123). *Kök Öngüg yoguru Ötüken yıışgaru uduztum. İngek kölükün Toğlada Oğuz kelti³⁰⁶* (OA s. 68).

³⁰⁴ **göcek** 1. yeşil ekin. 2. ağaçların dibinden çıkan sürgün. 3. yeni dikilmiş bağ. Yerel ağızlarda *göğcek* *gövcek* “yeşil ekin” olarak da geçer. Ağızlarda *göğcek* yanında *göğ ekin* adı da kullanılır. Türkçe *gök* “yeşil” kökünden -cek ekiyle kurulduğu açıktır (Eren, 2020, s. 193).

³⁰⁵ **gölük** beygir, katır, eşek vb. yük hayvanı. Yerel ağızlarda *dölük* olarak da geçer. Kırgız Türkçesi *kölük* “iş hayvanı, yük hayvanı, beygir”. Kazak Türkçesi *kölük* “iş hayvanı, yük hayvanı”. Orta Türkçede *kölük* “gölük, yük hayvanı” olarak geçer. Diyalекtlerde kullanılan *köl-* “atı arabaya koşmak” kökünden geldiği açıktır: *köl-* + *-(ü)k* eki (Eren, 2020, s. 196).

³⁰⁶ *Kök Öngü çigneyerek Ötüken ormanına doğru sevk ettim. İnek, yük hayvanı ile Toğlada Oğuz geldi* (OA s.69).

Kh.T **kölük** yük yüklenen herhangi bir hayvan (Üşenmez, 2010, s. 175). *Yégü kedgü miñi at adğır sülük / Bulardın çıkar hem yödürgü kölük*³⁰⁷ (KB 4441 s. 337). **kölük** yük hayvanı. Bu üzerine yük yüklenebilecek herhangi bir hayvandır (DLT s. 169).

Kp.T **kölük** yük ve binek hayvanı (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 157).

HT **kölük** binek hayvanı, yük hayvanı. *krş. kölik, külük* (Ünlü, 2012 b, s. 341). *Yavçalatdı tevëni, yavça kıldı tevëni yavça barmış kölük yakın keldi anlarga ay kölge kıldı bizge kök, üzümüzde boldı bulut* (ME 39/2-3 s. 38).

EAT **gölük** 1. binek hayvanı. 2. eşek (Kanar, 2011, s. 306). *Āāyet şefkatinden gendü tırdı, tam kenārına geldi. Ol hālde şördı kim bu gölük kimiñdür*³⁰⁸ (MN s. 228)?

ÇT **kölük** binek hayvanı (Ünlü, 2013, s. 655). *Oğuz Hānnıñ leşkerinin kolına ol çaklı ölük māl tüşdi kim, yüklemekke kölük azlık kıldı.*³⁰⁹ (ŞT s.123.)

gön

[< ET kön] işlenmiş hayvan derisi.

*Benim çoccuken çarım vardı göndendi*³¹⁰, *çarık gönden yapılırdı, gışın ayaamız üşümesiñ diye yün çorabınan geyerdik, gön çarıñ edrafi açık olur, ayaa tam gorumaz* (Çetiner, 1952).

ET **kön** gön, deri, ham deri, tabakalanmış deri (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 123).

Kh.T **kön** at derisi (Ünlü, 2012 a, s. 465). *Könke yāg türtti*³¹¹ (DLT s. 524).

HT **kön** 1. deri, gön. 2. baht, talih (Ünlü, 2012 b, s. 342). *İstediler, bitig bulmadılar. Köndin suw idişi bar erdi kuruğ anı alıp teprediler erse*

³⁰⁷ *Yiyeceği, giyeceği ve ordunun binek atı, aygırı ile yük hayvanlarını bunlar yetiştirirler* (KB 4441 s. 337).

³⁰⁸ *Padişah çok şefkatli oluğu için kendisi kalktı ve dam kenarına geldi. O anda bu eşeğin kimin olduğunu sordu:* (MN s. 325).

³⁰⁹ *Oğuz Han'ın askerlerinin eline o kadar çok ölü mal düştü ki, yüklemeye binek hayvanları az geldi* (ŞT s. 221).

³¹⁰ **gön** 1. tabaklanmış deri. 2. kösele. Eski sözlüklerde “ham kösele, deri” olarak geçer. Türkmen Türkçesi gön “deri, kösele”. Karakalpak Türkçesi kön “deri, gön”. Kırgız Türkçesi kön “gön, kösele”. Orta Tüekçe kön “at derisi veya gönü; ham deri, gön”. Eski Kıpçakçada da “deri” olarak kullanılır (Eren, 2020, s. 198).

³¹¹ *Göne yağ sürdü* (DLT s. 524).

barınça silktiiler, çıkmadı, bıçak birle yardılar, bitig çıktı (RKE 240r/10 s. 447).

EAT **gön** tabakalanmış deri, ham deri, kösele (Kanar, 2011, s. 306). *Kārūn her kıncaru gitse hazineler dilin bile getürdürdi ve diller demürdendi pes ağır geldi böyle olsa ağaçdan eyledi ol dağı pes sığır göninden eyledi her bir dil barmak kadardı kaçan bile getürse kırk katır dartaardı* (KE s. 284).

ÇT **kön** deri, gön (Ünlü, 2013, s. 656).

göölemez kırılıp kabuğuyla kurutulmuş fasulye.

Bu gâbıklı fasilliye de göölemez deller, yazın fasilliye guruduñ, gış geldi miydi göölemeziñ yemee de yapılır, çeermenin³¹² içine de sararık güzel olur, gızgın gızgın yeñ (Kunt, 1968).

görpe [$<$ Kh.T körpe] keçinin yeni doğmuş yavrusu.

Guzlaçı bir geçimiz varıdı dün doom (doğum) yabdı, iki görpesi oldu, geçiniñ görpesi olur, göyunuñ guzusu olur, görpeniñ biri bembeyaz öteki alalı doodu (Tavşan, 1956).

Kh.T **körpe** körpe, mevsimi geçtikten sonra çıkan şey; zamanından sonra doğan yeni hayvan (Ünlü, 2012 a, s. 483). **Körpe** o.t³¹³, **körpe** yimiş³¹⁴, **körpe** ogul³¹⁵ (DLT s. 180).

Kp.T **körpe** 1. pek taze, her şeyin tazesı. 2. süt emen kuzu 3. kuzu pöstekisi (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 159).

göv geçi krem renkli kıllara sahip keçiye verilen ad.

İnsannarıñ nasıl ırğı varısa bu malıñ (keçi) da ırğı var, gılı gırçıl olana gırdoğu³¹⁶ derik, garnınıñ oralarından bacaana dooru gayfirengi olursa gerdoğu³¹⁷ derik, gılı biyaza yakın olursa oña da göv geçi derik, kiminiñ de baazınıñ (boğazının) altında iki goza sarkar geçiniñ memesi gibi, oña

³¹² bk. çevirme.

³¹³ Sonradan filizlenen bitki (DLT s.180).

³¹⁴ sonradan çıkan meyve. Yani birinci fasıl bittikten sonra çıkan meyve (DLT s. 180).

³¹⁵ yaz çocuğu (DLT s. 180).

³¹⁶ bk. gırdoğu.

³¹⁷ bk. gerdoğu.

da küpeli derik, sürünüñ içinden malı büyüle büyüle ayırrık (Yılmaz, 1960).

göynü-

[< ET köy-] yanmaya yakın derecede ısınmak, ısıdan kaynaklı renk değişimi.

*Zobiye (sobaya) ızıcık yakın oturunca zobaniñ sıcaklığı bacamı yakıverdi, yekiniverdim³¹⁸ ki sıcakdan şalvarım **göynümüş**, önce fark edmediydim, soñra dışarı çıkınca, güneşiñ altına oturunca gördüm; yan taraf bacaamıñ geldii yeriñ rengi deesiivermiş* (Yılmaz, 1951).

ET **köy-** yanmak, kavrulmak. **köy- örten-** (birlikte) yanmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 126).

Kh.T **köyür-** yakmak (Ünlü, 2012 a, s. 487). *Er otuñ **küyürdi**³¹⁹* (DLT s. 428). *Seniñ Tañgrıñğa ol kim ulanmış erdiñ anıñ üze turmuş, her-äyine **köyreling** anı yana sawuralıñ anı teñgiz içinde sawurmak* (İKT s. 70).

HT **köy-** yanmak. **köygen** yanan. **köygen ot** yanan ateş. **köymek** yanma (Ünlü, 2012 b, s. 348). *Avladı keyikini ekisti anı kændü eksildi **köydi** kädğudın.* (ME 134/5-6 s. 58).

Kp.T **köyin-/köyün-** yanmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 160). **Köynüdü** yemiş³²⁰ (İH s. 32).

EAT **göynü-** 1. ateş karşısında durmaktan kızarmak 2. için için yanmak (Kanar, 2011, s. 315). *Çocanıñ ölümünden artuñ nesne umusı olmaz. Nete ki dañl ağarıcañ bıçmasalar kændü dökülür; yemiş dañl **göyünse** dèrmeseler kændü dökülür* (KM s. 109-110). *Mere kız ne ağlarsın ne buzlarsın ağa diyü, Yandı bağrum **göyindi** içüm, Meğer seniñ ağañ yok olupdur* (DK I s. 138).

ÇT **köy-** yanmak, tutuşmak, eziyet görmek. *krş. göy-* (Ünlü, 2013, s. 661). *Her kim bu at-l(a)rnu okup özi-ge dam kılsa eger ot-ka kirşe **köymegey** eger su-ğa kirşe batmağay halāk bolmağay tip*³²¹ (RRH 130a/730-731-732

³¹⁸ bk. yekin-.

³¹⁹ *Adam odun vb. şeyleri yakırdı* (DLT s. 428).

³²⁰ *Yemiş göynüdü; pişti, oldu, kemale erdi* (İH s. 32).

³²¹ *Her kim bu adları okuyup kendisine üflese, ateşe girse yanmaz, suya girse batmaz, ölmez* (RRH s. 129).

s. 129).

gözer [< ET közer] geniş gözlü, tahıl elegi.

*Buudayı elerken kullanırım **gözeri**³²², barmak gibi gapcık³²³ olur elerken buuday alta düşer, gapcık gözerin üstünde galır, fasille de elerdim **gözerinen** (Yüsek,1954).*

ET **közer** iri gözlü kalbur (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 126).

Kp.T **gözer** geniş delikli büyük kalbur (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 87).

EAT **gözer** iri delikli kalbur (Kantar, 2011, s. 318). *Āsiyādur*³²⁴ çarḥ ‘ömrümüz **gözer** / Bu maḳāma her ki geldiyse gider (İN s. 324).

gubar- [< ET kabbar-] 1. tavuk veya hindi, tüylerini kaldırarak karşısındaki hayvanı korkutmaya çalışmak. 2. gururlanmak, kibirlenmek; diklenmek.

*Yeni bir motur (traktör) almış gurk tavuk gibi **gubarıyor**, aldı moturuñ aynısını biz beş sene önce aldık amma bunuñ gibi yapmadık, adam kırğ köyüñ aası (ağası) gibi geziyor (Çam, 1959).*

ET **kabar-** kabarmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 133).

EAT **kabar-** 1. şişmek, büyümek. 2. şiddetlenmek (Kantar, 2011, s. 403).

ÇT **kabar-** öfkelenmek. “Bozarıp tevege minip këyinindin bara érdim. **Kabarıp** it Beçene izimdin yétđi tevemniñ başın tutdı.³²⁵” (ŞT s. 202.)

gubur [< Kh.T kaburçaq] içerisine barut konan ahşap kap, barut kabı.

*Dedemiñ varıdı **guburu**³²⁶, aazı ince dışı işlemeliydi, tüfee doldururken barudu guburunañ ağıdırdı tüfee, barud guburuñ içinde durur*

³²² **gözer** buğday, toprak gibi şeylerin elendiği iri gözlü kalbur. < göze- “buğday, toprak gibi şeyleri iri gözlü kalburdan geçirmek” + -r eki. Yerel ağızlarda tahılın taşını ayıklamaya yarayan iri gözlü kalbura taş **gözeri** adı verilir. Farsça *kūzar* Türkçeden alınmıştır (Eren, 2020, s. 200).

³²³ bk. gapcık.

³²⁴ değirmen, su değirmeni.

³²⁵ “...(korkudan) sararmış olarak deveye binip arkandan geliyordum. İt Beçene öfkelenip arkamdan yetiştı. Devemin başını tuttu.” ŞT s. 249.

³²⁶ **kubur** 1. ayakyolu deliğinden lağıma inen boru. 2. boru biçiminde kap. Özbek Türkçesi *kuvur* “boru”. Doerfer’e göre Moğolcadan alınmıştır (*Moğ. qobūr* “tüp”). Moğolcadan Farsçaya da geçmiştir (Eren, 2020, s. 327).

nemlenmezdi dedem “**Ğuburu** getiriñ!” dedi miydi goşardık, getirirdik; rahmetli av hayvanı görse, doñuz görse, zararlı bir bişe görse arkasına takıladırđı tūfee (Yılmaz, 1951).

Kh.T **ķaburķaķ** sandık, tabut (Ünlü, 2012 a, s. 340).

HT **ķubur** kubur (Ünlü, 2012 b, s. 350).

Kp.T **ķaburķuķ** ağaçtan içi oyularak yapılan sandık, kutu. *krş.* ķabarķaķ, ķabarķaķ, ķabırķaķ, ķuburķuķ (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 122). **kuburķuk** (Moğ. kubur+T) küçük kutu, hokka (CC s. 516).

EAT **kubur** Moğ. 1. ok kuburu, okluk. 2. kılıf, mahfaza. 3. tüfek mahfazası. 4. üstünde kalem koyma yeri, altında hokka bulunduran silindirik kalem kutusu (Kanar, 2011, s. 477).

ğullama kurutulmuş üzüm.

Yemeeñ ardına biraz ğullama getirdiler yediydik, bizim üzümlerin ciñsinden daha başğaymış bunnarıñ üzümü, dadı deeşik geldi baña, üzümü guruturken mi bişe yapıyollar bilmiyom (Arat, 1978).

ğulun [< ET ķulun] at yavrusu, tay.

İki at şoo depeniñ ardını aşdı geliyordu, arkalarında iki tane de ğulun var, bizim ekine gireller diye çardaķdan aşşa indim, ekine dooru goşdurdum, beni görünce ürkdüler heralda, kaçıb giddiler (Çam,1959).

ET **ķulun** 1. tay. 2. bir çiçek türü. 3. ķulun ķara şhs. (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 148).

Kh.T **ķulan** yaban eşeğı (Ünlü, 2012 a, s. 494). **Kula.n** kuğugka tüşse ku.r baka aygır bolu.³²⁷ (DLT s. 397). *Miñ erdem kerek bu cihān tutğuķa / Kür arslan kerek bu ķulan başğuķa*³²⁸ (KB 0284 s. 116).

HT **ķulan** 1. kulan, yaban eşeğı, vahş at, yabani at. *krş.* ķulañ. 2. hayvanın eğer ve semerini üstüne bağlamak üzere belinin altından geçirilen bağ, kayış (Ünlü, 2012 b, s. 352). **kulun** tay (Ünlü, 2012 b, s. 353). *Aydı: mañga*

³²⁷ a. Yaban eşeğı kuyuya düşse kara kurbağası ona karşı aygır kesilir (DLT s. 397).

³²⁸ Bu dünyayı elde tutmak için binlerce erdem gerek. Yaban eşeğini alt etmek için cesur aslan olmak gerek (KB 0284 s.116).

minmekge merkeb berg[il]. İdi ‘ azze ve celle **kulanını** ıddı. İlyas anğa mindi, melik sarāyığa keldi, kapuğçı İlyāsı körd[i], tilençi sandı, sārāyğa kirip bir etmek, bir yarmağ çıkardı İlyāsğa bérđi (RKE 158v/20 s. 312). Ni yanğlığ kim **kulun** toğsa uş andın / Yilip yılını üzer ol ıdsız tizgin (HŞ 530 s. 211).

Kp.T **kolun** at tayı (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 152). **kolun** kolon - at tayı (İH s. 31).

EAT **kulun** 1. sıpa. 2. tay (Kanar, 2011, s. 480). *Ƙanlu ırmaqları Ƙarıyupdur şuyı gelmez, Şahbaz şahbaz atlar Ƙarıyupdur Ƙulun virmez, Ƙızıl kızıl develer Ƙarıyupdur köşek virmez* (DK I s. 111).

ÇT **kulan** yaban eşeği. *krş. kolan* (Ünlü, 2013, s. 666). *Ƙulandın özge iş ü hem-demim yoğ / Kiyikin özge yār u mahremim yoğ* (DN s. 45).

ğunguluk kabuğı kırıldıktan sonra tüm olarak çıkan ceviz içi, kabuğı soyulup dilim ler arasındaki zarı alındıktan sonra her bir dilimde tanelerin tümü ortaya çıkan nar.

Ğış günü sobanın başında ceviz ğırardık, ğırdumuz ceviziñ içi daalmadan tüm çıktığında “Aha şansıma ğınguluk çıktı!” derdik, sevinirdik, bissürü ceviz ğırañ, hebsi ğınguluk çıkmaz, yemesi güzel olur ğınguluğñ, tüm yeyince daha datlı olur ceviz. (Yüksek, 1988).

ğunna- [< Kh.T **kulna-**] eti yenmeyen hayvanlar, doğum yapmak.

Bizim it ğınnamış, altı tene enii oldu, naal (nasıl) bakacak bilmem, bizim uyuz itiñ gendine bakacak halı yok, yavrularına nasıl bakacak bilmiyom, enik ufağ olunca biz de bişe veremek hayvannara, analarından ne emellerse onnan yaşıyecekler (Yüksek, 1987).

Kh.T **kulna-** kulunlamak, kısarak yavrusu doğurmak (Ünlü, 2012 a, s. 494). *Kısra.k kulna.di*³²⁹ (DLT s. 474).

Kp.T **kulna-** at, doğurmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 162).

EAT **kunla-** kısarak, yavrulamak (Kanar, 2011, s. 480).

³²⁹ *Kısarak bir bir kulun doğurdu* (DLT s. 474).

ğunnaçı [**< Kh.T kılnaçı**] hamile hayvan.

Bizim kedi gene ğunnaçı, yakında gunnar, eviñ her yeri kedi enii (eniği) olur yaarin birgün, ğış günü dışarda da bırakamak, ahıra bir yer ayarlasak samannarıñ içi sıcak olur, sooqdan ölmezler bari (Yüksek, 1987).

Kh.T **kılnaçı** doğuracak olan (kısarak) (Ünlü, 2012 a, s. 494).

Kılnaçı kısra.k³³⁰ (DLT s.215).

EAT **kunnacı** yavruleyen (Kanar, 2011, s. 480).

ğurk kuluçkaya yatmaya hazır tavuk, tavuğun kuluçka dönemi.

Üç dört tane tavuumuz vardı, günnük bir iki yumurtamız oluyordu, tavuk lariñ hepisi ğurk³³¹ oluverdi, yumurtasız ğaldık, yumurta buldum ğomşu lardan hebsini basdırdım, zaten azaldıydı tavıq, bari ğışa ğadar biraz tavıq çovalsıñ, ğışın yumurta daha çok yeniyor (Yılmaz, 1978).

ğusgun [**< ET kudursuğ**] **1.** palanın eşeğin sırtından kaymasını önleyen ve kuyruk altından semerin iki yönüne bağlanan kemer. **2.** mcz. pantolon, şalvar veya pijamanın bel kısmı.

Semerde ğusgun³³² olmadı mıydı eşşeeñ palanı boynuna ğayar, yüküñ dengesi bozulur, eşşee yere yuvarlar; şalvar beliñ altına doğru kayd mıydı ğusgunu düşük, deller adama; cebini doldurduñ mıydı ğusgun aşşasına düşer ya uçguru sıkılañ ya da eliñinen dutañ yoosa şalvar sıyrılır gider aşşasına. (Alkış, 1966).

ET **kudursuğ** **1.** kel. **2.** kuyruğun gövdesi (Ünlü, 2012 a, s. 147).

³³⁰ Doğurmak üzere olan kısarak (DLT s. 215).

³³¹ **ğurk** **1.** kuluçka. **2.** erkek hindi. Yerel ağızlarda *ğurk* yanında *kurk* “kuluçka” biçimi de geçer. Bundan başka *gulk*, *guluk*, *kuluk*, *kulluk* gibi birtakım biçimler de kullanılır. Kuluçka tavuğun veya erkek hindinin çıkardığı sestene geldiği açıktır (Eren, 2020, s. 201).

³³² **kuskun** hayvanın kuyruğu altından geçirilerek eyere bağlanan kayış. Azerbaycan Türkçesi *ğuşgun*. Türkmen Türkçesi *ğuşgun* “paldım”. Kırgız Türkçesi *kuyuşkan*. Kazak Türkçesi *kuyıskan* “kuskun”. Özbek Türkçesi *kuyişkon*. Yeni Uygur Türkçesi *kuşkan*. Şorlar *koşkan* biçimini de kullanırlar. Kâşgarlı Mahmud’a göre Orta Türkçede *kudurgun* adı geçer. Orta Türkçe *kudurgun* ile Moğolca *gudurğa* arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Türkçe *kuskun* biçimine karşılık diyalektlerde *ğuşgun*, *kuyuşkan* gibi -ş-’li biçimlerin de geçtiği göze çarpıyor. Türkçe *kuskun* ile *kuşkun* (< *kuyuşkun* ~ *kuyuşkan*) biçimleri arasındaki bağ ses bakımından açıklanmaya muhtaçtır. Türkçede *kuskun* yanında *paldım* adı da kullanılır (Eren, 2020, s. 337).

Kh.T **kuğurgun** kuskun, eğerin kuskunu (Ünlü, 2012 a, s. 492).

Kp.T **kusğun/kusğun** atın kuyruğu altından geçirilen kayış (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 165). **kuyışkan** atın kuyruğu altından geçirilen kayış, kuskun (CC s. 519).

EAT **kusgun** kuskun, kuyruk altı kayışı (Kanar, 2011, s. 483). *Begil aydur: Alplar içinde bizi kusğunumuzdan balçığa baturduñ didi. Bayındır Hanuñ bahşışin öñine dökdi, hana küsdi, divandan çıkdı* (DK I s. 217).

ÇT **kusğun** atın kuyruğuna takılan ip (Ünlü, 2013, s. 673).

ğutur [$\leq$ ÇT çotur] ağacın çapı, kalınlığı.

Bizim buralarda kalın göödeli aaç esgiden çokdu, 70-80 santim ğuturu olurdu ağaçlarıñ, bu aaçlardan keresde çıkarıllardı, aaç (ağaç) yaşlandıkca göödesi ğalınnaşır, geçenlerde yokarıda bir yerde gördüm aacıñ göödesi bayaa ğalındı, köye uzak diye kesen olmamış heralda (Çam, 1959).

ÇT **çotur 1.** yassı, çalık, bir parça. **2.** çap, uzunluk birimi (Ünlü, 2013, s. 256). **kuıtr** Ar. daire gibi yuvarlak yüzeylerde yuvarlağın çapı (Ünlü, 2013, s. 675).

ğuturlu 1. kalın gövdeli ağaç. 2. mcz. kısa boylu tınaz insan.

Aacıñ ğuturlusu, az budaklısı maķbul olur, ğuturlu aacıñ kerestesi iyi çıkar, kısa boylu kilolu adamlara da ğuturlu derik, onnarıñ göödesi de aacıñ göödesi gibi ğalın olur ya ondan öyle derik, adamıñ ğuturlusu ekme çok yer, az çalışır eridemez yedii ekme (Çam, 1959).

ğuylaş- toplanmak, bir araya gelmek.

Bizim ğomşularıñ hepsi bizde ğuylaşmış, köyün dediğodusunu yapıyorlardı, ben de aralarına girdim, ne ğadar gizli ğapaklı iş var hebsini öğrendim, böyle ara ara toplanıllarmış da benim haberim olmazmış meerse, toblanınca baña da haber ediñ dedim (Yüksek, 1987).

ğuz [$\leq$ ET kuz] kuzey yönlü, poyraz alan, soğuga karşı korunaksız yer.

Tarlanıñ ğuz³³³ tarafında biraz işim varıdı, işi bitirene ğadar sooğ bir taraftan rüzġar bir taraftan her yanıñ buz duddu, bek üşüdüñ (Yiġen, 1981).

ET **ķuz** güneş görmeyen yer, gölgeli yer, daġın güneş görmeyen yamacı, kuzey yamacı (Bayat & Aliyava Ćınar, 2020, s. 150). *Ćogay ķuzın Ķara Ķumuġ olurur ertimiz³³⁴* (OA s. 66).

Kh.T **ķuz** güneş görmeyen yer, gölgeli yer (Ünlü, 2012 a, s. 506). *a. Kuzda kār eksü.me.z kōyda yāġ eksü.me.z³³⁵* (DLT s. 142).

Kp.T **ķuz** güneş dokunmayan yer (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 166).

EAT **kuz** 1. kuzey. 2. daġın kuzey yamacı (Kanar, 2011, s. 485).

ġuzla- [**<** EAT kuzla-] koyun, keçi yavrulamak.

Geçileriñ ikisi geçen hafda ġuzladı, galannarıñ da bu aralar ġuzlaması gerek, vaġdi geldi ġalan, üç geçi daha var onnar da ġuzlaġı³³⁶ amma daha onnarıñ zamanı var bir aya ġadar hepsi ġuzlar (Tavşan, 1968).

EAT **kuzla-** kuzulamak (Kanar, 2011, s. 485).

ġuzlaġı gebe koyun ya da keçi.

Davarlarıñ arasında ġuzlaġı geçiler varıdı, onnarı ayırdıġ, yayıma göndermiyek dedik, ġuzlaġı hayvanı daa daşa vurmak iyi olmaz, sürünüñ içinde ġuzlaġı malı süsen davar olur zarar görür (Tavşan, 1968).

ġüdük yakasız gömlek.

³³³ **kuz** gölgede kalan (yan). Ağızlarda *guz* “güneş almayan yer” olarak kullanılır. Eski Türkçede *kuz* olarak geçer. Orta Türkçede *kuz* “güneş görmeyen yer, gölgede kalan yer” olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *kuz* biçimi geçer. Deny, *kuytu* “gün ışığı almayan yer” ve *kuytak* “çukur, kuytu yer” biçimleriyle birleştirmiştir. Onun Türkçe *kuz*’daki -z’nin -y’ye çevrilmesini eski Türkçe -δ’den yola çıkarak açıklaması düşündürücüdür. Kırgız Türkçesi *kuz* “derin yar, daġ eteklerinde kenarları dik yarık, deprem sonunda oluşmuş yarık” yanında kullanılan *kuy* (veya *kurguy* veya *cerguy*) biçimi de çarpıcı bir örnektir. Türkçede buna benzer birçok örnek vardır. Kazak Türkçesinde *kuz* “sarp kaya; kaya” olarak kullanılır (Eren, 2020, s. 340).

³³⁴ *Ćogay*’ın kuzey yamaçları ile *Kara Kum*’da oturuyorduk (OA s. 67).

³³⁵ *a. Daġın gölgeli tarafından kar eksilmez, koyundan da yağ eksilmez* (DLT s. 142).

³³⁶ bk. *ġuzlaġı*

Benim **güdük** takda³³⁷ gapınıñ arkasında dakılıydı, üsdüme geydim, baqđım hava sooq, gazzaa da üsdüine geydim, yakası olmiyence üsdüine gazza daha rahat geyiyom, onu geydim miydi işlik geymiye gerek galmıyor, naadara olsa sıcak dutuyor (Gürünlü, 1953).

gülek bk. güülek.

güngürde- [< Kh.T küldre-] hoplamak, zıplamak, gürültü çıkarmak.

Çocuklar çok **güngürdedi**; gafamı, beynimi şişirdiler akşam, sesleri hiç kesilmedi (Adır, 1981).

Kh.T **küldre-** güldür güldür etmek (Ünlü, 2012 a, s. 515). *Taş kuğu.g içre küldre.di*³³⁸ (DLT s. 532).

HT **küldüre-** gürlmek (Ünlü, 2012 b, s. 362).

EAT **küldürdü** gürültü (Kanar, 2011, s. 485).

güülek [< EAT külek] yaklaşık 32 kilogramlık tahıl ölçüsü.

Geçen sene aynı talladan yirmi **güülek** buuday biçdiydik bu sene yaamır da bek yaamadı, onuñ için bek buuday alamadık, talladan çıka çıka on üç **güülek** buuday çıkdı (Alkış, 1966).

EAT **külek** tahta kova, tahta bakraç (Kanar, 2011, s. 486).

ÇT **külek 1.** deniz dalgası. **2.** derin ve kulplu kova (Ünlü, 2013, s. 681).

güveldek [< EAT gögelek] *Viscum album*. ağaçların yüksek dallarında yetişen asalak bir bitki türü.

Aaçlarıñ başında olur bu **güveldek**, üsd dallarına guş sıçar, guşuñ tohumlu boğundan dallarda yetişir, meşede de olur, cevizde de olur yüksek aaçlarıñ hepisinde olur, **güveldee** topliip mala da yetiriller, cücee³³⁹ ganser hasdalarına iyi gelir deller gaynatıp suyunu içiriller (Gürünlü, 1953).

EAT **gögelek** bot. ökse otu (Kanar, 2011, s. 304).

³³⁷ bk. taka.

³³⁸ *Taş kuyuda ses çıkarıp kuyunun derinliğini haber verdi* (DLT s. 532).

³³⁹ bk. cücek.

güvelek bk. buvalek

-H-

hacana arabulucu, çöpçatan.

***Hacanañ** iyi oldumuydu herifiñ iyisini bulur, ğızı everir; erkeeñ de **hacanası** yetenekli olacak, ğıznan arasını dudduruverir, bir bakmışiñ düün ğurulmuş, bayrak dikilivermiş (Arat, 1978).*

hacıufaa yufka ekmek kırılıp içerisine peynir, soğan, domates, maydanoz ve yağ eklenip uygun kıvama gelince elde sıkılarak servise hazır hale getirilen atıştırmalık yemek.

*Günner ğısaldı mıydı ğış günü aaşam yemee yedikden soñra gece cıkıyok, acıkınca bir çay demliyok, **hacıufaani**³⁴⁰ yapıb yiyok, çayıñ yanında dadlı oluyor, yuğa ekmek herkesiñ evinde var peynirinen yeşillik de eesik olmaz evlerde, hemen yapıveririk ekme ğırıverib ğarışdırır yerik (Tavşan, 1968).*

hacıufak bk. hacıufaa.

hakına hiç doğum yapmamış dişi keçi.

*Bizim davarlarıñ içinde iki taane **hakına** varıdı, yüürüldü³⁴¹ sanıyorduk amma heç gebe gibi durmuyollar, gebe ğalmazlarsa satak diyok, yem ba-halı, ğış günü boşuna baazına da (boğazına) bakmamış oluruk (Kızıldağ, 1979).*

halaka [< Kp.T halaka] boş vakitte gezilen yer, sokak, meydan.

*İşi gücü olmiyen adam **halakada** seyib³⁴² gezer, boş olduumda ben de **halakada** gezerim elime tesbaa (tespihi) alırım, boş boş gezer dolaşırum, işim olmassa niidim dolaşıyom (Alkış, 1966).*

Kp.T **halaka** Ar. 1. halka, çember, yüzük. 2. etrafı insanlarla çevrilmiş meydan, meydanda atın dolaştığı halka şeklinde sınır (Toparlı, Vural, &

³⁴⁰ Uzun Hac yolculuğuna çıkarken yolcular yanlarına ufalanmış yufka ekmek alırlar ve yolculuk sırasında bu yemeği yapar yerler. Yemeğin *hacıufağı* adını almasının nedeni ise ufalanmış yufka ekmekle hacı adaylarınca yapılıp yolculuk boyunca tüketilmesidir (Tavşan, 1968).

³⁴¹ bk. yüür-.

³⁴² bk. seyib.

Karaatlı, 2019, s. 90).

halbur tahıl ya da başka iri taneli maddeleri elemek için kullanılan seyrek gözlü elek, buğday eleği.

*Buudayı **halburunan** elerik; buudayun gırı, güccüü, daşı, paklası **halburunan** elenir, buudayıñ daşı **halburuñ** gözlerinden aşşa düşer; gabcu, sapı yüzünde galır, elinen buudayıñ üsdünde biriken sapı gabcu topliyep atallar, böyleliinen buuday temizleller, zor iş (Yiğen, 1984).*

halık bk. çultar (1).

hambalis *Myrtus cummunis*. ehlileştirilmiş mersin ağacının yenilebilen meyvesi.

*Murduñ aşılısınıñ meyvesi iri olur, **hambalis**³⁴³ derik, bizim gomşu ekdiydi, **hambalisiñ** yetii (yetiği) dadlı olur, amma bek yiyemiyom ben, birez yedim miydi kesiyor beni, zaten en fazla bir avuç yeñ, fazlasını yiyemiyon, baazıñdan geçmez, adamıñ baazını gurudub geçiyor, aazıma aldım miydi yudamam diye gorkuyom (Gürünlü, 1953).*

hamla- [< EAT hamla-] uzun süre hareket etmemekten veya güç gerektiren bir işi yapmamaktan gücünü veya çevikliğini yitirmek, kas ağrısı çekmek.

*Bayaadır odun kesmiyordum, eviñ arkasında geçen seneden galma on gadar kütük vardı, onnarı yarım dediydim, bayaa uuraşdım, yardım amma **hamlamışım** şimdi gollarım aarıyor, belim de aarıyor, bir iki gün daha aarır (Yılmaz, 1964).*

EAT **hamla-** hayvan, çabuk yorulmak (Kanar, 2011, s. 339). *Çayır otlaya tokıyasız kazuñ / Turu turu **hāmlamış** ola yazuñ* (SN s. 465).

hampa 1. omuz. 2. mec. maddi veya manevi yük.

*Benim oolan bu sene ünüverste üçüncü sınıfta, seneye okul bitince **ham-pamdan** iner, okul masrafından gurtulurum, bu sene okulu çok masraflı oldu. **Hampamda** odunu da çok daşdım, şimdi de oolan **hampamda** (De-*

³⁴³ **mersin** *Myrtus cummunis*. 5 m kadar yükselebilen kışın yapraklarını dökmeyen, beyaz çiçekli bir ağaççık. Meyveleri *murt* adını alır ve yenir, yaprağı baharat olarak kullanılır. Bu türe aşı yapılarak elde edilen kültür formunun meyveleri Adana bölgesinde *hambalis* olarak adlandırılır. Ar. hambalās. İshal kesici özelliği vardır (Baytop, 2007, s. 206).

mirbağ, 1971).

hangır [< ET kanğı+yir] nere.

*Dün Veysel Hoca'yı aradım, **hangırda** olduunu sordum, kimse bilmiyor, bugün de sordum, ortalıkda yok, köyde deel heralda yoksa görürdüm* (Çağal, 1975).

ET **kanğı** 1. hangisi. 2. prens. 3. su birikintisi (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 136). **yir** 1. yer. 2. memleket (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 260).

Kh.T **kanu** hangi, hangi şey (Ünlü, 2012 a, s. 355). **Kanu** kişi³⁴⁴ (DLT s. 449).

EAT **kande** nerede. **kanğı** hangi (Kanar, 2011, s. 415).

ÇT **kanğı** hangi (Ünlü, 2013, s. 575).

hangırdaş- ses, gürültü çıkarmak, tartışmak.

*Şu sedire uzanıverdiydim, çocuklar **hangırdaşmiye** başladı, gürültü ediyollardı, uyuyamadım, gızdım biraz ses edmesiñler diye uykumu da geçirdilar* (Çağal, 1975).

hantış- çocuklar; itişip kakışmak, birbirine sataşmak, kavga etmek.

*Benim torunnar bir ariye geldiller aaşama gadar **hantışb** durullar, geçen gene toplandılar, biri ötekiniñ saçını çekmiş, o da dudmuş elindeki oyuncaaynan onuñ gâfasına vurmuş, biri aalıyor, öteki sinirlenmiş baarıyor, kavğa edib duruyollar, ortalık yatışınca birez beraber oynuyollar, soñra bi daha gavga başlıyor* (Kılınçer, 1969).

hapahap karşılaşma için; aniden, ansızın, birdenbire, beklenmedik anda.

*Gençliimde bir gıza aaşık olduydum, gündüz gıza işmar eddim³⁴⁵ aaşam buluşak diye, buluşacaamız yere vardı mıdı aaçlarıñ arasında gızıñ anasıyan **hapahap** galdık, gene ki beni tanımadı garannık olunca, aramızda bir aaç varıdı, gâçdım giddim hemen* (Alkış, 1966).

³⁴⁴ Hangi insanlar (DLT s. 449)?

³⁴⁵ bk. işmar.

hapan [< EAT hapaz] büyük dokuma çuval.

*Bu **hapanı** yünden, ğıldan dokurduk, **hapana** buuday ğoruk, nirdeki bir adam boyu olur, harmandan buudayı getiririk hapannarık, yüklee³⁴⁶ dize-rik, buuday laazım oldu muydu **hapanıñ** üsdünden alırık* (Değirmenci, 1945).

EAT **hapaz** Erm. 1. tokat. 2. avuç dolusu (Kanar, 2011, s. 340).

Kp.T **hapazla-** avcunu doldurarak almak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 91).

har [< EAT ğār] defne ağacının yaprağı.

*Bir adam öldü müydü adamı yıkadıkları suya biraz **har** atallar, ufak çocu çimdirirken de çocuñ çimdii suyuñ içine de atallar, niye atallardı bilmiyom amma heralda suyu temizliyor, bir de biz buudayı biçdik miydi bu **harı** buudayıñ içine ğorduk, heralda buuday bitmenmesiñ diye yapardık, bundan sabun yapallarmış Hatay tarafında demek ki diyom temizlik veriyor* (Ünlü, 1955).

EAT **ġār** Ar. defne ağacı ve yemişi (Önler, 2019, s. 361). ...*ħabbü 'l-ġār* ki aña def^ç ni yemişi dërler çinñiyâne ve zirāvend-i şavil ki aña şarga düglegi dibi dërler ve mürr-i řāfi bunları berāber cem^ç edeler... (MŞ s. 219).

haranı [< EAT hereni] büyük kazan, bağ kazanı.

*Esgiden anam rahmetlik **haranıynan** süd bişirirdi, taze yaa yapardı, bulğur ğaynadırdı, bakmez ğaynadırdı, **haranı** büyök olduundan ğışlık yenecek olannar için ğullanırdık, altına ateşi yakardık, aaşamaa ğadar ne bişiriyorsak **haranıda** ğaynadırdık* (Çetiner 1952).

EAT **hereni** Far. küçük kazan (Kanar, 2011, s. 348).

harıç türünde meyve vermeyen, aşısız, yabani ağaç.

*Bizim çardaañ önünde bir **harıç** kiraz varıdı, ğendiliinden bitmiş, bayaa da büyüdüydü, bağdım başında kiraz heç olmuyor aşıladım amma aşı*

³⁴⁶ bk. yüklük.

duddu mu dudmadı mı bilmiyom, yaza ışğınlarsa bişiye beñzer ilerde (Yiğen 1981).

harın bk. hayın.

harnıb *Ceretonia siliqua*. keçiboynuzu meyvesi ve ağacı.

*İki aaç **harnıb** vardı, topladım satım de bir haçlık edim dedim, bu sene para edmedi, geçen sene iyi para eddiydi, esgiden kimse **harnıbn** yüzüne bakmazdı, toplar, gırdırır, mala yedirirdik, üç döt senedir iyi para ediyor, millet heb **harnıb** ekmiye başladı* (Kızıldağ, 1978).

hartlap *Arbutus unedo*. sandal ağacı da denen, dalı ve gövdesi kızıl renkli ağaç türü.

*Bosdana ekdiim fasilleniñ dibine dikmiye **hartlap** dalı kesdim, dalıñ ucunu şimşelddim, fasilleleriñ dibine sokdum, fasille dalıñ üsdüne sarar uzar geder, **hartlap** dalı saalam olur, fasilleniñ zamanı geçer, topraa sokduum dalları keser odun ederim, hartlabıñ odunu sobada yakmiye de iyi olur* (Tavşan, 1945).

hasanbalık bk. elöpen.

havak- [$\leq$ EAT havak-] yara; azmak, iltihaplamak, yayılmak.

*Ğolumuñ üsdünde bir yara çıkdıydı, yariye biraz gurcaladıydım, yaranıñ üsdü de bayaa ğabuklandıydı, ğabuunu ğaldırdım, soñra biraz ğaşıdım, soñra yara **havağdı**, azdı, iyice büyüdü, ğolumuñ üsdüne iyece yayıldı* (Doğanay, 1968).

EAT **havak-** yara azmak, yara iltihaplamak (Kanar, 2011, s. 343).

hayın işten kaytaran, tembel, üşengeç kişi.

*Bir iş yapacak oluruk bizim adam işden ğaytarmiye çalışır, bir mahana bulur sıvışır geder, onuñ için bek **hayın**, işi seemiyor, tembeliñ teki, geçen gene baa (bağ) götürim, gedek, asmalarıñ dibini ğazağ dedim, tamam dediyydi, sabah vardım, Ğozan'a ğaçmış, **hayınnıkdan** vazgeçmiyor* (Kördöl, 1954).

hayıt [$\leq$ EAT ayıt] *Vitex agnus-castus*. sulak yerlerde yetişen, yaklaşık iki metre

uzayabilen, kırmızı çiçekli, yaprağı zeytin yaprağına benzeyen ve dallarından sepet yapılan bir çeşit çalı.

***Haydınan** sepet örellerdi, biz bek bilmek, bizden büyükler yapallardı, dalı yumşak olduundan seped örellerdi, **hayıt**³⁴⁷ dere kenallarında, su başlarında olur, sulak yelleri bek sever, esgiden ossa gözümüze çarpardı amma şimdi işimize yaramadıundan daalarda var mı yok mu bilmiyom, ara da bir gözüme çarpıyor bek diggad edmiyom* (Kurtaran, 1955).

EAT **ayıt** küçük ve ince yapraklı, mor veya mavi çiçekli, hoş kokulu bir ağaç, ayıt ağacı, beşparmak ağacı, yemen safranı (Kanar, 2011, s. 76). ***Ayıt**; ki pārsice pencengüşt dērler, issidūr, kurudur, istiskā rencine yarar. Ve eger andan iki direm yılan soḳana yēdürseler ziyānın giderūr* (EM s. 22).

hayla

nasıl, ne türlü, ne şekil.

*Dünkü olay **hayla** oldu, anlativer hele? Biz evcek marak eddik amma kimseden dinniyemedik ğavganıñ nasıl olduunu, bir ses duyduyduḳ siziñ tarafdān bek ğulaḳ asmadıydık* (Yiğen, 1981).

hayla-

[< EAT hayla-] yüksek sesle çağırmak, bağırarak haber vermek, haykırmak.

*Köy yerinde evler birbirine uzak, **haylamassañ** da birbiriñe sesiñi duyuramañ, geçenlerde baḳdım inek ekine girmiş, ekine yakın yerde biziiler (bi zimkiler) vardı, onnara bir **hayladım**, inee ekinden çıkariñ diye baardım, goşdular hemen inee çıkardılar* (Alkış, 1966).

EAT **hayla**- önem vermek (Kanar, 2011, s. 343).

ÇT **hayda**- hay huy etmek, sürüp akın etmek (Ünlü, 2013, s. 451).

haylolsa

nasıl olsa, büyük ihtimal.

***Haylolsa** büyon Ğozan'a iner, harnıb³⁴⁸ ekdiydi tarlasınıñ başına onnara bakacaadı, başğa da köyde işi yoodu, beklıyek bahim biraz, giderken de*

³⁴⁷ **hayıt** Akdeniz çevresinde yetişen, yaprağı zeytin yaprağına benzeyen, dallarından sepet yapılan bir ağaç. Anadolu ağzlarında *ayıt* olarak da kullanılır. Türkçe *hayıt* biçiminin başındaki *h-* ikincil bir sestir (Eren, 2020, s. 215).

³⁴⁸ bk. harnıb.

erken gelirim dediydi, erken gelirim dediyse gelir zaten, bek geç galacaanı sanmıyom (İmir, 1965).

hayma [$< HT \text{ hayme}$] üstü ağaç dallarıyla veya kamışla örtülmüş, dört direkli, basit gölgelik; çardak.

*Yazın kölgelik gerek oldu, aaçdan **hayma** dutuverdik, döt ayaa çatıverdim, üsdüne de meşe dalı kesdim, addım kölgelik oldu, haymiye eviñ önnerine de yaparık kölgelik ossuñ diye yazın gullanıyok üsdünden gış geçdi miydi üsdünüñ dalı uçar geder, yazın yeñiden dallarık* (Değirmenci, 1940).

HT **hayme** Ar. çadır (Ünlü, 2012 b, s. 223).

EAT **hayme kur-** çadır kurmak (Kanar, 2011, s. 343). *Melik-zāde eyitdi: İştüdüm ki bir kurd bir mişede vañan dutmuş idi. Bir gün gendi şikārı yirlerin gezdi; [hiç] yiyecek nesne bulmadı. Bir çöpān **haymesine** geldi*³⁴⁹ (MN s. 176).

ÇT **hayme** Ar. çadır (Ünlü, 2013, s. 452).

hazlan- [$< ÇT \text{ haz}$] beğenmek, hoşla gitmek, sevmek.

*Ondan heç **hazlanmıyom**, gıcık bir gadın, dussuz dussuz gonusuyor, heç düzgün lafı yok* (Yüksek, 1987).

ÇT **haz** Ar. hoşlanma, sevinç, haz (Ünlü, 2013, s. 454).

hekir tereyağı veya zaytinyağı tortusu.

*Zeytinyağınuñ **hekir** dibine çökmedi miydi yaa (yağa) birez duz atañ, **hekir** yaañ dibine çöker, bu **hekir** hamura gatañ, hekirin bazlaması bek güzel olur* (Kunt, 1968).

helik [$< EAT \text{ helic}$] küçük dolgu taşı.

*Köy yerinde duvar örmiye herkes bilir, ben de duvar örerdim, duvarı örerken daşıñ arasındaki boşluu **heliknen** alırık, aralara **helik** goymadım miydi daşı düzliyemem, ben ilk ördüüm duvara daşı düz goymamışım, daşlarıñ arasını **heliinen** dengelememişim, onuñ için duvar bek saalam*

³⁴⁹ Melik-zade anlatmaya başladı: Bir kurt meşelikte kendisine yurt edinmişti. Bir gün kalktı, kendi avladığı yerleri dolaştı ancak yiyecek hiçbir nesne bulamadı. Bir çoban çadırının bulunduğı yere geldi (MN s. 283).

olmadı, duvarıñ daşı dökülüb gediyo (Kurtaran, 1953).

EAT **helik** küçük yassı dolgu taşı (Kanar, 2011, s. 345).

helke [$\leq$ Kp.T helke] metal ya da plastik kova.

*Bizim pakır **helkemiz** de var, tenike **helkemiz** de var, **helkesiz** ev olmaz, inee de **helkiyenen** sularık, yeri gelir eve suyu da **helkiyenen** getirrik, südü **helkiye** saarık, **helke** her işe yarar* (Değirmenci, 1940).

Kp.T **helke** Yun. üstü halkalı, saplı tencere gibi bakır kap (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 95)

EAT **helke** 1. bakraç. 2. bakır tencere (Kanar, 2011, s. 345).

hepi [$\leq$ ET kıpım] hepsi, tümü, tamamı.

*Bosdan ettik geçen yaz, iki ğarık da domatis ekdiydik bir tolu yaadı, domatisiñ işğınlarını yere indirdi, toludan soñra domatisleriñ **hepi** ariye giddi, domatissiz ğaldık o yaz* (Adır, 1964).

ET **kıpım** hepsi, bütün (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 145).

EAT **hepi** hepsi, tümü (Kanar, 2011, s. 345).

ÇT **hep** Far. bütün, hepsi (Ünlü, 2013, s. 463).

hezen [$\leq$ EAT hizen] çatı veya dam yapımında kullanılan uzun ahşap kiriş.

*Bizim esgi eviñ damında bir **hezen**³⁵⁰ vardı ğatıran aacından, esgi evi sök-dük, **hezenini** aldım, daş gibi saalam duruyor, yayliye çardak yaparken de esgi **hezeni** çatınıñ taa orta yerine addım, ğullanıyok, iki ev daha esgidir bu **hezen**, heç çürüme niye yok* (Kurtaran, 1952).

EAT **hizen** kirişlik ağaç, kalın ağaç, sopa, değnek (Tatçı, 2021, s. 817).
*Dağdan kesdiler **hizenüm** / Düzdüler dürlü düzenüm / Eylenen aylak ozanum / Derdüm vardur inilerem* (YED s. 671).

hıdık- bk. hırd-.

³⁵⁰ **hezan** damların üzerine döşenen kalın ağaç, kiriş. Ağızlarda *hezen* olarak da geçer. $\leq$ *Erm. hecan* (Eren, 2020, s. 217).

- hılık** 1. kullanılmayacak kadar eski kilim ya da halı. 2. mcz. yaşlı, ihtiyar.
- Yerde serili ne ğadar **hılık** varısa hepsini dışarı addım, bek de ğullanılaca ğalmadiydi zaten, bir iki yeni halı vardı onnarı serdik, açıkda ğalan yerlere de ğış gelene bir iki halı daha alır sererik. Bizim köyün **hılıkları** caminiñ öñünde aaşamlar, hava iyi ossun yeter ki camiye bekliyollar* (Kurtaran, 1952).
- hımsın-** [< ET umun-] bir şeyi arzulamak, bir işe niyetlenmek.
- Geçen sene bir arsa varıdı bizim eviñ orda satlık eddilerdi, satın almak isdedim bir **hımsındım** amma alamadım, oriye alsam iyiydi, almiye de çok isdedim, gücüm yedmedi bahalı geldi* (Kurtaran, 1979).
- ET **umun-** ummak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 235).
- Kh.T **umun-** umutlanmak (Ünlü, 2012 a, s. 878). *Men Teñridin **umundum***³⁵¹ (DLT s. 100).
- HT **umsun-** ümitlenmek, umut etmek (Ünlü, 2012 b, s. 625). *Aymışlar: Resül ‘ aleyhi’s-selām yarlıkadı: atam ‘ Abbdu’llāh, anam Eymene bizge şefā ‘ at kılğay tēp **umsunur** ērdiler. Kaçan yüz ēvürüp yandım ērse ün kopardılar* (RKE 215v/14 s. 406).
- EAT **umsun-** beklemek, ummak, canı çekmek (Kanar, 2011, s. 694).
- ÇT **umsun-** ummak, istemek, beklemek (Ünlü, 2013, s. 1185).
- hırd-** kol, ayak vb. uzuvlar; eklemiden çıkması, burkulması.
- Maya zamanı biraz maya topliim diye maya aacına çıkdım, mayanıñ dalı esnek olur biliyom amma gene de ğalınca bir dala aarlumı verdiydim, dal esniyence dengemi ğaybeddim, mayadan aşşa düşdüm, ğolumuñ üsdüne düşünce ğolum **hırdı**, bir iki ğün aaradı, soñra geçdi, ğırılssa kötüydü, şükür **hırdı** çabık geçdi* (Uzun, 1978).
- hırpıt** kullanılamayacak kadar eski kıyafet.
- Ayaandaki şalvar **hırpıt** olmuş, ğeyilecee ğalmamış gene de ğeyiyor, bir*

³⁵¹ Ben Allah’tan diledim (DLT s. 100).

yıkamiye çıkarıyor ayaandan, yaz gış aynı şalvarı geyerseñ noolacaq şalvar dayanır mı (Kurtaran, 1952)?

hısd [$<$ HT hisse] hisse, pay, üleş.

*Sofriye galabalık oturduk, hepimiz yemee çal gâşık ediyorduk, baqđım bizim ufağ bilader sofrada yok, o gelene ğadar yemek biter diye hemen onuñ **hısdasını** bir tabaa goydum, oña biraz yemek ayırım dedim, ayırmamam yemek biter, aç ğalır (Cingöz, 1965).*

HT **hisse** Ar. hisse, pay (Ünlü, 2012 b, s. 233).

ÇT **hişşe** Ar. pay, hisse, nasip (Ünlü, 2013, s. 476).

hızman yağ, pekmez vs. konan sıvı kabı.

*Bizim evde **hızman** varıdı, anam içine yaa goyardı bekmez goyardı, bunu çirişiñ kökünden yapallardı, aaçdan (ağaçtan) da ğab yapallardı ona da **hızman** dellerdi amma asıl **hızman** çirişiñ kökünden olurdu, “Bir **hızman** emanet yaa (yağ) aldım.” dellerdi ölçü olurdu, yaa geri verirken de **hızmana** ğollar verillerdi (Yılmaz, 1947).*

hidileş- bk. idileş-.

hillo bk. hoddi.

him ev, taş duvar temeli; bu temel için açılan çukur.

*Eviñ **himini**³⁵² eşdik, duvar öreceemiz daşı da getirib yudıydık o zaman, köyde bir evimiz olsuñ dedik de evi yabmak ğışmed olmadı, **him** de ğapandı giddi getirdiimiz daşlar da daaldı giddi (Tanrıkulu, 1948).*

himdi [$<$ ET amtı] 1. bundan sonra, artık, 2. şimdi, şu anda.

*Biz gendine o inee alma dediydik, südü az dedik, bi de hasdalanıb duruyordu inek, zaten gendi aldıkdan soñra da südü kesildi, **himdi** gendi düşünsüñ, ğasaba mı satar, inek ölene ğadar bakar mı niiderse edsiñ (Adır, 1981)!*

ET **amtı** şimdi, şimdiki, bu saat, hazırda (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s.

³⁵² **him** temel. $<$ Ermenice *himn*, yerelde *him* “temel” anlamıyla kullanılırken Türkçede *him* yerine daha çok *temel* kullanılır (Eren, 2020, s. 218).

26). ...ärsär t(ä)ñrim **amtı** m(ä)n raym(a)st...(HU s. 92).

Kh.T **emdi** şimdi, ama, takdir edilir ki (Üşenmez, 2010, s. 91). *Negü té reşit emdi köñli oduğ / Sözi kör çéçek teg tümen tü boğuğ*³⁵³ (KB 0452 s. 125). **emdi** şimdi anlamında bir edat, **emdi** keldim³⁵⁴. *Öpkem kelip ugradım / Arslanlayu kökredim / Alpla.r başın togradım / Emdi meni ki.m tutar*³⁵⁵ (DLT s. 62).

HT **emdi** şimdi. *krş. emdi, emti, imdi* (Ünlü, 2012 b, s. 170). *Aydi 'Azizning tişisi: Emdi tölendi haq. Men aldadım anı özdin taqı haqîkat üze ol rāst ayğanlardın* (HKT 232a/7 s. 172). *Êmdigeçe kayd[a] êrding?* *Aytur: devlet bile cāhing- -dın qorqup intikamka kuvvetim yêtnes êrdi, emdi miñnet birle çāhda kördüm êrse küçüm yêter üçün öçümni aldım*³⁵⁶ (GT s. 291).

Kp.T **emdi** şimdi, derhal, hemen. *krş. im-di, indi* (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 72). **emdi** şimdi, hemen; **emdiden arı** şimdiden sonra; **emdiden kerı** eskiden, eski zamanda (CC s. 466).

EAT **imdi 1.** şimdi. **2.** o halde, artık, öyle ise, bu durumda, hal böyle iken (Kanar, 2011, s. 382). *Big yigit bize sen erlik işledüñ, gel imdi begendüğüñ maldan al didiler* (DK I s. 119).

ÇT **imdi** şimdi, halen (Ünlü, 2013, s. 525). *İmdi eger m(e)niñ sözüm-ni işiştir irseñiz siz qopup şahar-ğa barıñız*³⁵⁷ (RRH 50b/57-58-59 s. 39).

himdik şu anda, şimdi.

Himdik burdiyedi, neriye geddi görmedim, biraz işim var halledib köye gedecem dedi, çay söyledik içsiñ diye onu da içmeden gaybolmuş, acil işi çıkdı heralda (Adır, 1981).

³⁵³ Şimdi dinle, gönlü uyanık ne der: Bak, onun sözü çiçek gibi binlerce renge bürünmüştür (KB 0452 s. 125).

³⁵⁴ Şimdi geldim. Oğuzlar elif'i esreli yapıp imdi derler (DLT s.62).

³⁵⁵ Düşman üzerine içim sıkıntılı ve kinli olarak gittim. Aslan gibi kükredim. Alpların başlarını kopardım. Kalabalığın ortasında "beni kim tutar" diye bağırdım (DLT s.63).

³⁵⁶ "Şimdiye kadar neredeydin?" diye sordu. Derviş "mevkin ile itibarından korkup intikama kuvvetim yetmiyordu. Şimdi seni gam ile çukurda görünce gücüm yettiği için öcümü aldım." cevabını verdi (GT s. 415).

³⁵⁷ Şimdi eğer benim sözüme uyarsanız, siz kalkıp şehre gidiniz (RRH s. 39).

hindi bk. himdi.

hobbak [< HT habbe] incir ya da portakalın olgunlaşmamış, ortalama misket büyüklüğünde, ham meyvesi.

*Mayanın **hobbaanı** goparıb goparıb dibine admışlar, çocuklarıñ işi heralda, **hobbak** ufak olunca hoşlarına gidmiş goparmışlar, oynamışlar biraz, gopardıklarınıñ hepsini bir ariye getirib mayanın dibine yumışlar, gene oynarık demişler heralda, çocuklara gızdım, goparmañ bi daha dedim, onnar böyüyecek mayasını yiyeceñiz, dedim (Tavşan, 1956).*

HT **habbe** Ar. buğday, arpa gibi iri taneli şeyler, tane , tohum tanesi (Ünlü, 2012 b, s. 204).

hobuç insan; yük taşınan bel, sırt bölgesi.

*Köydeki evde bir çuval buunday vardı, çuvala bakdım, tek başıma galdırıp götürmiye gözüm kesdi, iki eliminen çuvalıñ aazından duddum, çuvalı galdırıp **hobucuma** aldım, göründüü gibi deelmış çuval aar (ağır) geldi, çuvalı galdırdım da arabiye atana gadar belimi aarıddım, bir hafda bel aarısı çekdim (Demirbağ, 1971).*

hobuçla- insan; bel ya da sırt bölgesine yük almak, yüklenmek.

*Gençliimizde bir çuvalı **hobuçladık** mıydi isdeddimiz yere yorulmadan götürürdük, yük yakın bir yere gideceese de yükü eşşee sarmazdık, sırtımızda götürürdük, şimdi elimize beş kiloluk bidon alsak belimiz aarıyor (Demirbağ, 1971).*

hoddi mallik oyununda kullanılan, yuvarlak, yumurta büyüklüğünde taş. bk. mallik.

*Mallik oynarken **hoddiyi** dayire çizerdik, içine goyardık, mallik³⁵⁸ daşıyan vurub ne gadar uzaa gönderirsek o gadar iyi olur, ebiye öyle oylarık (Yüksek, 1987).*

hodul bk. goñur.

³⁵⁸ bk. mallik.

homaca bk. çomaç.

homaç tamamen, bütün olarak, hepsi.

*Altı ay gadar dışarıda çalışıyordım, pariye **homacıynan** aldım, şimdi harcıyom harcıyom bitmiyor, köyde dursam altı ayda bu gadar pariye bir arada göremezdim (Çağal, 1975).*

homça ağaçların bedeninde genellikle budama ya da zedelenme nedeniyle oluşan yumru, çıkıntı.

*Cınarıñ **homçasına** basıp göödesine çıkınca yanındaki ceviz aacınıñ uç dallarındaki cevizleri deynanen vura vura yere dökdüm (Yiğen, 1981).*

homçala- ağaçların gövdesinde, budama ya da zedelenme sonrası yumru oluşmak.

*Derede bir iki meşe varıdı, göödesi **homçalamış**, yaşlandıkça böyle olur bu aaçlar, ben de kesdim odun edim diye içi de oyuk çıkdı, bek de işe yaramadı amma dalını budaanı davara yedirdim (Yiğen, 1981).*

homçur bk. homça.

homçurla- bk. homçala-.

hompur patates.

*Eveli patetis demezleridi, çarşıye gidddik miydi “Gelirken **hompur**³⁵⁹ al!” dellerdi, **hompuru** pazardan alırdık, bullarda eken olmazıdı, ekmiye de bilmezidik (Saygılı 1944).*

homud- 1. yorgunluktan veya olumsuz koşullardan ötürü beklemek, hareketsiz kalmak. 2. somurtmak, sinirlenip hareketsiz durmak.

*Eşşeñ sırtına biraz odun sardım eve öte sürdüydüm eşşek **homuddu**, hiç yürümüyor, yaamurda da biraz ıslanıydı, gulaa yere düşdü yürümüyor, biraz dinnendirdim olduu yerde durdu, dinnenince yürümiye başladı, sabah da sırtına biraz yük sardıydık yorduk heralda. Eşşee*

³⁵⁹ **kumpir** 1. patates. 2. özel fırında pişirilen iri patatesin içine peynir, mısır, bezelye vb. malzeme konularak yapılan yiyecek. Yerel ağızlarda *kompir* olarak da kullanılır. Kelime, dilimize Bulgarcadan geçmiştir. Bulgarca *krumpir* “patates”. Bulgar ağızlarında *kòmpir* biçimi de kullanılır. Sırpçada *krùmpir* olarak yer alır. Balkan dillerine Macarca *krumpli* yoluyla geçmiştir (Eren, 2020, s. 331).

homudan adam da siñirlenir **homudur** (Kurtaran, 1952).

homut- bk. homud-.

hoo sinir, kızgınlık hali.

İki gömsu birbiriynen atışdılardı, bağıdım bu iş uziyecek, biriniñ golundan duddum çekdim, “Sen oña garşılık verme hele, birağ biraz hoosu geçsiñ, soñra gonusuruk.” dedim, adam da seslenmiyence gavga böyümedi (Alkış, 1966).

hopur [$\leq$ ÇT çopur] 1. maki türünden ince gövdeli ağaçların genel adı. 2. hopuru temizlenerek ilk ekime hazır hale getirilmiş tarla. **hopur odunu** mec. kaba, nezaketsiz kişi.

Şoo garşı depeniñ başında birez hopur³⁶⁰ gırdık, tarla açdık, oraniñ top raa güzel daşsız, gayasız; yumşacık bir topraa var, edraafında birez daha hopur var onnari da gırsak bayaa tarla açılır, ekdiimize biçdiimize deer bari. Bu sene hopuru gırıp tarliye açdıysañ açduñ tarliye de hopur derik; önceden açılmış, evvelce ekilmiş tarliye de paytar³⁶¹ derik (Tavşan, 1945). Bizim yiyen (yeğen) tam bir hopur odunu, gaba saba bir adam, kibarlık heç yok, aha bağ köye gelmiş dayısınıñ yanına eli boş gelmiş, gonusması bile gaba saba (Çağal, 1975).

ÇT çopur sık, çalılık (Ünlü, 2013, s. 256).

horadan erkek arı.

Arı bal dudmiye başlamış, govanda ne gadar horadan varsa gırmış, öldürmüş. Arınıñ üreme işi biddiñde horadan yumurtaları dölledi miydi horadaniñ işi biter, işci arılar işi biten arıyı govanda dutmaz, zaten bu horadan başga da bir işe yaramaz, innesi bile yok, soğamaz, goca gafalı bişe, govandan gaçdında da yaşamaz, bal almiye de bilmez, acından ölür, govanda galsa işci arılar ona bal yedirmez öldürüller (Çağal, 1975).

horanta hane halkı, aile.

³⁶⁰ **hopur** orman ve çalılıklar yakılarak veya kesilerek açılan tarla. Hopur (İçel) yer adında saklanmıştır. Kökenini bilmiyoruz (Eren, 2020, s. 220).

³⁶¹ bk. paytar.

Bizim **horantaniñ**³⁶² hepisi bir aqşam köyden bi gômşunuñ düününe giddiydi, evde kimse ğalmadıydı, eviñ ğapısı açık ğalmış, içeri it girmiş heralda, mutfaa hep daatmış (dağıtmış), ekmee ğırmış, ğazannarı devirmiş, hayvan açmış, yiyecek bişeler aramış (Tavşan, 1956).

horç peynir altı suyundan yapılmış bir tür çökelek.

Esgiden bizim Ergenüřaa'na aşiretler ğonardı, anam elimize maya³⁶³ verirdi "Gidiñ bunu veriñ onnardan **horç** alıñ." derdi, ben onnardan alırdım, rengi deĝiřiidi, ğaaverengiydi, içine ne ğoyallar da o rengi verirdi bilmiyom nur dediimiz peynire benziyordu (Çetiner, 1952).

hoyuk [< EAT koyuk] bostan korkuluĝu.

Ekine doñuz dadanmış, ekinin ortasına **hoyuk** dikdik amma doñuza bek de hayrı olmadı, biraz ufaarak olmuş heralda, gerçi doñuzlar da belledi **hoyuuñ** ne olduunu, gendilerine bir zararı olmadı, ğalan çekinmiyorlar **hoyukdan** (İmir, 1965).

EAT **koyuk** etkili, dokunaklı (Kanar, 2011, s. 474).

hozar bk. hozarlak.

hozarlak [< Kp.T kózak] çam, ladin, köknar vb. ağaçların konik şekilli, meyvesi; kozalak³⁶⁴.

Çamiñ **hozarlaa** yaşıken de işe yarar ğuruyken de işe yarar, ğurusunu yakarık, yaşıynen de bekmez yaparık, çurup yaparık; biz bek ariye vermek³⁶⁵ **hozarlaa**, geçen sene iki çuval yeşil **hozarlak** topladıydım yokarıdaki çamlıkdan, bayaa bekmezimiz çıkdı, şurubumu da yabdım her sene yaparım erinmezsem (Sayıca, 1988).

³⁶² **horanta** aile halkı. < Farsça *hârende* "aile halkı" (Eren, 2020, s. 220).

³⁶³ bk. maya.

³⁶⁴ Sayıca, 1988'in anlatımına ğöre çam kozalakları yeşilken toplanıp doĝranır. Doĝranan kozalaklar yaklaşık bir ğün suda bekletilir. Bekletilen suyla birlikte uygun kıvama gelene kadar kaynatılır ve içirisine şeker ilave edilerek pekmezi yapılır. Ayrıca taze çam kozalakları dörde bölünür, cam ya da plastik bir kaba konarak kozalak başı bir yemek kařıĝı şeker ilave edilir. Bu karışım yaklaşık kırk ğün ğüneşte bekletilir. Bu süre zarfında mayalanan kozalıklardan dibe çöken su süzülür. Bu su, çurup kıvamında olup bronşite ve öksürüĝe iyi gelir. Çocuklara ve yetişkinlere hastalıĝın seyrine ve durumuna ğöre farklı miktarlarda içirilir. Bu şurubun öksürüĝü kısa sürede keřtiĝi, bronşiti birkaç ğün içinde tedavi ettiĝi ifade edilmektedir.

³⁶⁵ bk. ariye ver-.

Kp.T **kozağ** 1. yeşil kabuklu ceviz ve buna benzer yuvarlaklar 2. çam fıstığı 3. kozalak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 156).

EAT **kozak** kozalak (Kanar, 2011, s. 474). *Ve eger taze yemişin şıklar suyun çıkaralar, kurd kuş ısırana süciyile içüreler, ziyânın giderür ve kozağını döğüp it ısıduğı yere yağı ederlerise ziyânın giderür* (EM s. 28).

hozzak bk. mazzak.

höbbez [< Kp.T kepes] küçük kepez, kuş kepezi.

Yukarı tarlanın yanından geçerken gözüme bir guş ilişdi, depesi höbbezli bir guşdu, uzakdan bakınca bayaa iri bir guş gibi göründü gözüme, guşu ürküdmeden biraz yaklaştım, bakıydim bizim bildiimiz tibili³⁶⁶, topraan rengiynen aynı olunca tam seçemedim (Kici, 1961).

Kp.T **kepes** şapka (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 139). **kepes** şapka, börk, külah (CC s. 500).

höbek [< EAT höbek] öbek, yığın, topluluk.

Şoo tarlanın ortasındaki höbekden birez çaal³⁶⁷ getirdiydim, evin önüne yıdım, havluya bir daş duvar öreceedik lazım olur dedik amma fırsat bulup da duvarlık daş da getiremedik çaal da evin önünde öyöle galdı, altı ahrap (akrep) yuvası oldu (Sayıca, 1988).

EAT **höbek** öbek, yığın (Kanar, 2011, s. 356).

höküşle- [< ET ök-] sürüyü oluşturan hayvanları niteliğine göre ayırmak, tasnif etmek.

Davarı yaymiye çıkarırken hepini bir arada gönderemek, davarı görpesinden höküşlerik, görpeyi davardan ayırırık, davarı daa yayılmiye salarık; görpesi dooma yakın olanı evde galır (Değirmenci, 1940).

ET **ök-** 1. toplamak, biriktirmek, düşünmek. 2. büyütme, arttırmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 176).

Kh.T **ök-** yığmak, biriktirmek (Ünlü, 2012 a, s. 606).

³⁶⁶ bk. tibili.

³⁶⁷ bk. çaal.

höküşlen- [< Kh.T öküşle-] insan; gruplara ayrılmak, bölünmek.

*Bir düüne giddik miydi Ġırpızlar'nan Velicenni'niñ adamı ayrılıverirdik, **höküşlenirdik**, birbirimiznen güreş dudardık, iki köyüñ adamı birbiriynen yarışırđı, düünneriñ iyalencesi (eğlencesi) büyüle olurdu, düün hemen başliye bitmezdi, düün var diye iyalenirdik* (Değirmenci, 1940).

Kh.T **öküşle-** çok saymak, çok sanmak (Ünlü, 2012 a, s. 608).

HT **öküşle-** çoğalmak, artırmak, fazlalaştırmak (Ünlü, 2012 b, s. 458).

hölü- [< Kh.T öli-] hamur yapmak için unu sulandırmak, unla suyu karıştırmak, karmak.

*Ekmee yabmadan bir gün önce göca leenlerde hamır yapallar, biri unu **hölür**, hamır eder biri de hamırı yoñurur, herkes bir işin ucundan dutar, **hölüyen** ayrı olur yuñuran ayrı olur* (Çağal, 1975).

Kh.T **öli-** ıslanmak (Ünlü, 2012 a, s. 610). **Öli.di** *nēñ*³⁶⁸ (DLT s. 333).

HT **öli-** ıslanmak (Ünlü, 2012 b, s. 459).

hömzün- bir şeyi yüksekten almak için omzu kaldırarak kuvvetle sıçramak.

*Mayanıñ dibine geldim, yetmiş maya arıyordum, ğafamıñ üsdünde bir maya vardı, uzandım alamadım mayıye dalından alabilmek uçun **hömzündüm**, dalı dudduum gibi öbür eliminen de mayıye ğopardım* (İmir, 1965).

höör- [< ET öğür-] böğürmek, bağırmak, ağlamak, haykırmak, yüksek sesle konuşmak.

*Malıñ biri danasını ğaybetmiş, bulamamış, depeniñ başından eve baka baka **höörüyor**, öbür mallar da o **höörünce** ona bakıb **höörüyollar**, ben de ğorğdum bu mallarñ başında bir iş var diye okarı³⁶⁹ çıkdım, bakdım, daniye bulub sürünüñ içine ğatınca susaaldılar (susakaldılar)* (Değirmenci, 1940).

ET **öğür-** memnun olmak, sevinmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s.

³⁶⁸ *Nesne ıslandı* (DLT s. 333).

³⁶⁹ bk. okarı.

176).

HT **ögür**- 1. ağlamak. 2. bağlamak (Ünlü, 2012 b, s. 457). *Yalıñgladı ot üyüirdi anı yığladı, ögürdi* (ME 128/7 s. 57).

EAT **ögür**- böğürmek, bağlamak, yüksek sesle haykırmak (Erdağı Doğuer, 2013, s. 202). *Eger çāresüz olup bu otlara muhtāc olurısa tamām ihtiyāt eylemekden ve ögürmekden soñra işe ilede üçünci yol kısmak fāyidesin bildürür bilmek gerek* (TM s. 96).

ÇT **ögür**- 1. aşırı bağırıp çağırmak, sesli ağlama. 2. çevirmek (Ünlü, 2013, s. 872).

hörtmek bk. dıbiz.

hörtmekle- soğanın tohum veren taç kısmının oluşması, baş göstermesi.

Suvan hörtmekledi miydi dibinden gırar atarık, hörtmee büyüdüünde suvan böyümez, ufağ galar, biraz böyüdü müydü suvan yenmez olur (Kurtaran, 1953).

hörtük güçlü, yapılı insan ya da hayvan.

Geçenlerde ormanıñ içinde gördüm, hayvan hörtük gibi yeri deşmiş, edrafını gazıymış, güçlü bir hayvan demek ki yarı daş yarı toprak yeri bayaa garişdirmiş, bir doñuzuñ işine benziyor (Kurtaran, 1952).

huu [< Kh.T uğ] dört direkli ahşap iskelet üzerine budanmış asma dallarını yığmak suretiyle bağlara yapılan, basit barınak.

Üzüm baalarında olur bu huudan³⁷⁰, bizim de varıdı, huunun içi yazın serin gışın sıcak olur, baada çalışırık, dinnenmek için veyaahud yemek yemek için huuya girerik, bu huu yaamurda da iyi olurdu bizim eviñ damı aķardı huu akmazdı, yaamurdan yaşdan da görür adamı (Koç, 1940).

Kh.T **uğ** 1. çadırın üst yanındaki köşelerden her biri. 2. kefalet (Ünlü, 2012 a, s. 864).

³⁷⁰ **huğ** çubuk veya kamıştan yapılmış bağ ve bahçe kulübesi. Kökeni karışıktır. Bu söz Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada *uğ* olarak geçer. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde ise *ük* olarak kullanılır (Eren, 2020, s. 222).

HT **uğ** çadırın üst yanındaki köşelerden her biri (Ünlü, 2012 b, s. 619).

huğ bk. huu.

hüğ- bk. hüü-.

hüllen- salıncakla sallanmak.

Çocuklar **hüllensiñ** diye hüllengeci³⁷¹ gurdıyduk şo mayanıñ dalına, daha orda duruyor, gelen giden çocuklar **hülleniyor**, baazen torunnar geliyor, hava iyi oldu muydu onnar **hüllenir**, baazen göca adamlar bile biner **hüllenir**, yeri iyi oldu muydu eylenceli olur, bizimki payırıñ yüzünde olunca **hüllenmesi** iyi oluyor, ipini de uzun duddum galın ipinen yabdım, oturacak yerine de bir tağda baaladım güzel oldu (Yılmaz, 1951).

hüllengeç salıncak.

Saalamca bir aaca, galın bir ip addıñ mıydı **hüllengeç** olur, ipiñ üsdüne bir minder atañ al saña **hüllengeç**! Ben ufaadım şoo ald tarafda deriye yakın büyük bir dud vardı, duduñ galın dalına bir **hüllengeç** gurdık, aaç (ağaç) tam bayırıñ yüzündiyedi, **hüllengece** oturup gendimizi bir bırakıyorduk deriye aşıa, uçuyoñ gibi oluyordu, ipi tam düümlememişik heralda ip daldan sıyrıldı, bereket aaca yakın yerdiyeken ip daldan sıyrıldı, yoosa deriye aşıa yuvarlandıydım (Yılmaz, 1951).

hüü- [< ET ü-] bir kabı ya da kapalı alanı tıka basa doldurmak, yığmak.

Çorbiye tasa **hüümüş**, getirirken de yarısını kilimiñ üsdüne dökmüş, anam da görünce gızdı, gücüücük kaba o kadar çorba gonur mu diye elime bir bez aldım, kilimi sildim ben de (Arat, 1978).

ET **ü-** yığmak, biriktirmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 241).

Kh.T **üg-** yığmak (Ünlü, 2012 a, s. 896). Ol yarma.k **ügdi**³⁷² (DLT s. 87). Negü tér eşitgil kéñeşçi öge / Kéñeşte töker begke yünçü **üke**³⁷³ (KB 2935 s. 258).

³⁷¹ bk. hüllengeç.

³⁷² O paraları vb. şeyleri küme hâline getirdi (DLT s. 87).

³⁷³ Dinle, danışmada beyin önüne inci döküp yağın başdanışman ne der (KB 2935 s. 258):

ÇT üg- 1. yığmak, toplamak. 2. un öğütmek (Ünlü, 2013, s. 1195).

hüve

bir kabın ya da kapalı alanın tıka basa dolu şekli.

*Tencere aazına gadar **hüve** olmuş, tenceriye suyu doldurmuş, altına da ateşi yakmış, tencere daşıp daşıp ateşi söndürüyor, bir tencere çorba yapacaadık, suyu çok koyup da suyunu dışıınca çorba çok koyu oldu, neredeyse yemek oldu (Yardımcı, 1974).*

-I-

ııcık

[< ET azkına] çok az, azıcık.

Gaaveci çay getirib duruyor, ııcık su verse içerdik şimdi, çay içe içe aazımızıñ dadı bozuldu (Gözüağca, 1961).

ET **azkına** azıcık, çok az (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 36).

Kh.T **azkına** az, azıcık, çok az, pek az (Ünlü, 2012 a, s. 83).

EAT **azacuk** azıcık, biraz, çok az (Kanar, 2011, s. 80). ...*kulluğa yüz dutsunlar diyü pes günüñ yarusı yâ dahı artuķı çarhından düşer ve ol deñiz deriñligine girür yarusı yâ dahı artuķı batar birazı azacuk kalduķı ol-
durur...* (KE s.79).

ııdı

[< ET isig] **1.** rüzgar karşı korunaklı, güney yönlü, güneş alabilen, sıcak yer. **2.** sessiz, sakin, insanlardan uzak yer.

Davarı dağa dooru sürdük amma bakdık hava sook, rüzgâr da esiyor, ortada galdık, üşümiye başladık, bir ııdıya kaçak da üşümiyek dedik. Bizim oralar tam gafa dinnemelik yer, galabalı yok gürültüsü yok, böyle ııdı bir yayla bulamañ bu taraflarda (Yiğen, 1981).

ET **isig 1.** ısı sıcaklık, hararet. **2.** sıtma. **3.** mülayim. **4.** sevimli, hoş. **5.** (*şhs.*). **isig et** taze et; **isig ig** humma, sıtma; **isig iglig** sıtma hastası; **isig yaş** acı gözyaşı; **isig öd** sıcak zaman, kavuran yaz vakti; **isig öz** hayat, ömür; **isig tomlık** sıcak ve soğuk hava; **isig isiglig** sıtma; **isig sangun** (*şhs.*); **isig tarhan** *şhs.* (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 111).

Kh.T **isig** sıcak, sıcaklık, iltifat (Ünlü, 2012 a, s. 330). *Ol isig sūwug tumlugka yeñşürdi*³⁷⁴ (DLT s. 513).

HT **isig 1.** sıcak, kaynar. **2.** sıcaklık, hararet (Ünlü, 2012 b, s. 265).

EAT **ıssı 1.** sıcak **2.** sıcaklık, hararet (Kanar, 2011, s. 366). *Eger düşde bahâr faşlı olmış görse ve havâ mu ‘tedil ya ‘nî ne ıssı ne-sovuk olsa şöyle ki anuñ ıssısından veyâ sovuğundan âdemlere ziyân irişe, delîldür ki ol*

³⁷⁴ O, sıcak suyu ılıklaşıncaya kadar soğuk suya kattı (DLT s. 513).

diyār ehline pādišāhdan renc ev ziyān iriše (TKT s. 353).

ıhtı bk. ıhdı.

ıralan- [< ET ırğal-] sallanmak, olduğu yerde sağa sola ya da öne arkaya esnemek.

Depede bir maya var, o maya rüzgâr esmiye başladı mıydı ıralanır, maya ıralanmiye başladı mıydı serinlik gelir, esmedi miydi duramak buralarda sıcakdan (Aksu, 1978).

ET **ırğal-** sallanmak, silkinmek, ırgalanmak, ırgalamak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 102).

Kh.T **ırğal-** sallanmak, ırgalanmak (Ünlü, 2012 a, s. 305). *yıga.ç ırgaldı*³⁷⁵ (DLT s.114).

HT **ırğa-** sallamak, silkelemek, ırgalmak, çevirmek (Ünlü, 2012 b, s. 243).

ırgan- kımıldanmak, ırgalanmak, sallanmak (Ünlü, 2012 b, s. 244).

EAT **ığrala-** sarsılmak, sallanmak (Kanar, 2011, s. 359). *Ger olmaya vilāyet azar herc ü merc olur / Tāc egilür başında hemin ırğanur serir* (KK s. 117). *Kaçan kim ya tātılta yadan ığşanmak çıkar kırışden çîñlemek çıkar; kaçan kim cān tātılta cān birenden iñlemek çıkar, oğuldan kızdıdan añırışmak çıkar* (BH s. 225).

ÇT **ırğan-** kımıldanmak, teprenmek, hareketlenmek (Ünlü, 2013, s. 501).

ık- [< ET ığ-] diz üzerine oturmak, yorgunluktan hareketsiz kalmak, dinlenmek.

O ğadar yorulmuşum ki tarliye gederken ufaarak bir depe varıdı, oriye bile çıkamadım nerdiyese, dizimin üstüne ıkaaldım (ıkakaldım), *bir zaman yerimden ğıprıyemedim* (Sarica, 1961).

ET **ığ-** durgunlaşmak, tıkanmak, ağır ağır akmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 101).

EAT **ıh-** deve çökmek (Kanar, 2011, s. 359).

³⁷⁵ *ağaç sallandı*. Sallanıp silkelenen her şey için aynı (DLT s. 114).

- ılık-** [< Kh.T ılık-] küskünlük ya da kırgınlık sebebiyle bir yerden kaçmak, uzaklaşmak.
- Bizim bir emmoğlu varıdı gençliinde köyden bir gız isdedi onu da vermediler, gızı alamiyence bir müddet kimsiyenen gonusmadı köyden ılıkdı, godu geddi, ondan soñra köye heç uuramadı, bir ara Almanyi'ye göçmüş dedilerdi, heç haber yok, niiddiini bilen de yok (Bolat, 1959).*
- Kh.T **ılık-** korumak (Ünlü, 2012 a, s. 303). Bu bir kaç neñ ol kör kişiye yañuz / Munı kılsa yalñuñ **alıkar** et öz³⁷⁶ (KB 337 s. 119).
- ılmık** topraktan henüz baş vermiş, yeni filizlenmiş, taze ekin.
- Ekin ılmık olmuş galan gendini gurtarır, bayaa da sık ekmişik, ıllu görünce annadım, üsdüne yaamur düşmeden gübresini de admak lazım, sap da canrı olur bakarsañ, sapı mala lazım, başşaa (başağı) bize lazım (Çetin, 1976)!*
- ımsıd-** [< EAT umsun-] umduğunu ima etmek, bir durumu hatırlatmaya çalışmak.
- Bizim dayınıñ baña biraz borcu varıdı, direk borcuñu öde diyemedim, parañ varsa ver demek de usulüme gelmedi, biraz derdlendim pariye sıkuşum dedim, ımsıdınca annamış, bir gün soñra pariye getirdi (Bildirici, 1982).*
- EAT **umsun-** beklemek, ummak, canı çekmek (Kanar, 2011, s. 694).
- ımsıt-** bk. ımsıd-.
- ındız** [< Kh.T añduz] *Juniperus drupacea*. ince, dikenimsi yaprakları olan bir ardıç türü.
- Eviñ yanında iki tene ındız aacı var, alt dallarını budiince aaçlar iyice yükseldi, cüleen³⁷⁷ toplamak da zor olmiye başladı galan, bekmezini yapmıyok onuñ uçun (Yüksek, 1963).*
- Kh.T **añduz** andız, bu otun kökü çıkarılarak atın karnı ağrıdığı zaman tedavi edilir (Ünlü, 2012 a, s. 42). **añduz** andız otu (*Inula helenium*). Bir

³⁷⁶ Şu birkaç şey insan için bil ki kötüdür, insan bunları yaparsa vücut yıpranır (KB 337 s. 119).

³⁷⁷ bk. cülek.

bitkinin köküdür, kazılarak çıkarılır ve karnı ağrıyan at bununla tedavi edilir. a. **Añduz** bolsa at ölme.s³⁷⁸. Seyahate çıkana, tedbirli olsun diye söylenir (DLT s. 56).

Kp.T **anduz/antuz** andız otu, eskiden ilaç olarak kullanılan bir ot (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 9).

EAT **andız** bot. raziyane (Kanar, 2011, s. 43).

ÇT **anduz** ardıç türünden bir çalı. **andız** çalılık, tarla ve parça yer (Ünlü, 2013, s. 43).

ıılad- ateşi yakacakla besleyerek canlandırmak, ateşin ferini artırmak.

*Bir helke su ısıtacaadım, ocakdaki ateşi **ııladdım**, bir iki çam odunu vurduğum ateşe, ateş canlanıversin su çabık ısınsın dedim, hava yaamırlıydı, odunlar ıslak geldi heralde ateş hemen **ıılamadı**, biraz uuraşdırdı (Adır, 1981).*

ırzurık namussuz, namusuna önem vermeyen.

*Köye gadar geldi de **ırzurık** bize uuramadan giddi, o kadar da yemişliimiz içmişliimiz vardı (Çağal, 1975).*

ışgın [< Kh.T ışgın] bitki sürgünü, filiz.

*Bu sene bahar geldi gibi eddi, aaçlar yeşerdi, **ışgın** sürdü, arkasına gış geri geldi; yaamur, sook, fırtına derken ne gadar **ışgın** varısa **ışgınnarıñ** hebsi gurudu; aaçlar da şaşırdı mevsim diyeşik olunca (Çetiner, 1952).*

Kh.T **ışgın** şerbeti çiçek hastalığı için iyi gelen çiçeği kırmızı ot (Ünlü, 2012 a, s. 306).

EAT **ışkın** sürgün, filiz (Kanar, 2011, s. 368).

³⁷⁸ Andız otu yanında bulunsa at karın ağrısından ölmez. Çünkü o atın gırtlğından verilir ve at iyileşir (DLT s. 56).

-İ-

ibdil

[< ET ilki] önce, ilk önce.

*Köye geldi miydi **ibdil** bize gelir, kimsiye uuramadan bize uurar, halimizi hatırımızı sorar, zaten güccüklüümüz de beraber geçdiydi, baazen bizde galırdı, ğardaş gibi böyüdüydük, bizi bek sever, ğıymet bilir, biz de gendini severik, anam gendi çocuklarından ayırmazdı, iyi bir yemek oldu muydu hemen çaaddırırđı (Yılmaz, 1951).*

ET **ilki** ilk olan, ilk, ilki, başlangıç, baş, birinci, birincisi. **ilki ilki** en baştaki, birinci (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 108).

Kh.T **ilki** ilk, her şeyin evveli (Ünlü, 2012 a, s. 321).

HT **ilki** ilki, önceki (Ünlü, 2012 b, s. 256).

EAT **ilkin** önce (Kanar, 2011, s. 380).

ibili

ahşaptan yapılan, küçük, ibikli sürahi.

*Ayrarı ibiliynen getirmiş, getirdiği ayran anca baña yeter, bir **ibili** daha ayran yapıñ da Ali de içsiñ (Yüksek, 1944).*

içgillen-

[< EAT işkil] kinlenmek, içerlemek.

*Geçenlerde ğavede keaad (kağıt oyunu) oynadık, mıkdar beni üddüydü, mıkđara **içgillendim** ğalan, bir oyun daha oynarsak mıkđarı niideceem edeceem üteceem, mıkđarıñ ğaçacaa yer yok (Yüce, 1956).*

EAT **işkil** Far. kuşku, şüphe. **işkil al-** kuşkulanmak. **işkille-** kuşkulandırmak (Kanar, 2011, s. 397).

idil git-

bk. idileş-.

idileş-

[< EAT idiş-] rekâbet etmek, karşılık vermek, birbirine karşı düşmanca davranmak.

*Beniynen iki senedir **idileşiyor**, ters ters ğonuşuyor ne desem tersini söylüyor, bir ğün döveceem, elimde ğalacak, ben zaten siñirliyim, iti bile bizim itinen **idileşiyor**, bizim iti ğelip ğidip dalamiye çalışıyor (Yiğen 1984).*

EAT **idiş-** karşılıklı yapmak (Kantar, 2011, s. 372).

iğ [$< Kh.T$ iğ] **1.** yaklaşık yirmi cm. uzunluğunda, metal delgi aracı, büyük iğne. **2.** çıkıkta yapılan ipliğin sarıldığı metal.

Hayvan sook (soğuk) havada sıcak suyu çok içerse sudutuu³⁷⁹ olur bişe yemez, iğnen hayvaniñ böörünü³⁸⁰ deleller, ğarnının içindeki suyu alıllar, her adam yapamaz bunu amma babam yapardı (Yılmaz, 1960). Çıkrunan ipi yapallardı, nenemiñ çıkru vardı, yabdıkları ipi de iğe dolallardı (Çağal, 1975).

Kh.T **iğ 1.** hastalık, hasta. **2.** iğ, ip bükme için kullanılan aygıt (Ünlü, 2012 a, s. 316).

il- [$< ET$ il-] görmek, fark etmek.

Dün ava gittiydik, önümden bir turaç ğalkmış, o kadar hızlı geçdi ki gözüüm ilmedi, heç fargına bile varamadım onuñ turaç olduunuñ, bizim İbo görmüş, sen nasıl görmediñ diye çıkışdı baña (Yüksek, 1944).

ET **il-** **1.** basmak. **2.** saldırmak, birisinin üzerine atılmak, hücum etmek. **3.** ilişirmek, bağlamak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 107).

Kh.T **il-** **1.** ilişmek, düşmek, inmek, bağlamak, kurmak, indirmek. **2.** dil uzatmak (Ünlü, 2012 a, s. 319). *Tike.n tōnug ildi³⁸¹* (DLT s. 87).

HT **il-** ilişmek, takılmak. *Eger yüz iş yarağsız kılsa derviş / Anıñ fi^c li nè kim kem ğod közge ilgey³⁸²* (GT s. 366).

Kp.T **il-** **1.** değmek, dokunmak, ilişmek, tutmak. **2.** asmak. **3.** sarkmak, eğilmek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 109).

EAT **il-** **1.** değmek, dokunmak, isabet etmek. **2.** tesir etmek. **3.** geçmek. **4.** tutulmak. **5.** takılmak (Kantar, 2011, s. 381). *Üzerine bir kaç adam gönderdiler, oğ atdılar batmadı, kılıç urdular kesmedi, süñü-y-ile şaşıtlar ilmedi. Çoban çoluğ kalmadı hep yidi (DK I s. 208).*

³⁷⁹ bk. sudutuu.

³⁸⁰ bk. böör.

³⁸¹ *Diken, elbise vb. şeyşeri çekti* (DLT s. 87).

³⁸² *Eğer yoksul yüz işi uygunsuz yapsa / Onun yaptığı ne ki kötü görecektir* (GT s. 487).

ÇT **il-** iliştmek, bağlamak. *Du^c ā yanglıg anı boynına ildim / Anıng yitkürmegin boynına kıldım* (DN s. 73).

ilişdirik et sucuğu.

*Esgiden sucuu kim bilirdi ki **ilişdirik**³⁸³ derdik, biraz gıyma alıb baazen yapıyok **ilişdirii**, gurbandan gurbana da yaparık, evde yabdımız **ilişdiriñ** dadı başğa olur, baharatını duzunu gendimize göre ayarlarık* (Çetiner, 1952).

ilişgin bk. ilişdirik.

ilmeçer çengelli iğne.

*Çatal inniye **ilmeçer** de diyok, ceketin önündeki düümiye düşürdüm de ilmeçernen dudurduydum, pantoluñ ön tarafını gapadırken de gullanırdık, şimdi fermaar çıktı, **ilmeçerin** bek geraa galmadı* (Tavşan, 1956).

innik [< Kh.T in] içerisinde sıcaktan korumak için yiyecek muhafaza edilen derin çukur.

***İnnikde** yaz günü ğar bile olurdu, ğarı yazın çıkarırdık sook (soğuk) su yapar içerdik, girişi dar olurdu, **inniiñ** içine zor girerdik* (Çam, 1959).

Kh.T **in** 1. mağara. 2. in, ev. 3. koyun pisliği, yin (Ünlü, 2012 a, s. 324). **in** aşağı doğru meyilli olan, iniş (DLT s. 665). **İn** yi.³⁸⁴, **in** yok³⁸⁵ (DLT s. 23).

HT **in** 1. en, genişlik. 2. in, mağara, hayvan yuvası (Ünlü, 2012 b, s. 260).

EAT **in** 1. mağara. 2. yılan deliği (Kanar, 2011, s. 382).

ÇT **in** 1. en, genişlik. 2. hayvanların barındığı yer, mağara, kovuk, küçük mağara, kuş yuvası (Ünlü, 2013, s. 527).

irelti uzun yapraklı meşe türü.

³⁸³ **ilişgi** / **ilişki** / **irişgi** / **irişki** et sucuğu. Yerel ağızlarda *ilişgik, irişgik, ilişgin, irişgin, ilişgir, irişgir, ilişkin, irişkin, ilişkir, irişkir* gibi birçok yan biçim geçer. Bunlardan başka ağızlarda *erişgi, erişki, erişgin, erişkin, erişgil* olarak da kullanılır. Dar bir çevrede kullanılan *lişkir* biçimi de ilginç bir veridir. Kökenini bilmiyoruz. Ermeniceden geçtiği yolundaki sav yanlıştır. Ağızlarda sucuk anlamındaki *işgilik, işkilik, içgilik, içkilik* biçimi de düşündürücüdür (Eren, 2020, s. 233).

³⁸⁴ *Yerin aşağı doğru meyilli kısmı* (DLT s.23).

³⁸⁵ *İniş ve çıkış* (DLT s. 23).

*İreltinin*³⁸⁶ yapraa meşiye göre biraz uzunca olur, dalını keser davara yedirirdik, aacın meşe mi **irelti** mi olduunu aacın yapraandan annaın, gööde-sine bakdın miydi bek annamaın (Alkış, 1966).

isdi [**< ET idi**] efendi, sahip.

*Gendi biraz ahlaksız amma baabsının çok iyiliini gördük, onun için aramızda idare ediyok, bizi de bişe sinmiyor, niidek “İtiñ hatrı yoksa **isdiniñ** de mi hatrı yok*³⁸⁷.” diyok arada idare ediyok (Bildirici, 1982).

ET idi 1. efendi, sahip, bey, başçı, rab. **2.** olumsuzun kuvvetlendiricisi. **3.** büsbütün, bundan dolayı, tam, herhangi, hiç, pek, çok, hep, asla (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 105).

Kh.T **idi** efendi, sahip (Ünlü, 2012 a, s. 312). *İdim ne tir*³⁸⁸ (DLT s. 42). *Boş neñke idi bolma.s*³⁸⁹ (DLT s. 143). *Kāgu.n karma bolsa idisi ikki elgin tegi.r*³⁹⁰ (DLT s.177). *Bu kudret idisi uluğ bir bayat / Ölüklerni tirküzmek āsān āña*³⁹¹ (AH s. 145).

HT idi 1. sahip. **2.** Tanrı, Allah (Ünlü, 2012 b, s. 250).

Kp.T **issi 1.** sıcak, sıcaklık. **2.** sahip, malik (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 115).

EAT issi sahip (Kanar, 2011, s. 390). *Evvelinden ʿ ayblı olıcağ kul / Eski ʿ aybını issı itdi kabūl* (MM s. 459).

iş dud- [**< EAT iş dut-**] bir işi yapmak, birlikte çalışmak.

Köye giddim miydi kesin bir iş duddurullar, ya duvar ördürüller ya odun kesdiriller, iş dudmiye de gidmiyom, biraz gezim diyom amma gene iş gelib

³⁸⁶ **eğrelti** *Pteridium aquilinum*. çok yıllık, çiçeksiz ve otsu bir bitki. Dankoff, Ermeniceden geldiği yolundaki etimolojinin sağlam olmadığını dile getirmekle yetinmiştir (Eren, 2020, s. 160).

³⁸⁷ Yaptığımız saha çalışmalarında isdi sözcüğünün bu deyim içindeki kullanımı dışında başka bir kullanımına rastlayamadık. Sahip ya da efendi anlamının bu kalıp dışındaki kullanımı üzerine yönelttiğimiz sorulara Değirmenci, 1940; Kurtaran, 1946; Bildirici, 1982; cevaben “İtiñ hatrı yoksa isdiniñ de mi hatrı yok.” deyimini örnek olarak vermişler, yetiştikleri köylerde (sırasıyla Velicanlı, Kuytucak, Çamdere) deyimini yaygın olarak kullanıldığını ifade etmişlerdir. Kelimenin farklı yapıda ve bu kalıbın dışında kullanımı tarafımızca tanıklanamamıştır.

³⁸⁸ *efendim ne der* (DLT s. 42)?

³⁸⁹ a. *Terk edilen, ihmal edilen şeye kimse sahip çıkmaz* (DLT s. 143).

³⁹⁰ a. *Kavun yağmalanırsa sahibi de iki eliyle yağmalamaya başlar*. Bu söz mal sahibinin malına düşkünlüğü için kullanılır (DLT s.177).

³⁹¹ *Bu kudret sahibi ulu, muazzam bir kadîmdir (ki) / Ölüleri diriltmek ona kolaydır* (AH s. 146).

beni buluyor (Yılmaz, 1979).

Kh.T **iş tut-** bir işle meşgul olmak, bir meslekle uğraşmak (Ünlü, 2012 a, s. 333). *Açığı bitigçi ya iş tutuğu / Ya tonçı etükçi 'amil bolğuçı*³⁹² (KB 2494 s. 234).

EAT **iş dut-** iş yapmak (Kantar, 2011, s. 394).

işmar [$\leq$ Kh.T imlel-] kaş, göz, el ya da kol ile uzak veya yakından yapılan işaret.

*Düünnerde gavğa çıkardı, başğa köyüñ adamı bizim köyde dengesizlik yaptı mı bize bir işmar*³⁹³ edellerdi, dengesizlik yapanı yakalar, aramıza alır, döverdik (Aksu, 1978).

Kh.T **imlel-** göz kırpmakla ve buna benzer şeyle işmar olmak (Ünlü, 2012 a, s. 324). *Kişi imleldi*³⁹⁴ (DLT s. 130).

itaa [$\leq$ Kh.T iteği] un elerken, yufka açarken, hamur yoğururken unun yere dökülmemesi için serilen bez ya da örtü.

*Bizim itaayı*³⁹⁵ dezzemgil aldıydı, yaarin ekmek yapacak, ekmek takdalarınıñ altına serecek diye dezzemden isdedim, “Zabaanan ekmekçiler gelmeden getiririm.” dedi (Yüksek, 1987).

Kh.T **itegi** değirmende dönen taşın üzerine bindirilen ağaç parçası (Ünlü, 2012 a, s. 335). **ite.gü** değirmen taşına bağlı bulunan ve unun ince veya kalın öğütülmesine göre taşın inip kalkmasını sağlayan tahta parçası (DLT s. 69).

itdirsee göz kapağında çıkan sivilce, arpacık.

*Bizim şifrede*³⁹⁶ **itdirsee** deller, gözüñ ald gapaanda çıkar, bende de **itdirsee** çıkdıydı, gözümüñ ald gapaanda sivilce gibi bişiyedi, bir iki gün soñra

³⁹² *Hazinedar veya kâtip gibi memurlar ve elbiseci veya ayakkabıcı gibi sanatkârlar ile bağlantılıdır* (KB 2494 s. 234).

³⁹³ **işmar** el, göz veya başla yapılan işaret. Ağızlarda *işmar* olarak da geçer. Kökenini bilmiyoruz. Ermeniceden alındığı savı yanlıştır (Eren, 2020, s. 241).

³⁹⁴ *Göz kırma vb. işaretlerle adam gösterildi* (DLT s. 130).

³⁹⁵ **itegi** un elerken dökülmemesi için yere serilen örtü. Ağızlarda “hamur açılan tahtanın altına serilen bez, yaygı” olarak da kullanılır. Yerel olarak *ütegi* biçimi de geçer. Ağızlarda *ita*, *itağı*, *ite*, *itek*, *itey*, *iteyi* olarak da kullanıldığı görülür. Kökünü bilmiyoruz (Eren, 2020, s. 242).

³⁹⁶ bk. şifre.

geçdi giddi, bek önemli bişe deel (Kurtaran, 1952).

itdirseği bk. itdirsee.

iyacen ısırmasıyla birlikte hayvanları rahatsız eden, hayvanların canını yakan, bir çeşit sinek.

Bu iyacen, hayvanı burnundan ısıtır; ğarnından ısıtır, bu sinek hayvanıñ hep hassas yerinden ısıtır, ısırdı miydi çok aarıtır, hayvan yere yatar, deli deli ğoşar, benim eşşee de iyacen geldi, ısırdı yer nasıl aarıdıysa hayvan aqlını yitirdi aaridan (Koç, 1940).

iyaş- [< ET öçeş-] iki kişi arasındaki rekabet, yarış, sataşma.

Bacı ğardaş da aralarında iyaşır, ğonu ğomşu da iyaşır, arkadaşlar da birbiriyen iyaşır, bizim iki ğomşunun arasında iyaşme vardı, biri bişe alsa öteki de alırdı, biri gezmiye gidse öteki de ğapıyı çeker gezmiye gederdi, birbirlerini bek sevmezlerdi arada bir aaz (ağız) dalaşı ediverillerdi, biri ev yabdırdı göçdü geddi, ikisi de ğurtuldu (Kılınçer, 1969).

ET **öçeş-** kin beslemek, çekişmek, kavga etmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 175).

Kh.T **öçeş-** yarışmak (Üşenmez, 2010, s. 217). **Öçeşme** bu begler bile sen bolup / Sözin sözlemegil meger keđ körüp³⁹⁷ (KB 4086 s. 319). **agış-** (yüksek yerlere) çıkmakta yarışmak (DLT s. 543). *Ol meniñ birle tãĝka agışdı*³⁹⁸, *ol meniñ birle bir altu.nda agışdı*³⁹⁹, *begle.r bir ikindi birle agışdı*⁴⁰⁰ (DLT s. 94). **igeş-** çarpışmak, birbirini ısırarak (DLT s. 662). *a. ikki bugra igeşdı*⁴⁰¹, *ikki bugra igeşü.r otra köke.ĝü.n yençilü.r*⁴⁰² (DLT s. 94).

HT **öçeş-** 1. karşılıklı rehin ve teminat vermek. 2. birbiriyle bir işte yarış

³⁹⁷ *Sen hiçbir zaman beyler ile yarışma. İyice düşünmeden yalnız onların kullanacağı sözleri söyleme* (KB 4086 s. 319).

³⁹⁸ *o, dağ vb. yerlere çıkmakta benimle yarıştı* (DLT s. 94).

³⁹⁹ *o fiyatı bir dinar artırdı* (DLT s. 94).

⁴⁰⁰ *beyler birbirleriyle itiştiler* (DLT s. 94).

⁴⁰¹ *iki buğra (erkek deve) çarpıştı ve birbirlerini ısırarak* (DLT s. 94).

⁴⁰² *a. iki buğra çarpışır, göksinek arada sıkışır. İki beyin çarpışması sırasında, aralarında zayıfların ölmesi halinde söylenen bir atasözüdür* (DLT s. 94).

etmek, bahse girişmek (Ünlü, 2012 b, s. 455). *Birle ün kılışgan tepüşdi öçeşdi anıñ birle kılınçıda, tutıştı-lar kıvını ya'ni dolduruştılar, kıvınıştı anıñ birle kenğes-lik kılışdı anıñ birle* (ME 118/1 s. 55).

Kp.T **öçeş-** 1. yarışmak. 2. bahse girmek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 209).

EAT **öç** bahis parası, kumar parası. **öç etmek** bahse girmek, bahis tutuşmak (Kanar, 2011, s. 547).

iz azdır-

mevcut eylem ya da durumun tersini yansıtmak, gerçeği gizlemeye çalışmak.

Adam bizim tarlanınıñ yanındaki harnıbiñ yarısını toplamış, her sene biz topluyorduk adam gendi toplamış, ğalanını da başğası toplamış ikinci topliyeni bize şikayet ediyor, iz azdırıyor, gendi toplaadını saklamiye çalışıyor, esgiden de ğatırı çalallarmış nalını söküp ters çakallarmış, nal izi ğatırıñ giddii yeriñ tersini gösderirmiş, hırsızlar da iz azdırıyor böylelinen (Çetiner, 1952).

-K-

kāa [**< EAT kethūdā**] köyün ileri gelenine, sözü dinlenilenine verilen unvan.

Bizim köyde **kāa**⁴⁰³ derik bir adam varıdı, adamıñ laabıydı (lâkâbıydı), köyüñ adamı akıl almiye ona giderdi, köyüñ işbileni oydu, çocuklarınıñ adınıñ başına da **kāayı** goyallardı, **Kāanın** Ali, **Kāanın** Duran diye söylellerdi, çocuklarına da laab oldu soñradan, adam öldü giddi laabı çocuklarına geçdi (Tavşan, 1945).

EAT **kethūdā** (Far. *ked+hudā*) erkek kahya, köy ağası, ağa (Korkmaz , 2017, s. 558). **Kethūdā** éyitdi: [İy oğlan!] anuñ-çun artuğ istemezsem kim biñ sağışuñ gāyetidür. Her nesne kim gāyetine ire [nā-çār] eksilür⁴⁰⁴ (MN s. 219).

kak- [**< Kh.T kaç**] saplamak, batırmak, çakmak.

Aalıñ⁴⁰⁵ süvenleri⁴⁰⁶ eelmiş (eğilmiş), baazısı yerinden oynamış, kesme da-lından cannıca gazzık yabdım, süvenleriñ dibine **kakdım**, süveni de gazzaa baaladım, gazzı derin kaçdım, bayaa da saalam oldu, bir zaman daha aalı (ağılı) ayakda dudar (Tavşan, 1945).

Kh.T **kaç-** kakmak, hafifçe vurmak (Ünlü, 2012 a, s. 347). Yaşnat kılıç başı üze **kakkıl** yara / Bıçlıp anıñ boynı takı kalkan tura⁴⁰⁷ (DLT s. 344).

HT **kaç-** kakmak, itelemek, dövmek, vurmak kapatmak (Ünlü, 2012 b, s. 282).

EAT **kak-** 1. itmek, itelemek. 2. arpa, buğday tanesi yemeye çalışmak. 3. çakmak, kazık kakmak. 4. dikmek. 5. çalmak, vurmak. 6. sövmek. 7. kaldırmak. 8. yıkmak, devirmek (Kanar, 2011, s. 407).

kakaç [**< ET kakuk**] kurutulmuş et.

⁴⁰³ “kethüda” dan bozma olmalı: kethüda > keha > kāa.

⁴⁰⁴ Ağa cevap verdi ve dedi ki: “Ey delikanlı! Bin, miktarın son sınırı olduğu için fazlasını istemem. Son sınırına ulaşan mutlaka eksilir...” (MN s. 317).

⁴⁰⁵ bk. aal.

⁴⁰⁶ bk. süven.

⁴⁰⁷ Kılıcını düşmanına karşı parlat ki onun boynu kopsun. Onun başına vur ki kalkanı dahi parçalansın (DLT s. 344).

*Bizim ollarda eti ince ince kesller, duzliye oklaaya (oklavaya) sarallar, gurudullar, **kakaç** olur, esgiden buzdolabı yoodu, eti gurudur saklallardı, **kakaç** yapallardı, bir gış yellerdi* (Çetiner, 1952).

ET **kakuk** kurutulmuş et veya meyve (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 115).

Kh.T **kaçkuç** yarma, kurutulmuş et veya meyve (Ünlü, 2012 a, s. 348).

Kp.T **kaçaç** eskimiş, eski. **kaçaç et** kurutulmuş et (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 123).

kakılı [$<$ ET kalın] çok, fazla, bol miktarda.

*Bizim derede bu aralar balık **kakılı**, ne zaman oltiye atsam olta boş gelmiyor, suya girsem her köküñ altından balık çıkıyor, elim boş çıkmıyor* (Kara, 1969).

ET **kalın** 1. kalın. 2. pek. 3. kalabalık. 4. büyük. 5. koyu (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 134).

Kh.T **kalın** kalabalık, çok, sürü (Ünlü, 2012 a, s. 350). **Kalın** kula.n çuwgasız bolmas⁴⁰⁸ (DLT s. 184).

HT **kalıñ** 1. kadına verilen çeyiz. 2. kalın, sık, çok, kalbalık (Ünlü, 2012 b, s. 283).

EAT **kalın** 1. çok, pek çok. 2. kalabalık. 3. sık, yoğun, gür. 4. sağlam, güçlü (Kanar, 2011, s. 409).

kaklık [$<$ Kh.T kaç] içinde su birikintisi olan, küçük, doğal kaya oyuğu.

*Bizim evin yan tarafında bir iki tane **kaklık**⁴⁰⁹ var, yaamur suyuynan dolar, su hemen de gaybolmaz, gayanıñ içinde durur, hayvanların su gaynaa olur, yaamur yaadıkca **kaklık** dolar, bu yaamur suyundan guş da içer, yılan da çıyan da içer, geçen baқdım bizim tavuklar da alışmış onnar da ordan sulanıyor* (Çam, 1959).

⁴⁰⁸ a. Kalabalık sürü rehbersiz ve kılavuzsuz olmaz (DLT s. 184).

⁴⁰⁹ **kak** kaya ve ağaç oyuklarında su birikintisi. Yer adı olarak **Kaklık** (Denizli) adında saklanmıştır. Eski Kıpçakçada **kak** “içinde su biriken kaya oyuğu” olarak geçer. Kazak Türkçesi **kak** “su birikintisi, küçük göl”. Orta Türkçe **kak** “göl, kurumuş göl, su birikintisi” (Eren, 2020, s. 249).

Kh.T **kaḳ** göl, kurumuş göl, su birikintisi (Ünlü, 2012 a, s. 347). **kak** su birikintisi. **Kaklar** *kamug kölerdi / taglar başı ilderdi / ajun tını yılıdı / tütü çeçek çerğüşü.r*⁴¹⁰(DLT s. 318). **ka.k su.w** çukurdaki su birikintisi (DLT s. 411).

Kp.T **kaḳ 1.** kurumuş, kuruyan her şey. **kak et** uzun dilimler halinde kesilip ateşe veya güneşte kurutulmuş, pişirilmiş et. **2.** taş üzerinde olan ve su toplanan göz gibi çukur (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 123).

EAT **kak** meyve kurusu (Kanar, 2011, s. 407).

ÇT **kaḳ 1.** güneş ve ateşten kurumuş olan nesne, kupkuru. **2.** su toplanacak alan, yağmur ve sel yeri (Ünlü, 2013, s. 565).

kalakla- bk. ḡalagla-.

kebkebi [< EAT kepep] küçük çivi, ayakkabı çivisi.

Köşger ayaḡḡabımıñ topuuna bir lasdik çakdıydı, kebkebiyi az vurmuş heralda, ayaḡḡabınıñ topuu ḡaymiye başladı, lasdii düşdü, geri götüreceem, yeñiden yabsıñ, belki de yapışḡan sürmiye unuddu (Akbulut, 1966).

EAT **kepep** küçük çivi (Kanar, 2011, s. 443).

kef [< Kh.T kef] kaynayan pekmezin, nar ekşisinin, pişen etin üstünde oluşan köpük.

Bekmezi ḡaynadırken ḡayniyen bekmeziñ üsdüinden kefi alırım, bekmezi zaten beş altı saat ḡaynadırım, ḡaynadıkca yüzünde keḑ çıkar, kefini aldıḑca aldıḑca bekmez dadlanır; bekmez ḡaynadıkca da eşḡisini, kekresini keḑinen atar, onu aldıḑca bekmez iyi olur, dadlı olur, onuñ için bekmezi iyi ḡaynadmak gerek (Tavşan, 1963).

Kh.T **kef** köpük (Bice, 1993, s. 206). *Aşıklarnı kıyamet küni hâlin sorgay / Çın âşıkñ köḡsin yarıp dâḡın köḡgey / Pâk aḡzıdın keḑki akıp yüḡrüp*

⁴¹⁰ Baharı niteleyerek: *Su birikintileri gölleşinceye dek doldu. Su, eteklerini basınca daḡların başları su birikintileri arasında hayal meyal göründü. Dünyanın nefesi ısındı, aḡaç çiçekleri belirip sıra sıra dizildiler* (DLT s.318).

*körgey / Kimge berse pâk ışıknı hayrân kılur*⁴¹¹ (DH s. 170).

EAT **kef** Far. köpük (Önler, 2019, s. 416). ...*iki dirhem kerefes tohmı iki direm dögeler üç edviye mıkdârı kefi alınmış ve kıvama gelmiş bala katalar altı ay hoķķa içinde tura andan isti   m l  deler...* (M  s. 218).

 T **kef** Far. köpük ( nl , 2013, s. 605).

keher büyük kayaların alt boşluğu, kaya oyuğu.

Davar g d yordum bizim Akdam'ın daalarında, ęiŗ günü bir yaamur baŗladı, gendimi kehere zor addım, geçen sooklarda (soğuklarda) da orda ateŗ yakıb ęızındıydık, baķdım ęuru odun da var hemen bir ataŗ yakdım, ęızındım,  sd m  baŗımı ęuruddum ataŗı  baŗında, zaten bu keherler olmasa davarı  arkasından sunacak ęuytu bulamak, sookdan doğar  l r k (Demir, 1967)!

EAT **keher** Moğ. kahverengi (Kanar, 2011, s. 437).

kehni [

*Kehniy n*⁴¹² *avarlu *⁴¹³ *otunu d verik, fasille dibi ęazarık, aazı çapa gibi genliŗ olmadığından bostanı  içinde ęarık almak daha ęolay olur, bizim bullarda her evde iki    daane kehni olur, bizde de var baada bosdanda ęullanyok* (Aksu, 1977).

Kh.T **kerki** keser, dülger keseri ( nl , 2012 a, s. 404). **kerki** keser (DLT 186).

HT **kerki** balta ( nl , 2012 b, s. 311).

Kp.T **kerki** k  k balta, nacak, keser (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 139). **k rki** nacak, k  k balta (CC s. 500).

 T **kerki 1.** büyük balta. **2.** Amuderya kenarında bir memleket ismi ( nl , 2013, s. 613).

⁴¹¹ *Aŗıkların kıyamet günü halini soracak / Gerçek aŗıkın göğsünü yarıp d ğını görecek / Temiz ağzından köpüğü akıp yürüyüp görecek / Kime verse temiz aŗıkını, hayran eyler* (DH s. 170).

⁴¹² **kerki** keser. Daha çok yerel ağızlarda kalmıŗtır. Azerbaycan Türkçesi *k rki 1.* keser. *2.*  apa. Türkmen Türkçesi *kerki* “kazma”. Balkar Türkçesi *kerki* “keser”. Kırgız Türkçesi *kerki*. Orta Türkçeden baŗlayarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *kerki* “keser” olarak yer alır. Kökenini bilmiyoruz (Eren, 2020, s. 289).

⁴¹³ bk. avarlık.

- kek-** kuş, tavuk vb. gagalı hayvan; yem yemek, galamamak.
- Tavuk tüyünü diker, adama saldırıverir, cücüüne (civcivine) yaklaşdırmaz, hemen **keker**, yumurtlamiye yatmış tavuk da gendine yaklaşdırmaz, eliñi uzadsañ eliñi **keker** (Yüce, 1956).*
- kele** kadınlar için hitap sözü.
- Köyüñ gadınnarı ekmek yapıyorlardı “Bir çeermeye⁴¹⁴ sarıñ **kele!**” dememinen elime duduşduruverdiler, hazır edmişler, bizi gelirken görmüşler bu şimdi çeermeye yemeden gidmez, demişler; “Çayınız yok mu **kele!**” demiye galmadı çay da geldi, köy yerinde adamı aç bırakmazlar (Çetiner, 1952).*
- keleni** [$<$ Kh.T kelegü] iri fare.
- Sazzaklı⁴¹⁵ yerde **keleni**⁴¹⁶ çok olur eve gadar gelir baazen, kedi **keleni**yi dutar, zehir atarık, narı üzümü de yer, ekini de yer bu **keleni**, narı bir yer içini oyar gabunı tüstüm bırakır (Gök, 1969).*
- Kh.T **kelegü** geleni, tarla sıçanı soyundan bir hayvan (Ünlü, 2012 a, s. 394). **kele.gü** *Antechinomys*. jerboa, keseli fare (tarla faresi büyüklüğünde sıçrayıcı bir kemirgen) (DLT s. 194).
- HT **kelenü** tarla sıçanı, Arap tavşanı (Ünlü, 2012 b, s. 306).
- Kp.T **kelenü** tarla faresi (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 137).
- EAT **geleni** zool. tarla sincabı (Kanar, 2011, s. 288).
- keler** [$<$ Kh.T keler] 1. taşlı, verimsiz yer. 2. beyaz, killi toprak.
- Topraañ killi verimsiz olanına **keler** deller, bu keleri alıllar, eleller, bebeeñ altına bezinenn saralllar, altını ısladdı mıydı **keler** ıslaklu, pislili emer, bebek rahat eder, başga da bişiye yaramaz (Kurtaran, 1952).*

⁴¹⁴ bk. çevirme.

⁴¹⁵ bk. sazzak.

⁴¹⁶ **geleni/keleni** *Micromys minutus*. tarla sıçanı. Yerel ağızlarda *geleni* ($<$ *keleni*) ve *geleği* olarak da kullanılır. Eski sözlüklerde *kelenü* biçimi de geçer. Kelimenin kökünü bilmiyoruz. Yerel ağızlarda büyük sıçana *keme* ($>$ *game*) adı da verilir. Ancak *keme* ($>$ *game*) ile *geleni* ($<$ *geleni* $<$ *kelenü*) arasında bir bağlantı kurulamaz (Eren, 2020, s. 187).

Kh.T **keler** kertenkelelerin genel adı (Ünlü, 2012 a, s. 394).

HT **kelez** kertenkele (Ünlü, 2012 b, s. 306).

EAT **kelez** kıraç, verimsiz (Kanar, 2011, s. 437).

keli dağ ve tepelerin zirveye yakın yamacı, sırt.

*Bizim davarlar **keli** yukarı yayılıma giddiydi, ötüyüze geçdim, davarı topliyem diye hava ğararınca malıñ hepsini toplamak baña zor oldu amma gene de hebsini topliyeb getirdim, malı beleñ⁴¹⁷ yokarı geçirmiyecem bi daha* (Demiryürek, 1954).

kelli [< ET kid] sonra, -den sonra, artık.

*Bundan **kelli** bu tarliye arpa da buuday da ekmiyeceem, ekiyom ekiyom düzgün olmuyor, bu tarliye üzüüm baa (bağı) edesim var* (Çağal, 1975).

ET **kid** son, arkada, nihayet. **kidin 1.** arkada, batıda. **2.** kuzey, kuzeyde. **3.** karşı yaka, öte tarafta. **4.** sonra. **5.** keten. **6.** ev, bina (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 120).

Kh.T **kedın** sonra. *krş.* keğin, kidin, kiğin (Ünlü, 2012 a, s. 390). **Kerü 1.** geri, den ise. **2.** sonra, geri (Ünlü, 2012 a, s. 407). *Yawla.k tı.llıg bigde **kerü** yalñu.s tu.l yi.g⁴¹⁸* (DLT s. 402).

HT **kêdin** sonra, arka. *krş.* kêđin, kiyin, kidin (Ünlü, 2012 b, s. 304). **kerü** sonra, geri. *krş.* kirü, kiri, gerü (Ünlü, 2012 b, s. 311).

ÇT **keyin** sonra, arka, peş. *krş.* kêdin, kêd (Ünlü, 2013, s. 618). *Ol taht **keynin-đe** turup hağ ta ‘âl-â-nıñ uluğ at-lar-nı okudum* (RRH 133a/12-13 s. 141).

kellim bk. kelli.

kelpere ekime uygun olmayan, kıraç, taşlık yer.

*Bizim köyüñ üsd tarafında bir yer vardı, oriye tarla edek dedik, biraz daşını temizledik amma yer **kelpere** çıkdı, bek daşlı temizle temizle*

⁴¹⁷ bk. beleñ.

⁴¹⁸ a. Devamlı söven bir koca olmasındansa kadının dul olması daha iyidir (DLT s. 402).

bidmiyor, bi de toprak nerde ki heç yok, dabanı hep ğaya, verimsiz olur diye fazla uuraşmadık oriyeen (Yardımcı, 1974).

kemçik [$< Kh.T$ kāmġı] 1. eğik, biçimsiz, çarpık şey. 2. çene şekli bozuk kişi.

*Benim yiyeiñ (yeġen) saçına sakız yapışdıydı, sakızı çıkaramamış, saçına makasnan bir **kemçik** admış, ġafasınıñ yanı biçimsiz görünüyor, ġafasınıñ derisine ġadar saçını kesmiş (Çaġal, 1975).*

Kh.T **kāmġı** eğri büğrü, çarpık (Ünlü, 2012 a, s. 351). **kamġı** eğri ve bükülmüş şeyler. **Kamġı** yūzllüġ⁴¹⁹ (DLT s. 184).

kemin- lafa söze yersiz müdahale etmek, yersiz konuşmak.

*“Sen ne biliyoñ bu işin aslını, datsız dussuz ġonuşma, **keminme** ke!” diyerek çıkışdı ġadına amma aslında olanı biteni biliyordu, geçen sene köyden ġocaya ġaçmadan önce oolannan ġızın ġörüşdüünü, ġızıñ gönüllü olduunu biliyordu; oolan bunnarıñ akrabası zaten (Yüksek, 1987).*

kemre [$< Kp.T$ kemre] yara kabuġu.

*Ekin biçerken oraa (oraġı) bacana vurdu da bacanı bayaa kesdiydi, bacaanıñ yarası **kemre** dutmuş, ġalan çabuk iyileşir (Tanrıkulu, 1948).*

Kp.T **kemre** hayvan ayaġı altında çiġnenmiş fışkı, mayıs (İH s. 29).

keniş- [$< ET$ kengeş-] kavga için karşı karşıya gelmek, pozisyon almak.

*Tosunnar baazen ġarşı ġarşıya gelir, ayaklarını yere süreller, birbirini süsmiye hazırlanıllar, **kenişiller**, iki kişi ġavga için atışmiye başlduñda “Tosun gibi ne **kenişiyöñuz?**” deller (Çaġal, 1975).*

ET **kengeş-** müzakere etmek, müşavere etmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 118).

Kh.T **keñeş-** danışmak, istişare etmek (Üşenmez, 2010, s. 152). *Ol maña **kēñeşdi***⁴²⁰ (DLT s. 511).

HT **keñeş-** danışmak, akıl almak, istişare etmek (Ünlü, 2012 b, s. 308).

⁴¹⁹ Çarpık ağızlı kimse (DLT s. 184).

⁴²⁰ O bana danıştı (DLT s. 511).

EAT **kengeş-** görüşmek, müzakere etmek (Kanar, 2011, s. 443).

kep- [**< Kp.T** **ķop-**] yapı ya da duvar, yıkılmak.

*Bizim ahırın duvarını zamanında daşdan örmüşler, iki gad daş örmüşler amma esgiden çimanto yok, gum yok, guru duvarı örmüşler, o da üç dörd seneye bir **kepiyor**, biz de tekrar guru daşınan örüb bırakıyok, kepen yerin daşını geri yerine goyub taamir ediyok, neriye gadar giderse galan* (Tavşan, 1963).

Kp.T ķop- yerinden çıkarmak, koparmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 153).

kepir çorak, taşlık alan ya da zemin.

*Bu sene yukarıda bir **kepiriñ**⁴²¹ içine üç dane zeytin dikdim belki büyürller diye, işdahları da yerinde gibi amma bu yazı adladılırsa yetişiller heralda* (Tanrıkulu, 1948).

kerç çal- bk. kerç et-.

kerç et- üstü kapalı alay etmek, kinayeli söz söylemek, birinin sözünü alaya almak.

*“Dün yemekli misafir gabul edemem bek yorgunum.” dediydim bugün de yengem gomsuyu yemee çaarmış, “Bizi yemee çaarmıyoñ mu ke!” demiye getirdim amma lafımı daha bitirmeden: “Yemekli misafir gabul edemem bek yorgunum.” dedi. Bağıdım beni **kerç ediyor**, “Çaarmazsañ çaarma.” dedim lafı kesdim, lafı uzadsam daha kötü olacak* (Yüksek, 1987).

keri bk. kelli.

kerli bk. kelli.

kerneb [**< Kp.T** **kernib**] su kabağının iri bölümü oyulup kurutulmak suretiyle yapılan tas.

Kernebi her yerde kullanırık aslında, su tası olarak gullaniñ, gabaan içini

⁴²¹ **kepir** çorak, verimsiz toprak. Azerbaycan Türkçesi yerel *ķepir* 1. verimsiz toprak. 2. yumuşak bir taş türü. Karakalpakçada *şor jer*, *şorlık* adları yanında *kebir* de kullanılır. Kökenini bilmiyoruz (Eren, 2020, s. 287).

oyub yuvarlaq gısmını tam açmassaň saklama gıbı da yapaň, duz goyar-dım ben meselä, **kernebe** şapşak⁴²² da derik (Yüksek, 1944).

Kp.T **kernib** lahana (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 139).

EAT **kerneb** Ar. lahana (Canpolat & Önler, 2016, s. 153). *Kelem ki ‘ arab-ca kerneb dërler, issidür, kurdur ve eydürler ki şovukdan bağır yumşadur ve öksürügi giderür ve sidük yolın işledür ve yürek ditremesin giderür... (EM s. 46-47).*

kernes- öykünmek, alay etmek.

Bennen **kernesip** durman benim de bildiklerim var, benim aazıma öykünüb dalgañızı geçiyoñuz amma ileride pişman oluñuz, gördüklerimi bir annadırsam milletiñ yüzüñe bakamañız, bu sefer de ben siziynen **kernesirim**, haberiñiz olsun. (imir, 1965)!

kert- [< Kh.T kert-] çentik atmak, işaret koymak, yontmak, gedik açmak.

*İnceerek, uzun bir çıbık aldım elime alddan dört barmak üsdünü **kerddim**, moturuñ mazod gösdergesi çalışmıyor, mecbur mazodu çıbınan ölçüyom, bazen de çıbu iki üç yerinden **kertiyom**, mazod deposuna batırıyom, ne gadar mazod yakmışım, oña bakıyom (Alkış, 1966).*

Kh.T **kert-** kertmek. (köleyi yola getirmek için söylenir) (Ünlü, 2012 a, s. 404). *Ol yıga.ç **kertti**⁴²³, ol kulun boynın **kertti**⁴²⁴ (DLT s. 524).*

Kp.T **kert-** çentik atmak, kesmek, kazımak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 140). **Kërter-mèn** (CC s. 323).

EAT **kert-** 1. çentmek, kertik açmak. 2. yontmak (Kantar, 2011, s. 444). *Oğuz yiğidinüñ öykeni kabardı, kılıcın çıkardı yiri çaldı **kertdi**, ayıtdı-kim: Yir kibi kertileyin, toprak kibi şavırlayın, kılıcuma toğranayın, oğuma*

⁴²² **çamçak / çapçak** ağaçtan oyularak yapılmış kulplu su kabı. Ağızlarda *çapşak, şapşak* olarak da geçer. Dar bir alanda *şapşak* biçimi de kullanılır. Eski Kıpçakçada *şapçak* “bakır kulplu kova” olarak geçer. Türkçe *sap* kökünden geldiği anlaşıyor: *sap* + *-çak* eki. Dilimizde “kazandan sıcak su almak için kullanılan uzun saplı kap.” olarak kullanılan *saplı* biçimi de *sap*’ın bir türevidir. *Şapçak* türevi benzeşme sonunda *çapçak* biçimini almıştır: *sapçak* > *şapçak* > *çapçak*. Son olarak *çapçak* biçimi *-p-* > *-m-* değişmesine uğradıktan sonra *çamçak* biçimi oluşmuştur (Eren, 2020, s. 96).

⁴²³ *O, ağaç vb.ni kertti* (DLT s. 524).

⁴²⁴ *O, kölesinin boynunu kertti*. Onu küçük düşürmek için kinayedir (DLT s. 524).

sançılayın... (DK I s. 193).

ÇT **kert-** azıcık kesmek, bir parça koparmak; çetelemek, iz koymak (Ünlü, 2013, s. 613).

kertik [$\leq$ Kh.T kertiĸ/kertük] işaretlenmiş yer, gedik, yontuk, çentik.

Köyde keşik⁴²⁵ edecek olduumuzda süd verdiimiz ğaba kertiĸ goyardıĸ, süd alırken de ğaba kertiĸ atarık, aldımız kerte göre süd veririk süd alışık, ğonu ğumşunuñ hakkı geçmez, herkez ne verdiini bilir ne aldını bilir (Çetiner, 1952).

Kh.T **kertiĸ** kertiĸ, çetele; **kertük** ağaçta açılan kertiĸ (Ünlü, 2012 a, s. 406). **Kertiĸ** ekmek ve benzeri şeyleri hesaplamak için tahtaya oyulan kertikler; **kertük** tahtada kertme. **Kertük** kemrük⁴²⁶ (DLT s. 209).

Kp.T **kertiĸ** kertiĸ, kertilmiş, çentik atılmış (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 140).

ÇT **kertiĸ** çetele, bir parça yontulmuş olan ağaç (Ünlü, 2013, s. 613).

kertiş [$\leq$ EAT kertiş] kertenkele.

Kertiş⁴²⁷ zararsız bir hayvan, her yerde olur, daşın ğayanın arasında çıkar, çocuken **kertiş** ğuvalardık, başğa oyuncaamız yokdu (Çetiner, 1952).

EAT **kertiş** Erm. büyük kertenkele (Kanar, 2011, s. 444).

kesgen- yeltenmek, bir işe başlayacak gibi yapmak, bir şeye vurur gibi yapmak.

Tarla meselesi yüzünden geçen tartışıverdık, baña yumruk kesgendi, vuramiiceni bildiimden hiç gıyırdamadım, bir adama kesgeneceeeñe vuracaañ deller bizim köyde, ya hiç kesgenmiyeceeeñ ya da kesgendiñ maadem vuracaañ (Çağal, 1975).

⁴²⁵ bk. keşik.

⁴²⁶ Kertikler ve gedikler (DLT s. 209).

⁴²⁷ **kertiş** kertenkele. Ağızlarda *kertiş*, *kertoç* gibi birtakım biçimlerde kullanıldığı da görülür. $\leq$ Ermenice *k'arat* 'ot'oş "kertenkele". Yerel ağızlarda, *k'aratt'ot'oş*, *k'art'ot'oş*, *k'ert'oş* "kaya kertenkelesi". Anadolu ağızlarında yaygın olarak geçer. Balkan ağızlarında kullanılıp kullanılmadığını bilmiyoruz (Eren, 2020, s. 291).

- kesken-** bk. kesgen-.
- kesme** *Phillyrea latifolia*. kışın yaprağını dökmeyen, yaprak kenarları testere dişini andıran bir ağaç; akçe kesme.
- Kesme** çok saalam bir aaç, bunun gâlin dallarından keser sapı, palta sapı, gazma sapı yapallardı; bi de aar (ağır) olur **kesme** aacı, küree sap yabsaň saalam olur amma aar olur, küree galdıramaň, gullanışlı olmaz (Adır, 1981).
- kessek** bk. tessek.
- keş** [< EAT keş] 1. gözde görülen iltihaplanma, göze inen beyazlık. 2. kurutulmuş yoğurt.
- Maliň gözüne yayılırken çöp batmış, gözü önce birez gızardıydı soňra gözü keş oldu göz sulanıp duruyordu, iltaab oldu gözünde, geçer diye bekledik, gendi gendine geçdi geddi (Demiryürek, 1954). Yoordu süzdürüb duzlar, gurudullardı, yoordu guruddular miydi keş⁴²⁸ olurdu, bu keşi alıb Ğısacıklı'daki içmiye gederdik, balınan garışdırırdık, içmeniň suyunu içerdik, "Ballı keşi ye, safriye döker." dellerdi (Değirmenci, 1940).*
- EAT **keş** kepeği çıkarılan unun pişirildikten sonra yoğurt ile karıştırılarak küçük parçalar halinde kurutulduğu yiyecek, kurut (Kantar, 2011, s. 445).
- keşgere** tahtadan yapılan ve yük taşımada kullanılan dört kollu araç, yük sedyesi.
- Ev, ahar yapılırken eviň, ahariň gumunu, daşını hep keşgeriyenen çekelleridi; gaba yük atallarıdı dört adam dört golundan omuzlar tabut daşır gimi⁴²⁹ yükü daşıllardı. Eveli keşgere dellerdi soňradan sal demiye başladılar. (Alkış, 1966)*
- keşik** [< ET kezik] imece sırası, nöbet. **keşik et-** sırayla yardımlaşmak, süt birleştirmek.
- Davariň südünü keşik eddik, üç gün ben aldım, üç gün de gömşuya verdim,*

⁴²⁸ **keş** 1. yağı alınmış süttten veya yoğurttan yapılan peynir. 2. kış için kurutulan yağsız, tuzsuz yoğurt. < Far. kaşk. Türkçede Farsça kaşk'ın sonundaki -k düşmüştür. Türkçede süt ürünlerine ilişkin sözlerin bir bölümü Farsçadan alınmıştır (Eren, 2020, s. 291).

⁴²⁹ bk. gimi.

birikdirdik miydi bir işe yarıyor, herkes de keşiini⁴³⁰ bekledi miydi biriken süd bir işe yarıyor, südü topladık da bir ariye getirdik miydi beş altı kilo peynir oluyor o da emeeñe diyeyiyor (Doğanay, 1968).

ET **kezik** 1. sıra, düzen; 2. humma, sıtma. **kezik tizik** (birlikte) düzen sıra. **kezik ig kegen kıl-** sıtma hastalığına yakalanmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 120).

Kh.T **kezik** nöbet (Ünlü, 2012 a, s. 413). *Seniñ kezi.ki.ñ keldi⁴³¹* (DLT s.169).

HT **kezik** sıra, nöbet. *krş. kezig* (Ünlü, 2012 b, s. 314).

Kp.T **kezek** nöbet, sıra (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 142).

EAT **keşik** Moğ. sıra nöbet (Kanar, 2011, s. 445).

kırf sulanmamış yufka ekmeğin parçaları, kırıntıları.

Çocuk ekme yerken hep kırf edmiş, ekme tam sulamamışlar ekmeñ su diyamiyen yerleri yumuşamamış, yumuşamiyen yelleri de gırılmış, oñu da yere dökmüş, sufra serdiydik amma gene yere kırf dökülmüş (İmir 1965).

kırı bk. kürü.

kırık bk. kürü.

kırtış bk. ğırtış.

kırtış- bk. ğırtış-.

kiğar bk. keher.

kilden 1. genellikle bakırdan yapılan, kulplu metal tas. 2. metal yemek tabağı.

Bu sıcakda suyu kildeninen içmediñ miydi su gandırılmaz adamı, suya doyamañ, kilden suyu gana gana içirir adama (Yüksek, 1944).

kırç çam, ladin gibi ağaçların kuru, toprağa düşmüş iğnemsî yaprağı.

⁴³⁰ **keşik** sıra, nöbet. Anadolu ağızlarında *keşik* “sıra, nöbet” olarak yaygındır. Anadolu Türkçesine 15. yüzyıldan başlayarak geçtiğini biliyoruz. Azeri alanında *keşik* biçimi yanında *keşikçi* de kullanılır. Türkmencede *keşik* olarak geçer. Horasan Türkçesinde *keşik bermek* “nöbet tutmak” biçimi kullanılır (Eren, 2020, s. 292).

⁴³¹ *Senin nöbetin geldi* (DLT s.169).

Geçenlerde yaamur biraz fazla yaadiydi, kümesiñ içine su girmiş, ben de çamlarıñ dibinden biraz **kirç** topladım, tavuñ altına serdiydim, tavuk kümesiñ içine biraz aaç gerdiydim ona dünüyor amma biz kümese girip çıkdıkca ayaamız çamır olmasıñ dedim, zaten bu **kirç** de ya ateş yakmiye ya da çamırıñ üsdüne sermiye yarar, ormanı da hep bu **kirç** yakıyor zaten (Bildirici, 1982).

kirmen [$\leq$ Kp.T kirmen] keçi kılından ya da koyun yününden ip örmeye yarayan, yünü ya da kılı döndürerek eğiren, ahşap alet.

Ėadınlar ham geçi Ėılını Ėollarına dolallar, bir ucunu da **kirmene** dakal-lardı, **kirmeni** sağ elleriynen hızınan çevirib aşşasına dooru sarĖıdıllardı, **kirmen**⁴³² döndükce Ėırnap⁴³³ süñer geder, **kirmen** yavaşladı mıydı tekrar dutar, bir daha çevirilleridi (Alkış, 1966).

Kp.T **kirmen** kirmen, ip eğirmeye yarayan alet (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 150).

EAT **kirman** 1. kirmen. 2. topaç (Kanar, 2011, s. 461).

kirti küçük akarsu üzerine yapılan basit ağaç köprü.

Ufaarak dereleri niye **kirtiniñ** üstünden geçerik, iki aacı burĖuynan delib, arasına takda atıb bir **kirti** yapıdıydım zamanında; bek de dayanmadı iki Ėış geçdi üsdünden çürüdü (Yüksek, 1944).

kirtik kullanılarak küçülmüş sabun parçası.

Esgiden zabunu bulmak Ėolay deelidi, zabunu Ėullanırdık, **kirtiknen** de çamaşır yıkallarıdı, zabun ufaacık olduunda admazlarıdı, tükenene Ėadar Ėullanıllarıdı (Alkış, 1966).

kişef meyve ya da sebze posası.

Narıñ suyunu aldık mıydı geriye **kişefi** Ėalır, domatisiñ, eriiñ de **kişefi**

⁴³² **kirmen** elde yün eğirmeye yarayan tahtadan yapılmış araç, iğ. Dilimizde *eğirmen* olarak geçer. Buna Ėöre *eğir-* kökünden geldiği anlaşıyor. *eğir-* + *-men* eki. Ağızlarda kullanılan *eğirmen*'in başındaki *e-* sesi düşmüştür. Türkçede *-men* (~ *-man*) ekinin fiil köklerinden yapılmış birtakım türevler verdiğini biliyoruz. Ağızlarda *kirmen* yanında *eğirmeç* biçimi de kullanılmakla birlikte bu biçim de *eğir-* kökünden yapılmış bir türevidir: *eğir-* + *-meç* eki (Eren, 2020, s. 306).

⁴³³ bk. Ėırnap.

olur, üzümü depeliyeb suyunu aldıktan sonra galanına şif⁴³⁴ de derik **kişef** de derik, amma esgiler şif dellerdi (Tavşan, 1968).

kişgird- [< EAT kişirt-] köpeği bir insan ya da hayvana saldırmaya teşvik etmek, kişirtmek.

*Köyde bizim bir it vardı, eviñ yanına başga it yaklaşdırmazdı, yabancı bir it gördü müydü guvalardı, iti alışdırdıydık, başı boş bir iti görür de guvalamadı miydi bizim iti **kişgirdirdik**, iti öñüne alırdı, deriye öte guvalardı* (Adır, 1981).

EAT **kişirt-** kişirtmek (Kanar, 2011, s. 462).

kişirt- bk. kişgird-.

kivkiç bk. mizgiç.

kiyar bk. keher.

kocacık bk. gocacık.

konak bk. gonak.

kop- bk. gob-.

kökküç [< EAT küsküç] soğan, sarımsak, çiğdem soğanı gibi toprak altı bitkilerini çıkarmada kullanılan ucu sivriltilmiş sopa.

*Buralarıñ topraa sert olur, sarımsaa, suvanı sapından dudduk muydu sapı elimizde galır, yumrusu topraan altında galır, **kökkücü** topraan altına sokub alddan zorladmassañ suvan da sarımsak da golaylunan çıkmaz, kökkücü gızma gibi gullanırık* (Aksu 1978).

EAT **küsküç** yer altından çiğdem çıkarmaya yarayan demir (Kanar, 2011, s. 487).

körmen *Allium rotundum*. kayalık bölgelerde yetişen, sarımsağa benzer, çiğ de yenen bir bitki.

*Denk geldikce yukarılardan **körmeni**⁴³⁵ topluyom, baazen böreeni yapı-*

⁴³⁴ bk. şif.

⁴³⁵ **kömüren** *Allium rotundum*. sarımsağa benzer bir bitki, yabani sarımsak. Anadolu'da çiğ olarak yenilen bu bitkiye köpek sarımsağı veya köpek soğanı adı da verilir. Ağızlarda kömüren (> kömren)

yom, baazen de yemeeñ yanına çıkariyom, yemeeñ yanında yeniyor, dadı sarımsaa beñziyor, salatiye dooradum da oluyor, **körmen** daada gendili- inden yetişir, eken olmaz, vakdi gelinde daadan toplar getiririk (Tavşan, 1956).

körpe bk. görpe.

kört keskinliğini yitirmiş bıçak, tesdere vb. kesici alet.

*Babamın ğurban bıçaa vardı, evde bulamadım, et doouyordu bir bıçak ge- tir dedi, ben de rasgele bir bıçak aldım götürdüm mutfakdan, bıçaa ete sürddü sürddü, eti kesemedi, bıçak **körtmüş** meer **kört** bıçaa getirdim diye ğızdı baña, fıldırdı attı getirdiim bıçaa, ben ne bilim bıçaañ **kört** olduunu (Yüksek, 1987).*

körtel- kesici aletlerin keskinliğini yitirmesi.

*Bizim paltaynan ğuru odun kesmişler, aazı **körtelmiş**, paltiyе oduna vuruyok da palta geri sekiyor, heç kesmiyor, bağdık olmiyecek, ğomşunuñ paltasını getirdim, babam onuynan bir aaşamlık odun kesdi, yıdı (Yüksek, 1987).*

körusdan 1. insan eliyle yapılmış, bir ya da birden fazla odalı, dar girişli mağara. 2. tarihi kaya mezarı.

*Bizim köyde **körusdan**⁴³⁶ vardı, çocuukеn içinde oynardık, bazısı ğayboldu, soñraları topraа kömüldü giddi (İmir, 1965). Bizim köyde üç yerde **körüsden** var, köyde bir yer tarif ederken **körüsdeniñ** üsdü, **körüsdeniñ altı**, **körüsdeniñ** yanından yokaı, **körüsdenе** varmadan diye tarif edeller (Kurtaran, 1980).*

körüsden bk. körusdan.

kösdü [< Kh.T kösürge] köstebek.

yanında **körmen** biçimi de kullanılır. Bu yan biçimin göçüşme (*métathèse*) sonunda oluştuğı açıktır (*kömren* > *körmen*) (Eren, 2020, s. 320).

⁴³⁶ **gör** mezar. Anadolu ağızlarında daha çok **kör** olarak geçer. Azerbaycan Türkçesi *gor*. Türkmen Türkçesi *gôr*. Kazan Tatarcası *gür*. Kırgız Türkçesi *kör*. Kazak Türkçesi *kör*. < *Far. gör*. < *Ar. qabr* “kabir, mezar”. Pelliot’ya göre Farsça *gôr* biçiminden gelir. Farsçada *gôr* de Arapça *qabr*’den (qabir) alınmıştır. Çağdaş Türk diyalektlerinde kabir ve kabir biçimleri de kullanılır (Eren, 2020, s. 199).

Topraaň yumşak olduu yerlerde kösdü⁴³⁷ çok olur, bizim tarlada da bir iki daane kösdü varıdı, tarlanıñ yerlisi gibiydi, soñradan gayboldular, topraaň altını gazar dururlardı, bir de kösdü çiçaa derik göyu pempe renkli olur, bu çiçee kösdü yemez, kösdüynen de bir aleykası yok niyeysel kösdü çiçee diyollar (Koç, 1940).

Kh.T **kösürge** köstebek (Ünlü, 2012 a, s. 484).

ÇT **köstebek** kör sıçan, köstebek (Ünlü, 2013, s. 660).

kösdük kısa boylu, tıknaz kişı.

Benim bir arkadaşım vardı Kösdük Ali derdik, boyu ufacıdı, cüceden biraz dikce bir adamıdı, malıñ ardına giddi miydi davarlarıñ arasında gaybolur gederdi, rahmedli oldu geçen sene, iyi adamdı rahmetli, saalı da yerindiiedi amma annamadık birden geddi (Kızıldağ, 1957).

kösgel- [< Kh.T kösül-] sırtı ya da koltuk altına destek olarak uzanmak.

Herkes tarlada çalışıyor, çardaa çıkdıydım bizimki yan kösgelmiş keyif çatıyor, beni görünce utanır gibi oldu amma heç de aldırış etmedi, ben de bişe demedim, soñra galkıb tarliye gidmiş (Adır, 1981).

Kh.T **kösül-** ayak; uzanmak, uzatılmak (Ünlü, 2012 a, s. 484). a. *Yogurkanda artuk açak kösülse üşiyü.⁴³⁸ (DLT s. 272).*

HT **kösül-** uzatmak (Ünlü, 2012 b, s. 348).

EAT **kösil-** 1. ayağını uzatmak. 2. yatıp uzanmak. 3. gücünü yitirmek (Kanar, 2011, s. 475). *Kilimince kösilen ayağını / Şovuk günde*

⁴³⁷ **köstebek** toprak altında oyduğı yuvalarda yaşayan, gözleri hemen hiç görmeyen, derisinden kürk yapılan küçük bir hayvan, yer sıçanı, talpa. Dilimizde sokur adı da verilir. Eski kaynaklarda gözsüz sepet adı da kullanılır. Türkçede sepel veya gözsüz sepel biçimi de geçer. Gözsüz sepet'teki sepet ile sepel biçimi arasındaki benzerlik düşündürücüdür. Ancak sepet ile sepel'in birleştirilmesi kolay değildir. Buna karşılık ağızlarda köstebeğe verilen göde sepek adının ikinci bölümündeki sepek biçimi gözsüz sepet'teki sepet'ten başka bir şey olamaz. Sepek biçimi kör sebek adında geçer. Ağızlarda köstebek yanında gözsüz köpek adı da kullanılır. Bu verilere göre köstebek'in közsüz (> gözsüz) tebek adından geldiğı açıklık kazanıyor. Ağızlarda gözsüz biçimi de "köstebek" anlamında kullanılabilir. Dar bir alanda gözsüz yanında gössü, göstü (< köstü), görsü gibi birtakım yan biçimler de göze çarpar. Bu biçimlerde halk etimolojisinin rolünü göz ardı etmemek gerekir. Türkçede köstebeğe körşebek adı da verilir. Bu adın Farsçadan alındığı açıktır (Far. korşabak). Ağızlarda yaşayan biçimler Farsça kör sözünün halk etimolojisi yoluyla etimolojik olarak geliştiğine tanıktır (Eren, 2020, s. 324).

⁴³⁸ a. *Ayak, yorganın ölçüsünden fazla uzatılırsa soğuk alır.* Bu haddi aşmamak için söylenir (DLT s. 272).

*toñdurmaya yağını*⁴³⁹ (SN 3405 s. 471).

kösgüç bk. mizgiç.

kösteki kolsuz yeğin etek kısmında sağlı sollu bulunan küçük cepten her biri.

*Dedemiñ bir yeleee vardı, yaz gış üsdüinden çıkarmazdı, yeleeeñ **köstekisinde** bir de saati vardı, arada bir çıkarır bakardı; eline ufak, gıymetli şeyler geçdi miydi boş olan köstekisine goyardı* (Cingöz, 1965).

kösüre bıçak, orak vb. kesici alet bilemeye yarayan doğal taş.

*Bıçaam bakdım iyi kesmiyor, aazını **kösüriye** sürterim, hemen cilet gibi olur, daada (dağda) iki dane buldum, eve getirdiydim, yıllardır gullanırım, ömürlük gullanıñ bu daşı* (Yüksek, 1963).

kükre- [$\leq$ Kp.T kökre-] gıda maddesi, (yoğurt, pekmez vb.) ekşiyip köpürmek.

*Dolapda yoord vardı, bayaadır duruyordu, ayran yapım diye dolapdan çıkarıp bakıydım **kükremiş**, köpürüp eşgimiş, yenecee galmamış, dökdüm mecbur* (Yüksek, 1987).

Kp.T **kökre-** kükremek, gürlmek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 157).

külleme közde pişirilen bir tür çörek, bazlama.

*Bizim burallarda **küllemiye** her gün yabmazlar, gışlık ekmeee yapıp bitirdiler miydi sacı galdırılar, közü saa sola daadıñ (dağıtırsın), **küllemiye** goñ, közü de üsdüne yayañ; köznen, külnen bişiriñ, bişince üsdünüñ közünü külünü üfürüveriñ, soomadan yeñ* (Ünlü, 1955).

kümül [$\leq$ Kp.T küm] kuruması için sapıyla topraktan sökülüp top top edilmiş su-sam bitkisi demeti.

*Dün küncüyü sökdük, beş **kümül**⁴⁴⁰ küncü çıkdı, sökdüümüz **kümülleri** bi-raz da galınca yabdık bir de gurusuñ da bakak, içi daaneli duruyor amma*

⁴³⁹ *Ayağını yorganına göre uzatan soğuk günde yağını dondurmaz* (Kanar, 2011, s. 475).

⁴⁴⁰ **küme** yığın. Kelime, Deny'ye göre Arapçadan alınmıştır. Arapça *kūma* “yığın”. Farsçada da *kuma* “yığın, küme” olarak kullanılır. Ağızlarda “avcı kulübesi, bekçi kulübesi” anlamıyla kullanılan *küme* ($\geq$ *güme*) ile *küme* “yığın” arasındaki benzerlik ilginçtir (Eren, 2020, s. 343).

guruyunca belli olur ne ğadar küncü çıkacaa (Çam, 1959).

Kp.T **küm** çeç, buğday yığını (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 168).

EAT **gömül** biçilmiş ekin yığını (Kanar, 2011, s. 306).

küncü [$\leq$ ET küncü] susam.

Kümüller⁴⁴¹ guruyunca küncüyü⁴⁴² dökmiye başladık, bir çuval küncümüz çıktı, bir sene niye yeter bize, küncülü bazlamiye yapar yapar yerik ğalan⁴⁴³ (Çam, 1959).

ET **künçü** susam (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 128).

Kp.T **kinçi** susam (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 149).

EAT **künciz** susam *Eger küncizi künciz yağına şatsa revā olmaz, meger bileler kim ol künciz içindeki yağı ki ol yağdan eksügiyekdür* (KG s. 368).

künne- 1. hayvanlar, gölgelenmek ya da ısınmak amacıyla bir araya toplanmak. 2. mcz. insanların sohbet amacıyla bir araya gelmesi.

Çamıñ dibinde künniyep sohbet eddik amma bir çay demliyen de olmadı kele, ööle (öyle) guru guruya akşama ğadar laf eddik, hava da serinniyence kalğmadık (Adır, 1953)! *Bizim mallarıñ yayıldı yerleriñ hebsinde mal künnner, künniyecee yeri de bilir, yayılır gelir aynı yere künnner* (Adır, 1953).

küplâ keser, balta gibi kesici aletlerde sapın girdiği hazne.

Çok palta küplâsı⁴⁴⁴ ğırdık daada (dağda) daşda, paltanıñ arkasını daşa vurdun mu küplâ çatlıyeverir, paltıye kötüee vurdum, palta kütükde ğaldı, ğaldırdm paltanıñ arkasını daşa vurdum kütük yarılısıñ diye, kütük paltanıñ aazında ğaldı, küplaası çatladı (Yılmaz, 1951).

⁴⁴¹ bk. kümül

⁴⁴² **küncü** susam tanesi. Anadolu ağızlarında *güncü* olarak da geçer. Azerbaycan Türkçesi *küncüt* “susam”. Türkmen Türkçesi *künci*. Karakalpak Türkçesi *günci*. Kazak Türkçesi *küncit* “soya”. Toharcadan alındığı anlaşıyor (Toharca *kuñcit* “susam”). Farsçada *kuncid*, *kuncud* “susam - tohum” olarak geçer. Kelime, Rusça *kundzut* biçimini Türk diyalektlerinden almıştır (Eren, 2020, s. 343).

⁴⁴³ bk. ğalan

⁴⁴⁴ **gübü** yoğurt ve süt çalkamak için kullanılan kap, yayık. Yerel ağızlarda *küpü* “baltanın, keserin ve küreğin sap takılan yeri” olarak geçer. Farsça *kūba* biçimi düşündürücüdür (Eren, 2020, s. 201).

küpşü- bk. kükre-.

kürdük [< EAT kürdeği] bk. güdük.

EAT **kürdeği** kolu, eteği kısa gömlek (Kanar, 2011, s. 486).

kürdün 1. yük hayvanının üstüne semer yerine konulan çul, çuval vb. basitçe yapılmış semer özelliği taşıyan şeyler. 2. kuytu yerlere rüzgarın etkisiyle toplanmış kar yığını. bk. kürs.

*Palañ almiye adamıñ gücü yetmiyor, çabut esgilerini böyücek bir çuvalıñ içine göyüyor, çuvalıñ aazını dikip içindeki esgi çabıdlarıñ bir gısmını çuvalıñ başına bir gısmını çuvalıñ dibine göyüyor, çuvalı haabe gibi yapıyor, hayvanıñ sırtına atıyor, gölanı da çekdi miydi **kürdün** oluyor, eskiden palañ alacak parası olmiyenner **kürdün** yapardı, bir de “Eşşaaane giyamıyor, **kürdününe** vuruyor.” diye bir laf varıdı (Koç, 1940).*

küren hayvan topluluğu, grup, kalabalık.

*Bir **küren** doñuz, bir **küren** avcının arasından geçdi gitti de bir tüfek tağılatamadık, hepimiz birbirimizi vururuk diye görğduk, doñuzlar aaçlarıñ arasında gayboldu giddi (Adır, 1981).*

kürs [< Kp.T kils] kuytu yerlere rüzgarın etkisiyle toplanmış kar yığını.

*Her zaman atınan, eşşanen giddiimiz bir yol vardı, bura birez kesdirmiyedi, ordan gene geçek de aşşaa köye gidek dediydik, ğar yol ğapadacak kadar yaamadıydı amma hava rüzgarlıydı, yoluñ baazı yerlerine **kürs** vurmuş, ğar yola birikmiş, yoluñ bir tarafı yar, bir tarafı düz ğaya, **kürsü** de yarıp geçemedik geri döñdük yukarıki yoldan giddiydik (Koç, 1940).*

Kp.T **kils** Ar. kireç taşı (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 148).

kürne- bk. künne-.

kürü [< Kh.T kırı kırı] eşek yavrusu, sıpa.

*Bizim köyün çocukları bir **kürü**⁴⁴⁵ bulmuş, üstüne binib binib **kürüyü** ğoş-*

⁴⁴⁵ **kırı** eşek yavrusu, sıpa. Ağızlarda kırık, kırık, kiri, kirik, kırık, kiri, kurik, kürü, kürük olarak da geçer. Dankoff'a göre Ermeniceden alınmıştır. *Erm. k'urak* “eşek tayı” > *Far. kürra* (Eren, 2020, s. 296).

duruyollarıdı, hayvanın canı çıkmış, gızdım çocuklara “Yazzık, canı ne ki bu el ğadar hayvanın!” dedim (Çam, 1959).

Kh.T **qurı qurı** tay kısrağın arkasında geri kaldığı aman bu kelimelerle çağrılır (Ünlü, 2012 a, s. 497).

küy- [**< ET küt-**] beklemek, oyalanmak.

*Ben önden yola çıkdıydım, o da arkamdan baña yetişsiñ diye acele edmedim **küye küye** yürüdüm amma gelmedi daha, belki birazdan gelir, işi çıkdı zahar (İmir, 1965).*

ET **küt-** 1. gütmek, bakmak, itina göstermek, özen vermek. 2. beklemek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 129).

Kh.T **küç-** 1. beklemek, gözlemek, mühlet vermek. 2. mühlet verilmek (Ünlü, 2012 a, s. 511-512). *Bir köç **küğgil**⁴⁴⁶ (DLT s. 141). Ey İçim, **küğgil** mañga ol künde tegi kim koparlurlar. Aydı: sen **küğülmışlerdin** sen, saqış künke, belgülüg künge tegi (İKp.T s. 48).*

HT **küç-** beklemek, intizar eylemek. *krş. küy-, küğe-* (Ünlü, 2012 b, s. 361). ***Küğer** mü siz bizge, meger iki edgürek işining birisini? Taķı biz **küyer** miz sizing birle kim tegse size (HKT 188b/1-2 s. 138). **küy-** 1. beklemek, muhafaza etmek, gecikmek. 2. beklemek, eğlenmek, mühlet vermek (Ünlü, 2012 b, s. 365). *Boyadı, saçın sakalın boyadı küye turdı, **küydi** anĝa yazuķ kıldı (ME 128/2 s. 57).**

Kp.T **küy-** 1. beklemek, sabretmek. 2. yanmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 170). ***Küyer-mên, küydüm, küygil** (CC s. 153).*

EAT **küy-** beklemek, sabretmek (Kanar, 2011, s. 487). *Bu ķul heves etti ki yüzgücilik öĝrene. Çün birez öĝreni girdi; bir ĝün yaluñuz geldi. Üstāđı gelince **küymedi**, suya seĝridi (KM s. 96). Ol Ķur’anı yazdı düzdi ‘ ulemālar öĝreninçe **küydi** piĝdi ‘ ālimler serveri ‘ Oĝman ‘ Affan oĝlı görķlü (DK I s. 75).*

⁴⁴⁶ Bir süre bekle (DLT s. 141).

-L-

lasdik kuş avlamak için kullanılan sapan.

*Ğavaaň (kavak ağacının) dalına bir guş gonder, **lasdii** bir sıkdım daş guşuň dibindeki dala deedi çavdı⁴⁴⁷, daş sekdi ahırıň çinkosuna deedi, çinkonuň tangirtısına gorkdum, daş çavınca daha da hızlandı (Çağal, 1975).*

lastik bk. lasdik.

lavğar bk. lavğaracı.

lavğaracı [< Kh.T lağv] palavracı, şakacı, çok konuşan, laf ebesi.

*Bizim gomonşu tam **lavğaracı**, devamlı annadır, bir ava gidsiň avda başından geçmedik iş galmaz, biz de ava gidiyok amma adamıň başından geçdii gadar başımızdan iş geçmiyor, lafi da dadlı verir, palavra olduunu bilirik amma lafi datlı geldiinden oturur dinnerik, bir yannı annadır, bir yannı güldürür, şakaynan garişik annadır (Gürünlü, 1953).*

Kh.T **lağv** Ar. boş, beyhude, faydasız. **lağv kıl-** gürültü yapmak, gereksiz konuşmak (Ünlü, 2012 a, s. 526).

HT **lağv** Ar. faydasız, beyhude (Ünlü, 2012 b, s. 367).

EAT **lağv** Ar. boş, yersiz söz (Akkuş, 1995, s. 717). Aña **lağv** and dirler, ol eyle olur kim bir gişi geçer olsa biregü eyitse v'Allāhi fülān durur eyle şansa kim fülān durur (KG s. 360).

lğla- bk. lıla-.

lıla- usulca yuvarlamak, yavaşça atmak.

*Köyde ev temeli atıyorduk, depede teker gibi bir daş vardı, temele goyarık diye daşı yoğarıdan **luliyeverdim**⁴⁴⁸, aar aar yuvallanıyordu, soñradan hızlandı tii deriye gadar giddi, deriye inene gadar daaldı, parçalandı (Alkış, 1966).*

loğ bk. loo.

⁴⁴⁷ bk. çav-.

⁴⁴⁸ “loğlamak”tan mülhem olmalı. bk. loola-.

- loğla-** bk. loola-.
- lomlork** [< Kh.T liyü] çok ıslak, sırılsıklam. **lork gibi ol-** d. çok ıslanmak, sırılsıklam olmak.
- Evden çıktımda yaamur atışdırıyordu, şemşiye de almadım yanıma, yaamur bek yaamıyor diye, ğaaviye varana ğadar yaamur bi hızlandı, ğaviye canımı zor addım, lomlork⁴⁴⁹ oldum her yerim ıslandı ceketi sıkısañ suyu çıkacak nerdiyese* (Kurtaran, 1979). *Bizim ğız okuldan çıkınca yaamırıñ altıda ğalmış, lork gibi olmuş, ğocuunuñ⁴⁵⁰ içine bile yaamır geçmiş* (Uzun, 1978).
- Kh.T **liyü** kuruyunca kuru balçık haline gelen ince kumlu çamur (Ünlü, 2012 a, s. 527). **li.yu** kuruyunca kuru çamura dönüşen çamur (DLT s.450).
- Moğ. lobhu/lovh* balçık, çamur, işlenemeyecek kadar ıslak olan toprak; ıslak toprak veya yürürken batacak kadar ıslak kum (Lessing, 2017, s. 635).
- loo** [< Kp.T loğ] kerpiç damları düzlemek ve toprağı sıkıştırmak için kullanılan ağır, silindirik taş.
- Bizim evler heb toprak damlıydı, yaamur yaaverdi miydi loolardık, damıñ topraanı sıkışdırırdık yoosa yaamırıñ suyu içeri girerdi, köyde bir Zeki Emmi varıdı, yaamur yaanca gece dama loo⁴⁵¹ çekmiye çıkmış, looynan bile damdan düşdü loo da üsdüine düşmüş heralda, öldü giddi* (Yüce, 1956).
- Kp.T **loğ** damları düzeltmek için kullanılan taş (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 172).
- loola-** [< Kp.T loğla-] kerpiç damı loğ taşıyla düzeltmek, sıkıştırmak.

⁴⁴⁹ **liğ** alüvyon. Ağızlarda *liğ* biçimi de kullanılır. Dar bir çevrede *liğda* biçimi de geçer. Azerbaycan Türkçesi ağızlarında *liğ* “balçık” olarak kullanılır. Tietze’ye göre Rumcadan alınmıştır. Dankoff, Ermeniceden geldiğini ifade eder (Eren, 2020, s. 352).

⁴⁵⁰ bk. ğocuk.

⁴⁵¹ **loğ** toprak damlarda, yollarda, harman yerlerinde toprağı bastırmak veya tarlalarda toprağı ezmek için kullanılan taş silindir. Yerel ağızlarda *loğu* biçimi de kullanılır. Eski Kıpçakçada *loğ* olarak geçer. Dankoff’a göre Ermeniceden alınmıştır. Ancak Farsçada da *loğ* “rulo” olarak kullanılır. Dilimizde *loğ* yerine daha çok *yuvak*, *yuğu* (*yuvu*), *yuvgu* adları geçer (Eren, 2020, s. 354).

*Bizim evler heb toprak damlıydı, yaamır yaaverdi miydi **loolardık**, damıñ topraanı sıkışdırırdık yoosa yaamırıñ suyu içeri girerdi, köyde bir Zeki Emmi varıdı, yaamır yaanca gece dama loo çekmiye çıkmış, looyan bile (birlikte) damdan düşdü loo da üsdüne düşmüş heralda, öldü giddi (Yüce, 1956).*

Kp.T **loğla**-damların üzerini taşla sıkıştırmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 172).

lop bk. lopa.

lopa yabani güvercin türü.

*Geçen gün ava giddiydik, şoo Yelliseki'nin ald başındiyedik, üç yüz gadar **lopa**⁴⁵² güvercin geldi yokarıdan aşşa, yanıımızdan da geçdi amma uzak geçdi, bir iki sıkıdık, uzak geçince vuramadık, her sene gelir, avını ederik güverciniñ, bu señe hava sook (soğuk) olunca daha aşşalara indi heralda bek denk getiremedik (Akıllıoğlu, 1954).*

lov bk. loo.

⁴⁵² **hopal** yaban güvercini. Ağızlarda *hopan* olarak da geçer. Bir çeşit kuş olarak *hupal* biçiminde de kullanılır. < Ermenicede *hawp'al*, *hōp'al* “yaban güvercini” anlamıyla kullanılır (Eren, 2020, s. 219).

-M-

- madırap** sabanın sürmediği, sabandan arata kalan, sürülmemiş, işlenmemiş toprak.
*Sabanınan tarla sürüyök; ben sabanıñ sürmedii, **madırap** galan yerleri ğazmalıyom, işimiz bitmez daha, at biraz cansız geliyor, siz beklemeñ bizi* (İmir, 1965).
- malaama** [< EAT malağma] sap ya da samanla karışık buğday, tahıl.
*Harman yerinde **malaamay** savurduk, buudiye çeç ettik⁴⁵³ işi bitirecek derken yaamur al etmesiñ mi? Nideceemizi şaşdık, harman yaamırıñ altında ğaldı* (Adır, 1953).
EAT **malağma** Yun. samanından ayrılmamış tahıl (Kanar, 2011, s. 493).
- malamat** [< Kh.T melamet] rezil, dağınık, işi ters giden.
*Gendini **malamat** eddi, heç söz dinnemezdi zaten, tarliye ekdi amma güpresini admadı, otunu döömedi heç bakmadı, bakmiyence de mahsul heç olmadı; inee, davarı sookda yayılıma çıkardı onnarı da hasda eddi, bir düzen dudduramadı, **malamat** geldi **malamat** gidiyor, bir düzen de ğuramaz galan* (İmir, 1965)!
Kh.T **melamet** Ar. azarlama (Ünlü, 2012 a, s. 532).
HT **malāmat** Ar. ayıplama, kınama (Ünlü, 2012 b, s. 375). *Mālāmāt-ka sezā iş kıldı er uyutı anı yāri bērdi ānga, yōvūt ētdi ānga.* (ME 51/5 s. 40).
EAT **melāmet ol-** rezil rüsva olmak, kınanmak (Kanar, 2011, s. 495). *Ve ger ni **melāmet olursın** şara / Kişi 'ışk işin şanma kim başara* (SN s. 367).
ÇT **melāmet** Ar. ayıplama, azarlama (Ünlü, 2013, s. 733). *Yörü açma **melāmet** mahfilini / Uzatma özünge ilining tilini* (DN s. 59).
- mallik** yassı taş, bu taşla oynanan bir çocuk oyunu.
*Çocukluumuzda **mallik** daşı arardık; yasdı, hafif, saalam olan daşa **mallik** derdik, böyle daş bulduumuzda saklardık, sakladımız daşınan soñra **mal***

⁴⁵³ bk. çeç.

*lik*⁴⁵⁴ oynardık, elimiziñ ayaamızıñ yarası da kesii de heç bidmezdi (Çağal, 1975).

mamıçla- ezmek, ezip hamurumsu hale getirmek.

*Mayiye*⁴⁵⁵ topliib getiriyom, yediimizi yiyok ğalanı **mamıçliye** pesdil yapıyom, maya bek dayanmaz zaten ya ğurutacaañ ya da avuçliye, ezib pesdilini yapacaañ; yoosa hepisi ariye gider, ğurudduumuzu da ğışın yiyok, reçel yapıyok (Kızıldağ, 1979).

manca dövme ve kurutulmuş sebze ile yapılan yemek.

*Manciye*⁴⁵⁶ anam heb yapar, ben severim, bizim evde her gün bişse her gün yerim, patlıcanıñ, fasilleniñ, ğabaañ (kabağın), domatisiñ, biberiñ ğurusundan yapallar, patlıcanıñ ğurusuynan yabdıklarını daha çok seviyom (Bildirici, 1982).

mantı bk. namtı.

mantız sacdan yapılan, ızgaralı köz ocağı.

Sobiye yakmadımız zamanlarda mantıza közü goyardık, eviñ içine getirirdik, tam yanmış köz olaması şartıdı yoksa adamı zehirler közüñ

⁴⁵⁴ Oyun ebe seçimiyle başlar sonrasında mallik denen yassı taşla yere çizilen daire içindeki *hoddi* ya da *hillo* isimli yuvarlak taşı vurup *hoddiyi* en uzağa gönderme ve bu sırada ebenin taşı dairenin içine koyması, ebelikten kurtulmak için de oyundan önce çizgiyle belirlenen sınırlar içerisinde oyunculardan birine dokunması esasına dayanır. Ebe seçimine *mallik* yaklaşık beş metre uzağa çizilen çizgiye atılır. Çizgiye *mallik* taşını en yakına atan oyuncu diğer oyuncuların taşına kendi taşını atarak *mallik* taşlarını çizgiden uzaklaştırmaya çalışır, vurduğu her taşı uzaklaştırması diğer oyuncuların işini zorlaştırır. Oyuncunun vurduğu her bir taş için sırasıyla *marmuç*, *karkuç*, *kırküç*, *kırk dört*, *kırk beş*, *kırk altı*, *kırk yedi*, *kırk sekiz*, *kırk dokuz*, *limon dokuz*, *lif otuz*, *yarım elma*, *bütün elma*, *yartul*, *yurtul*, *çık dedi*, *kurtul* sıralama sözlerini söyler. Vurduğu taş kadar seviye atlamış olur ki sonraki aşamada daire içindeki *hoddi* denen yuvarlak taşta vurduğunda taşın gittiği mesafeyi, taşın bulunduğu noktadan başlayarak ayak boyu sayısı ile ölçerken son dokunduğu taşın sırasından başlar. Örneğin oyuncu, diğer beş oyuncunun taşına vurmuşsa *hoddinin* daireden çıkardığı mesafenin *kırk altı* sıralama sayısından itibaren uzaklık ölçümüne başlar. Bu ölçüm bir ayağın parmakları diğer ayağın topuğuna gelecek şekilde arada boşluk bırakmadan her bir ayak bir sıralama sayısına denk gelecek şekilde yapılır. *Hoddiyi* “*kurtul*” sıralama uzaklığında daire içinden uzaklaştıran oyuncu ebelikten kurtulur. “*Kurtul*” aşamasını tamamlayan oyuncu, ebe belirlenene kadar oyun dışında kalır ve bu aşamaları geçemeyen oyuncu ebe olur. Ebe daire içindeki *hoddinin* başında bekler, diğer oyuncular sınırları oyun başlamadan önce çizgilerle belirlenmiş yaklaşık üç ya da beş metrelik mesafeden ebelikten ilk kurtulan oyuncudan başlamak suretiyle sırasıyla *malliklerini* *hoddiye* atarlar. *Hoddi* daireden çıktığında ebe *hoddiyi* dairenin içine almak için koşar. Ebe *hoddinin* peşine gittiğinde diğer oyuncular *malliklerini* *hoddi* çizgisine atar ve *malliklerini* yerle temas ettirerek tutarlar. *Hoddi* daire dışındaysa ve *mallik* yerle temas edecek şekilde oyuncunun elindeyse ebe oyuncuya dokunamaz. Oyuncular *hoddiyi* dairelerinden çıkarmak için *malliği* yerden kaldırıp hamle yaptığında ebe onlardan birine dokunursa ebelik ebenin dokunduğu oyuncuya geçer. Oyun ebe değişimi devam ettiği sürece oynanır. (Yüksek, 1987).

⁴⁵⁵ bk. maya.

⁴⁵⁶ **manca** yiyecek. < İtalyanca *mangia* “yiyecek” (Eren, 2020, s. 359).

*dumanı, köz tam yanarsa zehirlemez, közüñ üsdüne yemek gor bişirirdik ya da çaydemlerdik, **mantız** her işimize yarardı, odanıñ içine getirirdik hem odiye ısıdırdı hem de yemek bişirirdik (Yardımcı, 1974).*

masmas yavaş hareket eden, donuk, sohbeti olmayan kişi.

*Bizim Middik Hatçanıñ oolu bek **masmas**, kimsiyenen gonusmaz, sabah aaşam oturduu yerden gölaylunan galkmaz, yaşıdlarıynan da oynamaz (Yüksek, 1987).*

maşa sebze fidesi.

*Maruluñ, domatisiñ, biberiñ maşasını garıklara bölerik öñce; soñra yalaqlara tek tek kökünü kömerik, **maşanıñ** boylu olanı maqbul olur (Kılınçer, 1959).*

maşad [< HT meşhed] 1. gayrimüslim mezarlığı. 2. ören yeri.

*Köyüñ edrafında, yoluñ kenarında **maşad** varıdı, gelip geçerken gorkardık, ordan geçerken ses duyallarmış onu annadırlardı ufaadım da o zamannar gelib geçerken ben de gorkalardım, haalaa daha çiişirim⁴⁵⁷, mezar daşı var **maşad** diyollar amma beki de müslüman yatıyor bilemek. Esgi galıntılarıñ olduu yerlere de **maşad** derik, esgi daşlar olur kesme daşlar, onnariñ olduu yere de **maşad** diyok (Yüksel, 1956).*

HT **meşhed** meşhed (Ünlü, 2012 b, s. 389). *Revān **meşhed** taparu tiprediler / tābūt artınca şāhlar yığladılar (HŞ 4532 s. 447).*

meşhed Ar.1. bir adamın şehit olduğu veya şehidin gömüldüğü yer. 2. İran'da ziyaretgâh olan meşhur şehir (Devellioğlu , 2000, s. 630).

maşadlık bk. maşad.

maya incir ağacı veya meyvesi.

*Eviñ yanına iki daane güz **mayası** ekdiydim, bu sene bayaa da atıkdılar, baqđım başında hobbak⁴⁵⁸ da var; eylülde, ekimde **mayasınıñ** dadına ba-*

⁴⁵⁷ bk. çiişi-.

⁴⁵⁸ bk. hobbak.

karık, öteki **mayalar** biddinde bunnar yeter, **mayasız** galmak gışa gadar (Kici, 1961).

mazi 1. meşe ağacı ve meyvesi. 2. kağrı; iki tekerleği birbirine bağlayan, kalın ağaç; dingil.

Eviñ üsd tarafında bir mazi⁴⁵⁹ vardı, göödesine gurd düşmüş, gurd kemirib duruyordu, gurd tükedene gadar ben kesim dedim, kesdim, yapraanı mala yedirdim, odununu kesdim, gışlık odun yabdım, zaten keresdesi niye olmaz mazınıñ odunu güzel olur isi dumanı olmaz, közü canrı olur (Tavşan, 1963). *Dedem kaanı yapardı, ben güccüdüm “Mazi kesmiye gidiyok.” dellerdi kaanınıñ iki tekeriniñ arasındaki aaca da mazi⁴⁶⁰ dellerdi* (Uzun 1978).

mazzak [< HT mazzāḥ] olgunlaşınca yumuşayan meyveler için; sert, olgunlaşmamış, ham.

Bizim çocuklara biraz maya toplañ da getiriñ dediydim, çocuklar giddi mayanıñ üsd dallarındaki yetiini alamamışlar, aacıñ eteande ne gadar mazzak varısa toplamışlar, çocuk aklı ermemiş mazzañ yenmiyeceene, köy çocuı olsa bilir, bizimkiler şeerde büyüdüünden bek ağılları ermemiş (Tavşan, 1963).

HT Ar. **mazzāḥ** latife eden, şakacı (Ünlü, 2012 b, s. 380).

EAT **mazak** 1. cüce. 2. kısa boylu (Kanar, 2011, s. 494).

mecruf et- [< HT mecrūḥ] yok etmek, ortadan kaldırmak, öldürmek.

Bir adama siñirlendik miydi “Seni mecruf ederim !” derik bizim şifrede⁴⁶¹ yok ederim demek, rahmedli Uçar Emmi varıdı o çok derdi, birine siñirlendiinde “Seni mecruf ederim!” derdi bu lafı o çok gullanırdı (Büyük, 1963).

HT **mecrūḥ** yaralı, incinmiş. **mecrūḥ bol-** yaralanmak, incinmek (Ünlü,

⁴⁵⁹ **mazi** *Thuya*. yaprakları almaşık ve küçük pullar biçiminde, gövdesi düz olan, dipten dallanan bir süs bitkisi. Kazan Tatarcası *mazi*. < Farsça *māzū* “safra veya meşe elması” (Eren, 2020, s. 365).

⁴⁶⁰ **mazi** 1. kağrıda veya diğer arabalarda iki tekerleği birbirine bağlayan ağaç dingil. 2. halı tezgâhlarında halının sarıldığı ağaç. Ağızlarda *bazı* ve *pazı* olarak da geçer. < Farsça *māzū* “öküz arabası veya at arabasının ekseni” (Eren, 2020, s. 365).

⁴⁶¹ bk. şifre.

2012 b, s. 380).

mecrûh Ar.1. cerholunmuş, yaralanmış. 2. hukuk, inandırıcı sözlerle çürütülmüş fikir (Devellioğlu , 2000, s. 596).

meerse- bir kişi ya da varlığa aşırı düşkünlük göstermek.

*Biz de şimdi çocuklara **meersedik** mecbur; okuluynan, dersleriynen, sınavlarıynan ilgileniyok, böyle takip edmesek, yakından ilgilenmesek olmuyor, çocuun peşinden ayrılmıyok, sonu iyi olur işşallah* (Uzun, 1978).

meersek [< Kh.T ersek] bir kişi ya da varlığa aşırı düşkünlük.

*Bu ne **meersek** adammış, evlendi avradınıñ ardından ayrılmıyok, sözünden çıkmıyok, esgiden gaviye gidermiş akşamları, şimdi evden dışarı çıkmıyormuş, avrat da adama meersek adamıñ meyvesini soyuyop yediriyor, adamı dilinden hiç düşürmüyor* (Uzun, 1978).

Kh.T **ersek** ortaya düşmüş azgın kadın, orospu (Ünlü, 2012 a, s. 243). *Bu ura.gut **erse.k***⁴⁶² (DLT s. 248). **Ersek** erke tegme.s, iwek ewke tegme.s⁴⁶³ (DLT s. 51).

HT **ersek** orospu kadın (Ünlü, 2012 b, s. 264).

meğersek bk. meersek.

mehmil ahşaptan yapılan, buğday ya da tahıl deposu.

*Ben dedemgiliñ evinde gördüydüm, **mehmiliñ** tağdadan debboları olur, onnar sıralı durur, üsdünden buudayı goñ, dariyi goñ, gaç deposu varısa dolduruñ, ne laazim olursa debbonuñ altında gapaa var, gapaa açañ ne gadar lazımısa alıñ, biz ambar da diyok, ambar daha kibar oluyor heralda, **mehmil** de diyok, Menge'niñ adamı **mehmil** diyor biz ikisini de diyok* (Tavşan, 1968).

menengiç [< EAT meneğış] *Pistacia lentiscus* sakız ağacı meyvesi, çitlembik.

*Köyde biraz **menengiç** topladıydım, gaave deermeninde ööddüm, un gibi*

⁴⁶² Bu, erkek isteyen kadındır (DLT s. 248).

⁴⁶³ Acele eden orospular acele ettikleri için çoğunlukla erkek bulamazlar. Bu yüzden istedikleri şartları bir araya getiremezler. Nasıl ki acele eden insan da evine varamaz. Acele ettiği için bindiği hayvanı sakatlar ve evine hasret kahr (DLT s. 51).

eddim, bunnan meniŝeeñ ğavesini yapıdırıyom, südnen de ğarıŝdırınca iç-mesi güzel oluyor, çok içince delisi dutar derler fazlası içmiye de gelmez adama baygınlık verir (Kurtaran, 1980).

EAT **menengiç** bot. çitlembik (Kanar, 2011, s. 495)

menişek bk. menengiç.

mesdik yaş incirin kabuğu alındıktan sonra ezilip, elekten geçirilerek şeker ve un ilave edildikten sonra inceltilen ve bez üstünde kurutularak yapılan yiyecek, incir pestili.

*Cevizi ğırıp içini **mesdee** (mesdiĝe) sarar sarar yerik, ğış günü **mesdii** ateŝiñ üsdünde ısıdıverrik, yumŝadunda ŝiresi aaza daha iyi gelir, cevize de rahat sarılır, açken de yenir, tokken de yenir* (Çaĝal, 1975).

meşin bk. gön.

mıddır- küskünlük ifade eden dudak bükme hareketi.

*Bizim çocuk dedesi ne zaman ğızsa dudaanı **mıddırır**, boncuk boncuk aalamiye başlar, bir müddet küser, gönlünü almak zor olur küsünce de* (Yüksek, 1987).

mıdıklan- küsmek, darılmak, küstüğünü belli eden tavır sergilemek.

*Biraz şakalaşak diye pintisiñ dediydik, o gün seslenmedi, güldüydü, soñradan ğarŝılaŝdık, yüzünü eŝgidiverdi, **mıdıklandı**, bir iki laf verdim ğarŝılık vermedi, biraz küser müser siñiri geçince gelir o* (Demiryürek, 1954).

mıhrıbbii bk. mırırbbı.

mırırbbı 1. büyücü, muskacı kadın ya da erkek 2. gayrimüslim 3. ahlaksız, yaramaz insan.

*Bu oolan **mırırbbınıñ** teki ne akıl var ne ahlak var sabahdan aaşama boş boş gezer, kimse sevmez köyde gördülermiydi “ĝavuruñ **mırırbbısı**” deller ardından* (Sarica, 1961). *Zamanında bizim eviñ duvarını ğırmamız gerekdiydi, duvarıñ birazını ğırınca içinden musĝa çıkdı, musĝiye*

açamadık gorkduk, musgiye yazan **murıbyımış** görenner öyle dediydi (Ordu, 1978).

mıkdan buğday, arpa, yulaf ve çavdarın karıştırılıp öğütülmesiyle yapılan hayvan yemi.

*Dedem esgiden tarliye ekerken arpiye, buudiye, şifanı⁴⁶⁴, çavdarı garişdı-rıb ekerdi, tarliye biçince de bunnar garişik olur, deermende ööddürürdü (öğüttürürdü), mala yedirmek için **mıkdan** yabdırırdı. Yokluk zamanında mıkdanı gendiler de yermiş (Yüksek, 1988).*

mıkla tereyağlı yumurta.

*Geçen akşam yayliye giddiydik gece acıkduk, iki gaşık tereyaanı tavada eriddik, içine de altı tane yumurta gırıp bişirdik, bir göca tava **mıklayı** üç gişi yedik (Demirbağ, 1971).*

mırd- surat asmak, küsmek, tavrı koymak.

*Yanımızda oturuyordu, arada bir laf oldu, lafı gendiniñ üsdüne alınmış, **mırdı**, heç lafa da girmedı soñra kakdı, giddi, niye mırdını annamadık (Yıldırım, 1981).*

mırt- bk. mırd-.

mısmıl [< HT bismil] 1. murdar olmayan, uygun şekilde kesilerek eti yenecek durumda olan hayvan. 2. uygun, yeterli miktarda.

*Bizim davarñ biri hasdalandıydı, bir iki gün bağıdık, dışarı çıkarmadık, öñüne yemini suyunu göyduk, hasdalını atladır dedik amma bağıdık iyileşmiyor, kesdik, eti **mısmıl**⁴⁶⁵ çıkdı, ölmeden kesdik (Ünlü, 1955). **Mırmısmıl** bir yaaş olamadı bu sene ekinneriñ sapı gısa galdı iyi kötü ekin oldu amma sap zayıf (Ünlü, 1955).*

HT **bismil** Ar. bismil kesilmiş, murdar olmamış. **bismil kıl-** boğazlamak, dini kaidelere göre kesmek (Ünlü, 2012 b, s. 101).

⁴⁶⁴ bk. şifan.

⁴⁶⁵ **mısmıl** bıçakla kesilmiş, boğazlanmış, eti yenilebilen, murdar olmayan hayvan. < mısmıl < bismil < Far bismil “kesilmiş, boğazlanmış hayvan”. (< Ar. bismillāh). Hayvan keserken besmele çekildiği için bismil (> mısmıl > mısmıl) “bıçakla kesilmiş hayvan” anlamını almıştır. Türkçe mısmıl biçimi benzeşme (assimilation) sonunda ortaya çıkmıştır (Eren, 2020, s. 371).

Kp.T **mısmıl** temiz (İH s. 35).

EAT **mısmıl** 1. besmele ile boğazlanmış hayvan. 2. helal ve temiz et (Kanar, 2011, s. 497). *Eger eti yinmez canavarları bismillāhi diyüp boğuzlasa derisi **mısmıl** olur* (KG s. 354).

mişle- bk. mişle-.

middik küçücük.

*Bizim mahallede iki tene Hatca var: Biri **Middik** Hatca, öteki gelin Hatca. Boyu bek ufak, bir de yaşı güccük ondan **Middik** Hatca diyok oña* (Yüksek, 1987).

mişle- ihbar etmek, ispiyonlamak.

*Köyde inek güdüyordum akşama dooru inekleri eve dooru sürdüm, ben de kesdirmeden gidim dediydim, ineeñ biri bizim köyden biriniñ ekinine girmiş, gördüm hemen goşup çıkardım, başga bir görende olmuş hemen **mişlemişler**, tarla sahibine ekiniñi yaydı demişler, adam nerdeki küseceedi, canı sıkılmış, giddik bakdık ekini tarlanıñ ucundan biraz yatırmış inek, göönünü aldık adamıñ* (Çetiner, 1952).

miyerse- bk. meerse-.

miyersek bk. meerse.

mizgiç sıymık⁴⁶⁶ çıkarmada kullanılan ince daldan yapılan kabuk sıyırma aracı.

*Çamıñ, sedir aacınıñ gabuunu **mizgiçinen** sıyırırık, bıçanan da sıyırın amma bıçaa derine çaldın mıydı sıymık ariye gider⁴⁶⁷, **mizgiçinen** gabuu gavladık mıydı sıymık oldu gibi çıkar* (Aksu, 1978).

mormoru bir şeyin orijinali, bir varlığın katıksız, en iyi hali.

*Bizim bullarıñ südü yoordu güzel olur, bir tereyaa yaparık tereyaanıñ **mormorusu** olur, bizim südüñ yaa (yağ) çok çıkar, çok da dadlı olur, bu daalarıñ otundan, havasından oluyor heralda; bizim mallar esgi zaman*

⁴⁶⁶ bk. sıymık

⁴⁶⁷ bk. ariye git-.

malı, südü az çıkar bu malların beki de ondan yaa dadlı oluyor (Kici, 1961).

morumoru bk. mormoru.

murd [< EAT mürd] *Myrtus communis*. kışın yapraklarını dökmeyen çalı türü, yaban mersini, mersin ağacının yabani meyvesi.

*Bullarda **murd**⁴⁶⁸ çok olur, derelerin kenalalanda gendiliinden biter, **murdun** çalıstınan sübürge yaparık, başga da bir işe yaramaz zaten, meyvesine de **murd** deller, aacına da **murd** deller, meyvesini guş yer, ufaacak olur, dadı da olmaz, **murduñ** aşılısı yenir ona da hambalis⁴⁶⁹ derik* (Gürünlü, 1960).

EAT **mürd** *Myrtus*. Far. mersin çalısı, (Canpolat, 2018, s. 554). ...*müşk ve māş ve yāsemin ve şenbeliz ve **mürd** ve merzencüş ve cevz-i büyā, bābūnec, halilec ve nergis ve şekākıl ve karanful ve süsen ve sünbül ve bağ ve büstān ve gül ve çayır ve beylek çiçek ve çümen takı mundayuk yüz miñ tümen Melik-i zü'l-celāl and yāz kılar, aydur: Ol dürlü ot, yem ve çiçekler ve nebātlar ve ni^c metler haqqı için kim yir karnında kizer-men* (BH s. 130).

musluk hayvan yemliği.

*Bizim ineen **musluunda**⁴⁷⁰ tavuk yumurtası bulduydum, soñra iki güne bir bir yumurta almiye başladım **musluğdan**, tavukların biri oriye alışıñ heb muslaa yumurdluyor* (Alkış, 1972).

muturu bir cins siyah üzüm.

⁴⁶⁸ **murt** mersin ağacı ve bu ağacın meyvesi. Eski Kıpçakçada *murt* olarak geçer. Ermenicede *murd* olarak kullanılır. Tietze'ye göre, *murt* doğrudan doğruya Ermenice *murd*'dan alınmış olabilir (Eren, 2020, s. 373).

⁴⁶⁹ bk. hambalis.

⁴⁷⁰ **musluk** takılmış bulunduğu kabın içindeki suyu istenildiği zaman akıtan açılır kapanır alet. Anadolu ağızlarında "su deposu", "küçük içme suyu deposu", "çam ağacından yapılmış çeşme yalağı" anlamlarıyla da kullanılır. Azerbaycan Türkçesi *musluk*. Türkçe *maslak* adı gibi Arapçadan alındığı anlaşıyor. Ancak *musluk* ile *maslak* arasındaki bağ ünlüler bakımından tartışılmaya açıktır. Türkçe *musluk* biçiminin oluşmasında baştaki *m*'nin baskısı yanında Türkçe *suluk* (< *su-luk*) adının rolü de göz önünde tutulabilir. Anadolu ağızlarında *suluk* birçok yerde "musluk" olarak kullanılır. Bundan başka "su deposu", "tahta oluk", "taş yalak", "üzüm çiğnemek için kullanılan büyük tekne" olarak da geçer. Yerel ağızlarda *musluğa* *burma* adı verilir (Eren, 2020, s. 375).

*Bizim baada **muturu** var, bu sene verimi iyi ydi muturunuñ, gerçi her sene iyi dutuyor, hava mevsimine göre olursa verimi de iyi oluyor, dadı da fenaa deel (Çağal, 1975).*

-N-

namtı sapsız, yekpare bıçak.

*Buzaayı ahıra baaladıydım, buzaa ipe dolanmış, ğarnınıñ üsdüine yıkılmış, ipi de gergiliyence baazındaki ip baazını sıkmış, buzaa baarıp duruyordu, ipi çözemiyence ahırdaki **namtıyı** elime aldım, vura vura ipi kesdim de buzaayı ğurtardım, boolacaadı yoosa (Demiryürek, 1954).*

narpız [$\leq$ Kh.T yarpuz] *Mentha pulegium*. sulak yerlerde kendiliğinden yetişen yabani nane.

*Dereniñ kenarından bir ğucak **narpız**⁴⁷¹ topladıydım, aaşam ğavurdum, aynı isbanak gibi ğavurruk bu **narpızı**, yemeenı yabdım, tazereeni de ayırdım, bu tazeree başğa yemeen yanında yeşilliinen yemiye iyi olur (Sayıca, 1988).*

Kh.T **yarpuz** 1. güzel kokulu bir ot, kır nanesi 2. yılan yiyen bir hayvan (Ünlü, 2012 a, s. 963). **yarpuz** *Mentha pulegium*. yarpuz. Bu, bir bitkidir (DLT s. 365).

Kp.T **yarpuz** 1. yaban pancarı. 2. su nanesi (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 313).

EAT **yarpuz** bot. kır nanesi (Kanar, 2011, s. 744). ...ve *dağı bābādyā ve eklīlū 'l-mülk ki türkçe ana koç boynuzu dirler **yarpuz** na 'na güyegü otı çok suyıla kaynadup süzeler ve kat kat başına dökeler...* (KİM s. 34).

ÇT **yarpuz** kekik gibi bir ot, cıyık (Ünlü, 2013, s. 1235).

nayla bk. hayla.

naylon römork.

*İki **naylon** daş getirdiydik tarlanıñ kanarına duvar örerken, yedmedi bir naylon daha getirek dediydik fazla yüklemişik, **naylonuñ** tekerini gümü-*

⁴⁷¹ **yarpuz** *Mentma pelagium*. çiçekleri birbirinden ayrı halka durumunda, nane türünden, kısa saplı, az veya çok tüylü, güzel kokulu bir bitki. Ağızlarda *yarpız, yarpuz, yalpuz, yapruz, yaprıız ve harpız* olarak geçer. Anadolu ağızlarında *narpız, narbus, narpuç, narpuz* gibi yan biçimler de kullanılır. Azerbaycan Türkçesi *yarpız*. Türkmen Türkçesi *narpız* "nane". Özbek Türkçesi *yalpiz, yalpoz*. Kazak Türkçesi *jalbız*. Kırgız Türkçesi *calbız*. Orta Türkçede *yarpuz* "bir ot (*Mentma pelagium*)" biçimi de geçer. Türkçeden Farsçaya *yārpūz* "nane" olarak geçtiği anlaşılıyor (Eren, 2020, s. 560).

leddik, yolda ğalınca daşı yoluñ kenarına döküb orda bırağdık (Kızıldağ, 1978).

nemneşaal muadilinden kötü, şekli bozuk.

*Geçen sene bir köye düüne giddik, düün yemee iyi olur dedik aaşam olmadan düün evine vardık, ğarnımızı doyurağ dedik amma bir yemek geldi **nemneşaal**, dadı heç yok, yaanı (yağını) çok ğoymuşlar, etiñ yaa da ğarışınca bek yaalı olmuş, yiyemedim aç ğaldım (Çetiner, 1952).*

nur yağı alınmış, yumuşak, tuzsuz, beyaz peynir türü, lor.

*Bu **nuruñ**⁴⁷² bek de dadı olmaz amma içine maydonoz, suvan dooradıñ mıydı yeniyor işde, börekde ğullanıllar, ekmeē ğatık eder yeller (Çetiner, 1952).*

nünnü küçük yemek tenceresi.

*Günnük yemek **nünnüde** bişer, **nünnünüñ** içinde aapakla⁴⁷³ da bişer, pilav da bişer, her yemee **nünnüde** bişiriller, bizim üç dört tane **nünnümüz** varıdı, pakırdandı, ğalayladır ğalayladır ğullanırdık (Kurtaran, 1952).*

⁴⁷² Lor peynirinin parlak beyaz renginden dolayı “nur” adıyla da anıldığı kanaatindeyiz.

⁴⁷³ bk. aapakla.

-O-

o misilli iyi, güzel, hoş, nitelikçe benzerlerinden üstün.

*Anamıñ bir inee vardı, aaşamdan aaşama bir helke⁴⁷⁴ südü çıkardı, gômşularıñ nazarına geldi heralda, bir haftanıñ içinde inek hastalandı öldü **o misilli**⁴⁷⁵ inek öyle gitti daha da bol sütlü ineamız olmadı (Adır, 1981).*

o müsüllü bk. o misilli.

odi bodi kurak günlerde yağmur duası niyetine oynanan çocuk oyunu.

*Çocukluumuzda **odi bodi**⁴⁷⁶ oynardık, yaz günü havalar gurak giddi miydi, nerden aklımıza düşedi bilmiyom amma bayaa eylenceli olurdu, bikere **odi bodi** oynuyorduk, bizim gômşu elimdeki gorkulaa su dökecem derken elindeki bir helke suyu baña dökdü de her yerim ıslandiydi (Yüksek, 1987).*

oğuddan [< ET öng+öd] eskiden, geçmişte.

***Oğuddan** bu tarliye ekerdik şimdi ekmiyok, tarlanıñ olduu yer daşlı emeeñe deemiyor, **oğuddan** gibi deel şimdi gendi işimize yetişemiyok, tarliyenen uuraşaca buralarda motur çok (Adır, 1981).*

ET **öng** 1. renk 2. ön, taraf, önce, doğu. 3. sahra, çöl. 4. coğ. 5. çekmek. **öng kök** (birlikte) renk, şekil. **öng körtük** çiğ, kürtün (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 177). **öd** zaman, vakit, an. 2. ateş. 3. talih. 4. kez. **öd kolu** zaman, devir (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 175).

Kh.T **öñdün** 1. önden, önceden. 2. gayri, başka (Ünlü, 2012 a, s. 612). *Yalğan tuttı anlar kim olarda öñgdin keldi olarkça kın, ol **oğurda** uķmasalar (İKT s. 105).*

⁴⁷⁴ bk. helke

⁴⁷⁵ Kelime, genellikle nitelediği varlığın karşılaştığı olumsuz bir durumu ifade eden cümlelerde acıma anlamı vererek kullanılır.

⁴⁷⁶ Mahalle ya da köyün çocukları toplanır, elde taşıdıkları bir korkulukla ev ev gezerler. “*Odi bodi, anan baban neden öldi, bir gâşık sudan öldi!*” sözlerini ezgili söyleyerek gezdikleri evlerden bulgur, ekmek, yağ, baharat, meyve vb. yiyecekler toplarlar. Ev sahibi verdiği yiyeceğin ardından çocukların elde taşıdığı korkuluğun üstüne bir tas su döker. Mahalle ya da köydeki tüm evleri gezen çocuklar topladıkları malzemeleri oturup yerler. Eğer bulgur yağ, salça gibi yemeklik malzeme toplanmışsa bu malzemeler kullanılarak çocuklardan birinin annesi tarafından kısır yapılır, yapılan kısır yalnızca çocuklar yer. Bu oyunun ardından yağmur yağacağına inanılır (Yüksek, 1987).

HT **öñdin** önceden, önce (Ünlü, 2012 b, s. 461).

EAT **öñ 1.** önce. **2.** ilk, evvel. **3.** başlangıç. **4.** huzur, yan (Kanar, 2011, s. 554). ... *‘acab namāzı az kıldum yoksa Qur‘ ānı kısa mı okıdum yoksa vakıtdan öñ mi durdum pes girü mescide gire ikileyin namāz kıla ve tesbihlerin okıya...* (KE s. 81).

ÇT **öñ 1.** sağ taraf, ileri, doğru, ön, evvel. **2.** insanın bedenindeki kıllar. **3.** dayanma, güvenme (Ünlü, 2013, s. 875).

oğlanlık bk. oolanlık.

ohlaz bk. ehliz.

oğarı yukarı, yukarı taraf.

Bizim köyüñ yerleşimi bek esgi, şoo oğarıda su getirdikleri desdi borular varımış, biz çocukluumuzda boru gırıynan oynardık, oğarınıñ suyunu bullara gadar getirillerimiş (Değirmenci, 1940).

okraa hayvanların sırt kısmında, kılları arasındaki parazit, kurtçuk.

Malıñ sırtında okraa⁴⁷⁷ olur, bu okraaya biz bir ilaç gullanmak, gendi gendine gaybolur gider, önce gurd olur soñra sinee döner o da uçar gider (Çağal, 1975).

oku- [< ET okı-] çağırarak, davet etmek, düğüne davet etmek.

Bizim düüne onu da okuduydum amma gelmedi, biz gendiniñ her düününe giddik, üç dane çocuk everdi üçüne de geddik, elimiz boş da gidmediydik, bi şıye canı sıkıldı heralda, gelesi gelmedi, yoksa gelirdi, bir hayırlı ossuñ derdi (Kici, 1961).

ET **okı-1.** okumak. **2.** çağırarak, davet etmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 169). *Ol ödün ädgu ögli tegin inisin okıyu mañradı inim kıanta sen* (PKPH s. 59). *Anda içreki ne kişi tin[...]/i yok [bolda]çı er[ti...]/a okıgahı*

⁴⁷⁷ **okra** hayvanların sırtlarında çıkan bir çıban, ur. Yerel ağızlarda hayvanların sırtlarında çıkan çıbanlara yapışan sakırgaya da *okra* adı verilir. Ağızlarda *hokra* ve *nokra* olarak da geçer. Yerel ağızlarda kullanılan *hokra*’nın başındaki *h-* sonradan türemiştir. Bunun gibi *nokra*’nın başındaki *n-* de ikincil bir sestir. Türkçe *nevin* (< *evin* “buğday tanesinin olgunlaşmış içi, özü”) biçimindeki *n-* gibi. Yerel ağızlarda geçen *hakurka* biçiminin ikinci bölümünde *okra*’nın göçüşmeli (*métathétique*) biçimi saklanmıştır (*hakukra* > *hakurka*). Birinci bölümü (*hak, ak*) açık olarak anlaşılmıyor (Eren, 2020, s. 385).

kelti⁴⁷⁸ (OA s. 44).

Kh.T **okı-** çağırmaq, davet etmək (Üşenmez, 2010, s. 211). *Ular kuş ünin tüzdi ünder işin / Silig kız okır teg köñül bérmişin*⁴⁷⁹ (KB 0075 s. 106). *Ol meni okıdır*⁴⁸⁰ (DLT s.459).

HT **oku-** 1. okumak, öğrenim görmek. 2. çağırmaq, davet etmək. 3. söylemek (Ünlü, 2012 b, s. 442). *Burun bāri okung kilsün köreling / Saçıp altun kümüş arşıkturaling* (HŞ 2503 s. 326).

Kp.T **okın-/okun-** okunmaq, çağırılmaq, davet edilmək (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 204).

EAT **oku-** 1. çağırmaq, davet etmək. 2. okumak. 3. demek, söylemek. 4. anmaq (Kanar, 2011, s. 532). *Bir kez at, gözet, eger alursa aldı. Ve eger almaz-ısa toğanı gerü okı; zirā pādīşāhlarıñ maqşūdı avdan temāşādur, et degül* (KM s. 125). *Dedeyi kova kova Delü Kaçar on beleñ yir aşurdı. Dede Korquduñ ardından Delü Kaçar irdi. Dedenüñ anısı anıtdı, Tañrıya şığındı, ism-i a^c zam okıdı. Delü Kaçar kılıcın eline aldı, yuqarusundan öyke ile hamle kıldı* (DK I s. 126).

okuntu düğünə davet etmək için gönderilen çorap, mendil, havlu vb. küçük hediyə. **okuntu olaa** (oğlağı) d. mcz. insan; zayıf, çelimsiz.

Geçenlerde bir okuntu goymuşlar gapıya, kimden geldiini de annamadık, iki tane düün vardı köyde, hangisi getirdi bilemedik, mecbur ikisine de varak dedik, getmesseñ olmaz, köy yerinde yüz yüze bakıyok (Kici, 1961). *Geçen bi düüne gıddıydık, geline bakdık; gücüüçük, zayıf bi gelin, okuntu olaa gibi* (Kici, 1961).

olga- bk. oyulga-.

oñaddan [< ET öng+üt] öncesine göre, eskisine nazaran.

*Davarıñ garşıya dooru goyurduydum*⁴⁸¹, ardından yetişim derken bir daşa

⁴⁷⁸ Onun içindeki ne kadar insan ... yok olacaktı ... çağırmaq için geldi (OA s. 45).

⁴⁷⁹ Erkek keklik sesine bir ahenk vererek eşine sesleniyor, sanki güzel bir kız gönül verdiği (genci) çağırıyor (KB 0075 s. 106).

⁴⁸⁰ O, beni çağırırdı (DLT s. 459).

⁴⁸¹ bk. goyur-.

ters basdım, ayaam döndü, ayak bileem şişdi, sınığcıya geddim sardırdıydım, oñaddan daha kötü oldu daha da şişdi (Arat, 1978).

ET **öng 1.** renk (~ Skr. rupā). **2.** ön taraf, önce, doğu. **3.** sahra, çöl **4.** coğ. **5.** çekmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 177). **üt 1.** delik deşik, geçit. **2.** zaman, vakit. **3.** öğüt, nasihat, ahkam (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 242).

oolanlık bebek ya da çocuklarda görülen yüksek ateşli hastalık, havale.

Bizim çocuklarıñ birinde de olduydu, çocuk oolanlık geçirdi, yüzü gözü ateşden morardı, gendinden geçdiydi, oolanlık geçiren iflah olmaz deller amma bizimkine bişe olmadı çok şükür (Çağal, 1975).

oyulga- kabaca, aralıklı dikmek.

Evde iki tane esgi yorgan vardı, yorganlarıñ yüzlerini sökdük, ikisine de yeni yüz oyulgadık, ikisi de pambuk yorgandı, pambuk yorgan daha saallıklı, onuñ için yüzünü yeniledik, gullanak dedik (Bolat, 1974).

-Ö-

ödü sıt-

[< EAT öd sındır-] çok korkmak, tedirgin olmak.

*Geçenlerde paltıye omuzuma addım, oduna gidiyordum, yolda bir yılanı gavuşaaldık, gayanıñ dibinden garşıma çıkıverdi, yılanı görünce **ödüm sıddı**, yılan bayaa da büyükdü, beni garşısında görünce gafasını galdırırverdi, soñra akdı giddi, yılan benden gorkdu ben yilandan gorkdum (Değirmenci, 1940).*

EAT **öd sındır-** ödünü patlatmak (Kanar, 2011, s. 547). Aşlanlar ile tağda nite diriliversen / **Ödüm şıdar** idi işidürsem ki it ürdi (SN s. 408).

ögüş ol-

bk. üyör ol-.

ögüş

[< ET ögüş] kişi ya da hayvan; bağımlı, alışmış.

*Çocuk anasınıñ ardından ha bire aalıyordu, anasına **ögüşüdü**, anasınıñ peşini bırakamıyor, anası inee gidse arkasından goşuyor, avradıñ eteeni bırakmıyor (Koç, 1940).*

ET **ögüş** 1. çok. 2. yapışmak. 3. torun (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 176).

Kp.T **ögür** 1. mağara. 2. birbirine alışık olan hayvan, uysal hayvan (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 209).

öhlü

[< HT örf] zengin, varlıklı, hatırı sayılır kişi.

*Herkişiñ (herkesin) tanıdı akıl aldı, **öhlü** bir adamıdı rahmetli, köyde sözü dinleniridi (Adır, 1951).*

HT **örf** Ar. bilgi, örf, âdet (Ünlü, 2012 b, s. 462).

ölçer-

[< EAT ölçer-] 1. ucu yanmış, ateşten uzaklaşmış odunun henüz yanmayan kısmını ateşe sürmek. 2. ekleme yapmak, takviye etmek. 3. bir işi derleyip toplamak, liderlik yapmak.

*“Saciñ altına addım odunnar yanmış, saciñ dışında galmış, şu ataşı **ölçer** de sac soomasıñ, ekmee çabık bişirek de iş bidsiñ ke!” Bizim Ali’niñ bir **ölçereni** yok, önüne düşüb de bir gız bulacak adam olmiyence de bu işler*

zor birez, bir yol gösderen olacaḡ, bir aḡıl veren olacaḡ, onuñ için bir düün (düḡün) edib de evlenemedi oolan (oḡlan) (Karakılçık, 1968).

EAT **ölçer**- ateşi karıştırmak, ateşi alevlendirmek (Kanar, 2011, s. 553).
Bunu didi inileyin aḡladı / Ki **ölçerdüḡince** yanardı odı (SN s. 376).

ölgez

[< Kh.T öles] zayıf, kuvvetsiz, cılız, hastalıklı hal.

Bizim inek bugünnerde **ölgez** duruyor, işdaa (iştahı) kesildi, bek bişe yemiyor, göca adam gibi bir yere ölgez ölgez bakıyor, bişe düşünüyor gibi aynı yere bakıb duruyor, hasda heralda amma anniyemedik ne olduunu, bek gezmiyor da hali yok gibi duruyor (Selvitopu, 1987).

Kh.T **öles (köz)** baygın bakan, sarhoş gibi bakan (göz) (DLT s. 786).
Bulna.r mi.ni **ö.le.s** kö.z / Kara meñi.z kı.zı.l yü.z / Andı.n tama.r tü.ke.l tüz / Bulna.p yana o.l kaça.r⁴⁸² (DLT s. 29).

EAT **ölez** ölgün, zayıf, cılız, ölecek gibi, canlı cenaze (Kanar, 2011, s. 554).

ölle-

[< ET örle-] hızlıca tırmanmak, çıkmak, yükselmek.

Emin emmiñiz itiñ yañına doḡru uzanıverdiydi, ḡolundan öte büre⁴⁸³ **öllemiş**, iyece bürelenmiş, zabaha ḡadar yatamadı o gün büreden, sırtı eñsesi heb ḡabardı, büre ıssırmış her yerini (Adır, 1953).

ET **örle**- 1. hiddetlenmek, öfkelenmek, gürlemek 2. yükselmek, binmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 178).

Kh.T **örle**- yükseltmek, belirlemek, çıkmak (Ünlü, 2012 a, s. 615). Ey ol kimerseler kim büttiler, kötürmenḡ ünlerinḡizni yalawaç ünindin üstün kıḡırmanḡ çaḡırmanḡ anḡa sözledükde **örleyü sözler** teg bir ançaḡız bir ançaḡa kim yoḡalur işinḡizler, sizler bilmes sizler (İKT s. 139).

HT **örle**- yükselmek, çıkmak yukarı gitmek, belirlemek (Ünlü, 2012 b, s. 462). Örece yörüdi kēmi, **örledi** kēmi, yelken kötürdi taḡı yoḡaru bardı kēmi bērdi anḡa (ME 10/3 s. 32).

⁴⁸² Sarhoş göz; parlak yüz ve üzerindeki güzel beniyle, sanki yanaklarından güzellik damlıyormuş gibi, beni kendimden geçirir. Beni mest etikten sonra da kaçır (DLT s. 29).

⁴⁸³ bk. büre.

Kp.T **ör-** 1. saç, örmek. 2. kalkmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 211).

EAT **ör-** yükselmek, yukarı çıkmak (DK II s. 245). ...*alar şabaḥ Dirse Ḥan kalkubanı yirinden örü turup kırk yiğidin boyuna alup Bayındır Ḥanuñ şöḥbetine gelür-idi* (DK I s.78).

öörek

[< ET ögür] 1. yolkı, hayvan sürüsü, sürü lideri. 2. sürünün yayılımdan sonra sabit dinlenme alanı. **öörek başı gır gısrak d. mcz.** bir işin önderi, yöneticisi konumuna olan yaşlı bayanlar için kullanılır.

Bir öörek⁴⁸⁴ geçdi yamacıñ üs tarafından, bayaa da galabalıdı, ööreeñ başında ala bir gısrak gördüm, yayılıp geldi gendi ööreene (Özkan, 1947). *Bu ööreeñ başı gır gısrak sizin iş çabık olur, bir isdemiye alıñız gızı; Hadça Ğarı, gızı hem isder hem düünü yapar* (Adır, 1981).

ET **ögür** sürü, tavla (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 176).

Kh.T **ögür** 1. koyun, geyik, bağırtlak kuşu, cariye, deve gibi şeylerin toplu bir halde bulunması. 2. topluluk, grup, kısım (Ünlü, 2012 a, s. 605). *Sewünmegil yund ügür ağır anın / Altun kümüş bulnupan ağı tawa.r⁴⁸⁵* (DLT s. 277).

Kp.T **egrek** deve yatağı, kuyu kenarında develerin çöktüğü yer (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 70).

EAT **öğrek** at sürüsü (Kanar, 2011, s. 552).

örflü

bk. öhlü.

örk

[< Kh.T örk] hayvanların belirli bir alanda yayılmasını sağlamak için yere çakılan kazık ve hayvanın bağlandığı kalın ip.

İneeñ örgünü⁴⁸⁶ yularında çıkardıydım, rahat yayıssıñ dedim, örgüñ ipi,

⁴⁸⁴ **ögür** 1. sürü. 2. yaşça birbirine yakın, yaşıt, birbirine alışık. 3. öğrenmiş, alışmış. 4. arkadaş, eş. Soyotça, Karagasça *ör* “at sürüsü”. Altayca, Teleütçe, Sagayca *ūr, ūre* 1. yığın. 2. sürü, at sürüsü”. Yakutça *üör* “sürü”. Kıpçak sözlüklerinde “birbirine alışık at” anlamına gelir (Eren, 2020, s. 396).

⁴⁸⁵ *At sürüsü, aygır, kısırak ve bunlarla beraber gümüş, altınve ipek bulunca sevinme.* Yani bunlardan kendine bir iş yarat demek istiyor (DLT s. 277).

⁴⁸⁶ **örk** hayvanları çayıra bağlamaya yarayan kalın ip. Türkmen Türkçesi *örk* “bağ”. *ör-* kökünden geldiği açıktır: *ör-* + *-(ü)k* > *örük* > *örk*. Azerbaycan Türkçesindeki *örkən* “binek hayvanlarının üzerine örtülen çulu sarıp bağlamakta kullanılan ip” sözü de bu kökten türemiştir (Eren, 2020, s. 401).

ziggesi⁴⁸⁷ çalıya, aaca dakılıyor; yoosa mal rahat gezemiyor, gezen mal garnını daha iyi doyurur amma bu sefer de almış başını gidmiş, ara ara zor buldum, beleñi⁴⁸⁸ aşmış gidmiş (Demiryürek, 1954).

Kh.T **örk** yular, bağ, at tavlasi (Ünlü, 2012 a, s. 615). **örk** hayvan yuları, at tavlasi (DLT s. 20). *Maña urmasa örk meni tuttacı / keyik teg kaçarmen kim ol yetteci*⁴⁸⁹ (KB 0722 s. 141).

EAT **örük** ucu kazıklı hayvan bağlama ipi (Kanar, 2011, s. 559). *Bize döşek ü yaşduğ u yorğan / At için çul u örk için urğan* (SN s. 467).

örkle- [**< Kh.T örkle-**] hayvanların belirli bir alanda otlamasını sağlamak amacıyla hayvanı bir kazıklı iple (örk) bağlamak.

Malı örklesenñ aynı yerde yayıla yayıla ğarnını doyuramıyor, örgünü çözüb siyeb edseñ alıb başını gidiyor, bek ahardan da çıkarmak isdemiyoğ amma mecbur bırakıyok, ekine, bosdana girmessse de mesele deel (Demiryürek, 1954).

Kh.T **örkle-** bağlamak (Ünlü, 2012 a, s. 615). *Ol atıg örkle.dı*⁴⁹⁰ Közin ked küdezse tilin beklese / Ukuş birle arzū havāğ **örklese**⁴⁹¹ (KB 2793 s. 250).

EAT **örkle-** iple sıkı sıkıya bağlamak (Kanar, 2011, s. 558).

örle- bk. ölle-.

örlet- bk. örüd-.

örü [**< ET örü**] **1.** ayakta durma, dinelmiş şekilde, dik. **2.** bitkinin budaktan çıkan dik sürgünü, dikine uzayan dal ya da sürgün.

Adam hep örü üsdünde işermiş, ne ğadar günah böyöle yapma deseler de bek dinnememiş, pırosdad olmuş, yaşı ileriydi amma biraz dıkkad edse daha iyi olurdu, hem günaha girmezdi daha iyi olurdu (Koç, 1940). *Esgiden bizim bullarda develer olurdu, bu develer azğanı örüsünden*

⁴⁸⁷ bk. zigge.

⁴⁸⁸ bk. beleñ.

⁴⁸⁹ Beni tutan bana ayak bağı vurmazsa ben geyik gibi kaçırım, bana kim yetişebilir (KB 0722 s. 141)?

⁴⁹⁰ O, atı bir tavlada köstekle köstekledi (DLT s. 531).

⁴⁹¹ Gözünü iyi gözetmeli ve dilini korumalı, akıl ile istek ve heveslerine bağ vurmalıdır (KB 2793 s. 250).

*dutar dutar yerdi, dikenni azğani*⁴⁹² üsdden üsden yellerdi, ğarınnarını doyurullardı (Demiryürek, 1954).

ET **örü** yukarı, dik, yükseliş; **örü tur-** yükselmek, kalkmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 179).

Kh.T **örü** yüksek, dik, üst (Üşenmez, 2010, s. 222). *İlig ötrü turdı adâkın örü / İlig sözlemedi bir ançu turu*⁴⁹³ (KB 0767 s. 143).

HT **ör** yukarı (Ünlü, 2012 b, s. 461). **Örce** yörüdi kēmi, örledi kēmi, yelken kötürdi taķı yoķaru bardı kēmi bērdi ānga. (ME 10/3 s. 32).

Kp.T **örü 1.** ayakta durmak, **örü tur-** ayakta durmak. **2.** yer altında hububatı saklamaya mahsus mahzen (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 212).

EAT **örü** dikine, yukarı doğru (Kanar, 2011, s. 558). *Bidnūsı görüp tūsi örü turup girü dönüp gidemedi; daķı turduķı yirde büzildi*⁴⁹⁴ (MN s. 222).

örüm

[< Kh.T ör-] küçükbaş hayvan, gece ya da şafak vakti yayılımına verilen ad. **örüme kalk-** küçükbaş hayvan, gece yayılımına çıkmak.

Davar örüme gendi başına gider, biz davarı serbes bırakırık, aalñ içine almak, mal eviñ yannarına aaşam gendi gendine gelir, soñra gece ğarñı acıkmiye durdu miydi gendi gendine örüme gider, gündüz ğarñını iyi doyurduysa şafaanan gider, biz geddini de bilmek çoo zaman (Gürünlü, 1960). *Zabaha ğarşı hava daha ışımadıydı davar daada seyibdi*⁴⁹⁵, *gidib malı bir yoķliim dediydim, baķdım davar yerinde yok, örüme kalkmış, yaz günü davar serinde daha iyi yayılıyor, serinnikde rahat rahat geziyor* (Yılmaz, 1966).

Kh.T **ör-** hayvanlar; meraya sürölüp çıkmak, geceleyin otlamak (DLT s.789). *kōy ōrdi*⁴⁹⁶(DLT s. 89).

⁴⁹² bk. azğan.

⁴⁹³ *Kağanın karşısında ayakta durdu. Kağan ona bir müddet hiçbir şey söylemedi* (KB 0767 s. 143).

⁴⁹⁴ *Horozu görünce tüyleri diken diken oldu fakat kalkıp gidemedi. Olduķu yerde donakaldı* (MN s. 320).

⁴⁹⁵ bk. seyib.

⁴⁹⁶ Bu, koyunlar yerlerinden kaldırılıp meraya doğru sürüldükleri zaman kullanılır. Koyunlar geceleyin otladıkları zaman da bu fiil kullanılır (DLT s. 89).

- örüd-** küçükbaş hayvanları gece yayılımına çıkarmak, gece yaymak.
- Biz hayvanı gece **örüdürük**, gündüzün sıcaandan zaten mal iyi yayılamaz, gece hem serin olur, sabaha gadar gezer serinnikde, garnını çabık doyurur, gündüz de yatar dinnenir, gündüz sıcakda yayduñ mal zayıflar yedi-ini terinen atar, gece yayıldı mıydı terlemez, şu garşıda Edil Daa (Dağı) var, orda çok mal **örüddüm** ben (Koç, 1940).*
- öteaçe** [$<$ EAT gece] öte gece, öte taraf.
- Davarıñ oolanıñ biri anasınıñ ardına gidmiş, o da dereniñ **öteaçesinde** ğalmış, geçi beriyüze geçmiş, oolak **öteaçede** ğalmış, oolaañ (oğlağın) sesini duydum, geçi meliyor, oolak çurıyor, deriye geçdim, oolaa ğucakladım, deriye geçirdim, malı takib edmesek olmuyor (Yılmaz, 1966).*
- EAT **geçe** taraf yön (Kanar, 2011, s. 287).
- öteaan** dünden önceki günlerden herhangi biri.
- Bizim o taraflıñ mıkdarlarıynan **öteaan** toplandiydik, köyüñ yol işini nasıl çözek diye oturduk, lafladık, bizim bir de su işi var onu da halledmek gerek, su bayaa yokañda ğalıyor, suyuñ gözü bayaa uzak, onuñ için masrafı fazla (Yıldırım, 1981).*
- ötür-** [$<$ HT ötür-] hayvanlar, ishal olmak, sulu dışkılamak.
- Dut zamanı bizim davarlarıñ biri duduñ altında yayıldıydı, dut da hayvana bek iyi gelmez, dudu çok yiyen mal **ötürür**, bizim mal da dudu çok yemiş, aaşam olmadan **ötürmiye** başladı, mal üşüdünce de **ötürür**, baazen buzaa südü çok emer, o zaman da **ötürür** (Gök, 1969).*
- HT **ötür-** 1. ishal olmak. 2. sürümlü yapmak, geçirmek, delmek (Ünlü, 2012 b, s. 465). **Ötirdi** ot karnı-nı, yöşütdi sanadı koznı tağı öñgin nèmeni (ME 57/6 s. 41).
- EAT **ötür-** 1. iç geçirmek, 2. ele geçirmek. 3. geçirmek. 4. terk etmek, bırakmak (Kanar, 2011, s. 560).
- ötürük** [$<$ EAT ötürük] ishal dışkısı, sulu dışkı.
- Davarlarıñ biri **ötürük** olduydu, hayvan yaddu yerden ötürmüş, yaddı yere*

ötürüü sıvamış, mal halsiz galmış heralda, zorunan galdırdım, yemledim suladım da bir iki gün soñra gendine geldi (Gök, 1969).

EAT **ötürük** ishal (Kanar, 2011, s. 560).

ötüyüz öte yüz, öbür taraf.

Daañ (dağın) **ötüyüzünde** ufaarak bir tarlamız varıdı, oriye arpa ekdiydik, edrafını dalliye verdik, çevirdik, gene de içine mal girmiş, arpadan bişe annamadık (Değirmenci, 1940).

öv- mide, bulanmak; karın ağrısı çekmek.

Geçenlerde hava sıcakdı ya, iyi de susadıydım, dolabdan sook (soğuk) suyu gafama dikdiydım, su sook olunca önce annamadım, soñra **övmiye** başladım, miidemi üşüddüm heralda, öve öve dokdura giddim, bişeñ yok dedi amma ben biliyom miidiye üşüddüm (Bozdoğan, 1975).

-P-**paçgıl**

[< Kh.T bıçgıl] kir, pasak.

*Çocuklarıñ eline birer çikolata verdim, çikolatiye yemişler aazlarınıñ **paçgılıynan** ortalıkda geziyollar, aazlarını silen de olmamış, bi de aazlarınıñ bulaşunu gollarına silmişler, üslerini iyice kitledmişler* (Kurtaran, 1983).

Kh.T **bıçgıl** el ve ayaktaki çatlaklar, yer yüzündeki çatlaklıklar (Üşenmez, 2010, s. 50). **bıçgıl** el ve ayağın çatlakları, aynı zamanda yerin çatlakları (DLT s. 210).

EAT **bıçılğan** çatlak (Kanar, 2011, s. 117).

pahal

[< Kh.T bañıl] cimri, pinti, elisıkı.

*Rahmetliniñ malı mülkü varıdı, durumu da iyiydi de bek **pahal** bir adamdı, kimsiye bi gurusu nasib olmazdı, ne yerdı ne yedirirdi, edrafına da hayrı tokanmazdı amma kimsiye de zarar tokanmadı* (İmir, 1965).

Kh.T **bañıl** Ar. hasis, cimri (Ünlü, 2012 a, s. 91). **Bañıllık** otalap oñalmas yig ol / Birimdın bañıl ilgi ket beriklig ol⁴⁹⁷ (AH s. 176).

HT **bañıl** Ar. cimri, pinti, hasis tamahkar. *krş.* bañıl. **bañıl kıl-** cimrilik yapmak, pintilik yapmak (Ünlü, 2012 b, s. 74). *Keling bizing tapa. Tağı kelmez tokušğa meger az; **bañıl** ħālī üze sizing üze* (HKT 401a/1 s. 316).

EAT **bañıl ol-** cimrilik etmek (Kanar, 2011, s. 88).

ÇT **bañıl** Ar. hasis, cimri (Ünlü, 2013, s. 94).

paķır

[< ET baķır] bakır kapların genel adı.

*Ocaklıñ öñünde bir **paķır** süd varıdı, ocaañ öñüne bir ğucak odun ğoyım derken odunnarıñ biri **paķıra** dakıldı, üsdünden ufaarağ odunun biri içine düşdü, süd çalkalanınca birazı döküldü ğalan südü başğa **paķıra** süzdüm, gene ki odun temizdi südü bek kitledmedi* (Tavşan, 1956).

ET **baķır** 1. bakır. 2. tartı ölçüsü. 3. sikke, para, mangır. 4. Mars gezegeni

⁴⁹⁷ *Bañıllık ilaçla onalmaz, o başkadır. Bañıllık eli vermeden pek biriktiricidir* (AH s. 177).

(Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 40).

Kh.T **baķır** 1. bakır. 2. Çin’de geçen para (Ünlü, 2012 a, s. 92). *Bār bakır yok altu.n*⁴⁹⁸ (DLT s. 155).

HT **baķır** bakır, bakır madeni (Ünlü, 2012 b, s. 76).

EAT **baķır** bakır (Kanar, 2011, s. 89).

ÇT **baķır** bakır, bakır madeni (Ünlü, 2013, s. 97).

palas [< Kh.T bala] keklik yavrusu.

*Bizim Üçbaa’da **palas**⁴⁹⁹ çok olurdu, kekliiñ yuvası yerde olduunndan daşlık ğayalık yerde olurdu, arar bulurduk, beslerdik, güzel öter, ufaaken tavuk cücüü gibi öter amma büyüüb keklik olunca sesi güzel olur* (Gök, 1969).

Kh.T **bala** 1. kuş ve hayvan yavrusu. 2. yardımcı, çırak (Ünlü, 2012 a, s. 93). *Kuş **bala.sı** kusıncığ, it bala.sı oxşançığ*⁵⁰⁰ (DLT s. 447).

HT **bala** yavru, kuş yavrusu (Ünlü, 2012 b, s. 76).

EAT **bala** çırak (Kanar, 2011, s. 90).

ÇT **bala** yavru, çocuk, kuş yavrusu (Ünlü, 2013, s. 98).

paldın bk. ğusğun.

palıza bk. dolaz.

pampal iri taneli, beyaz, erkenci üzüm türü.

*Bizim baada (bağda) **pampal** da var, taneleri iri, rengi de beyaz ya; güzel, beyaz tenni, tombulca ğızlara **pampal** gibi ğız, deller; **pampal** da şireli olur, erken çıkdından da ğıymetli olur* (Çağal, 1975).

pança [< HT pençe] avuç.

⁴⁹⁸ a. Elde bulunan şey bakır gibidir, ona değer verilmez, bulunmayan şey ise değer bakımından altın gibidir. Akraları yanında değersiz görülen fakat kaybedildiği zaman arkasından üzüntü duyulan kimse için kullanılır (DLT s. 155).

⁴⁹⁹ **palaz** kaz, ördek, güvercin gibi kuş yavrularının civcivlikten sonraki durumu. < bala “çocuk; yavru” + -z eki (Eren, 2020, s. 407).

⁵⁰⁰ *Kuşun yavrusu tüyleri çıkmadan önce göreni tiksindirir, köpeğin yavrusu ise bir oyuncak gibi görünür. Büyüdükleri zaman ise iş tersine döner* (DLT s. 447).

*Avradı bek giymetli, **pançasında** daşıyor, bek giymet verir avradına, gabuunu çıkardım, bir **panca** iç ceviz verdiğim, onu da götürmüş avradına vermiş yesiñ diye* (Yüksek, 1987).

HT **pençe** *Far. pençe* (Ünlü, 2012 b, s. 470).

EAT **pençe** 1. pençe. 2. kol, el (Kanar, 2011, s. 565).

parduduş ol- paniklemek, ne yapacağını bilememek, çırpınmak.

*Gomşunun ekinini biçeceedik, o da soñradan söyledi bizim ekini biçek diye soñ anda dediinden **partutuş olduk**, evde oraa bulamadık, elcee bulamadık, acele dince elimiz ayaamıza dolaşdı, bir yandan da vakıt geçip gediyo, sıcaa ğalmiyek dedik ama gene de tarliye geç giddik* (Doğanay, 1968).

partal [$<$ Kh.T partu] dış giyim.

*“**Partalı** toplar çeşmeniñ başına **partal** tokaçlamiye⁵⁰¹ gederdik.” diye başlar, anlatırdı ebem. O çok gullanırdı **partalı**, iç çamaşırlar hariç tüm kıyafetlere **partal** derdi rahmetli* (Yalnız, 1979).

Kh.T **partu** üste giyilen hırka, pardösü (Ünlü, 2012 a, s. 630).

parttakışı çık- parampaça olmak, yayılmak.

*Yanaamda yara çıkdıydı, böcek ıssırı gibi bişeydi, soñradan yanaamıñ yarası azdı, yara her yere sıçıradı, yüzümüñ **parttakışı çıkdı**, yara yanaamdaydı, ordan dudaama sıçıradı, alnımıñ bazı yerleri ğızarmiyе başladı, aynıye bakamaz oldum* (İmir, 1965).

pasbal [$<$ Kh.T basbal] bakımsız, pis, kötü giyimli kişi.

*Köy yerinde üsdü başı daanık, pis olan birini gördüler miydi “Naadara **pasbalsıñ**, üsdüñe başıña diggad ed!” deller, köyde de ossa temiz, düzenni giyinmek gerekir, yoosa avratlar hemen söyleller* (Selvitopu, 1987).

Kh.T **basbal** bir çekimlik iplik (DLT s. 210).

paspal bk. pasbal.

⁵⁰¹ bk. tokuç.

payra ocağın dam üstündeki bacası, baca.

*Yaamur yaacak gibi eddi, **payraniñ** üsdünü ğapatim diye dama çıkdım, bi tenekeynen ğapaddım, ğapamassam ocaa yaamur suyu giriyor, hem ocaañ ateşini södürüyor hem de **payradan** gelen su ocaañ bacasından aşşa sızıp içeriye geliyor (Gargın, 1980).*

paytar 1. makiliklerin ya da orman ağaçlarının kesilmesi ile açılan ekim alanı, tarla. 2. eğimli tarla.

*Bizim köyüñ üsd tarafında depede bir **paytar** varıdı, bizim dede ekerimiş zamanında, bizimkiler soñradan ekmez olunca çalınıñ ormanıñ içinde ğalmış, geçen sene temizledim, depeden aşşa genişleddim, aşşasına **paytara** nar dikdim, kenallarına maya dikdim, baķmadıñ mıydı ormanıñ içinde ğalıb gidiyor (Adır, 1981).*

paytaran *Achillea millefolium*. küçük çiçekli, ince yapraklı, hoş kokulu bir bitki, ci-vanperçemi.

*Yazıñ sonuna dooru çiçeklenmiye başlar **paytaran**, güzel kokar, kokusu reyhanıñ kokusuna benziyor amma ondan daha hafif kokar, biri edrafındakilere büyüklendi mıydı “Götüñde **paytaran** kokuyor sanki!” deller, mesela “Götüñde **paytaran** mı kokuyor ben niye seniñ yanıña gelim biraz da sen bize gel!” deller (Çağal, 1975).*

peç bir şeyin çapraz tarafı.

*Bizim ğomşularıñ sarı olaa (oğlağı) ğaybolmuş dediler, ben o olaa yukarı depedeki ğoca ğalamaañ **peçinde** gördüydüm dün öylenniye, ben gördüümde hayvan orda diñeliyordu, ondan soñra ne gören olmuş ne sesini duyan olmuş, ğayıbmış, arıyollarmış daha (Cingöz, 1965).*

peepil bk. peepir.

peepir *Ribes Nigrum*. yaban üzümü.

*Köyüñ daalarında **peepir** çok var, **peepire** ğaratavuk ğuşu gelir, ğarnını **peepirnen** doyurur, ben de gelen ğaratavuu avlarım, aastos (ağustos) ayında **peepir** yeter, ğuşlar yemiye başlar (Çağal, 1975).*

pehlül deli, ne yaptığını bilmeyen, sersem.

*Köyde biriniñ iki çocu varıdı ikisi de **pehlülüdü**, köy yerinde gezer yörül-
leridi kimsiye bir zararları yokdu amma bir faydaları da olmazıdı, çocuñ
ikisi de dooşdan (doğuştan) öyle olmuş, akılları yerinde deeldi ikisiniñ de
bir iş dutmazlarıdı (Değirmenci, 1945).*

pehlüle kes- ani gelişen olumsuz bir durum karşısında korkudan konuşamaz hale gel-
mek, afallamak.

*Geçen sene şoo depeniñ sırtında yangın başladı dediler, derken rüzgar
gıvradıverdi yangını, evlere gadar geldi, nidecemizi şaşdık hep, **pehlüle
kestidik**, candarma gaçıñ, diyor; bir taraftan ormancılar dumanıñ içinde
galmañ, diyor; “Malımız malalımız var neriye gidek ?” de diyemedik
(Aksu, 1978).*

pelezle- sıcaktan olumsuz etkilenmek, halsiz kalmak.

*Güya serin yerdiyek yayladiyek amma biz bile **pelezliyok**, buralar bile bek
ısıcak, esgiden Gözan’a pambuk toplamiye giderdik, sıcaktan alnımızın
teri gaşımıza aşşa akardı, gözümüze gadar girerdi, bek **pelezlerdik**
(Yüksek, 1962).*

pereni daal- bk. cıı daal-.

pereni dağıl- bk. cıı daal-.

perpil bk. peepir.

persek kırağı.

*Zabanan kaktıdıdı, edrafa bakıncı otlarıñ üsdü bembiyaz olmuş, **persek**
yaamış, güneş yükselmiye başliyence hava ısındıdan **persek** gayboldu
giddi (Alkış, 1966).*

persi çık- kırılmak, dağılmak, bozulmak, kullanılmaz olmak.

*Dedemiñ bir atı vardı, atıñ **persini çıkardıydı**, atıñ yörüyecek halı
galmadıydı, ata heç bakmazdı, sırtından da inmezdi, at dayanmazdı bizim
dediye (Alkış, 1966).*

petçi bir çeşit eğlencelik yetişkin oyunu.

Petçiyi⁵⁰² düünnerde, bayramlarda toplaşdık mı oynardık, köyüñ gençleri oynardı, çocuklar bek oynamaz gıvvat ister bu oyun, bazen de deynaa (değneği) devrilen oyuncunuñ üsdüne adlardık, sırtında gendimizi daşıddırdık. (Alkış, 1966).

peyik şalvarın paçalardan yukarı doğru geniş bırakılan parçası.

Şalvarıñ **peyii** geniş olur, baadaş gurub oturduñ muydu **peyik**⁵⁰³ önüne sufra gibi açılır, şalvarıñ **peyiiniñ** üsdünde nar yemesi güzel olur, nariñ tanesi **peyiye** dökülür, dökülen daneyi avuçlañ yeñ, heç ariye gitmez (Çetin, 1976).

pıddık bk. fiddık.

pılışka ergen, ergenlik çağındaki delikanlı.

Geçen köyde bir düün (düğün) vardı, düünde bizim köyüñ **pılışkalari** gavğa çıkardı, bunnarıñ arasında daha önce de bir tardışma olmuş, düünde de gavğaya dutuşdular, ayırdık (Çağal, 1975).

pıñğır sacayağının üzerine konan, ortası oyuk, ateşi kazanın ya da tencerenin orta kısmına toplamaya ve kazanı ya da tencereyi dengede tutmaya yarayan metal levha.

Sacayaanıñ üstüne goorlar **pıñğırı**, **pıñgır** olmadı mıydı ateş daalır, gazan çabuk gızınmaz, birde gariştirirken devrilir, tıñgırık⁵⁰⁴ da dellerdi esgiden. (Yıldızhan, 1961).

pınnap orağın ağzındaki bir avuçluk ekin demeti. **pınnabıñı iyi sık-** d. işin özenli yapılması gerekliliğini ifade eder.

Pınnabın sıkı olanı iyi olur, iyi sıkduñ **pınnap**⁵⁰⁵ daalmaz, başaklar ariye

⁵⁰² Bir oyuncu ucu sivriltilmiş bir sopayı hızlıca atarak nemli toprağa saplar. Saplanan sopaya diğer oyuncu kendi ucu sivri sopasını atar. Toprağa saplı sopa devrilir de atılan sopa saplanırsa diğer oyuncu oyunu kazanmış olur. Toprağa saplı sopa devrilmezse devrilene kadar diğer oyuncularla oyun devam eder (Alkış, 1966).

⁵⁰³ **peyik** şalvar veya donun üçgen biçimindeki ağı. Kökünü bilmiyoruz. Karakalpaklar donun ağma *üşkül* adını verirler. Bu adın üç kökünden -kül ekiyle yapıldığı açıktır. Türk diyalektlerinde *üşkül* daha çok “üçgen” olarak kullanılır. O bakımdan donun üçgen biçimindeki ağma *üşkül* (> *üşkül*) adının verilmesi doğaldır (Eren, 2020, s. 419).

⁵⁰⁴ bk. tıñgırık.

⁵⁰⁵ **pınnat** yan yana duran birkaç kişinin birlikte ekin biçme işlemi. Ağızlarda *purnat*, *purnaz* gibi birçok biçimi görülür. Yerel ağızlarda *pınnat* ‘orakçıların tarlada ekin biçmek için ayrıldıkları bölümlerden her

gidmeden⁵⁰⁶ desteleşir, babam bize hep öğüt verirken de işi iyi, sağlam yap anlamında “**Pinnabiñı iyi sık.**” derdi, böyle göñülsüz iş yabdık miydi, işe bek gafamızı vermedik miydi, yabdumuz işi beenmezse “**Pinnabiñızı iyi sıkıñ.**” derdi (Adır, 1981).

pırlan- dönmek, dolanmak.

Geçen sene bizim Ergenuşaa’nıñ ald tarafında bir yangın çıkdıydı, ormancılar bayaa söndürmiye uuraşdı, soñra bir iki heligobder geliverdi, **pırlanı pırlanı** yangını söndürdü, döndü dolaşdı suyu ataşın üsdüne bırağdı, heligobder olmiyeydi yangın bizim ollara (oralara) da gelirdi, bizim olları da yağardı (Yılmaz, 1979).

pırt- [< EAT pırt-] ayrılmak, yerinden çıkmak, elden kaçmak.

Bir çivi daha vurağ da salma yerinden **pırtmasıñ, pırtarsa** çardaañ dengesi bozulur, çardaañ yükü bir tarafa biner, yükü bir tarafa bindirdik miydi çardağ keper⁵⁰⁷, bi de yeñiden çardağ yabmiye uraşırx gış günü (Yüksek 1944).

EAT **pırt-** delmek (Kantar, 2011, s. 567).

pıs- [< ET püs-] saklanmak, pusuya yatmak.

Ava giddiydim, goca bir dud aacı var, aaca yaklaştım, aaca gelen av beni görmesiñ diye gayanıñ dibine **pısdım**, bekledim ufağ guş geliyor amma iri guşlar gonup gediordu, beni yukarıdan görüyollar diye bir çam dalı kesdim, gayaya dayadım, altına girdim (Hopur, 1983).

ET **püs-** gizlenmek, saklanmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 185).

Kh.T **bus-** pusuya yatmak, pusu kurmak, gizlenmek, saklanmak (Ünlü, 2012 a, s. 158). *Sağ er tutçı itnip osalığ busar / Osal bolmağınça yağıg kim basar*⁵⁰⁸ (KB 2029 s. 210).

HT **pus-** gizlenmek, saklanmak (Ünlü, 2012 b, s. 474).

biri’ olarak da geçer. < Ermenice *bırat* “tek elle kavranabilecek miktardaki saman veya buğday, orağın bir vuruşuyla kesilir” (Eren, 2020, s. 420).

⁵⁰⁶ bk. ariye git-.

⁵⁰⁷ bk. keper-.

⁵⁰⁸ *İhtiyatlı insan daima hazırlıklı bulunur. Düşman ihmaliye pusu kurar* (AH 2028 s. 210).

EAT **pus-** pusu kurmak, pusuya yatmak (Kanar, 2011, s. 568). *Alaca atlu Şöklı Melik katı **pusmuş**, Pusduğundan kara tağlara tuman düşmüş, Yatduğu yirdi Big Begili tutuñ dimiş* (DK I s.220).

pıtılıç ufalanmış hamur parçalarının haşlanmasıyla yapılan çorba.

***Pıtılıcı** anam bek güzel yapardı, eliñe yapışdırıñ önce hamırı, soñra iki elini birbirine sürteñ, eliñe sıvanmış hamırı dökeñ, bu hamırı haşliye yaanan (yağ ile) salçıyenen avcarlañ,⁵⁰⁹ mis gimi bir çorba olur* (Kunt, 1968).

pıtlak bk. fiddık.

pıyarga bk. payra.

pıynar *Quercus ilex*. küçük yapraklı, kışın yaprağını dökmeyen, ince gövdesi boz renkli olan, çalimsı bitki.

*Bu **pıynar**⁵¹⁰ muda⁵¹¹ beñzer, yaz gış yapraa başında olur, yapraanı dökmediinden yapraanı mala yediririk, **pıynarıñ** ufuk ufağ cüce⁵¹² olur, cüceeni de guş yer, daalarda gendiliinden yetişir, her yerde biter kendi tohumundan törer* (Tavşan, 1956).

pızıñgır arabozocu, ele avuca sığmayan, haylaz kişi.

*Bizim **pızıngır** yerinde hiç duramaz, bir bak geder gömşunuñ tavuunu daşlar, bir bakan biriyen gavğa edmiş, geçenlerde de bosdana girmiş yetmemiş yeşil yeşil domatisleri goparmış, inekleriñ öñüne admış* (Çağal, 1975).

pines bk. pinnik.

pinnik 1. küçük, taş duvarlı, toprak damlı tavuk barınağı. 2. dar kaya oyucu.

*Köy yerinde her eviñ yanında bir **pinnik** olur, daada güccük maara oyuu olur oña da **pinnik** deller, pinnik gendiliinden de olur amma biz daşınan*

⁵⁰⁹ bk. avcarla-.

⁵¹⁰ **pırnal** *Quercus ilex*. kışın yapraklarını dökmeyen bir tür meşe çalısı. Yerel ağızlarda *pırnar* olarak da geçer. Yazı dilimizde kullanılan *pırnal* biçimi benzeşmezlik (*dissimilation*) sonunda oluşmuştur (Eren, 2020, s. 420).

⁵¹¹ bk. murd.

⁵¹² bk. cücek.

*örüveririrk, üsdüne toprak atarık, basit bişe olur, aazına da tağda dayarık, **pinnik** olur.* (Yılmaz, 1979).

pintirik bk. gışmık.

piyalle bk. payra.

piyara bk. payra.

poçu baş veya omuz örtüsü.

*Bu **poçuyu**⁵¹³ gadınnar başına baalar, erkekler omuzuna atardı; babamın da **poçusu** vardı, ata binerdi **poçusunu** omuzuna atardı, gışın garda gışda atınan başğa yerlere mal almiye gederdi, **poçuyu** gafasından aşşa atardı, **poçu** galın olurdu, yünden yapallardı sookdan (soğuktan)gorurdu* (Kurtaran, 1952).

pola tavuğun istenilen yere yumurtlaması için yumurtlaması istene yere konulan yumurta, kılavuz yumurta.

*Tavuuñ yuvasından yumurtaları anam getir dediydi, ben de çocuum ya yuvadaki yumurtaların hepsini getirmişim arada **polayı** da almışım anam gızdıydı “**Poliye** bir daha yerinden alma!” dediydi, bu **polayı** yerinden aldıñ da tavuk yuvada göremezse başğa yere yumurlar, yuvayı deesdirir tavuk* (Kurtaran, 1983).

poslu zenginliğini belli etmeyen, bakımsız, varyemez kişi.

*Zengin olub da zenginniini belli edmiyen adamlara **poslu** deller, bizim bir **Poslu** Apo varıdı iyi zengindi, parası pulu çoodu amma gılıksız gezerdi, tanımiyen faakir zannederdi* (Yönden, 1975).

pöççük [< Kh.T köçük] insan veya hayvan kuyruk sokumu.

***Pöççüümde** bir aarı varıdı, yaddımda batıyor gibi oluyor, aarısından yatamıyordım, dokdura giddim, kirecleme var dedi; inniyenen, ilacınan aarısını dindiriyok* (Alkış, 1966).

Kh.T **köçük** 1. sağrı. 2. bir hayvana binen iki adamdan arkadaki (Ünlü,

⁵¹³ **poşu** bir tür kenarları saçaklı ipek, pamuk veya yünden yapılmış başörtüsü. Ağızlarda *puşu* olarak da geçer. < Ermenice *p’oşi, p’uşi, p’uşu* “kadınların siyah ipek başörtüsü” < Farsça (Eren, 2020, s. 428).

2012 a, s. 458). **köçük** koyun kuyruğu ve insanın kıcı (DLT s. 168).

pukaa [< ET bukağı] kaçmaması ya da çalınmaması için; hayvanların, özellikle de atın ayaklarına takılan metal ya da kalın ipten pranga, köstek.

*Dedem atınıñ ön ayaklarına **pukaaa** vururdu, at gıymetliydi, çalallardı, **pukaa** kiidli olduğundan çalınmaması için dakılırdı ata* (Alkış, 1966).

ET **bukağı** bukağı, köstek, bağ, zincir, ip (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 54). “...mış *bagda **bukaguda** yatıp ämgäk ämg(ä)nsär, ol ämgäkintä kuanşı im pular atın atasar kut kolu yalvaru <ötünsär [bag]da **bukaguda** [y]mä> tınl(ı)g boşunur...*⁵¹⁴” (KİP s. 53).

Kh.T **bukağı** bağ, bend, kelepçe (Ünlü, 2012 a, s. 153). *Tağı önginlerini koşulmuşlar **bukağular** içinde* (İKT s. 100). **bukagu** hırsızlara takılan kelepçe (bukağı) (DLT s. 194).

HT **bukağı** bukağı, köstek, pranga, kelepçe. *krş. bukov* (Ünlü, 2012 b, s. 111). *Tağı körer sen yazukluğlarını, ol kün koldaş kılınmışlar **bukağular** içinde* (HKT 252a/1 s. 187).

Kp.T **bukağı** bukağı, zincir (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 37).

EAT **bukagi** bukağı, köstek (Kantar, 2011, s. 145) *Ağır **bukağı** topuçağın döger digil, Yanmış arpa etmegi acı şoğan öyünü digil* (DK I s.169).

purç [< Kp.T durşak] baharda ağaç dallarında görülen küçük sürgün, tomurcuk.

*Bahar ayı birez sook gedişiyordu, mayanın **purçları** gorkuvermiş, hebsi senmiş⁵¹⁵, bir yaamır yaasa gurtarır, yeñişden cana gelir, yaamır yaamassa maya da vermez* (Arat, 1978).

Kp.T **durşak** yerden ilk çıkan sürgün veya yeşillik (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 65).

purçar- [< Kp.T durşaklan-] baharla birlikte ağaçların yaprak açması, dalların tomurcuklanması.

⁵¹⁴ “...bağ ve kösdeğe vurulup ızdırıp çekse, bu ızdırabı çekerken Kuanşı İm Pular adını ansa, rahmet dileyip yalvarıp (adını) söylese o canlı varlık bağ ve köstekden de kurtulur...” (KİP s. 82).

⁵¹⁵ bk. sen-.

*Eviñ öñünde bir maya fidanı varıdı, birez beklüm şubat bitsin de öye dikim, şaşırdım dediydim, bakdım maya **purçarmış**, hava da sookdu amma birez daha beklesem iyece dallanır diye beklemedim, evin öñünden söküp benim tallanıñ başına dikdim (Arat, 1978).*

Kp.T **durşaklan**- yeşillenmek, ilk sürgün yerden çıkmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 65).

pür [$\leq$ ET бүр] **1.** çam, ladin gibi ağaçların kurumamış, yeşil, iğnemsî yaprağı. **2.** taze soğanın yaprağı.

*Bizim davarlarıñ yaddı yere bir hayma çaddıydık haymanıñ üsdünde bişe ğalmamış, biz de biraz çam dalı kesdik üsdüne çiviledik, çamıñ **pürü** biraz kölge yapar, yazın hayvannar güneşin altında ğalmaz bari. Suvan **pürünü** de yemeñ yanında yerik, salatiye niye doorarık, taze taze güzel olur, bir de bugur pilavı oldu muydu tamam (Bildirici, 1982).*

ET **bür** tomurcuk (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 59).

Kh.T **pürlen**- tomurcuklanmak, filizlenmek. **pürçek** insan kakülü, at perçemi (Ünlü, 2012 a, s. 635). *Yıga.ç bürlendi*⁵¹⁶ (DLT s. 302).

HT **bürçek** pürçek, iki kulak arası, perçem (Ünlü, 2012 b, s. 116). *Bilinür yazuk kılğanlar nişānları birle, taķı tutulur **bürçekleri** birle taķı ayakları birle (HKT 509b/4 s. 414).*

Kp.T **pürçek** pürçek, şakaklardan sarkan saç (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 216).

EAT **pür** filiz. **pürçek/pürçük** **1.** zülüf, perçem. **2.** yaprak (Kanar, 2011, s. 569).

püsem püsem bk. püsen püsen.

püsen püsen [$\leq$ Kh.T çiseñ] yağmur, usul usul yağmak.

*Geçen ğış köye giddiydim, hava da bulanıkdı, köye vardım, eve girdim, yaamur **püsen püsen** yaamiye başladı, zobiye yakdım üsdüne de bir çay*

⁵¹⁶ Ağaç tomurcuklandı. Bu da filizlenince olur (DLT s. 302).

goydum, çay içe içe yaamuru seyreddim (Akdaş, 1952).

Kh.T **çiseñ** ince ince yağın yağmur (Ünlü, 2012 a, s. 190).

HT **çiseñ** hafif yağmur, çise (Ünlü, 2012 b, s. 137).

ÇT **çisi** gayet ince yağmur (Ünlü, 2013, s. 253).

püsü

kedi.

*Bizde bir **püsü** var ğabğara, gece baazen dışarlarda görüverdim miydi gorkuveriyom, gendi ğabğara, hava ğarannık ya gözüne ışık geldi miydi gözgü de parliyeveriyor, adamı ğorkutuyor amma bek avcı eviñ yanına fare getirmez, ğurbaa getirmez, yılanı niye de ğuvaliyor heralda eviñ yannarında bişe görmüyok, biz gördük müydü ğorkuyok demeggi başğa hayvannarı da ğorkutuyor* (Ünüvar, 1970).

-S-

saamen gelin almaya giden düğün alayı.

*Gelini babasınıñ evinden almiye **saamen**⁵¹⁷ gederdi, saameniñ en önünde de saamen başı olurudu, saamen başı siñsiñi⁵¹⁸ oynaradı, oyniye oyniye geliniñ evine gedelleridi, ben çocuudum uzaqdan seyrederdik, soñraları galkdı bu aadetler, cipinen gelin almiye gidmiye başladık, esgiden **saamen** olullar atınan gidellerdi (Gürünlü, 1953).*

sacayak bk. sayacak.

sagga kan emici, hayvanların vücudunda yapışık yaşayan asalak böcek.

*Bu **sagganıñ** sırtına yapışmadı hayvan olmaz, davara yapışır, eşşe yapışır, ata yapışır, hayvanıñ ğanını emer durur, bahar aylarında mala yapışır ğanını emer hasda da eder hayvanı (Yüce,1956).*

sağmen bk. saamen.

sağar [< Kp.T sağar] 1. başkalarına nazar değıdiren, nazarı çok değen kişi. 2. in san ya da hayvanda başın ön kısmında bulunan beyaz saç veya kıl topluluğu.

*Bizim Memmed öyle bek **sağar**, biraz gonusıñ, birini beendiini söylesiñ, hemen dili deer (değer); insaniñ gözüne bakdı mıydı adamı hasda eder, yere yıkar, nazarı bek kötü onun. Bu geçileriñ alnındaki beyazlaa da **sağar** derik, sağar geçi sürünüñ içinde oldu muydu geçi seçerken iyi olur, **sağar** geçi derik, **sağar** geçiniñ yanındaki derik, **sağar** geçiñ öñündeki derik, sürünüñ içinde iz gibi olur, **sakar** mal iyi olur (Hakverdi, 1971).*

Kp.T **sağar** alnında bir parça aklık olan at (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 224). **sakar** atın alnındaki aklık (İH 38).

EAT **sakar** 1. akıtma, alın lekesi. 2. akıtmalı hayvan (Kantar, 2011, s. 579). **sağar** atın alnındaki aklık, alnında uğursuzluk nişanı olan hayvan, aksi,

⁵¹⁷ **seğmen** bayram günlerinde, düğünlerde törene yerli giysilerle, atlı ve silahlı olarak katılan delikanlı. Yerel ağızlarda *seymen* ve *seyman* olarak da geçer. < Farsça *sagbān* “köpek bakıcısı” (< *sag* “köpek”+ - *bān* “bekçisi”). Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir (Eren, 2020, s. 453).

⁵¹⁸ bk. siñsiñi.

ters, güvenilmez, uğursuz; her an bir aksilik, bir kötü şey yapabilecek, elinden bir kaza çıkabilecek olan (DK II s. 256). Ay **şakar** *koç* menüm nireden *helāk olaçağum bildüñ şöyle çalayım seni mağara dıvarına kim kuyruğun mağarayı yağlasun didi* (DK I s.212).

sakka bk. sagga.

sal çatı ya da zemin altına köşeden köşeye kullanılan, uzun, silindirik, ahşap kiriş.

*Köşeli olanına geriz⁵¹⁹ denrik. Bizim esgi damuñ bir **salı** çürümüş, iki daane **sal** kesib getirdim, hangisi uyarsa onu atacaam çürüyenin yerine* (Yüksek, 1944).

salak tahıl ekilen mevki, alan, saha, bölge.

*Ekini ekdiimiz yere ekin salaa derik, daañ (dağın) bir yüzüne ekini ekerik, ekdiimiz yüz ekin salaa, ekmediimiz yüz boş **salak** olur, geçen sene malı salaañ tersine dooru sürdüydük, arka sıra da gedmedik, “**Salak** uzak, mal girmez ne de olsa!” dediydik; mal işde geze geze vermiş **salaa** bulmuş ekiniñ depelemedii yerini bırakmamış, ekini heb yayılmış* (Adır, 1964). *Biz iki **salak** oturruk, bir sene burda bir sene orda* (Tavşan, 1956).

sañ [< Kh.T sañ] kir, pasak, insanın vücut kiri.

*Biz ilkokula gidiyorduk, esgiden ööredmen temizlik gonturolu yapardı, saçımızıñ içine bakardı bit var mı diye, bir gün dizimize gadar bakdı, diz gapağlarımıza bir bakdı, dizimiz **sañ** baalamış, dizimizde bir garış **sañ** var, çocuuk ya hêç farkında deeldik* (Çağal, 1975).

Kh.T **sañ** kuş pisliği (Ünlü, 2012 a, s. 655). *Kuş **sañı**⁵²⁰* (DLT s. 492).

sancak bk. sayacak.

sañlan- [< Kh.T sañla-] kirlenmek, kir bağlamak.

*Tarliye, baa çalışmiye giddimizde hele de yaz günüyse ayaamız kir baalar, ayaamız dizimize gadar **sañlanır**, ayagğabı da geysek toz toprak ayaamıza*

⁵¹⁹ bk. geriz.

⁵²⁰ *Kuş pisliği* (DLT s. 492).

sıvanıyor (Çağal, 1975).

Kh.T **sañla-** kuş pislemek (Ünlü, 2012 a, s. 656). *Kuş sañladı*⁵²¹ (DLT s. 514).

EAT **sanla-** kuş, pislemek (Kantar, 2011, s. 584).

sarıbaba tütünün ilk sürgünü; toprağa yakın yapraklarının kurutulmasıyla yapılan, tüketime hazır tütün.

*Bizimkiler sarıbaba sarar içellerdi, sarıbaba göölemezi*⁵²² *de dellerdi, bunu ilk çıkan yaprakdan yabdıklarından içimini beenillerdi, tıryaakiler içerdi* (Çağal, 1975).

sası- [**< ET sası-**] çürümek, kokuşmak.

İneeñ öñüne sası otu goyduñ muydu mal o otu yemez, burniynen yitiverir, otu biçidim, bir yerde iki gün ğaldıydı, ot gendi gendine ğokmuş, sasımış, onuñ için mal seçdi, o otu yemedi, biz bilemiyok amma mal seçiyor işde (Değirmenci, 1940).

ET **sası-** kokmak, çürümek, fenalaşmak (Caferoğlu, 2021, s. 198).

Kh.T **sası-** bir şeyin kokması, sasıması (Üşenmez, 2010, s. 238). *Sasıdı neñ*⁵²³, *sası.r, sası.mak* (DLT s. 462).

Kp.T **sası-** çürük kokmak, fena kokmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 228). *Murdar sasıdı ol algışlı kişi kaçan kördi ol kelepenni* (CC s. 266).

HT **sası-** kokuşmak, bozulmak, pis kokmak. *krş. şası-* (Ünlü, 2012 b, s. 504). *Tofrağ turmışınça körklüg bolur. Yana Havvā êtdin yaratıldı, êt turmışınça sasır. Anıñg üçün hatun qarısı körksüz bolur* (RKE 8r/13 s. 45).

sası [**< ET sasığ/sarsığ**] bozulmuş, bayatlamış, pis kokulu.

İneeñ öñüne sası otu goyduñ muydu mal o otu yemez, burniynen yitiverir, otu biçidim bir yerde iki gün ğaldıydı, ot gendi gendine kokmuş, sasımış,

⁵²¹ *Kuş pisledi* (DLT s. 514).

⁵²² bk. göölemez.

⁵²³ *Nesne kokuştı* (DLT s.462).

onuñ için mal seçdi, o otu yemedi, biz bilemiyok amma mal seçiyor işde (Değirmenci, 1940).

ET **sarsıg** 1. kötü, kaba. 2. çürük (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 195).

Kh.T **sasıg** kokmuş (Ünlü, 2012 a, s. 660).

HT **sası** kokmuş, pis kokan. *krş. sasıg* (Ünlü, 2012 b, s. 504). *Tağı bir rivāyetde, kögerçün kelip suw qurumuş yerde qondı. ‘Azāb suwı sasıg üçün adağı kızıl boldı, tēyürler* (RKE 27r/6 s. 73).

Kp.T **sası** sası, kokmuş (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 228). *Kaçtıñ kaçan bir murdar sası kişi keleben keldi sēn* (CC s. 267).

EAT **sasu** kötü, murdar, kokmuş, bozulmuş. (Kanar, 2011, s. 586) *Aruz Koca iki dizinüñ üstine çökdi, aydur: Ağam Kazan sası dinlü Gürcistan ağzında oturursın, orduñ üstine kimi qorsın* (DK I s.96)?

sasid-

[< ET sasit-] kötü kokmasına neden olmak.

Yokarıda daañ yüzünde ot yeşermiş, inee oriye götürdüydüm yayıssıñ diye, otuñ içinde göyun gezmiş, göyun yaymışlar heralda, göyun otu sasıdmış, inek yayılmadı, otu biyanmedi (Değirmenci, 1945).

ET **sasit-** kokutmak (Caferoğlu, 2021, s. 198).

Kh.T **sasit-** berbat etmek (Ünlü, 2012 a, s. 660).

HT **şasit-** ekşitmek, tadını bozmak (Ünlü, 2012 b, s. 504).

savakla-

boş durmak, boşa vakit geçirmek.

Adam diñelmiş boş boş bekliyor “Ne savaklıyoñ?” derler böyle adama, köy yerinde iş bitmez onuñ için boş duranı bek sevmezler, ayıblallar, savakliyen adama iyi göznen de bakmazlar bir kötülük bekleller, iyi qarşılamazlar (Yılmaz, 1951).

say

[< ET say] düz yüzeyle, tabaka biçiminde yassı kaya.

Bizim eviñ üsd tarafı hep say, sayıñ altı üsdü gadar büyük olur, sayıñ olduu yer bişiye yaramaz, bişe ekemeñ, topraañ yüzünde dümdüz görünür, sayı sökemeñ de (Yılmaz, 1940).

ET **say** kır, çöl, taşıt, bozkır (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 196).

Kh.T **say** 1. kara, taşlık yer. 2. yarık, zırh. 3. çakıl (Ünlü, 2012 a, s. 664). *Teñizdin çıkarmasa yinçü kişi / Kerek yinçü bolsun kerek say taşı*⁵²⁴ (KB 0212 s. 113). **sāy** taşlık yer (DLT s.413).

HT **say** kara, taşlık yer (Ünlü, 2012 b, s. 506).

sayaa [**< Kh.T sağ yağ**] tereyağının kaynatılmasıyla yapılan yağ, saade yağ.

*Yannık*⁵²⁵ yayılırken yoorduñ yüzünden alduñ yaa tereyaa olur, bu tereyaanı ğaynaddıñ mıydı **sayaa** olur, yaañ en sadesi **sayaa** olur, tereyaa ğaynadılırken içine bulğur atarık bulğur tereyaanıñ kefini⁵²⁶ alır, saf yaa dibe çöker, dibdeki o yaa (yağ) **sayaa** derik, **sayaa** tereyaandan daha dadlı olur daha ğıymedli olur (Tavşan, 1956).

Kh.T **sağ yağ** sade yağ (Ünlü, 2012 a, s. 648). **Sa.g yāg**⁵²⁷ (DLT s.413).

Kp.T **sağyağ** tereyağı. *krş.* sarı yağ, şaru yağ, şaryag, sayag (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 223).

HT **sağ yağ** tereyağı (Ünlü, 2012 b, s. 495).

EAT **sayag/sayağı** sadeyağ, tereyağı (Kantar, 2011, s. 588)⁵²⁸. *Kere yağı evvel derecede ħār u raṭbdur munzic ve muḥallildür öksürüğe ve demregüye ve ğerü kalan sevdāvi maraźlara müfiddür semirdür ṭabi‘ atı yumşadur amma ma‘de sust eder ve balğmı arturur şayağı ṭabi‘ atı kere*

⁵²⁴ İnsan, inciye denizden çıkarmasa o, ister inci olsun ister çakıl taşı (ne önemi var) (KB 0212 s. 113)?

⁵²⁵ bk. yannık.

⁵²⁶ bk. kef.

⁵²⁷ Sadeyağ. Oğuzlar iç yağına yāg derler (DLT s. 413).

⁵²⁸ Alıntı yaptığımız sözlükte ve çalışmamızın bazı madde başlarında metin tanıklığına başvurduğumuz *Müntahab-ı Şifā* adlı eserin sözlük kısmında (s. 484) **sayagı** sözcüğü tereyağı anlamıyla verilmiştir. Yaptığımız saha çalışmalarından edindiğimiz bilgiler ışığında ve yukarıda **sayaa** olarak madde başı yaptığımız kelimenin örnek cümlesinde Tavşan, 1956’ nın tanıklığıyla belirttiğimiz üzere **sayagı** tereyağı değil tereyağının saflaştırılmasıyla elde edilen bir yağ çeşididir. Bunu madde başı altında alıntıladığımız *Müntahab-ı Şifā*’nın “**şayağı ṭabi‘ atı kere yağı gibidür ammā bunun kuvveti ziyādedür.**” cümlesinden de anlamak mümkündür. Nitekim **kere yağı** sözcüğünün karşılığı da adı geçen eserin sözlük kısmında “*tereyağı*” olarak verilmiştir (s. 418). Kitābü’l-Mühimmāt adlı eserin sözlük kısmında ise **sayagı** “*eritilmiş tereyağı*” olarak karşılık bulmuştur (Özçelik, 2001, s. 139). Kelime, DLT’nin dizin kısmında **sag yāg** “*tereyağı*” olarak karşılanmış (s. 800); metin kısmında ise **sa.g yāg** “sade yağ” olarak anlamlandırılmıştır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 410). Bu ikili kullanımı kelimenin tam karşılığı üzerine düşünülmesi gerektiği hususunu ortaya koyar. Açıklamalarımız arasında belirttiğimiz üzere **sayaa** olarak madde başı yaptığımız kelimenin asıl anlamı tarihi metinlerden de aktardığımız yapısı ve anlamıyla tereyağı değil tereyağından yapılmış bir yağ çeşididir.

yağı gibidür ammā bunuñ kuvveti ziyādedür bu şafrāya müstahyil olur boğaz yumşadur... (MŞ s. 52).

sayacak [**< EAT sacayak**] ateşle kazan, tencere, sac vb. arasına konan, üç ayaklı demir alet, sacayağı.

Ocaañ içine ataşı yakdım, sayacaa ataşñ üsdüne godum, tenceriye de goyacaadım, bakdım bizim tıñır⁵²⁹ yok, aradım aradım bulamadım, neriye gidmiş bilmiyom, ben de tıñır olmadan teceriye sayacaañ üsdüne goydum, tenceriye hep is çalmış, tıñır gömayıncı tencere ise kesdi (Değirmenci, 1945).

EAT **sacayak** sacayağı (Çebi, 2021, s. 683). *Ocağñ aşlı ve tennürüñ ve çölmegüñ ve sacayağñ oldur ki nisbet ideler evdeki ‘avrat ki andan menfa‘at bula (TKT s. 333).*

sazlak sulak, sazlık yer.

Sazzaa⁵³⁰ içinden yılan da çıkar, keleş de çıkar, yer sulak olduundan suyuñ olduu yerde her şey olur, bizim köyüñ ald tarafında dereniñ kenarı heb sazaadı, yılan da boludu (boldu), tosbaa da boludu (Gök, 1969).

seçinti salkımının içinde kendiliğinden kuruyan üzüm tanesi.

Üzüümü tobladım, salkımlarıñ içinde bayaa seçinti vardı, onnarı bir gaba goydum, aasama yemiye ayırdım, seçinti bek şireli olur, seçintiyi direk yerik, menişee⁵³¹ garişdırıb menişeknen de yerik, menişeknen garişdırıb yemek daha güzel olur (Tavşan, 1956).

sekil at, keçi ve büyükbaş hayvanlar; ayaktan dize kadar olan bölümdeki beyazlık.

Bizim sekil geçi bosdana girmiş, bosdanıñ her yerini dümdüz edmiş, bosdandan çıkmiye çalışmış, çıkamamış; çıkmiye çalışırken bi öte bi beri goşa goşa harab edmiş; naadara domatis, biber varısa depeliyeb girmiş (Kızıldağ1979).

⁵²⁹ bk. tıñır.

⁵³⁰ **sazak** bataklık, sazlık. Türkçe < saz + -(a)k eki. Macarca *sár* “çamur” dikkat çekici bir veridir (Eren, 2020, s. 452).

⁵³¹ bk. menengiç.

- sekilen-** dinlenmek için bulunduğu yerde oturmak, açık havada uzanıp güneşlenmek.
- Davarıñ arkasından gidemez oldum, depiye aşınca bek yorulmuşum, bir düze **sekileniverdim**, davara da uzakdan bağa bağa yorunnumu aldım biraz* (Sarıca, 1961).
- Kp.T **sekü** 1. peyke, kanepa. 2. kapı önlerine oturmak için ayrılan yer (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 230). **sekü** seki, bir arşın kadar yükseltilmiş bir mahaldir; kapı önünde bir miktar yüksek mahal; **ahır sekisi** seyisin oturduğu yüksek yer (İH s. 40).
- EAT **seki** sedir, kerevet (Kantar, 2011, s. 592).
- sekilgen** bk. seki.
- seklem** miktarca kabını tam doldurmamış, doluya yakın sıvı veya katı madde. **seklem akıllı** d. akıllı kıt, deli.
- Deermene bir çuval buuday götürceedim, çuvalıñ başını ıcık **seklem** bırağdım, çuvalı tam doldurdum muydu daşıyamıyom, götürmesi zor oluyor, onuñ için çuvalıñ başını birez eesik bırakıyom, yoksa indiri bindiri zor oluyor. Her yeriñ bir **seklem akıllısı** olur, bizim köyde de gıd akıllı var bir iki daane, bir baksañ deli bir baksañ akıllı amma nomal deeller* (Gürünlü, 1953).
- sekme** ev, dış kapı önü.
- Çamırlı ayağgabıynan gapınıñ öñüne gelmişler **sekme** hep çamır olmuş, süpürgeynen süpürdüm, çamırını öte yiddim, günnük süpürmeseñ **sekmeniñ** tozu çamırı eviñ içine giriyor, **sekme** kirlenince mecbur her gün süpürüyök* (Yılmaz, 1964).
- sellavı** bk. sellavu.
- sellavu** düşünmeden konuşan, patavatsız, saf kişi.
- Aazından çıkan lafiñ neriye gedeeeni bilmez bizim **sellavu**, heç düşünmeden gonusur, geçennerde gene bir laf veriyor, yazzık laf verdii gadınıñ çocu olmaıydı, bizim deli avrad; üç çocuk everdim, büssürü*

torunmum var, daha iki çocuk var evereecem, diye divamlı annadib duruyor; **sellavu sellavu** gonusdu durdu, gadın heç bişe diyemedi susdu galdı (Tavşan, 1956).

sen- bitki; solmaya yüz tutmak, yaprakları büzülmek, canlılığını yitirmeye başlamak.

*Ocak ayı sıcak geçdi, hava bahar havası gibi oldu, aaçlarıñ baazısı çiçeklendi, hava sooyunca çiçekleri **sendi**, mevsim deeşince aaçlar da niideceeni şaşdı* (Bildirici, 1982).

señir [$<$ ET sengir] tepe üstü, tepenin doruk noktası.

*Dün aaşam vakdine yakındı, gomşunuñ goyununu garşı **señirde**⁵³² görüverdiydim, depeniñ başında yayılıyordu, soñra gayboldu giddi, arkasından giddiler amma bulamadılar, neriye giddi nooldu bilen yok, beki gezer dolaşır gelir, goyun; davar gadar gidemez, başına bir iş gelmediyse bullardadır neriye gidecek* (Değirmenci, 1945)?

ET **sengir** dağ eteği, yamacı, ön cepesi (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 197).

Kh.T **señir** dağ çıkıntısı, dağ burnu, bir duvarın ucu (Üşenmez, 2010, s. 242). **señir** dağ burnu, her duvarın kenarı (DLT s. 494).

HT **señir** köşe (Ünlü, 2012 b, s. 513).

Kp.T **sanır** dağın ucu, burnu, çıkıntısı (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 226). **señir** tepe, siper, kale (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 232).

sergenlik kışlık ürünleri kurutmak için kullanılan küçük çardak.

*Biraz gurudmalık domatisinen maya goyduydum **sergenliiñ** üsdüne, yaamuruñ altında galmış, birez gararmış, bağıdım guruyacak durumu yok, addım hebsini* (Yüksek 1944).

⁵³² **senir** iki dağ arasındaki sırt. Ağzılarda *seğir* ve *sengir* olarak da geçer. Altayca, Teleütçe *señir* 1. “dağ burnu, dağ uzantısı, burun”. 2. “köşe”. Kazak Türkçesi *señgir* “yüksek dağ sırtı”. Kırgız Türkçesi *señir* “ot veya ağaçla örtülü yüksek dağ sırtı”. Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*señir*). Orta Türkçede *señir* “dağ çıkıntısı, dağ burnu; herhangi bir duvarın ucu” olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *señir* “tepe, dağ” anlamında kullanılır. Ramstedt, Moğolca *seger* “dağ sırtı, tepe” biçimiyle birleştirmiştir. Azerbaycan Türkçesindeki *səngər* “hendek, siper” ilginç bir veridir (Eren, 2020, s. 456).

serpene toprak damlı evlerde dam çıkıntısı.

*Köyde düüne giddiydik yaamır başladı, eviñ içi de dolu oluncu yaamırdan kaçacak yer bulamadık, mecbur **serpeneniñ** altında diñelişdik, yaamurda ıslanmiyek diye ğafamızı ğoruduk amma ayaamız hep ıslandı, pantoluñ paçaları çamır oldu (İmir, 1965).*

setirikli tutarsız, dengesiz kişi.

*Bek **setiriklisiñ** ke! Nerde ne yapacañ belli olmuyor, bir baķmışıñ aar oturaķlı laf veriyon, bir baķmışıñ çocuk gibi deli deli ğonuşuyoñ, aklıñ ne eserse onu yapıyoñ (Kılınçer 1959)!*

seyeç idareten, özentisiz, çalı çırpıdan yapılan ağıl.

*Bir **seyeç**⁵³³ çeviriverdik, zaaten iki ay soñra geri bozacaak (bozacağız), yazlık bir iki parça bişeler ekdik, edrafına çalı çeviriverdik, şimdilik bosdana tavuķ ğirmesiñ yeter, üsdünden ğış ğeçdi miydi bozulur geder zaaten, (Çam, 1959).*

seyib [< EAT seyyib] başıboş, kendi halinde, bağımsız. **seyib ed-** başıboş, kendi haline bırakmak. bk. seyib.

*Şo daalar otlandı miydi mayı **seyib ederik**, daada **seyib** gezer mal, bizim bullarda herkişiñ malı ğış biddi miydi daada gendi gendine gezer yayılır, arada bir gedib yoķlarık, herkiş malını bilir, malıñ nerde yayılacaanı da bilir (Değirmenci, 1945).*

EAT **seyyib** Ar. dul kadın (Yelten, 1988, s. 562). Ya ʿ ni vaķt ki *Hak Ta ʿ alā Peyğāmbar Hāzratı*’nuñ *ħatunlarına* ‘itāb idüp eytdi: “*Yakındur ki Muħammed size talāk virürse Rabb’ı aña sizüñ bedeliñüz ħatunlar vire ki tayyibe olalar ve tħhire olalar. Seyyibden ve bıkırden dimişlerdür-kim seyyibden murād Āsiyedür ve bıkırden murād Meryem’dür.*” (TİKT s. 356).

seyik [< EAT siyek] insan ya da hayvan; kemik kırılmaları veya eklem çıkıklalarında kırığın, çıkığın iki tarafına sarılan ince tahta.

Benim çocuñ ğolı ğırıldıydı, ğoluñ ğırıldı yere iki taķda baaladım,

⁵³³ **siyeç** tarla ve bağ çevresine çekilen çalı, çit. Dar bir çevrede siyeç olarak geçer. Bu biçimde sondaki -ç’den önce bir -n- türemiştir. < Ar *siyāc*, (Suriye) *sjēc* “çit muhafaza duvarı” (Eren, 2020, s. 468).

hasdaniye yetişdirdim; malıñ gıruna, çıkına da seyik sararık; seyii sardıktan soñra bi de çam gıtırani çalarık, gıtırani çabık iyáleřdirir (Demiryürek, 1954).

EAT **siyek** kırık çıkık tahtası (Kanar, 2011, s. 606).

HT **süyeg** sürgü, dayangaç. **süyek 1.** kemik. *krş.* sünek. **2.** tahta kapının kenar tahtası (Ünlü, 2012 b, s. 542). *Bu üçegü qarâr bērdiler, ramazān atınıñ on yetinç kēçe ‘Ali namāzıka turmışta saşladılar, namāzka kirürde şebib busup ura kılıç kapuğ süyekine tēgdi, ‘Alika tēgmedi, şebib, Verdān kaçtılar* (RKE 242r/6 s. 450).

seyikle- [**< EAT seyikle-/seyikle-**] insan ya da hayvan; kemik kırılmaları veya eklem çıkıklarında kırığın, çıkığın iki tarafına ince tahta sarmak, seyik sarmak.

Bizim davarlarıñ biri topallıyordu, yaşaladım, arka bacaana başdım, ayak bileeniñ ordan çıkmış, çıkıñ oldu yeri seyikledim, inceerek bir deyneenen sardım, çok geçmedi gendi gendine geçdi (Değirmenci, 1945).

EAT **seyikle-** kırık veya çıkık organı çıtalarla sarıp bağlamak (Kanar, 2011, s. 596). *...kim benüm oğlancuğum diri kıla ve sınığımı seyikleye kim ben evümde anı örte koyup gıtdüm ve defin eylemedüm* (KE s. 328).

seyip bk. seyib.

seyird- [**< ET sigir-**] bir yöne doğru aceleyle gitmek, koşmak.

Bizim mallar ekini gördü müydü ekine dooru seyirdiller, malı eve dooru sürdüm, soñradan aklıma geldi, yoluñ üsünde bizim emminiñ ekini var, ekine bir girseler ekiniñ kökünü bile sökeller, mala da uzağ galdıydım, aklıma gelince arķalarından seyirdim, ekiniñ gıyından çevirdim malı (Tavşan, 1963).

ET **sigir-** seğırtmek, koşmak, yutmak; **sigirt-** yakalamak, durdurmak, yutulmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 199).

Kh.T **sekirt-** seğırtmek, koşturmak (Ünlü, 2012 a, s. 667). *Ol kim yandurdı Tanğrı yalavaçı üze olardıñ sekirtmedingizler anıñ üze aşlardını téwe ermez, ançası bar idı gümār[r] yalavaçlarını kimnüñ üze tilese, Tanğrı*

kamuğ neng üze uğan turur (İKT s. 146).

HT **sekir-** seğırtmek, hareket etmek, oynatmak, sıçratmak (Ünlü, 2012 b, s. 509). *Anda altı menzil yolğa bardı hem keldi, Muḥammedni ırakdın kördiler. Tersālar Ebū Cehl sēkir[ip] koptı* (RKE 190v/18 s. 365).

Kp.T **sekir-** sekmek, sıçramak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 230). **Sēkirü[r]-mēn, sēkirdüm, sēkirgil** (CC s.182). **sikrit-** seğırtmek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 236).

EAT **segirt-** 1. koşmak. 2. akın etmek (Kanar, 2011, s. 591). *Bunlar bu sözde-y-iken nā-gāh bir tavşan çıkdı. Atlu, ardınca segirtti*⁵³⁴ (MN s. 260).

ÇT **sigir-** seğırmek, koşmak. *Elemdin tā yüzine oturup huy / Ferahdın sigirip nabzi pey-ā-pey* (DN s. 98).

seyirt- bk. seyird-.

seyis 2-3 yaş arası erkek keçi.

Geçen sene bizim hala gilde varıdı on ğadar seyis, saddıladı, bayramdan önciyedi, bayramı bekleseler daha çok para ederdı (Adır, 1981).

sıñar [< ET singar] hısım akraba, eş dost, yakın arkadaş.

*Bizim ğomşuynan biri arasında bir mūnaaĝaşa olduıdu, bunnar birbirine bayaa çıĝışdııdı, soñradan öörendik adam bizimkiniñ sıñarıymış*⁵³⁵, *esgiden bayaa yakın arkadaşlarımış, soñradan öörendim, aralarında ne oldu biddi bilmiyom, kimse de bişe demedi* (Adır, 1964).

ET **singar** 1. burç mıntıkası, yön, taraf. 2. bir nesnenin yarısı, yarım (Bayat & Aliyava Çmar, 2020, s. 198). *<kuanşı i>m pısar alkadın sıñar ätöz körkin [körgiti]p tınl(ı)glarka asıg tuso kılmakı beş otuzunç*.⁵³⁶ (KİP s.47). **[Sing]ar** süsi ebig barkıĝ yulıĝalı bardı singar süsi süngüşgeli kelti⁵³⁷ (OA s. 46).

⁵³⁴ Bunlar bu konuşmayı yaparken önlerine ansızın bir tavşan çıktı. Atlı, tavşanın ardınca koşturdu (MN s. 352).

⁵³⁵ Ayrıca bk. **sınarı** kendisine benzer (Kanar, 2011, s. 599).

⁵³⁶ Kuanşı İm Pısar'ın her yerde görünüp, vücud bulup ortaya çıkaması ve canlı varlıklara fayda sağlaması adlı 25. bölüm. (KİP s. 81).

⁵³⁷ Bir kısım ordusu evi barkı yağma etmek için gitti, bir kısım ordusu savaşmak için geldi (OA s. 47).

Kh.T **sıñar** bir şeyin tarafı, yanı, ciheti, canibi (Üşenmez, 2010, s. 237). **sıña.r** bir şeyin kenarı. *Sıña.rdın yoru*⁵³⁸ (DLT s. 500).

HT **sıñar 1.** bir şeyin tarafı, -a doğru, sebep, neden. **2.** tek (Ünlü, 2012 b, s. 521). *Kırk yılda kedin ol tofrağını kudreti birle şüret kıldı, başı Tāyif sîngar adakı Mekke sîngar* (RKE 6r/8 s. 42).

EAT **sınar** akran, emsal, arkadaş (Kantar, 2011, s. 599). *Bu cihān ni'meti sebeb-i hasenātdur ve kız oğlan miḥnet-dür ve bu cihān miḥneti sebeb-i mağfiret-dür. Ve atalar anuñ zahmetine şabr kılmak lāzımdur. Anuñ ḥaline nazar ēyleyüp küfvine ya'ni siñerine virmek [Er ki] vācibdür*⁵³⁹ (MN s. 194).

sırı- [**< Kh.T sırı-**] yorgan, aralıklı dikmek.

Yorğanı pambukdan yapıyok, pambuunan yorğanıñ asdarını dikiyok, pambuu asdarınan dikib bir ediyok, dörd bannak ariyenen dikerik, evel evelden büyöle yorğanı sıırık, üdsüne de bir yüz geçiririk gullanırık (Değirmenci, 1945).

Kh.T **sırı-** keçe vb. şeyleri sık dikişle dikmek (Üşenmez, 2010, s. 247). *ol kiğiz sırı.dı*⁵⁴⁰, sırı.r, sırı.mak (DLT s. 461).

EAT **sırı-** sık dikişle dikmek (Kantar, 2011, s. 602).

sırt giysi, kıyafet.

Evdeki gışlık, esgi sırtları bir çuvala goydum; bahçiye, tarliye giderken, ahara girerken esgi sırtları giyiyom, iyi oluyor, temiz sırtınan ahara girib çıkdım mıydı aharıñ kokusu üsdüme siñiyor, niiderseñ ed o goğudan gurtulamıyoñ, onuñ için señeye gışa lazım olur (Kupçak, 1970).

sırtlangılıç bukelamun.

Bizim köyde sırtlangılıç çok olur, yolda yolakda gördüm müydü yağalar

⁵³⁸ Kenardan yürü (DLT s. 500).

⁵³⁹ Bu dünyanın nimeti hayırlı işlere yol açar. Kız çocuğu sıkıntılıdır. Bu dünya sıkıntısı bağışlanma sebebidir. Babaların onun sıkıntısına dayanması gerekir. Onun durumuna bakıp dengine vermek vaciptir (MN s.297).

⁵⁴⁰ O, Türkmenlerin göç zamanında yaptıkları çadır perdesi ve çadır örtüleri gibi, keçeği sık dikişle dikti. (DLT s. 461).

eve getirrim, su bidonunu ikiye keserim, alt kısmına bir iki parça çalı biraz da toprak göydüm muydu orda yaşar, tuvaletini de çalının üsdiinde yapar, çocuklar bir iki gün oynar, soñra köye giderken bulduum yere geri bırakırım (Kurtaran, 1980).

sıtara çekicilik, değer, sevimlilik.

Nenem bek gullanırdı **sıtara** kelimesini “Bu dedeñiziñ nasıl bir **sıtarası** var annamadım, yıldızı dişiydi, avratlar heb üsdiine atlarıdı, adam niitsiñ.” diye söylenirdi rahmetli (Yüksek, 1987).

sıymık çam ya da sedir ağacının ana gövdesinin ya da dalının üst kısmındaki kabuk ağaçtan sıyrılarak ayrılır, ayrılan bu kabuğun yüzeyinde bulunan beyaz tabakanın da sıyrılmasıyla elde edilen tatlı madde.

Sabaanan gavalıyı yabdık, hem malıñ arkasına gedek ham de birez **sıymık**⁵⁴¹ soyak dediydik, çamıñ gabunu sıyırdık altı bembeyaz sıymık çıktı, bir de dadlanmış, nisan ayı yaaşlı giddiydi ondan dadlandı heralda, çamıñ gabu da çabık soyuluyor soyması da eyelenceli oldu (Adır, 1981).

sibik [< Kh.T sibek] uç, çıkıntı, köşe.

Bizim tarlanıñ **sibiiinden** aşşa bi dana guyruu galdırmış goşa goşa gidiyordu, kimin olduunu anniyemedim, ekinneri depeliye depeliye giddi (Yalnız, 1979).

Kh.T **sibek** 1. değirmen taşının kendi üzerinde döndüğü demir. 2. sübek, çocuğun içerisine işemesi için beşiğine konulan kamış (Ünlü, 2012 a, s. 686-687). **sibek** değirmen mili, değirmen taşının etrafında döndüğü demirdir. **sibek** içine işemesi için çocuğun beşiğine konan kamış (DLT s. 167).

Kp.T **sibek** buğdayı değirmen taşı içine döken huni gibi şey (İH s. 42).

sidi [< ET sidi] kendini beğenmiş, kibirli, aşırı titiz, başkasının yaptığı işi beğenmeyen kişi.

⁵⁴¹ Bahar aylarında özellikle nisan ve mayısta oluşan sıymığın şifalı olduğuna ayrıca bağırsak parazitlerinin vücuttan atılmasını sağladığına inanılır (Adır, 1981).

*Bizim Ahmet Emmi'nin yeni gelini çok **sidi**, kimseniñ yabdu yemee biyanmez, ğaynanasınıñ yabdu yemee yemez, evleriniñ düzenini biyanmez, gendi ne yaparsa iyisini yapar amma kimse gendi gibi iş dutamaz* (Yüksek, 1988).

ET **sidi** <Soğd. sytt < Skr. siddhi sihirli güç, kusursuzluk; başarı (Kılıç Cengiz, 2021, s. 363).

Moğ. **sidi** meziyet; kuvvet, kudret, kabiliyet, hassa, meleke, istidat (Gülensoy, 1974, s. 248).

sifdin- amaçsızca dolaşmak, bir işe yaramamak, tembellik etmek, işten kaytarmak.

*Köyüñ üsd tarafına bir daş duvar örüyördük, öyölene ğadar çalışdık, bir yemek arasına oturuverdiydik, bizim adam yemee yedi, **sifdindi**, giddi, öyölen soñu hiç görünmedik ortalıkda, iş biddi, bu daha gelmedi, işden ğaytardı* (Koç, 1940).

sigge bk. zigge.

siğ- bk. sii-.

sii- [< Kh.T siğ-/sit-] 1. tekenin ya da koçun dişiyi dölleyecek zamana gelmesi. 2. köpeğin işemesi.

*Temis, aasdos ayı oldu muydu dekeler **siyer**, bu zamannar dekenin **siidiği** zamannar, sürüye ğarışdırıñ, dişileri yüürsüñ⁵⁴² mal çovalsıñ (çoğalsın) isderik, deke bek kokar amma o da lazım, malı çovaldamak yoosa. İt ayaanı ğaldırıp işer, ayaanı ğaldırıp işediinden it de **siyer** amma onuñ mevsimi ayı yok, it her zaman siyer* (Demiryürek, 1954). Bizim bu dekeler **siidi** miydi kokudan yanına yaklaşılmiyor, nerden geçseler ğoğuları oriye siñiyor, ğolay ğolay ğoğuları gidmiyor, o ğadar da kötü ğoğuyollar, bunnarı kesseñ de **siidi** miydi eti de yeñmez, pis pis ğoğar (Koç, 1940).

Kh.T **siğ-** işemek, siymek (Ünlü, 2012 a, s. 687). **sit-** işemek (Ünlü, 2012 a, s. 690). Er **si.đti**⁵⁴³ (DLT s. 529).

⁵⁴² bk. yüür-.

⁵⁴³ Adam vb. işedi (DLT s. 529).

HT **si-** işemek, su dökmek. *krş.* **siy-** (Ünlü, 2012 b, s. 523).

Kp.T **siy-** bevletmek, işemek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 238).

siigin [$<$ Kh.T **siğ-/sit-**] dişileri dölleyecek yetkinliğe ulaşmış teke veya koç.

*Bizim üç dört daane **siigin** dekemiz varıdı, bu dekeler **siigininde** bek kokar, bizimkileriñ de kokusu tee öteden gelir, yanıña yaklaşsa kokusu üsdüñe siñer, o ğadar kötü ğoşar, kesseñ yenmez de bunnar, ğoşusu etine siñer, satacaasak da keseceesek de mecbur **sigininiñ** geçmesini bekliyoş* (Demiryürek, 1954).

Kh.T **siğ-** işemek, siymek (Ünlü, 2012 a, s. 687). **sit-** işemek (Ünlü, 2012 a, s. 690). Er **si.dti**⁵⁴⁴ (DLT s. 529).

Kp.T **siy** sidik, idrar. **siy-** bevletmek, işemek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 238).

simbeç saklambaç oyunu.

*Çocuk da olsaş akşama ğadar ğafamız işden ayışmazdı, aaşam olduunda **simbeç** oynardık, gece ğarannında daha zevgli olurdu, ben bi řeyiñ arkasına saklanmazdım, ğarannıkda bir yere siñer beklerdim* (Çağal, 1975).

simidik tembel, uyuşuk, işbilmez kişi.

***Simidik** adamnan iş yapılmaz, **simidik** adama bir iş verseñ beceremez, bir **simidiknen** de ortaşcılık eddik, biraz inek aldıydık, inekleri ğüvenib de bir yere ğıbrıyemedim, ğendine bakamıyordukine inee bařsıñ, malcılışdan soodum (soğudum), o **simidiiñ** yüzünden* (Alkış, 1966).

simidiklen- acemice iş yapmak; yavaş, uyuşuk davranmak.

*Eviñ önünde biraz odun varıdı, bunnarı doora dedim, aaşama ğadar **simidiklendi** durdu, odunuñ yarısını kesdi yarısı duruyor, iki saadlik işi iki ğünde yapamadı* (Alkış, 1966).

similik bk. simidik.

⁵⁴⁴ Adam vb. işedi (DLT s. 529).

siñ- [1. fırsat kollamak. **2.** sinsice saklanmak, gizlenmek.

*Bizim eviñ yaqınnarında ufaqbir gayanıñ yanına **siñdim**, ebemi görqutim dedim, ebem tam yanımdan geçerken baarıverdim, üsdüine dooru goşdum, ebem irkiliverdi, çok siñirlendi, gadıncaazıñ zaten hali de yoqdu, pişman oldum soñradan* (Gargın, 1980).

ET **sing-** damlamak, **sing- bodul-** (birlikte) aşılacak, benimsetmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 200).

Kh.T **siñ-** sindirmek, hazmetmek, sinmek (Üşenmez, 2010, s. 250). *Anıñda basa kökke uçtum teñip / Özüm belgüsüz boldı örlep **siñip***⁵⁴⁵ (KB 6036 s. 424). *Ördek kamaşka **siñdi***⁵⁴⁶ (DLT s. 509).

Kp.T **siñ-** **1.** sinmek, sokulmak, eğilmek. **2.** gizlenmek için yere yatmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 237). *Ave saa kim köterdiñ / Barça tügel küsençkeriñ / Tēñrige; anda sēn sızdıñ / Yavleyin, aar ok **siñdiñ***⁵⁴⁷ (CC s. 381).

EAT **sin-** **1.** çekinmek. **2.** hazmolmak, hazmedilmek. **3.** saklanmak, gizlenmek. **4.** hoşla gitmek, yaramak. **5.** işlemek, tesir etmek, yer etmek (Kanar, 2011, s. 605). *Siñe her biri qorhısından anuñ / Çaqal nite duta yirin aşlanuñ* (SN s. 596).

HT **siñ-** sinmek, içe sinmek, içe işlemek (Ünlü, 2012 b, s. 524). *Qābil Hābilni öltirdi érse yeti tün kün yēr teprendi. Hābilniñ qanı yerge suw **siñger** tēg **siñdi*** (RKE 16v/1 s. 57).

ÇT **sing-** sinmek. *Singē baqtım aña çün közyaşı tig / Karağa meyl körgüzüp qaşı tig* (DN s. 82).

siñsiñi gelin alayının önünde davul zurna eşliğinde sekerek tek kişi tarafından oynanan oyun.

Düünnerde gız evine gelin almiye gidellerdi, ben ufaadım gelin almiye

⁵⁴⁵ *Ondan sonra havaya yükselerek göğe uçtum ve yükselip gözden kayboldum* (KB 6036 s. 424).

⁵⁴⁶ *Ördek vb. kamaşlık veya eşya döküntülerinin arasına girip saklandı. Herhangi biri bir şeye girerse mesala adam bir insanın evine vb. yerlere izinsiz girerse yine aynıdır* (DLT s. 509).

⁵⁴⁷ *Selam sana ki yükselttin / Bütün bütün arzularımı / Tanrı'ya orada sen erdin / Yağ gibi ona sindin* (CC s. 381).

*giderken görürdüm, emimim **siñsiñi** oynadıydı bizim gömşuyu gelin almiyegiderken, dönerek, sekerek, tek başına oynadıydı davuluñ öñü sıra, gelin evine gideneeçe (gidene kadar) (Alkış, 1966).*

sirke [$<$ Kh.T sirke] 1. sirke. 2. bit yavrusu, bit yumurtası.

*Esgiden gāfamızıñ bit **sirkesi**⁵⁴⁸ eksik olmazdı; saçımızı sabununan, sıcak suyunan yıkardık; soñra daraanan saç **darardık**, saçımızdan sirkiye temizlemesek bit gene törerdi, **sirke** her daraañ azına da gelmez, daraañ dişi sık olursa saç iyi temizler (Değirmenci, 1940).*

Kh.T **sirke** 1. sirke 2. başta türeyen bit yumurtası (Ünlü, 2012 a, s. 690). **sirke** başta bulunan bit yumurtası (DLT s. 186).

HT **sirke** 1. sirke, ekşi. 2. bit yumurtası (Ünlü, 2012 b, s. 525).

Kp.T **sirke** 1. sirke. 2. bit yumurtası (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 238).

EAT **sirke** 1. sirke. 2. bit, tahtakurusu gibi asalak böceklerin yumurtası (Erdağı Doğuer, 2013, s. 212). ...*ḥacāmet ne yērden eylemek gerek ol on ikidür: ...bilek: eyūdūr uyuza ve **sirke** ve giciḡe fāyidelūdūr: bunuñ dahı ziyānı yokdur* (TM s. 100-101).

siydir- hayvanlar, işemek.

*Benim it yaşına deene ḡadar ayaanı ḡaldırmadan **siydirdi**, it zaaten ufaaken yürüdüü yere **siydirir** giderdi, itler genelde öyle olur heralda, zaten bir yaşından soñra ayañın birini ḡaldırıp **siydirmiye** başladı, hayvannarıñ hebsiniñ işemesine **siydirmek** deller (Koç, 1940).*

siyeç bk. seyeç

siyeçle- çalı çırpıdan, geçici ağıl yapmak.

⁵⁴⁸ **sirke** bit yumurtası. Azerbaycan Türkçesi *sirkə*. Türkmen Türkçesi *sirke*. Karakalpak Türkçesi *sirke*. Kazak Türkçesi *sirke*. Kırgız Türkçesi *sirke*. Özbek Türkçesi *sirka*. Kazan Tatarcası *sērke*. Başkurt Türkçesi *hērke*. Altayca, Teleütçe *sirke*. Orta Türkçede *sirke* “bit yumurtası” olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sirke* olarak kullanılır. Eski bir türev olduğu anlaşılıyor. Macarca *serke* biçimi “bit yumurtası” olarak eski bir Türk diyalektinden alınmıştır (Eren, 2020, s. 466).

Eviñ yanına iki ğarık⁵⁴⁹ fasille ekdiydim edrafını siyeçliyeberdim, biraz ğorunaklı olur, mal melal zarar vermez (Çam, 1959).

siyen [< sehen] metal tabak.

Evde bir siyen ğabıklı fasille vardı, çocuklar dolaba ğoymiyence sıcakdan bozuluvermiş, yaz ğünü dışarda bişe bırakmiye gelmiyor, hemen eşģiyor, yenmez oluyor (Karakılçık, 1968).

siyerd- bk. seyird-.

soķum [< EAT sokum] yufka ekmek ya da ince bazlamayla yapılan dürüm.

“Baña bir çökelik soķumu yapıñ davarın ardına gideceem, aç ğidmiim bari!” diyence sokumu elime duduşduruverillerdi, ben ğidmesem evde başģasını malıñ ardına salacaklar, onuñ için her şeyemi hazır edellerdi (Yüksek, 1944).

EAT **sokum** 1. lokma. 2. dürüm (Kanar, 2011, s. 607). *Ṭa^c ām aĝzına ķomadı bir soķum / Gül-istāna incü saçardı toķum (SN s. 455).*

sosur asık suratlı, içine kapalı, sosyal olmayan kişi.

Bizim mıkdarıñ ğardaşı bek sosur; kimseye selam vermez, bir topluma ğirib sohbed edmez, ğafası önde gezer, yüzünüñ ğüldüünü de bilmek (Öz, 1964).

soya çubuu [< EAT soya] sabanın derinlik ayarı yapan parçası.

Sabanı ata, öküze ğoşdukdan soñra saban topraa çok baddında soya çubuuynan derinnini ayarlallar, topraa yuķa sürdüünde soya çubuuynan derinneşdiriller, derin ğiddinde de hayvan çekemez, sabanı topraañ yüzüne yaklaştıırlar, ayar vere vere topraa sürellerdi (Çaĝal, 1975).

EAT **soya** 1. yırtıcı kuş pençesi. 2. menzil oklarının ucuna takılan kemik parçası. 3. çakı, bıçak (Kanar, 2011, s. 610).

soymuķ bk. sıymık.

sömelek [< Kp.T sümek] taneleri alınmış mısır koçanı.

⁵⁴⁹ bk. ğarık.

Darıyı gurudur sömeleenden ayırırdım, sömelek bişiye yaramaz amma ben sömelee cereniñ aazına tapa yapardım, cereniñ suyunu sızdırmazdı (Alkış, 1966).

Kp.T **sümek** sömek, mısır sömeği (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 244).

sömek bk. sömelek.

söyke [< EAT söyke] yanaşık, birbirine bitişik, yakın.

Köyde evlerimiz birbirine söykeydi, tarlamız bostanımız da söykeydi, taa atadan dededen beri beraber yaşarık onnarınan, bir gavgamız olmadı şükür (Tanrıkulu, 1948).

EAT **söyke** destek, dayanak, istinadgâh (Kanar, 2011, s. 613).

söyken- [< EAT söyken-] ayakta ya da oturarak bir şeye yaslanmak.

Bir duduñ göödesine söykenmiş, yolun garşı tarafındaki düünü seyrediyordu, “Gel düüne gidek, yakından bak.” dedim yok getmem dedi biraz da moralsizdi (Adır, 1981).

Kp.T **söyken-** sırtını dayamak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 241). **Söykendi**⁵⁵⁰ (İH s. 43).

EAT **söyken-** dayanmak, yaslanmak (Kanar, 2011, s. 613). *Oğlı Uruz karşusunda yay söykenüp turur-idi. Sağ yanında kardaşı Kıra Göne oturmuş-idi* (DK I s. 154).

sudutuğu bk. sudutuu.

sudutuu soğuk havada hayvanın ılık suyu aşırı tüketmesinden kaynaklanan bir rahatsızlık.

*Hayvan sook (soğuk) havada sıcak suyu çok içerse sudutuu olur, bişe yemez, iğnen*⁵⁵¹ *hayvanıñ böörünü*⁵⁵² *deleller, garnının içindeki suyu alıllar, her adam yapamaz bunu amma babam yapardı* (Yılmaz, 1960).

⁵⁵⁰ *Sırtını dayadı* (İH s. 43).

⁵⁵¹ bk. iğ.

⁵⁵² bk. böör.

suuluk [$\leq$ Kp.T suluk] sap kısmından bükölüp sapa doğru kapanmayan bıçak ya da kesici aletlerin tümü.

*Eliñe aldın mıydı sapı bükölmüyorsa, sapına ğapanmıyorsa o bıçaa biz **suuluk** derik, bıçğıya da **suuluk** derik, sapından bükölmez, onuñ için bıçğı da **suuluk** olur, kesgin **suuluk** her işe de yarar, ğurbanda davar bile keseñ, meyve de soyañ, aaç da yontañ her işe yarar (Demiryürek, 1954).*

Kp.T **suluk** 1. kemer ile asılan çanta 2. bir bitki (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 242).

EAT **suğluk** küçük bıçak (Kanar, 2011, s. 618).

süflen- mızımızlanmak, oylanmak, boş durmak. bk. sifdin-.

*Mufaa giddiñ orda **süflenme**, çardaa sofriye serdiñiz amma içecek suyu daha getirmediñ, yemek baazımızda dursa sofradan kalkamak, biraz da acele ediñ daha çok işimiz var aaşama ğadar işi bitirmemiz laazım (Cingöz, 1965).*

sülük salyangoz.

*Bu sülüü nisan ayı geldi miydi şoo köyüñ üst başından toplardık, gece oldumuydu **sülük** ğayalarıñ üsdüne çıkardı, toplar satardık, buñu ğavurlar yiyorumuş, şimdi topliyen ğalmadı para etmiyor, yöömiyemizi ğurtarmıyor, ğurtarsa toplarıñ amma bek de ğalmadı, topliye topliye kökü geçdi heralda (Kızıldağ, 1978).*

sümük [$\leq$ ET süngük] kemik.

*Babam esgiden bek süverdi, babamıñ meşur bir küfürü vardı, babam siñir-lendi miydi “Siñini **sümüünü** sikdiim⁵⁵³!” diye küfrederdi biz annamazdık neye söödünü, gendi de bilmezdi, köyde kimseden de duymazdık bu küfürü, bir tek babam ğullanırdı, köyde “Südünü **sümüünü** sikdiim!” diye de sö-vellerdi bazen ben duyardım (Adır, 1981).*

ET **süngük** kemik (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 204).

⁵⁵³ Yapılan saha çalışmalarında “sümük” sözcüğünün bu küfür içinde kullanımının dışında başka bir kullanımına rastlayamadık.

Kh.T **süñek/süñük** kemik (Ünlü, 2012 a, s. 710). *Edgü er süñü.ki eri.r, artıkalı.r*⁵⁵⁴ (DLT s.496). **Süñekke** yilık tek erenke bilik / Eren körki ‘ aqıl ol süñekniñ bilik⁵⁵⁵ (AH s. 156).

HT **süñük** kemik. krş. süñek (Ünlü, 2012 b, s. 540). *Sulţān Maḥmūdnu körer mēn kim gūr içinde mīng muṅ birle yatıp ḥüsn ü cemāli yitip étleri tōk[ü]lüp süñgekleri sōk[ü]lüp süñgek menfezlerige topraq tolup turur*⁵⁵⁶ (GT s. 277).

Kp.T **sümük 1.** sümük. **2.** kemik (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 245).

EAT **sünük** kemik (Kanar, 2011, s. 622). *Ve eger burnı süñügi egri olup yassı olursa, ol daḥı bevāsır nişānidur* (KM s. 133). *Altun ayağum elümden yire düşdi, Ağzum içi buz kibi, Süñüklerüm tuz kibi oldı* (DK I s.178).

süraaç yıkanırken beden temizliğinde kullanılan, bitkisel liften ya da el örgüsünden yapılan temizlik aracı, süргеç.

Ufaaken gara gazanda suyu ısıdılarıdı, leeniñ içine bizi oturdullarıdı, üyöle çimdirillerdi, anam süraacı eline alırdı, sabununan köpüklerdi, golumuzu, sırtımızı süraacınan sürte sürte temizlerdi, şimdi de gullanıyok banyolarda süргеç diyollar şimdi, biz süraaç derdik esgiden (Alkış, 1966).

süs- [< Kh.T süs-] boynuzlu hayvan; tos vurmak, boynuzlamak.

Aḳsi bir ineemiz vardı, yerinde duramazdı, bi gün aharı temizliyordum, ya-nına vardım küreenen yerin pisliini alırken beni bir süsdü, buynuzunu vurunca yere yuvarladı, baalı olmasa beni depeliiceedi, ipini biraz uzun ba alamışık boynuzu vurunca yıkdı beni (Çetiner, 1952).

Kh.T **süs-** süsmek (Ünlü, 2012 a, s. 713). *Taṅrı atıda adınkı birle hem boğulmuş hem tögülmüş hem uşanmış hem süsülmüş hem ol kim yése keyik meger ol kim boğuzlasa siz, ol kim boğuzlansa burhanlar üze kim üleşse*

⁵⁵⁴ İyi adamın kemikleri toprakta erir, onun adı ise ilelebet kalır. İyilik yapması istenene söylenir (DLT s.496).

⁵⁵⁵ Kemiğe ilik ne ise erene (insana) da bilgi [odur] / Erin güzelliği akıldır, kemiğinki iliktir (AH s. 156).

⁵⁵⁶ Sultan Mahmud’u düşte gördüm ki mezarın içinde bin kaygı ile yatmış, güzelliği ortadan kalkmış, etleri dökülmüş, kemikleri parçalanmış, kemiklerinin deliğine toprak dolmuş (GT s. 401).

sizler oğlar birle ol yarlıgsız iş, bu kün nevmid boldı (İKT s. 19-20). U.d **süsdi**⁵⁵⁷ (DLT s. 324).

HT **süs-** 1. süsmek, boynuzla vurmak. 2. süzmek, ayıklamak (Ünlü, 2012 b, s. 541).

EAT **süs-** 1. boynuz vurmak. 2. sivri bir şeyle dürtmek (Kanar, 2011, s. 624). *Kaçan virmeseñüz kıyametde getüreler ve arkañuz üstine yaturalar ve ol tavarlaruñuz ve ilkılarınuñuz getüreler kamusı sizi başalar ve boynuzları-y-ıla dürteler ve **süseler** ve eydeler: Sen bizüm aramızdan Tengri bahşı çıkarıp zekāt virmediñ-idi, diyü* (KG s. 320).

süseân [< Kh.T süsegen] süsme, tos vurma alışkanlığı olan hayvan.

Süseân inee bakması zor olur, fırsatını buldu muydı buynuzu vurur geçer, adamı sağad eder (sakat eder) (Çetiner, 1952).

Kh.T **süsegen** süseğen (DLT s. 843). **Süsegen** u.đka Teñri müñüz birmes⁵⁵⁸ (DLT s. 495).

EAT **süseğen** boynuz vuran (Kanar, 2011, s. 624).

süseğen bk. süseân.

süveç kıl çadırı kurarken çadıra ipi bağlamak için çadırın uçlarına takılan tahta parçası.

*Çadırı gurarken **süvece** ipi baalarık, ipi süvece baalamaynan da olmaz, ipi gergilemek gerek, çadırıñ ortasına dikdiñ direeñ depesine **süveç** goyañ, onu goymasañ direk çadırı deler, ufaacık bişe amma çok işe yarar* (Demiryürek, 1954).

süven çit, ev, çardak vb. yapımında kullanılan uzun ağaç, lata.

*Ufaarak bir bosdanım varıdı, bosdanı biraz genişledim dedim, aalını (ağılını) sökdüm, biraz uzun dal kesdim dallarıñ ucunu şimleldim⁵⁵⁹ on ğadar uzunca **süven** yabdım, önce **süvenneri** topraa çağdım, kesdiim*

⁵⁵⁷ Öküz vb. süstü (DLT s. 324).

⁵⁵⁸ Süseğen sığıra Allah boynuz vermez. Bu, insanlara eziyet edeceği bir şey isteyip de onu elde edemeyen için söylenir (DLT s. 495).

⁵⁵⁹ bk. şimşeld-.

*cilbirtileri*⁵⁶⁰ **süvenleriñ** arasından geçirdim, bosdaniñ edrafını çidledim, **süvenler** saalam olunca çid de saalam oldu, bayaa geder, hemen yıkılıb daalmaz (Tavşan, 1945).

⁵⁶⁰ bk. cilbirti.

-Ş-

- şaaşak** akarsu yatağında görülen ya da yağmur sonrası oluşan şelale.
- Yaamur çok yaadında daadan aşşa su akmiye başlar, suyuñ yüksekden akdı yerlerde şaaşak olur, derelerin içinde de büyük güccük şaaşak olur, şaaşañ altına girer çimerdik çocuuken, şimdi bek ğalmadı buralarda, (Çağal, 1975).*
- şağşak** bk. şaaşak.
- şakıldak** koyunlarda kuyruk altında toplanan kurumuş dışkı.
- Yaz ğış ğoyunlarıñ ğuyruunda olur, şakıldak baalar, goyunuñ ğuyruu sallandıkça şakıldak da sallanır, hayvan, pisliiniñ üsdüine yatınca pislîi ğuyruunuñ yününe yapışıyor; ondan şakıldak oluyor (Kördöl, 1955).*
- şañğırdak** bk. şakıldak.
- şaplaklı** sulu, iri damlalı yağmur için kullanılan tabir.
- Yaamur çok şaplaklı yaadı geçen, yaamuruñ damlası bile uzağdan görüyordum, beş dağka yaadı, biraz daha böyle yaasiyedi sel sele gederdi (Hopur, 1983).*
- şapşak** [< Kp.T şapçak] bk. kernep.
- Kp.T **şapçak** süt konulan bakır kulplu kap (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 227).
- şarla-** su, çok akmak; şarıldamak.
- Bahar ayları geldiinde, yoğarılarıñ ğarı erir, derelerin suyu şarlar, yaamur da yaarsa derelerin suyu çovalır, nerdiyese sel olur, su şarlar geder, yukarınıñ ğarı erimiye başladında su da çovalır dereniñ ğürültüsü artar (Bildirici, 1982).*
- şelek** [< EAT şelek] bir ipe sarılıp, sırtta alınarak taşınan yük.

Bir **şelek**⁵⁶¹ odunu sırtıma aldım payır aşşaa gidiyordum, bir sayın⁵⁶² üsdiünden geçerken ayaam sayın kertiine dakıdı golaniñ⁵⁶³ ucuu bırakınca **şeleen** odunu sırtımda daalıverdi. Odun **şelââ** olur, ekin **şelââ** olur, darı **şelââ** olur sırtımızda götürürük, ben ufaaken tarlaniñ buudayını biçerdik, biçdiimiz buudayı **şelek** eder, sırtımıza alır daşırdık (Adır, 1981).

EAT **şele** bir çeşit sepet. **şelek** odun yükü (Kanar, 2011, s. 629).

şelekle- yükü sırta almak, sırtlamak.

Sapı sırtımıza **şelekledik**, harman yerine ğadar götürdük, tarlaniñ edrafında ne ğadar sap varısa harman yerine topladık, sap zaten hafif olunca sapı depeliye depeliye **şelek** yabdık, çabık topladık tarlaniñ sapını, zaten en gölayı sapı toblamak olur bu işlerde (Adır, 1964).

şem bk. çem.

şemşi- nemlenmek, bozulmak, ekşimek.

Bağalıñ bir ğutu püsküüdü varmış, bağğalda nem almış **şemşimiş**, geçen de bizim evdeki bulğur da aynı olduydu, nem alınca **şemşimiş** (Arat, 1978).

şına at arabalarında, kağnılarda kullanılan tekerleğin demir çemberi.

Tekeriñ edraafına lasdik çekellerdi, çekdikleri lastik çıkınca “**Şınadan** ğavladı.” dellerdi. Bizim de varıdı takda tekerli arabamız, tekeriñ edrafındaki demir çember tekeri saalam dutardı, teker daşa, ğayiye geldi miydi **şına** tekeri ğorur; teker hemen ğırılmaz, **şınası** saalam oldu miydi teker de saalam olur, bir zaman ğullaniñ (Alkış, 1966).

şırana bk. şırhana.

şırhana [< ÇT şıra] üzüm suyu çıkarmada kullanılan ezme teknesi.

Çınar aacından bir kütük oydu, **şırhana** yabdıydım, ğaç sene oldu hala ğullaniyok, sırtıma alıb baa (bağa) götürüyom, üzümü topliyeb içine dolduruyok, depeliye depeliye üzümü eziyok, **şırhananiñ** oluundan akan

⁵⁶¹ **şelek** sırta taşınan yük. Yerel ağızlarda “küfe” olarak da geçer. < Ermenice *şalak* “çanta, yük; geri”. (Eren, 2020, s. 484).

⁵⁶² bk. say.

⁵⁶³ bk. ğolan.

suju bir ğaba alıb ğazana boşaldıyok, altı yedi saat ğaynadı miydi bekmez oluyor (Kici, 1961).

ÇT **şıra** *Far.* henüz mayalanmamış üzüm suju (Ünlü, 2013, s. 1043).

şibidik gözün alt ve üst kapaklarını birbirine yapıştırarak kadar yoğun göz çapağı.

*Aaşam yaddım bişem yoodu, sabah ğalkdım gözümüñ biri **şibidikden** ğapanmış, yüzümü yıkarık ğapanan gözümü elimnen biraz üfeledim, kirpiime ğadar **şibidik**⁵⁶⁴ yapışmış, suynan temizledim (Tanrıkulu, 1948).*

şibidiklen- gözün çapaklanması.

*İki gündür sağ gözüm **şibidikleniyor**, sabah ğalkıyom gözümüñ ğapaanı açamıyom, hava iki gündür esiyor ondan heralda, rüzgar tozu toprağa dolduruyor gözüme (Tanrıkulu, 1948).*

şif suju alınmış üzüm posası.

*Üzüümü toplar şırhanada⁵⁶⁵ depliye depeliye ezerik, üzümüñ suyunu alırık, şırhananın içinde ğalan **şifi** alırık, bir kenara ğoruk, suyunu süzdürüb güneşde ğuruddukdan soñra malıñ önüne dökerik, üzümüñ heç bir yerini ariye vermek⁵⁶⁶, **şifi** bile mala yedirir değerdendirrik, mala yarar, ğurudduk muydu mal sever, yaliyeb yudar (Kici, 1961).*

şifan yulaf, yulaf bitkisi.

*Biz bu **şifanı**⁵⁶⁷ mala yedirmeye çok ekdik, şo aşşada ufaarak bir talla var oña şifan ekerdik, mal iye yer bu **şifanı**, amma şimdi püşküüte ğoyuyollar, biz mala yedirirdik, şimdi insannara yediriyollar bunu, mala iyi gelir, insana da iyi gelir demek ki (Gürünlü, 1953)!*

şifanağ yabani yulaf bitkisi.

*Ekinnerin içinde, kenallarında **şifanağ** çok olur, şifanağ gendi gendine biter, ot nasıl bitiyorsa bu da bitiyor, şifana çok beñziyor amma bunuñ içi boş olur, yaprak yaprak olur başı, içi boş olur, şifanağ yapraağ içini*

⁵⁶⁴ Demlenmiş ılık çayla yapılan pansumanla tedavi edilir, bebeklerde de ğörölür (Tanrıkulu, 1948).

⁵⁶⁵ bk. şırhana.

⁵⁶⁶ bk. ariye ver-.

⁵⁶⁷ **şufan** yulaf. Ağızlarda *şifan*, *şifan* biçimleri de geçer. Dar bir çevrede kullanılan *fışan* göçüşmeli bir biçimdir. < Arapça (Suriye) *şūfān* (Eren, 2020, s. 490).

doldurmaz, heç bir işe de yaramaz, anca ekini basdırıyor (Gürünlü, 1953).

şifre şive, söyleyiş, dil özelliği.

Her köyün şifresi başga başga olur, Farsakların köylerinde bilenek (bile) çok adamın dediini annamak bazen, amma adamın şifresine bakañ gonusmasından hangi köyün adamı olduunu, nereli olduunu biliñ, meselâ biz “niidek” diyok başğası “nöörek” diyor (Ünlü, 1955).

şimşeld- ahşap ya da demir bir nesnenin ucunu sivriltmek.

Bir gucağ hartlab dalı kesdim, kesdiim dalların ucunu şimşelddim, bosdana fasille ekdiydim, ekdiim fasillelerin dibine de şimşelddiim dalları sokdum, fasille uzadıunda bu dalların üsdüne biner, dalın üsdüne uzarsa fasille iyi döker, yerde bırakırsañ dutmaz, fasille dırmadıkça verir (Tavşan, 1945).

şinaad yalancı ağıt; ağlama, üzülmeye taklidi.

Ufaarak bir maya vardı, mayanın başına bizim gömşunun oolunu (oğlunu) çıkardık bir iki maya goparsıñ diye, çocuk inerken sendeliyeverdi, yere addı gendini, aalamiye başladı amma belli şinaad ediyor, bişe olmadı yoosa biz biliyok, öbür aaca da çık derik diye yalandan aaladı, Avşar aadı (Avşar ağıdı) yapıyor da derik bööle yalandan aaliyine (ağlayana) (Çetiner, 1952).

şinik bk. çinik.

şinikle- bk. çinikle-.

şinni- bk. şirni-.

şirgin şımarık, çocukça, hesapsızca hareket eden.

Gece gündüz dışarılarda gezdi, sınavlarına çalışmadı, sınıfta galdı, bir de arabaynan gaza yabdı, bacaanı gırdı, şirginnii başna bela oldu, gene de akıllanmıyor (Demirbağ, 1971).

şirne- bk. şirni-.

şirni- şıarmak, şımarıkça, çocukça, hesapsız hareketlerde bulunmak.

Geçen bayramda bizim yiyeenler (yeğenler) geldiydi, hebsi bir ariye gelince biraz şirnidiler, fazla goşmañ, düşeñiz, dedik dinnemediler, kimi yardan yuvarlandı, kimi aaçdan düşdü, gelenneriñ yarısı yaralı giddi (Çağal, 1975).

şişek

[< Kh.T tişek] bir yaşını geçmiş, hiç kuzulamamış dişi koyun.

Zamanında bizim Yañalerik’de davarımız varıdı, goyunumuz çoodu, sürünüñ içinde şişek⁵⁶⁸ de varıdı, deke de varıdı, köyden göçdük geldik, mala bakmıyoğ şimdi, inşaat işinden geçim ediyok (Hakverdi, 1971).

Kh.T **tişek** şişek, iki yaşını bitirerek üçüne basmış olan koyun (Ünlü, 2012 a, s. 808).

HT **şişek** bir yaşını doldurmuş kuzu. *krş. şişek* (Ünlü, 2012 b, s. 552). *Ƙuzını baƘan irken yigü yise / Şişek bolğınça ni tañg böri kapsa* (HŞ 1638 s. 276).

Kp.T **şişek 1.** iki veya üç yaşında dişi koyun **2.** oğlak, keçi yavrusu (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019).

EAT **şişek** iki yaşında koyun (Önler, 2019, s. 510). *...bilgil ki etmekleriñ eyüsi buğday etmegidür ve etlerde erkek şişek eti ve emer buzağı eti ve emer oğlağ eti tavuğ ve keklik ve durrac ve süglin ve gögercin yavrusı ve genç kebin ki semiz ola* (MŞ s. 36).

ÇT **şişek 1.** şişkin, şişmiş olan. **2.** bir tür koyun, iki yaşındaki kuzu (Ünlü, 2013, s. 1049).

şitil

[< EAT şitil] bk. maşa⁵⁶⁹.

EAT **şitil 1.** genç fidan. **2.** fide (Kantar, 2011, s. 630).

⁵⁶⁸ **şişek 1.** iki yaşındaki koyun. **2.** kuzulama dönemine girmiş veya doğurmuş koyun. Yerel ağızlarda da *şişek* olarak kullanılır. Dar bir alanda *işek* (ve *fişek*) biçimleri de geçer. Eğirdir Gölü’nde yaşayan bir balığa da *şişek* adı verilir. Ağızlarda *şişek* yanında *dişli* adı da kullanılır. Azerbaycan Türkçesi *şişek* “iki dört yaş arasındaki koyun”. Türkmen Türkçesi *işçek* “iki yaşında koyun”. Özbek Türkçesi *şişek*. Kırgız Türkçesi *şişek*. Güney ağızlarında *işek* biçimi de kullanılır. Orta Türkçe *tişek* biçiminin *tişe-* “diş çıkarmak, diş çıkarmaya başlamak, süt dişleri dökülüp diş çıkarmak” kökünden geldiği açıktır. Farsça *şışāk* “bir yaşındaki kuzu”, *şışak* “bir yaşındaki koyun” biçimleri Türkçeden alınmıştır (Eren, 2020, s. 488).

⁵⁶⁹ “Maşa” ile “şitil” sözcüklerinin birbiri yerine kullanımı yaygın olsa da yapılan araştırmalarda, küçük bir alanda yetiştirilerek doğrudan ekim sahasına dikilen sebze fidesine maşa; fidenin torbalanmış, küçük toprakta bir süre bekletilip büyütülmüş şekline şitil dendiği de tespit edilmiştir.

şivşir-

kışkırtmak, başkasına karşı doldurmak, dolduruşa getirmek.

Aamed'nen aramızda ufak bir annaşmazlık varıdı, beni Aamed'e ğarşı şivşirdiler, şivşirdiler ben de duramadım, geçen gün üsdüne yürüdüm, biraz atışdık, iyi de olmadı amma niyedecaañ işde, oldu bi ken (Çetin, 1976)!

şoylan-

tahıl veya hamur işi içerikli yemekler, aşırı pişme sonucu tanelerin birbirine yapışması.

Dööme pilavı yabdıydım, onu da ocaañ üsdünde unudmuşum, bişe bişe suyunu çekmiş, şoylanmış, döömeler birbirine yapışmış, diri diri olmamış, tenceriye çeviriverdim, bir tencere pilav ğalıb gibi düşdü tencereden, pilaviñ yenecee ğalmamış (Yüksek, 1987).

-T-

taka [< Kp.T t̃āka] **1.** küçük havalandırma ve ışık penceresi. **2.** taş duvarda bırakılan, dışarıya kapalı, içerisine eşya konan kare şekilli oyuk. **taka aç-** d. katı cisimler üzerinde delik açmak.

*Mutfaañ **takasına**⁵⁷⁰ goyduum bulğuruñ birazı geçen senedendi, bu seneniñ bulguruynan ğarışdırdıydım, onu da **takiye** goydum önce yiyek diye, orda ğalmış, üsdüne daha bişeler goymuşuk, bulğur iyece esğimiş, tavuqlara dökdüm giddi* (Gürünlü, 1969).

Kp.T **t̃āka** Ar. pencere (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 259).

tağdoğan bk. dırmalak.

tala- [< ET tala-] sarmak, kaplamak.

*Yazın hava ğararmiye başladımıydı ilk aaşamdan sinek **talamiye** başlar, her yerimizi sivrisinek ıssırırdı, yatana ğadar da devamlı ğaşınrırdık* (Yüksek, 1987).

ET **tala-** talan etmek, yağmalamak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 211).

Kh.T **tala-** yağma etmek (Ünlü, 2012 a, s. 727). *Tejikler ayur anı efrasiyāb / Bu efrasiyāb tuttı éller **talab**⁵⁷¹* (KB 280 s. 116).

HT **tala-** **1.** harap etmek, talanlamak **2.** kurt ısırarak, kurt kapmak (Ünlü, 2012 b, s. 561). *Çübān tapmasa hiç kurtqargū çāre / Böri **talasa** kılsa pāre pāre* (HŞ 4346 s. 436).

Kp.T **tala-** **1.** yağma etmek. **2.** dalmak, dişlemek, acıtmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 259).

EAT **tala-** yağmalamak, talan etmek (Kanar, 2011, s. 640).

talvar [< Kh.T talwır] tahtadan yapılan, yerden ortalama bir metre yükseklikte meyve ya da sebze kurutmada kullanılan basit çardak. bk. sergenlik.

⁵⁷⁰ Gürünlü, 1969'a göre takanın iki türü vardır: Bunlardan biri *ışık taka* adıyla bilinir, penceresiz odalarda özellikle de evin mutfak bölümünde yer alır, odanın aydınlanması ve havalanması işlevini üstlenir. *Karanlık taka* adı verilen taka ise eşya koymaya yarar ve dışarıyla bağlantısı yoktur. *Karanlık taka* tercihe göre kapaklı olabilir.

⁵⁷¹ *İranlılar ona Efrâsiyâb dediler. Bu Efrâsiyâb akınlar yapıp ülkeler aldı* (KB 280 s. 116).

*Evde gurutacak ne varısa **talvariñ** üsdüne gıyuyok, güneşlediyok, domatısı, mayıye, biberi badlıcanı, salçıye heb **talvariñ** üsdünde guruduruğ, yerden yüksekde olunca temiz olur, alddan hava aldundan üsdüne goduuñ şey çabık gurur* (Adır, 1981).

Kh.T **talwır** gelin çardağı (DLT s. 850). **Talwır talpırdı**⁵⁷² (DLT s. 282).

EAT **talvar** bostan kulübesi, çardak (Kantar, 2011, s. 641).

HT **talvar** sığınak, barınak (Ünlü, 2012 b, s. 562). *Ol kün kamuğ suw suçıldı, kamuğ ağırlar oñaldı, kamuğ **talwarlar** ayıldı, kamuğ tikenler töküldi, yer yüzi yaşardı, çeçekler ündi, müglar otı oçtı, kamuğ but yüzün tüşdi* (RKE 121v/7 s. 251).

taman

[< Kp.T taman] işte, ya, tabi ki, elbette.

*Bizim tavuu dilki götürmüş **taman**, hele dün bir tavık çurtısı duyduydum, bizim tavuumuş mēreyese* (Adır, 1953)!

Kp.T **taman** bir işin yapıldığını tekit ve hatırlatma için kullanılan edat (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 260).

EAT **taman** sanki, tıpkı, görünüşe göre (Kantar, 2011, s. 642). *Şeh eydür bize ne ta^ç alluğ tutar / Çoğ eglenmiş idi orandur yiter, Ya ser-hoşla ögine düşdi Yemen / Ya bir genç bulmuşa beñzer **temen**, Kızını gerek varadı göredi / Nitesin diyü gönlini şoradı* (SN s. 410).

tamti

bk. namtı.

tap

[< ET tapa] 1. uygun, denk. 2. dengeli, terazili. **tapa getir-** d. uygun zamanı, anı kollamak; denk getirmek. **tapına getir-** d. bk. tapa getir-.

*Bizim govanlarıñ yanına vardıydım, baqdım bizim gomşu govanıñ gapaanı açmış petekli balı yiyor, “Niidiyoñ ulan, dedim; bal yiyom dedi!” **tapına getirdi** miydi köyün adamı birbiriniñ malına çökeridi.* (Özkan, 1947).

ET **tapa** doğru, karşı (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 212). “ötrü kuanşı im pu<sar atın atasa<r <ol< kamag yäklär kişi <

⁵⁷² Gelin çardağı (örtüleri) uçuştu (DLT s. 282).

tapa kınırtı y(a)vlak közin körü umagay...⁵⁷³” (KİP s. 52).

Kh.T **tapa** -a doğru (Ünlü, 2012 a, s. 750).

HT **tapa** -a doğru, tarafa. **tapa bar-** -a doğru gitmek, tarafa gitmek (Ünlü, 2012 b, s. 566).

tapır eğimli, taşlı, geçit vermeyen yamaç.

*Gomşunuñ davarından birini **tapırda** gördüydüm, ufaarak bir davardı, davar çurup duruyordu, oriye nasıl girdiyse girmiş, davar bile olsa golay golay çıkamaz ordan, zaten göyun olsa heç çıkamaz, ben girsem ben de çıkamam zaten* (Kızıldağ, 1978).

taplı düzenli, tertipli, kullanıma uygun. **taplı dur-** d. dengeli, hizalı, ölçülü görünmek.

*Bizim bu Guşderesi’nden Gırbızlara inen yol **taplı**, burdan direk geddiñiz miydi yol sizi golay endirir, yol bozuk deel, burdan daha da gısa kesdirme olur* (Yılmaz, 1966).

tarla sür- mec. cinsel ilişkiye girmek.

*Bizim köyüñ deligannılarına şaka olsuñ diye sorarık “**Tarla sürebildiñ mi hiç?**” derik, bazı şakalaşdımız yaşlı emmilere de soruyok “**Tarla sürebiliyoñ mu?**” diyok, onnar annar zaten ne demek isdediimizi, gülerik, şakalaşırık* (Çağal, 1975).

tartakır gereksiz, işe yaramayan eşya.

*Eviñ içinde gereksiz naadara eşya varısa gapıya godum, eviñ içinde **tartakır** birağmadım, ev genişledi gibi oldu, belki laazım olur diyok, atmiye gıyamıyok amma bissürü yer gablıyor eviñ içinde* (Kızıldağ, 1979).

tavatır iyi, güzel, hoş, uygun, benzerlerinden üstün nitelikli.

*Anam bazlamiye, böree **tavatır** yapar; içinin ayarını da iyi duddurur, çeer-
meniñ⁵⁷⁴ dışına tereyaanı sürer, yapdı hamır işi bek dadatlı olur* (Yüksek

⁵⁷³ “...(o kimse) onlara karşı Kuanşı im Puser adını ansa, o kimseye karşı kızgın ve kötü bakışlarla bakamazlar...” (KİP s. 82).

⁵⁷⁴ bk. çevirme.

1988).

teke bk. deke.

tekese- [<EAT tekese-] dişi koyun veya keçi cinsel istek duymak, çiftleşmek istemek.

*Yüz ğadar davarımız vardı içindeki geçiler **tekese**di, ben de tekeleri sürüye ğaddım, geçileri tohumlasıñ diye tekelernen geçiler bir eddim, yaymiye götürdüm, böyle edmessek malı çovaldamak, mal böyle çovalır geder (Ataş, 1978).*

EAT **tekese-** keçi teke ile çiftleşmek istemek (Kanar, 2011, s. 658).

tekme çelik çomak oyununda çomak, sopa.

*Çellik oynuyorduk, çellii ğaldırdım, tam vuracaaken elimdeki **tekme** nasıl olduysa elimden fırladı, deriye aşşa giddi, o ğadar çok oynamışık ki elim terlemiş, terliyence elimden ğaymış demek ki (Adır, 1964).*

teleme [< Kp.T teleme] taze süte incir sütü damlatılarak yapılan bir çeşit peynir.

*Geçileri saadım südü soodmadan mayanıñ⁵⁷⁵ yabraanı südüñ içinde gezdirdim, mayanıñ südüynen **teleme**⁵⁷⁶ oldu, her zaman da maya bulamıyok, ğış geldi miydi mayiye nerden bulak, yapraanı nerden bulak, ğızılık otu derik bir ot var, onnan da **teleme** çalıyok (Değirmenci, 1945).*

*Kp.T **teleme** yumuşak. İstanbul'da balık etinde yumuşak hanıma, kadınlar “**teleme** peyniri gibi” derler (İH s. 46).*

EAT **teleme** teleme peyniri (Kanar, 2011, s. 659).

telis polyester ipten üretilen çuval.

*Bir **telis** yem alsañ bir hayvana anca on beş gün geder, malı yayılıma sal-miyeb de içerde bakim dedik miydi içinden çıkamak. **Telisinen** patetis su van da alırık, patitisiñ, suvaniñ file gibi olan çuvalına da **telis** deller (Kılıç,*

⁵⁷⁵ bk. maya.

⁵⁷⁶ **teleme** / **deleme** bir çeşit tuzsuz ve yumuşak peynir. Ağızlarda **teleme** yanında **deleme** biçimi de kullanılır. Dar bir çevrede **telme** olarak da geçer. Farsça **dalama**, **dalamak** “taze peynir” büyük bir olasılıkla Türkçeden alınmıştır. Türkçe **peynir** de Farsçadan kalma bir alıntıdır (Eren, 2020, s. 505).

1958).

teneke

bk. tenike.

tenike

tahıl, 16-18 kiloluk ölçü birimi ve bu ölçü için kullanılan kap.

*Bir temis (temmuz) sıcaanda bir **tenike** buudiye aaşamaadara desde çekerdik, tarladan alırdık, harman yerine sırtımızda çekerdik, para işi yoodu, emeeyiñ yerine buuday verillerdi* (Değirmenci, 1940).

terge-

[< ÇT terge-] vazgeçmek, bırakmak, terk etmek.

*Baňa cuvariye (sigarayı) **terge** galan, yaşlandıñ diyollar, nasıl **tergiyeceem** bilmiyom, hasdalanır da toktullar (doktorlar) **terge** dellerse can gorkusuna **tergerik**, yoosa devam ederik içmiye* (Alkış, 1966).

ÇT **tirge-** men eylemek, engellemek (Ünlü, 2013, s. 1134).

ters

[< HT ters] hayvan dışkısı.

*Gece vakdi evden çıkdım, caamiye dooru gidiyordum, ayaama bişe bulaşdı, soñra pis bir göku geldi bunnuma, kedi **tersi** mi köpek **tersi** mi annamadım, hemen ayaamı yoluñ kenarındaki otlara sildim, iyece otları depeledim, ayagğabım temizlensiñ diye, mindar hayvaniñ **tersi** pis olur, kokusu da gedmez* (Koç, 1940).

HT **ters** gübre, tezcek (Ünlü, 2012 b, s. 585). *Köñgöl-süz kıldı anğa nemedede **ters** tökdi yerge ters yā köçnük toprak biri biringe dayayu koydu yıgaçlarını ürküdü kodı anğa didi* (ME 70/7 s. 44).

EAT **ters** dışkı, pislik (Doğan, 2016, s. 311). *Ve eger şoliya, öksüre, bir pāre bēzi **tersine** bulaşduralar, qurıdalar, andan yuyalar* (KM s.158).

tersle-

[< EAT tersle-] hayvan, dışkılamak.

*Yoluñ tam ortasına bir hayvan **terslemiş**, biz kenarından geçiyok amma çol çocuk üsdüne basar, üsdünü başını kirledir, ayaanıñ pisliini eve getiririr, onuñ için küree elime aldım, yoluñ içindeki tersi küreenen sıyırıp addım, el ayak diyamiyecek bir tarafa* (Koç, 1940).

EAT **tersle-** dışkı yapmak (hayvanlar için) (Yılmaz, Demir, & Küçük, 2013, s. 1116). *...anuñla ekin ekdi evvel yir yüzinde ekini Ādem ekdi pes*

*ol iki öküz ağladı uçmak rāhatı fevt old[uğ]ı için ve ol ikinün gözi yaşı yire damdı ol yaşıdan taru bitdi andan kaşandılar ol bevülden nohūd bitdi andan **terslediler** ol tersden mercimek bitdi* (KE s. 97).

tessek

[< Kh.T kesek] sert toprak parçası, kesek.

*Tarliye öküzünen sürdük amma tarla bir senedir sürülmediinden **tessekli** galdı, mecbur galdık sürülü tarliye biraz bekleddik, tarlanın **tesse** daalsın dedik, böyle gaya gibi **tesseñ** içine bişe ekemek, ekmiye çalışsak da ekdiñi bitiremeñ mecbur bekliiceek* (Gürünlü, 1953).

Kh.T **kesek** mal, eşya, meta (Üşenmez, 2010, s. 154). **kesek** nesnenin bir parçası. *Bir kesek ötme.k*⁵⁷⁷ (DLT s. 169). *kesek.k neñ*⁵⁷⁸ (DLT s.6).

HT **kesek 1.** sertleşmiş toprak parçası. **2.** parça, kısım, bölüm (Ünlü, 2012 b, s. 311). *Aydı: bargıl, zekeringe bir kesek böz yörgelil, elgi birle tutup anıñ feringe koḡsun, tedi* (RKE 19r/7 s. 61).

Kp.T **kesek 1.** kesek, sağlam toprak parçası. **2.** ekmek dilimi **3.** parça (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 140). **kesek** donmuş toprak kırıntısı, taş parçası, kuru çamur (İH s. 29).

EAT **kesek 1.** kesilmiş para. **2.** kuru toprak parçası (Kanar, 2011, s. 444). *...Dāvūd bularuñıla gendü nefsiçün ağlarıdı ve bular Dāvūda yarı kılurlarıdı kaçan gezmesi gün olsa yazılara çıkup görklü āvāzıla ağlarıdı ve ağaçlar ve kesekler ve kuşlar ve canavarlar kamusı anuñıla bile ağlarıdı...* (KE s. 356).

ÇT **kesek** kerpiç, kesek, kalıp halinde yapılmış toprak parçası (Ünlü, 2013, s. 614).

tetir

sumak bitkisinin kızıl lekesi.

*Sumaa tobladım, eşgisini çıkardım, sumaañ **tetiri***⁵⁷⁹ *elimde sıvandı, üsdüme de bulaşmış, aynı nar geri gibi tetir de hemen çıkmıyor, bizim*

⁵⁷⁷ *Ekmeğin bir parçası* (DLT s. 169).

⁵⁷⁸ *Bir şeyin parçası* (DLT s. 6).

⁵⁷⁹ **tetir 1.** cevizin yeşil kabuğu ve yaprağı. **2.** yeşil ceviz kabuğu, nar vb. bitkilerin bıraktığı kalıcı boya lekesi. Ağzlarda *tetiri*, *tetri* olarak da geçer. < Farsça *tātrū* “geniş yapraklı yabani bir bitki” (Eren, 2020, s. 510).

köyüñ adı şimdi Işıkkaya amma esgi adı **Tetiri**, bu sumaañ lekesine **tetir** deller ya köyüñ adı da **tetirden** ğalmış dellerdi, esgiden sumak bek çoodu şimdi bek ğalmadı heralda onuñ için de köyüñ adını deeşdirdiler (Bolat, 1986).

tetiri

[< Kh.T tetrü] **1.** sumak ağacının yaprağına verilen ad. **2.** leke, kir.

Tetiriyi düveller, bulgur setiynen ğarışdırıp yaraya sarallar, yara mikrop ğapmaz, çabık iyileşir, bir de **tettiriyi** ğaynatıp suyunu hayvanların yaralarına süreller, **tetiri** suyunu sürdüler miydi yariye ğurd düşmez (Aksu, 1978). Taaze cevizi oyduumda elim **tetiri** olur, kimi adam caara ißer, bıyı sapsarı olur, caara içmekden bıyı **tetiri** olur (Kılıç, 1958).

Kh.T **tetrü** ters, yanlış, tersine dönüş (Ünlü, 2012 a, s. 792). **tetrü** her şeyin ters olanı (DLT s. 182). Köñül kimni seşse mün erdem bolur / Xamuğ **tetrüsü** oñ koğuzı tolur⁵⁸⁰ (KB 536 / s. 130).

HT **tetrü** ters. **tetrü bol-** ters olmak, zıt olmak (Ünlü, 2012 b, s. 587). *Ammā yarın işler tetrü bolur, kadem ağırlığın tilge bérürler, til yünğüllükün kademğa bérürler* (RKE 53r/9 s. 115).

tevek

[< HT terek] taze asma yaprağı.

*Yaza dooru asmalar yapraklanmiye başladı miydi asmanıñ teveenden*⁵⁸¹ (teveğinden) *tobluyom, bu yapraklarıñ sarması bek dadlı olur, ğıymalı sarıyom baazen, baazen zeytin yaalı sarıyom, emee zor amma yemesi ğüzel olur, taziyeke (tazeyken) tobliib duzlu suynan bidona basdırıyom, ğışın da sarıyom amma taze taze yabdımıñ dadı daha ğüzel olur* (Gürünlü, 1960).

HT **terek** asma (Ünlü, 2012 b, s. 585). *Ançada Nūhğa hıtab keldi: du^c anğnı icābet kıldım, bargıl, çenār yığacı tikgil, terek yığacı me*

⁵⁸⁰ Gönül kimi severse kusuru erdem olur / Bütün ters işleri doğru ve eksikleri tam görünür (KB 536/ s. 130).

⁵⁸¹ **tevek** **1.** asma, kavun, karpuz gibi bitkilerin dalı. **2.** asma, kavun, karpuz gibi bitkilerin yaprağı. **3.** asma kütüğü. Ağızlarda *teğek*, *teyek* ve *devek* biçimleri de kullanılmaktadır. Eski kaynaklarda *teğek* (> *değek*) , *tevek* (> *devek*) olarak geçer. < *teğ* **1.** “asma” **2.** “bitki dalı” + -(e) k küçültme eki. Yalnız *teğ* kökünün eski kaynaklarda geçmemesi düşündürücüdür (Eren, 2020, s. 510).

tēmişler. Nūh yıgaç tikdi, kırk yılda ol yıgaç ulgardı, yıgaçnı kēsdi, kimerse kētürü bilmedi,   Avacnı ündediler (RKE 23v/19 s. 69).

Kp.T **devek** üzüm çubuğunun taze dalı *krş.* tevek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 60).

EAT **teğek** asma filizi (Kanar, 2011, s. 658). *...bir çoban bir dün koyunun sürüp bir bāğ yanına kondı pes koyunlar bāğa girdi anuñ **degekleri** yidi ve bāğı fāsıd kıldı ve çoban uykuya meşğül olmuşıdı (KE s. 361).*

tevge çocuk; haylaz, yaramaz, ele avuca sığmaz.

*Bizim ööredmen arkadaşın **tevge** bir çocu var, çocuk ele avuca sımıyor, geçennerde evdeki boş şişiye balkondan aşşa admış, geene ki milletiñ ğafasına gelmemiş, biriniñ ğafasına gelse adamı öldürür, ğomşular heb şikayedlenmiş (Bildiri, 1982).*

tevgir sık gözlü elek, kevgir.

*Eviñ yanına biraz nane ekdiydim, bayaa boylandıydı, naniye biçdim, damda ğuruddum, ğuruddumuz naniye **tevgiriñ** üsdünde ezdim **tevgirinen** eledim, iki kiloya yakın ğuru nane çıkdı, çıkan nane bize de yeter ğonu ğomşuya da yeter. (Yiğen, 1984).*

tevir çeşitli, türlü, muadilinden farklı.

*Bu çocuk bir **tevir** bakıyor ğarşısındakine, normal çocuklar gibi deel, bir gözü baña bakıyor gibi öbür gözü başğa tarafa bakıyor sanki, tam da anniyemedim amma bir deeşiklik var (Kılıçer, 1959).*

tez- [< ET tez-] yolunu kaybetmek, yolu şaşırmaq.

*Bizim köye arkadaşım geleceedi, köyüñ yolunu bilmiyordu, yolu iyece tarif eddim, Horzum'dan yokarı dönmüş amma Menteşe sapaanı ğaçırınca taa Okçulu'ya varmış, **tezmiş**, ordan burdan sora sora bulmuş bizim köyü (Çağal, 1975).*

ET **tez-** kaçmak, firar etmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 218). *Uluğ*

*İrkin azkınyâ erin **tezip** bardı*⁵⁸² (OA s. 20).

Kh.T **tez-** kaçmak, uzaklaşmak (Ünlü, 2012 a, s. 796). *Yayığ ol bu devlet éter hem buzar / Ne irsel-turur terk irikse **tezer***⁵⁸³ (KB 548 / s. 130).

tıbıka bebeği yaşamayan, batında ya da doğumun hemen ardından ölen kadında olduğu sanılan bir hastalık.

*O tıbıkalıdır*⁵⁸⁴, cocuu hep **tıbıkadan** ölmüş, onuñ için doğan çocuklarına *Durdu ismini göydu, o çocuundan sonrası yaşadıydı* (Yıldırım, 1987).

tıllık [$\leq$ ÇT tıllık] çikrıkla yapılan, dokumalık pamuk ipliği.

*Pambuu çikrıkda eeririk, eerdiimiz ipe **tıllık** derik, pambık **tıllını** bişe do-
kurken gullanırık, **tıllu** geçinin gılıynan garişdırdırdık esgiden, geçi gılıy-
nan garişdırdımızda daha saalam oluyor, onnan da çul dokurduğ* (Tav-
şan, 1956).

ÇT **tıllık** ufak et (Ünlü, 2013, s. 1121).

tıñğır bk. pıñğır.

tıñğırık bk. pıñğır.

tıraka bakımlı hal; çalımlı, kibirli duruş.

*Geşliimde (gençliğimde) bek **tırakalıydım**, gendime bakarıdım, güzel geyiniridim, tıraşımı olurudum, saçıma limonu sıkar, saçımı darar gezeridim, beni köyde gördüler miydi “Gendiñe gene **tıraka** vermişñ!” delleridi baña, imrenilleridi* (Alkış, 1966).

tırıb çok fazla, bol miktarda.

*Onda davar **tırıb**, babasından da galdıydı yüz gadar davar, gendi de bayaadır davara bakıyor, malı bayaa çoalddı, köyüñ en fazla davarı olan adamı gendi, kimsiye davarım az demesiñ, kimse inanmaz* (Tanrıku-
lu,

⁵⁸² *Uluğ İrkin azıcık erle kaçıp gitti* (OA s. 21).

⁵⁸³ *Bu talih dönektir, hem yapar hem bozar. O kararsızdır da bıarsa çabuk kaçır* (KB 548 / s. 130).

⁵⁸⁴ Dişi cinsinden bir şeytan anneye ya da kadına musallat olur, anneye ya da kadına çirkin bir kadın olarak görünür, anne bunun şeytan olduğunu bilmez. Şeytanın adı Ümmü Sübyan olarak bilinir. İnanca göre bu şeytandan ya da şeytanın sebep olduğu hastalıktan kurtulabilmek, tıbıka duasını içeren bir muskanın yazılması; yazılan bu muskanın belli bir yaşa kadar çocuğun üzerinde taşınması ile mümkündür (Yıldırım, 1987).

1948).

tırık 1. çomu⁵⁸⁵ ile yapıldak⁵⁸⁶ arası büyüklükte keçi ya da koyun kulağı, bu kulak yapısına sahip keçilere verilen genel adlandırma. 2. boynuzsuz keçi.

Tırık geçiyi saamak için dutub getirim dediydim, baazınıñ altından duddum, boynuzu olmiyence dudmak da zor oluyor, mal inad eddi gelmiyor, ben de biraz baazını fazla sıkmışım hayvan soluksuz galınnca gendini bırakıverdi, malıñ baazını ben de bırakınca mal cana geldi gene elimden kaçdı (Şahin, 1991).

tırım pıynar, kesme gibi ağaçların dibinde yetişen, aynı türün küçük, sık çalımsı fidanlarının tümüne verilen ad.

Pıynarıñ, kesmeniñ edraafındaki tırım çalıya beñzer amma bu çalınıñ içinden biri böyür pıynar aacı olur, kesme aacı olur; galannar da onuñ edraafında çalı gibi galır, büyüyen aacı görür, mal aacıñ edraafındaki çalı gibi görünen sık fidannarı yer, ufak fidanları böyüdmez, **tırımıñ** içinden biri kannanır, böyür aaç olur (Adır, 1981).

tırıp bk. tırıp.

tırık bk. tıllık.

tıyanna- korkmak, ürpermek.

Geçenlerde mezarluñ yanından geçiyordum, tıyannadım, gece olduundan her yer sessiz ya bir hışırtı duysañ aklıña deeşik deeşik şeyler geliyor, ben de bir ses duyar gibi oldum gorkdum, yürüyordum gorkudan goşmiye başladım (Çağal, 1975).

tiane- bk. daane-.

tibili küçük tarla kuşu. **tibili vuracak tesse yok d.** fakir, malı mülkü olmayan kişi. bk. tessek.

Ava giderik tibili deng gelirse tibiliye tüfek sıkmak, tembel bir guş zaaten, gışın buralara gelir, tarlalara gonar, tesseklerin⁵⁸⁷ arasında garnını do-

⁵⁸⁵ bk. çomu.

⁵⁸⁶ bk. yapıldak.

⁵⁸⁷ bk. tessek.

yurur, topraan aldlarından böcek solcan niye bulub garnını doyuruyor, yazın gaybolur, neriye gediyo bilmiyom (Kici, 1961). Köyde galannarın çoo (çoğu) faakir, malcılık yapallar, **tibili vuracak tessekleri yok** (Tanrı-kulu, 1948).

tiğrek

bk. tiirek.

tiirek

suyun hızlı akan yeri, akış hızı yüksek akar su.

Bosdana suyu verdim, su da biraz azuraadı, suyuñ öñünü de açmassam bakdım su yetmiyecek, suyu **tiirek** yabdım, öñünü açdım iyece, suyu hızlandırdım, hızlandırmadıñ miydi su birikdii yerden topraan altına sızıyor (Karakılçık, 1980).

tokaç

bk. tokuç.

toklu

[< Kh.T toklı] bir yaşını geçmiş erkek koyun.

Geçen sene gışdan önciyedi on gadar **toklu**⁵⁸⁸ vardı malın içinde onnarı saddım, önü gış olunca gışın bakımı zor oluyor, malı azaldmassak bakamak, yem bahalandı, genç mal daha çok yiyor, yemesse atılmıyor⁵⁸⁹ (Ataş, 1978).

Kh.T **toklı** altı aylık kuzu (Ünlü, 2012 a, s. 814). *endik kişi tētilsü.n / il törü yetilsü.n / toklı böri katılsu.n / kağgu yeme sawılsu.n*⁵⁹⁰ (DLT s. 52).

HT **toqlı** bir yıllık koyun yavrusu. *krş. tohlı* (Ünlü, 2012 b, s. 598).

Kp.T **toqlı/toqlu** bir yaşındaki erkek koyun, kuzu (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 279).

⁵⁸⁸ **toklu** altı aylıktan bir yaşına kadar olan erkek kuzu. Azerbaycan Türkçesi *toğlu* “on aylıktan bir yaşına kadar olan koyun yavrusu”. *erkək toğlu, dişi toğlu*. Türkmen Türkçesi *toklu* “bir yaşında kuzu”. Balkarca *toklu*. Nogayca *toklı* “bir yaşında kuzu”. Karakalpak Türkçesi *toklı*. Kazak Türkçesi *toktı* “büyük kuzu”. Kırgız Türkçesi *toktu*. Özbek Türkçesi *tokli*. Tuva Türkçesi *toğdu*. Orta Türkçe *toklı* “altı aylık kuzu”. Eski Kıpçakçada da *toklı* biçimi geçer. Türkçe *toğ-* “doğmak” kökünden geldiği yolundaki sav yanlıştır. Orta Türkçede kullanılan *tok* “saçsız; boynuzsuz” sözüyle *toklu* biçimi arasında bir bağlantı var mıdır, bilmiyoruz. Kâşgarlı Mahmud bu sözün *-luk* ekiyle yapılmış *tokluk* “saçsızlık, boynuzsuzluk” türevini de veriyor. Buna göre *toklu*’nun “boynuzu çıkmayan (koyun)” anlamına geldiği düşünülebilir. Ancak bu sözün Orta Türkçede *tokluğ* olarak geçmesi beklenirdi. Rus ağızlarında *toxtuj* biçiminin “boynuzları çıkmaya başlayan burulmuş koç” olarak kullanılması düşündürücüdür (Eren, 2020, s. 516).

⁵⁸⁹ bk. atık-.

⁵⁹⁰ *Kılıçla üzüntüyü dağıtalım ki ebleh uyansın, ülke barışa kavuşsun, kurtla kuzu beraber yürüsün, böylece üzüntü bizden uzaklaşsın* (DLT s. 52).

EAT **toklu/tohlu** 1. bir yaşında erkek koyun. 2. koç (Kanar, 2011, s. 667).
Mere koyun başları irkeç bir bir gel kiç didi. Bir bir gelüp kiçdi. Her biriniñ başlarıñ şığadı. Toklıcuqlar, devletüm şakar koç gel kiç didi (DK I s.212).

tokuç [< ET tokı-] çamaşır temizliğinde kullanılan, yassı, tahta tokmak.

Esgiden sırtı⁵⁹¹, çulu, çuvalı tokuçnan döve döve yıkallardı, dereniñ başına çoñallardı, perşembe oldu muydu cuma günü oldu muydu Dudluseki Deresi'niñ kenarında yıkallardı, Ğaffaralı Suyu'nuñ kenarında da yıkallardı (Ünüvar, 1970).

ET **tokı-** 1. vurmak, dövmek, hücumla geçmek. 2. nabız, atmak. **tokımağ** tahta çekiç (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 221).

Kh.T **tokımağ** çamaşırcının tokmağı (DLT s. 888).

EAT **tokı-** 1. dokumak. 2. vurmak, birbirine geçirmek, çakmak (Kanar, 2011, s. 667).

tokuldak olgunlaşmamış, ortalama misket büyüklüğünde incir meyvesi.

Bu sene mayanıñ tokuldaa çok fazla, soñradan dökmesse çok maya olur, geçen sene de böyle fazliyededide hava bek sıcak gidince başında naadara tokuldak varısa hebsini yere serdi, aacıñ başında bişe ğalmadı, yiyecek maya bulamiceedik nerdiyese (Tavşan, 1963).

tolliş bk. torak.

tolt çoban köpeklerine takılan, köpeğin kurtla boğuşması sırasında boğulmasını önleyen, etrafı sivri metal parçalarla çevrili tasma.

Bizim itiñ boynundaki tolt⁵⁹² ğurdnan booşurken düşmüş, nerde düşdüünü de bilemedim, it biraz da zayıfladıydı, ben de gevşek baalamışım heralda, boynundan düşmüş, toltu gaybeddik bulamıyok (Yiğen, 1981).

⁵⁹¹ bk. sırt.

⁵⁹² **halta** köpek tasması. Yerel ağızlarda *holta* “çoban köpeklerinin boğazına takılan dikenli demir halka” olarak geçer (Eren, 2020, s. 210). **toht** çoban köpeklerinin boynuna takılan dikenli demir halka. Kökenini bilmiyoruz (Eren, 2020, s. 515).

- tomuş-** [< ET tumıl-] insan ya da hayvan; soğuktan büzülmek, bir köşeye sokulmak, ısınmaya çalışmak.
- Havalar soodunda, gış vakdi dışarılarda iş yaparken üşürsek içeri geçer zobaniñ başına **tomuşuruk**; ısınmiye çalışırık, zoba yoksa ateşin başında **tomuşuruk**, birbirimize sokuluruk ateşe yaklaşmiye çalışırık, ısınamak yoksa* (Selvitopu, 1987).
- ET **tumıl-** soğumak, donmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 225).
- Kh.T **tumlı-** bir şeyin soğuması (Üşenmez, 2010, s. 301).
- EAT **dumış-** bir köşeye çekilmek, bir şey yapamamak (Canpolat, 2018, s. 414). *Āhireti işlemeyince birmes, anı memişür-siz. İş bitürdüm diyübenin andan **dumışur-siz**. İssi tımlu dımedin dünyeligi dirişür-siz* (BH s. 165).
- tor** [< EAT tor] 1. çekingen, durgun, utangaç, toplumdan uzak duran, içine kapalı kişi. 2. eğitimsiz hayvan.
- Ürkek mal gibi **tor tor**⁵⁹³ dururdu, kimsiyenen gonusmazdı, biriynen sohbet edim, bir gezmiye gedim, gonuynan gomsuynan gezim tozim demezdi, bunuñ babası da böyliyedı, babasına çekik bu çocuk* (Demiryürek, 1954).
- Öküz tarla sürmiye bilmiyorsa oña **tor** öküz deller, öküz tarla sürmiye ööredirken öküz sabana goşulduktan soñra yürümese öküzün gulaanı gıvradılar, götüne ataş dutallar, burnuna yanan odunu yaklaşıdırılar, eziyed ede ede ööredillerdi, ben çok gördüm ufaaken* (Çağal, 1975).
- EAT **tor** eğitilmemiş hayvan, torlak (Kantar, 2011, s. 672).
- torak** [< ET toruğ] çam ya da ardıç fidanı.
- Bizim tarlanıñ edrafında çam aaçları vardı, onnariñ **toraa** (torağı) tarlanıñ kenallarında bidmiş, tarliye iki üç sene ekmediydik, tarlanıñ nerdeki her yeri **torak** olmuş, temizledim, ellemesek tarla gaybolub gidecek, her yeri **toraa** kesecek* (Yiğen, 1986).
- ET **toruğ** güçsüz, zayıf (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 223). *Sakındım.*
- Toruğ** bukalı semiz bukalı arkada böngser, semiz buka toruğ buka tiyin

⁵⁹³ **tor** 1. toy, işe alışkın olmayan, yabani. 2. olgunlaşmamış, ham. 3. görgüsüz, çekingen, utangaç. Kökenini bilmiyoruz. Farsçada da tor “vahşi, korkmuş” olarak geçer. Moğolcaya da geçmiştir (Eren, 2020, s. 519).

*bilmez ermiş tiyin ança sakındım*⁵⁹⁴ (OA s. 66).

Kh.T **toruk** her şeyin bedence zayıf olanı (DLT s. 163).

toruk bk. torak.

tosna- [< EAT tosna-] söylenmek, homurdanmak, şikayetlenmek.

*Bizim adam dışarda aaşama gadar caara içiyor, bir de eve geliyor eviñ içinde caara içiyor, “Niye bu caariye bu gadar çok içiyöñ, bari eviñ içinde içme!” diye **tosnadım** biraz, soñradan eviñ içinde içmez oldu, yaş da ilerlience az içmiye başladı* (Tavşan, 1968).

EAT **tosna-** somurtmak, surat asmak (Kanar, 2011, s. 672). *Dönüp eyle didi Süheyl’e nakāş / Ki bu **tosnayan** oldu üşte yavaş* (SN s. 352).

tozzak [< ET tozgak] kanatlı hayvanların ince tüyü.

*Sabanan bir tavuk çırtısı geliyor, bakdım dilki bizim tavuu gapmış; tüyünü, **tozzaanı** savıddırarak götürüyor, tūfaa gabdım goşdum amma tavuu da bulamadım dilkiyi de bulamadım, ben tūfee gapana dilki gayboldu* (Adır, 1981).

ET **tozgak** çiçek tozu (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 223).

töhmele- bk. töömele-.

tömbele- bk. töömele-.

tömen [< Kh.T töbün] koyun ya da keçide küçük, gelişmemiş kulak kepçesi.

***Tömen** geçi daada galdı gelmedi, başına bir iş gelmese eve dönerdi, bir gayanıñ arasına sıkışdı galdı heralda, zaten bir tane tömen geçi varıdı sürünüñ içinde bile görürdük* (Kördöl, 1955).

Kh.T **töbün** alt aşağı (Ünlü, 2012 a, s. 821).

HT **tömen** aşağı, aşağısı (Ünlü, 2012 b, s. 603).

tönk eğlencelik çocuk ya da yetişkin oyunu, bu oyunda kullanılan sopa.

⁵⁹⁴ *Düşündüm. Zayıf boğa ve semiz boğa arkada tekme atsa semiz boğa zayıf boğa olduğu bilinmezmiş derler diyip öyle düşündüm* (OA s. 65-67).

Esgiden “haydi **tönk** oyniyek!” dedik miydi tönkünü alan goşardı harmana; iş zamanı oyniyemezdik amma harmanı galdırdık mıydı çoluk çocuk, deligannı herkes oynardı; çok ayağgabı deldirdim, esigi yeni büssürü ayağgabım giddi **tönk**⁵⁹⁵ sevdasına (İmir, 1965).

töömele- insan, çok yemekten kaynaklı hazımsızlık.

Ramazanda orucu açdık, iki tabak mercimek çorbası içdiydim üsdüne de ekme sardım sardım köfde yedim, yemee fazla geçirinca **töömeledim**, sa-hura gadar gıvrandım, çatliyeceedim nerdeki, aaşam gapılarda gezdim, yürüdüm biraz sahur da yapamadım, aç gözlülüümden oldu, bi daha o gadar yemedim, çok yemiye başladım mıydı aklıma geliyor, hemen galkı-yom sofradan (Cingöz, 1965).

tum- [< ET çom-] suya dalmak, batmak.

Derelede, çaylarda çimerken bir gaya bulurduk; üsdüne çıkar, suya adlar **tumardık**, suya **tummassañ** suyun dadı çıkmaz, suya **tumarsañ** eylenceli olur (Yönden, 1975).

ET **çom-** dalmak, batmak; çom- bat- dalmak, batmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 68). ... üçünç suvda yäklär urup kemi suvğa **çomurur** törtünç uluğ... (PKPH s. 39).

Kh.T **çum-** suya dalmak (Üşenmez, 2010, s. 82). ogla.n suwda **çomdi**⁵⁹⁶, ördek suwka **çömdi**⁵⁹⁷ (DLT s. 241). Muhabbetni deryasığa **çomub** batgıl / Aşıklarnı sohbetige özüng katgıl / Muhabbetni bazarığa özüng satgıl / Özüng satmay Hak rahmetin alsa bolmas⁵⁹⁸ (DH s. 159).

HT **çom-** gömülmek, dalmak, suya dalmak, yüzmek (Ünlü, 2012 b, s. 138). Bañtı suv-ğa, **çomdi** evdi, evê yöridi (ME 156/7 s. 63). Añım uş sazğa **çumdi** men yıkıldım / Suv kiçmek imdidin song tevbe kıldım (HKT 1288 s. 308).

⁵⁹⁵ İmir, 1965’e göre her bir oyuncunun kullandığı yaklaşık bir metre uzunluğunda iki ucu düz bir sopayla oynanır. Her oyuncu elindeki sopayı yere dikine atar ve sopanın takla atarak ilerlemesini sağlar. Sopanın takla atarak ilerlemesine “tönklendirmek”, kullanılan sopaya “tönk” denir. Tönkü en kısa mesafede kalan oyuncu oyunu kaybeder. Kaybeden oyuncu ayakkabısını orta yere koyar, diğer oyuncular tönkleriyle kaybeden oyuncunun ayakkabısına atış yaparak ayakkabıyı vurmaya çalışır. Oyun bu şekilde devam eder.

⁵⁹⁶ çocuk suya daldı (DLT s. 241).

⁵⁹⁷ ördek uzun süreyle suya daldı (DLT s. 241).

⁵⁹⁸ Muhabbetni denizine gömülü bat / Aşıklarını sohbetige özüng katgıl / Muhabetni bazarlığa özüng satgıl / Özüng satmay Hak rahmetin alsa bolmas (DH s. 159).

Kp.T **çum-** suya dalmak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 54).

ÇT **çöm-** suya batmak (Ünlü, 2013, s. 259).

tuman [**< EAT tuman**] iç çamaşırı, don.

*Nenem rahmedlik “Bir zaman gelecek gadınnarıñ **tumanı**⁵⁹⁹ dikili gelecek.” derdi, tembel adamı bek sevmeydi, dedii gibi de oldu, esgiden evlerde dikilirdi, herkes gendi donunu gendi dikerdi, ayıblalardı dikiş bilmiyen gadını, en kötü ihtimal her evde bir dikiş bilen olurdu* (Çetiner, 1952).

EAT **tuman 1.** don, şalvar. **2.** pehlivan kisbeti (Kanar, 2011, s. 676). ...*ol gün Mûsa üzerinde bir gönlek varıdı şūfdan ve bir cūbbe ve bir **tuman** varıdı be bir bōrk kamusı şūfdan idi ve tañrı ta’ālā Mûsaya söyleridi ve kelecı dururdı* (KE s. 250).

tumcuk- bk. tuncuk-.

tuncuk- [**< Kh.T tunçuk-**] **1.** sıcaktan bunalmak. **2.** cinsel kızgınlık hali.

*Yaz günü sıcaktan buñaldım mıydı tumcukurum, **tumcukduumda** sook suyuñ altına girib de çimdim miydi geçer* (Çanta, 1947). *Bizim adam avradı görmiyeli altı ayı geçdi, **tuncukdu** yanına bek yaklaşmamak gerek* (Gözüağca, 1961)!

Kh.T **tunçuk-** **1.** kaygıdan soluyamaz olmak. **2.** hayvan, kış için inine girip bahara dek çıkmamak (Ünlü, 2012 a, s. 829). *Er **tunçuktu**⁶⁰⁰* (DLT s. 299).

HT **tunçuk-** kaygıdan nefes alamaz hale gelmek (Ünlü, 2012 b, s. 606).

EAT **tuncık-/tuncuk-** havasızlıktan bunalmak (Kanar, 2011, s. 676).

Kp.T **tunçuk-** ölürcesine bayılmak. *krş.* tumsuk-, tumçuk- (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 284).

turab bk. gırnap.

tuturuk [**< EAT tuturuk**] bk. badırık.

⁵⁹⁹ **tuman** don, şalvar. Azerbaycan Türkçesi *tuman* “don”. < Farsça *tunbān* “kısa pantolon, güreşçinin deri pantolonu”. Farsçada *tubbān* “kısa denizci pantolonu” olarak da geçer. Arapça *tubbān* Farsçadan alınmıştır. Tietze’ye göre kökeni meçhuldür (Eren, 2020, s. 526).

⁶⁰⁰ *Adam tıkanı, nerdeyse nefes alamaz hale geldi* (DLT s. 299).

EAT **tuturuk** ateş tutuşturucu (Kantar, 2011, s. 684).

tüğ- bk. tün-.

tüle- [< ET tülen-] kanatlı hayvan, tüy yenilemek.

*Dün bizim kümesiñ içi heb tüy olmuş, horuzlar dööşmüş zanneddiydim, soñra bakdım tavukların baazısı **tülüyor** onnariñ tüyüymüş* (Çağal, 1975).

ET **tülen-** 1. tüylenmek. 2. mec. zenginleşmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 228).

Kh.T **tüle-** tüyünü dökmek (Ünlü, 2012 a, s. 845).

EAT **tüle-** kuş, tüy dökmek (Kantar, 2011, s. 685).

tülen iki yaşında yavruleyen düve.

*Düve üç yaşına geldiinde bızalar amma üç yaşından önce buzaladında **tülen** deller, baazı mallar yaşından önce boğaya geliyor yaşından önce bızalıyor, ufaaken ergennie giren gız çocu gibi bişe oluyor heralda* (Çağal, 1975).

tün- [< Kh.T tümile-] yüksek bir yerden zemine atlamak, bir engeli zıplayarak aşmak.

*Yazın damda yatıyordum, geceniñ bir vaqdı aşşadan bir güpürtü gobdu, yokaıdan aarı⁶⁰¹ bakdım, ahırıñ gapısı açılmış, bizim inekler dışarı kaçışıyor, damdan aşşa **tündüm**, vardımıdı içeri bir dilki girmiş, malı ürküdmüş, ürken mal gapı dinner mi? Dilki beni görünce ayaamıñ yanından kaçdı giddi, malı tobladım, gapıyı iyece gapadım* (Alkış, 1966).

Kh.T **tümile-** timbilmek, sekerek koşmak (Ünlü, 2012 a, s. 846).

tümile- eşek vb. tırıs gitmek, zıplayarak koşmak (DLT s. 909). *Eşye.k tümile.di*⁶⁰² (DLT s. 481).

tünne- bk. tün-.

tüüdür- kesici bir aletle bir nesneyi tek vuruşta bölmek, koparmak, doğramak.

⁶⁰¹ bk. aarı.

⁶⁰² *Eşek tırıs gitti*. Bu, zıplayarak koşmaktır. Daha çok kullanılamı “tümü.lendi”dir (DLT s. 481).

*Eviñ yanında bir çam varıdı, bayaa da büyüüdü, hozarlaa çinkonuñ üs-
düne düşüyor, sakızı akıyor, aacı kesmiye gözüüm kesmedi, dallarını bu-
dağdan vurdum vurdum **tüüdürdüm**, kesdim kesdim addım, dalını seyrel-
dince eviñ önü de açıldı (Çetiner, 1952).*

-U-

- ufraa** [< EAT urva] hamurun tahtaya ya da oklavaya yapışmaması için hamur açılırken kullanılan kepekli, kaba un.
- Ekmee **ufraali**⁶⁰³ yabmışlar, eliñe aldıñmıydı **ufraası** ele geliyor, hamuruñ gıvamını duduramadılar heralda* (Tanrıku, 1948).
- EAT **urva** hamur altına saçılan un (Kanar, 2011, s. 696).
- uğun-** bk. uun-.
- umsunuk ol-** bk. uusuncuk ol-.
- umsuruk ol-** bk. uusuncuk ol-.
- urğ** [< ET uruğ] kabak, salatalık, asma gibi bitkilerin bir yükseltiye tırmanmak için uzattıkları kol, sürgün.
- Gabak **urğ** atmış aaca gadar, aacı duddu miydi aacıñ depesine gadar çıkar, aacıñ her yerini sarar, gabak **urğunu** neriye atarsa öriye dooru geder, sarmaşık gibi aynı* (Karakılçık, 1980).
- ET **uruğ 1.** nesil, kuşak. **2.** tohum, ekin. **uruğ özlüg** (birlikte) akraba, hısım (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 236).
- Kh.T **uruğ 1.** nesil, soy, sop. **2.** tane, tohum (Üşenmez, 2010, s. 317). *Qayı neñ emitse kör egri bolur / Qamuğ egriler isiz **urğu** bulur*⁶⁰⁴ (KB 0806 s. 145). **urug** her şeyin tanesi, tohum. **Urug ekti**⁶⁰⁵ (DLT s. 30). **uruk** ip (DLT s. 31). **Uruk estürdi**⁶⁰⁶ (DLT s. 106).
- HT **urq 1.** ibret, ders. **2.** sınır, had, ölçü, hedef. **3.** soy, sülale (Ünlü, 2012 b, s. 626-627).

⁶⁰³ **uğra** yufka açılırken hamurun tahtaya yapışmaması için kullanılan kalın un. Ağızlarda *urga*, *urva*, *uvra* biçimleri de geçer. Kıbrıs ağızında da *uğra* olarak kullanılır. Azerbaycan Türkçesi *urva* “tahtaya yapışmaması için hamura serpilken kalın un”. Türkmen Türkçesi *urba* “yufka açılırken tahtaya serpilken un”. Karakalpak Türkçesi *urpa* “yufka açılırken kullanılan un”. Kırgız Türkçesi *urpak* “kepek”. Kökünü bilmiyoruz. Anadolu ağızlarında kullanılan *uğra*’nın (ve *uvra*) göçüşmeli (*métathétique*) bir biçim olduğu anlaşılıyor. Türkçe *urva* biçiminin ise *urba*’dan geldiği açıktır. “Kalın un” anlamında *uğra* (< *uvra* < *urva*) sözünün Kırgızcada “kepek” olarak kullanılan *urpak* biçimiyle birleştirilmesi doğaldır (Eren, 2020, s. 532).

⁶⁰⁴ *Hangi şey yana yatarsa eğri olur. Her eğrilikte bir kötülüğün tohumu vardır* (KB 0806 s. 145).

⁶⁰⁵ *Tohum ekti* (DLT s. 30).

⁶⁰⁶ *O ipi uzattı, gerdirdi* (DLT s. 106).

Kp.T **urk** boy (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 293).

EAT **urg** 1. boy, soy, asıl, sülale, hanedan. 2. nesil, oymak. **uruk at-** filizlenmek, dallanmak (Kanar, 2011, s. 697).

urub bk. urublaa.

urublaa tahıl, 2-3 kiloluk ölçü birimi ve bu ölçü için kullanılan kap.

*Esgiden Belen bekmezi olurdu, bu bekmezi takda gutuda satallardı, bekmezini yerdik, ğabı **urublaa** olurdu, mala **urublaaynan** yem verirdidik yemi ölçülü dökerdik, 2-3 kilo niye olurdu aarlı (ağırlığı), büyükbaş mala iki **urublaa**, güccükbaş mala bir **urublaa** yeter, fazlası yaramaz mal deneler⁶⁰⁷ (Çanta, 1947).*

usbaa ders çıkarma, tecrübe etme, deneyim.

*Bizim ahurñ ğapısı açık ğalmış, buzaa dışarı çıkmış, bosdanñ içinde hobluyor, ben de benim oolaña ğızdım, ahurñ ğapısını açık bırakmış diye, çocuk da seslenmedi, soñra aklıma geldi, ben ahara girdiydim ğapıyı ğapamiye unuddum, peşman oldum, bu da baña **usbaa**⁶⁰⁸ oldu, hemen ğızmiyom oolana, ğızdım miydi soñradan içime batıyor (Kici, 1961).*

uun- [< ET ulın-] ağlamaktan, hastalıktan veya ağrıdan baygınlık geçirmek; kendinden geçmek.

*Benim oolan (oğlan) ufaadı birgün aaladı aaladı, niye aaladını annamadık, şurub verdik, ğarnına kepek ğızdırdık, üsdüne okuduk, soñra **uundu** ğaldı, bayaa uyuduydu uyanıncı bişesi yoodu (Demiryürek, 1954).*

ET **ulın-** başı dönmek, şaşırmak; **ulus-** 1. inlemek, sızlamak, ağlamak. 2. ulumak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 234).

Kh.T **agrın-** acı çekmek (DLT s. 544). *bālig **agrındı**⁶⁰⁹. agrınur, agrınma.k* (DLT s. 115).

HT **uvun-** aklı başından gitmek (Ünlü, 2012 b, s. 630). *Yā kim bu ol kim rüzī birür sizge, eger yığsa rüzīsini? **Uvundılar** boynağuluk içinde taķı*

⁶⁰⁷ bk. denele-.

⁶⁰⁸ us+pahası “us bahası, akıl bahası, akıl ederi” anlamında birleşik yapılı bir kelime olmalı.

⁶⁰⁹ yaralı adam vb. yaralarından dolayı acı çekti (DLT s. 115).

kaçmak içinde (HKT 541/a s. 444).

Kp.T **uğun-** bayılmak, kendinden geçmek. *krş. oğun-, uğun-* (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 291).

EAT **oğın-** akli başından gitmek (Kanar, 2011, s. 528). *Ëyle yapışdı kim ayruk başmak keplemege yaramaz öldi. Ācısından uğunup çağırdı*⁶¹⁰ (MN s. 224). *Ölüm vaktında bende iki hâlden daşdın degül: Yā 'aql bile bolğa yā oğınmış bolğa* (BH s. 202).

uusuncuk ol- [< ET umsun-] umut edip de elde edememek, umduğunu bulamamak, düş kırıklığı.

“Öylenni bir yere gaybolmañ da kebab yedirim.” dedi, biz de heveslendik bekledik ikindin oldu, aaşam olacak nerde ki, daha gelecek de kebab yedirecek! Uusuncuk eddi bizi; vazgeçdik zaten gendiniñ olsun yedirecee yemek, dedik (Yalnız, 1979).

HT **umsun-** ümitlenmek, umut etmek (Ünlü, 2012 b, s. 625). *Tüp-lü uluğ boldı, aşlı öğülmüş, aşıl-lıg kırım zāmān kēmlēyü bērdi anğa, umsundu anğa, umaç tutdı andın, umandurdı anı* (ME 85/6 s. 47).

Kp.T **umsun-** 1. kadınlar; gebe iken bir şey arzu etmek, aş ermek. 2. ummak arzu etmek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 293).

EAT **umsun-** beklemek, ummak, canı çekmek (Kanar, 2011, s. 694).

uyuntu [< EAT uyundu/uyuntu] uyuşuk, tembel kişi.

Eline on dakkalık bir iş alsa iki günde bitiremez, uyuntunuñ teki, bek iş yapmiye de sevmez, geçennerde yardım ed de eviñ öñündeki gümü seriverek dedim, tamam dedi, ne geldi ne giddi, anca aaşamağadar gaviye bekliyor (Yılmaz, 1979).

EAT **uyundu** uyuşuk, tembel, miskin (Kanar, 2011, s. 705). **uyundu** tabi olan, emir altına giren (Yılmaz, Demir, & Küçük, 2013, s. 1133). *...Fir^c avn öñine varup oturdı eyitdi işbu sen bizüm içimizde tañrı olup*

⁶¹⁰ *Öyle bir yapıştı ki artık cinsel organ işlevini yapamaz oldu. Acısından kendinden geçerek kadına seslendi* (MN s. 322).

*dapılırken **uyundu** olup ayruga dapar mısın pes Fir^ʿ avn eyitdi yā Mūsā
bu gün baña mühlet virgil kim yarın imān getürem (KE s. 254).*

-Ü-

üfelemeç

1. yağda kızartılan ufalanmış yufka ekmeğin tavada pişirilen yumurtayla karıştırılmasıyla yapılan kahvaltılık yemek. 2. yufka ekmeği ufalayarak içerisine penir, maydanoz, yağ ekleyerek veya yufka ekmelele yoğurdu karıştırarak yapılan atıştırmalık yemek. bk. hacıufaa.

Yuka ekme ufeliyeb yaada gızartıverdiñ de yumuriye garişdırıb tavada bişirdiñ miydi üfelemeç yemek gibi olur, yumurta daha datlı olur, baazen suvan da gavuruveriyok yumurtiye etmek gatmadan önce, yiyeniñ ğarnı daha iyi doyuyor, ğavaltıda yapıyoğ baazen acıkana yapıveriyok (Tavşan, 1968). Bir üfelemeç yabdırıb yanıma aldım, malı ahardan çıkardıydım güdmiye gideceedim, vakdim olmadundan üfelemeci yanıma aldım, malıñ ardından yürüdüm, daağda yemek daha iyi oluyor (Kızıldağ, 1966).

ülü

[< ET ülüg] komşuların birbirine gönderdiği yemek.

Esgiden ülü verir ülü alırdık, ğonu ğomşu birbirine ramazanda ülü salardı, canazesı olana yemek yapar götürürdük, aadet büyüleydi (Yüksek, 1954).

ET **ülüğ** 1. kut, saadet. 2. pay, hisse. **ülüğ kıl-** vermek, pay vermek, değerini vermek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 243). ...tegin kutu ülügi için adasız tudasız kaç kün içintä ardini-lig otrug-?ka tãgdiler yetti kün anta... (PKPH s. 47).

Kh.T **ülüğ** nasip, hisse, pay (Ünlü, 2012 a, s. 901). ...oñları birle, inçründüñüzler **ülüğleriñiz** birle, neteg kim inçründiler erse anlar kim sizde oñdin erdiler oñları birle, kirdiñiz anıñ teg kim kirdiler, bu öğür yokaldı...(İKT s. 42).

HT **ülüş** nasip, kısmet, hisse, pay, bölüm, kısım (Ünlü, 2012 b, s. 636). Nemeni iki **ülüş** aldı bėrnedin boğunlar, iki kãt şevãb kãzğandı kişiler yãpa örtıdı anıñ üle ton-nı, kėdürdi aña ton-nı (ME 23/8 s. 35).

Kp.T **ülü** pay, hisse (Toparlı, Vural, & Karaathı, 2019, s. 297).

EAT **ülüş** 1. komşudan gelen bir öğünlük yemek. 2. pay hisse (Kantar, 2011, s. 709). **ülü** kısım, bölük; hisse, pay (Akkuş, 1995, s. 881). Bir

*rivāyetde eydür dört **ülüde** bir ülü artuğ olmayınca namāz revā olur* (KG s. 295).

ÇT **ülüş** pay, hisse, kısımet, bölük (Ünlü, 2013, s. 1196). *Emdi on êkki örgede oturup **ülüş** alğan kim ve ol **ülüşünü** toğrağan kim, taşkarıda atların tutup olturğan kim, anlarını beyān kılalıñ*⁶¹¹ (ŞT s.145).

ünle- bk. ünne-.

ünne- [< ET ünde-] çağırmaq, seslenmek.

*Çocukları **ünneyiñ** de gelsinler, bir an evvel yemeklerini yesiñler, acıkmışlardır şimdi, aç ğarnına çalışmasıñlar, ısıcakda aç ğarnına çalışıllarsa bu hava hasda eder çocukları* (Çam, 1959).

ET **ünde-** çağırmaq, seslenmek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 242). *Köñli yügerü kılıp seviglig ünin **ünteyü***⁶¹² (ADFH s.69).

Kh.T **ünde-** 1. seslenmek, çağırmaq. 2. dua etmek, niyaz etmek, yalvarmaq, tapınmaq. 3. okumak. 4. yüksek sesle bağırmaq, bağırta çıkarmak, haykırmak. 5. sormak, hesaba çekmek, muaheze etmek, istemek, yerine getirilmesini istemek (Ünlü, 2012 a, s. 902). *Ol meni **ünde.di***⁶¹³ (DLT s. 122). *Ey meniñ boğnum né ol sizke **ündeyür** men sizni kurtulmağğa **ündeyür** sizler méni otğa* (İKT s. 111)?

HT **ünde-** çağırmaq, seslenmek, davet etmek. *krş. inde-* (Ünlü, 2012 b, s. 639). *Ündedi aña ol neme tapa taş ettiürdi aña nemeni, keçürdi aña nemeni* (ME 45/7 s. 39).

Kp.T **ünle-** çağırmaq, seslenmek. *krş. inde-, ünde-* (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 298). *Ünder-mên* (CC s. 246).

EAT **ünde-** çağırmaq, davet etmek, seslenmek (Kanar, 2011, s. 710). *İşkdur anı durmadın hi **ündeyen** / Dōsta doğru yol budur gel gel*

⁶¹¹ “Şimdi on iki çadırda oturup pay alan kim, o payı doğrayan kim, dışarıda atları tutup oturan kim, onları açıklayalım.” (ŞT s.228).

⁶¹² “...merhamet duyguları kabarıp tatlı sesiyle (avcıya) seslenerek...”(ADFH s. 91).

⁶¹³ O, seslenerek beni çağırdı (DLT s. 122).

*diyen*⁶¹⁴ (GN I/2 s. 995).

ÇT **ünde-** çağırarak, seslenmek, davet etmek (Ünlü, 2013, s. 1198). *Seksen ekki yıl peygamberlik kıldı. Halkı doğru yola ündedi.*⁶¹⁵ (ŞT s. 108.).

ürekli

[< ET ügli-] çok, bol, bereketli.

Bu sene buuday ürekliydi, bire on beş verdi, çok buudayımız çıktı, geçen sene aynı tarladan daha az buuday çıktıydı (Çağal, 1975).

ET **ügli-** çoğalmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 241).

Kh.T **üdreğ** artan, az iken artan şey (Ünlü, 2012 a, s. 895). **üdreğ** neñ⁶¹⁶ (DLT s. 50).

ürt-

[< ET ut-] kumarda kazanmak.

Benim bek gaave (kahvehane) alışgannum yok, oriye gedib de birini ürteceem diye heves edmedim, zaaten içeçemiz dörd beş bardak çay onu da evde içerim, gafamı aarımam (Özaslan, 1979).

ET **ut-** 1. utmak, yenmek. 2. takip etmek. 3. utanmak, sıkılmak. **ut-** yeget- (birlikte) zafer kazanmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 237). *ay meniñ kızım bilge biligin mıntada utduñ yègedtiñ*⁶¹⁷ (ADFH s. 55).

Kp.T **ut-** ütmek, yenmek, galip gelmek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 294).

EAT **ut-** 1. kumarda kazanmak. 2. yenmek, galip gelmek (Kanar, 2011, s. 702). *Pes sen şatıncı ol hevese oynarsın ki haşımı ütesin. Oynuñ gözedürsin*⁶¹⁸ (MN s. 241).

ÇT **ut-** yutmak, kazanmak, yenmek, galip gelmek (Ünlü, 2013, s. 1190).

ürtül-

[< EAT utul-] kumarda kaybetmek, yenilmek.

Humar oynamiye gedib de ürdüm diyeni bek duymadım, geden ürtülür

⁶¹⁴ Onu durmadan kendine çağırarak aşk olduğu gibi, dosta doğru gel gel diye çağırarak da aşktır (GN I/2 s. 995).

⁶¹⁵ 82 yıl peygamberlik yaptı. Halkı doğru yola çağırdı (ŞT s.217).

⁶¹⁶ Çok güzel şey, yani azlıktan sonra artan şey (DLT s. 50).

⁶¹⁷ Ey benim kızım! Bilgeliliğinle bunun da üstesinden geldin (ADFH s.88).

⁶¹⁸ Sonra sen satıncı, rakibini mat etme hevesi ile oynarsın. Kendi oyununu gözetirsin (MN s. 337).

gelir, ben de esgiden ğaviye geder gelirdim, şimdilerde gidmiyom, ğaviye sevmiyom (Özaslan, 1979).

EAT **utul-** ütölmek, oyunda kaybetmek (Kanar, 2011, s. 702).

üstüyüzlük kiler, ardiye.

*Bizim evin ufak bir odası vardı, **üsdüyüzdük** derdik, penceresi yokdu, ğarannık bir odaydı, buudayımız, unumuz, yiyeceemiz hep **üsdüyüzdükde** olurdu, evde aradımız bişeyi bulamadık mıydı “**Üsdüyüzdee** bakıver ğızım!” derdi anam* (Uzun, 1978).

üürtmek bk. dıbız.

üüşün 1. kurumuş, ufalanmış yaprak ya da ot, gazel. 2. ağaç kurdu vb. hayvanların ağacın gövdesinden ya dadalından çıkardığı talaş.

*Bahçeniñ **üüşününü** tobliib bir kenara yudım, yaamur yaş demesiñ diye üstünü ğapadım; ğış geldi mi alır, ineeñ, davarın öñüne dökerim, yediririm; ğış geldi miydi ğıymatlı olur, şimdi ot var yemezler aldalarına sereller* (Çam, 1959).

üvez [< Kh.T üyez] 1. bir tür sivrisinek. 2. zayıf, cılız.⁶¹⁹

*Bizim emminiñ malları bek **üvez**⁶²⁰ duruyor, emmim bir ara hasdalandıydı mala bek bakamadıydı, malı zayıfladımş biraz, ğurbandan önce de iyi bakarsa ğurbana ğadar mal gendini toplar.Yazın **üvez** ıssırdı mıydı bek aarıdır, normal sinek gibi deel **üvez**, ıssırana ğadar haberiñ de olmaz, sesi de çıkmaz* (Tavşan, 1963).

Kh.T **üyez** Oğuzcada sokucu sivrisinek, üvez (DLT s. 40).

HT **üyez** ufak sinek (Ünlü, 2012 b, s. 641).

Kp.T **iyez** sivrisinek. *krş.* üvez, üyez, üyüz (Toparlı, Vural, & Karaatlı,

⁶¹⁹ “sinek” ten mülhem, benzetme yoluyla bu anlamı taşıyor olmalı.

⁶²⁰ **üvez** sivrisineğe benzer bir böcek (Sorbus). Yerel ağızlarda *ivez*, *iviz*, *övez* gibi birtakım biçimler kullanılır. Orta Türkçede *uyaz* “bir çeşit sivrisinek” (Oğuzca) olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *uyaz* biçimi yaygın olarak kullanılır. Eren’e göre *onomatopéique* (yansımali) bir türevidir. Türkçede *vız*, *viz* “böcek uçarken çıkan ses” olarak yaygındır. Ağızlarda “sivrisinek” olarak geçen *vizik*’in de *viz*’den geldiği açıktır. Yerel olarak kullanılan biçimlerin çokluğu da *üvez*’in *onomatopéique* bir türev olduğuna tanıktır (Eren, 2020, s. 542).

2019, s. 117).

EAT **uvez** zool. tatarcık at sineği (Kanar, 2011, s. 702). **Üyez** uçıcağ
kanadınıñ ünin / İşidür bilür nire dutsa yönin (SN s. 242).

üyör ol-

[< EAT ögür ol-] kişi ya da hayvan; bağımlı olmak, alışmak.

*Bizim iki geçi yavrusu var, bu yavrular südden kesilip de yayılıma çıkmıye başladılar soñra birbirine **üyör oldular**, hep beraber yayılıyollar, biri ne-riye gidse öteki de oriye gidiyor, biri ne yese öteki de onu yiyor, birbirle-rinden hiç ayrılmıyollar (Koç, 1940).*

EAT **ögür ol-** birbirine alışmak (Kanar, 2011, s. 552). *Dutardı toğan yöresin ügeyik / **Ögür** kaplan **olurdu** geyik (SN s. 487).*

üzdür-

bk. tüüdür-.

-V-

vıddırıvızzık önemsiz, kıymetsiz, hiçbir değeri olmayan.

*Burda oturup da aaşama gadar **vıddırıvızzık** gonusuyollar, yalan atıyollar, birbirini gandırmiye çalışıyollar, köyüñ adamı burda buluşdu mıydu boş boş gonusur, zaaten gış mavsimi yapacak iş de yok, güneş de depeden vurdu mıydu hava da sıcaasa boş laf heç bitmez (Demiryürek, 1954).*

vıñğılda- kurtçuk, karınca, solucan gibi küçük canlıların topluca kıpırdanması.

*Bir aaç mor mayamız varıdı, uzaqdan bakınca bir güzel göründü gözüme, dalıñ etánden bi tane gopardım, mayiye açıverdim içinde gurd **vıñğıldıyor**, yenecee galmamış mayanıñ, gene gurtlanmış, dışından bakınca çok güzel amma içini açıyoñ gurdlar gıpır gıpır ediyor, midem bulandı öyöle görünce (Yüksek, 1987).*

vızzık sigara atığı, izmarit.

*Adamlar içdii sigaranıñ **vızzıuı** yere atıb geçib gidiyor, amma arkasını düşünmüyor, köy yerinde bile **vızzıu** atmamak gerek, sen burdan **vızzıu** yere atıyoñ arkañdan tavuk geliyor, davar geliyor o **vızzıu** yiyor o da hayvannarı hasda ediyor (Çağal, 1975).*

-Y-

- yaalık** [$\leq$ ÇT yağlık] baş örtüsü, yazma.
- Tarlada çalışan kadınların yaalıkları bir taraftan sarkardı, elerinde gazma topraa eşeledikçe yaalıkları da çözülür, çözülen yaalığı baalallar, bu arada da az da olsa dinlenir soluklanırlardı (Yıldırım, 1987).*
- ÇT **yağılık** baş örtüsü, yaşmak. *Saçımğa bār mudur yağılık hayāli / Niçüktür ol perişānlıkda hāli (DN s. 76).*
- yabantı** saman yerlemede kullanılan, büyük dirgen.
- Samani patosa atarken dirgen gullanırdık, patosdan çıkan samanı da yabantıynan atarık;; kumu, topraa küreenen nasıl atarsañ samanı da yabantıynan atañ; yabantıñ aazı geniş olur, altı yedi dişi olur, samanı yerlerken gullanırık, bizde bir tane yabantı vardı, iki elden samanı yerliyek diye gömşudan da emanet aldık, samanı ahara depeliye depeliye yerledik (Sayıca, 1988).*
- yağılık** bk. yaalık
- yakaan** ısırdığında tene yakıcı bir acı veren, görülemeyecek kadar küçük bir tür sinek.
- Geçen sene yakaan çokdu bu sene o kadar olmaz işşallah, yakaan ıssırsın bek aarıtır, geldiini de göremiyoñ, gonduuunu da göremiyoñ, ıssırıp da yakdında haberiñ oluyor, kepek gibi bişe, ufaacık şey ıssırınca bek aarıtıyor (Tavşan, 1956).*
- yakağan** bk. yakaan.
- yağı** eritilmiş tereyağı içine pekmez veya bal konup kaynatılarak lohusalara yapılan yiyecek.
- Gelini doom (doğum) yapınca yağı yabdı, yedirdi, iki güne gelin ayaa galkdı, bu yakıyı içmiyen gadın hemen direşmez, bakmeznen tereyaa insanı cannandırır, gücünü yerine getirir (Kici, 1961).*
- yalb yalb** [$\leq$ ET yaltrık] ıslı ıslı, pırıl pırıl.

“Maariye girdim ki **yalb yalb** yanıyor altın, gözüm gâmaşdı altını görünce.” diye başlayan bir hikâye anlattıydı Urikiye Abla, hikayeyi unuddum da hikayeniñ başını hêç unutmuyom (Kılınçer, 1969).

ET **yaltrık** parlaklık, ziya, ışık (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 252).

Kh.T **yarp** insanın sevindiği zaman yüzüne gelen parlaklık (Üşenmez, 2010, s. 340). *Yéme yakşı aymış büğü bilgi yarp / Kişi köñli yuŵka küdezmeki sarp*⁶²¹ (KB 3393 s. 282).

HT **yarp** insanın sevinince yüzüne gelen parlaklık, dinçlik (Ünlü, 2012 b, s. 667).

EAT **yalap yalap** parıl parıl, ıslıl ıslıl, alev alev (Kanar, 2011, s. 729). *Ɔan Ɔuralı şoylamış, görelim Ɔanum ne şoylamış: Aydur: Yalap yalap yalabıyan ince Ɔonlum, Yir başmayup yorıyan selvi boylum* (DK I s.197). *Benüm adum dertlü dolâb / Suyum akar yalap yalap / Böyle emreylemiş Ɔalap / Derdüm vardur inilerem* (YED s. 671). **yarp** insanın sevinince yüzüne gelen parlaklık, dinçlik (Ata, 2019 b, s. 962).

yalman bir nesneyi kesmek ya da bölmek için yapılan herhangi bir aletin kavisli şekli.

Bir yanı yalman, inceerek deyneknen aacıñ ğabuunu sıyırıverdim; göz aşısını ğabuuñ altına yerleşdirdim, fazla sıkmadan baaladım, aş dutacak mı bakım (İmir, 1965).

yamız [< ET yamız] eğim, arazinin eğimli kısmı.

Bizim tarlanıñ yamız yerine buuday ekmek zor oluyordu, biz de yamıza on ğadar maya dikdiydik, mayalar da büyüdü giddi, maya dutar oldu, bu sefer de mayiye toblamak zor oluyor amma topraa boş bırakmaynan da olmuyor, ğışlık ğuru mayamız çıkıyor, ğuru maya da lazım (Gürünlü, 1953).

ET **yamız** kasık (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 253).

Kh.T **yamız** kasiğın iki tarafı, kalçanın iç yandan uçları (Ünlü, 2012 a, s.

⁶²¹ Parlak bilgili bilge yine çok güzel söylemiş. İnsanın gönü yufka ve koruması güçtür (KB 3393 s. 282).

937). **yamız** kasığın iki yanı, kalça kemiğinin iç uçları (DLT s. 352).

yañaz [< EAT yangaz] ters, inatçı, aksi, huysuz kişi.

Her işde bir çıkıntılık yapıyor, herkesin dediiniñ tersini diyor, bu gadar yañaz olma diyok amma laf dinnemiyor, kim ne dese tersini diyor, kim ne yabsa tersini yapıyor, laf söz dinnemiyor, soñu noolur bunun bilmem, geçen heb bir olak da yoluñ kenarındaki gayayı gırak, şu yolu biraz genişledik, yolu köyde herkes gullanıyor, dedik bu gelmedi, “Yol geniş zaten genişledib de naapacaañız gerek yok.” dedi yañazlık yabdı gene (Çam, 1959).

EAT **yangaz** kavgacı, huysuz, aksi (Kanar, 2011, s. 734).

yañgal cana yakın, sahiplenme duygusu gelişmiş, samimi kimse.

Nerde görse sahip çıkar, hâl hatır sorar, isder tanıdı olsuñ isder akrabası olsuñ gördüü adamı sahiplenirdi, evine davet eder, yedirir içirirdi, rahmetli yañgal adamıdı (Tanrıkulu, 1948).

yannık tereyağı çıkarmak için yoğurdun içinde çalkalandığı deri, ahşap ya da plastik kap; yayık.

Deri yannuuñ içine yoordu doldururduk, bişşeenen⁶²² vura vura yoorduñ yaanı çıkarırdık, bizim deri yannımız da vardı, soñra naylon bidonuñ gapaanı bişşeñ sapı geçecek gadar delib yannık yabdıydım, bir zaman da onu gullandım (Yılmaz, 1940).

yapalak [< Kp.T yabalak] kirli, karışık; tüy, yün ya da saç.

Benim gızı üç haftadır banyo yaptırmıyordum, çocuñ saçına darak geçmez olmuş, saçı yapalak olmuş, çimdirip temizleyince saçı daranır oldu (Yüksek, 1987).

Kp.T **yabalak** baykuş (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 305). **Yabalak** (CC s. 234).

EAT **yapalak** 1. zool. büyük bir cins baykuş, puhu. 2. tüylü. (Kanar, 2011, s. 736). Boz **yapalak** devlingece emek yime irt-e-gice / Anun işi gözsepekdiür

⁶²² bk. bişşek.

salup ördek alur degül (YED s. 362).

yapıldak

keçi ya da koyun, uzun kulak.

*Geçiniñ de göyünüñ da gulaanıñ büyüklüüne göre adı olur, gulaan şekli dooşdan (doğuştan) olur, soñradan olmaz, malıñ gulaa uzunca biraz da enniciyese oña **yapıldak** derik, bizim sürünüñ içinde yapıldak geçi olurdu, zaten bu mal gısmını gılınıñ renginden, gulanıñ şeklinden, boynuzundan ayırd ederik (Bolat, 1986).*

yar-

[< Kh.T yıra-] küçükbaş hayvan; yavruyu süttten kesmek, memeden ayırmak.

*Bizim geçiler de **yarmiye** başladı beş altı aylık oldular galan, zaten geçiniñ südü çekilmiye başladı mıydı oolak yayılmiye ot yemiye başlar, geçi gendi yarar yavrusunu, südünü çeker, oolak emmedi miydi niidecek? Mecbur aç galacak, ot yayılacak, gendi başınıñ çaresine bakacak (Akıllıoğlu, 1954).*

Kh.T **yıra-** uzaklaşmak (Üşenmez, 2010, s. 352). *Mañar tegdi mundağ biliglig sözi / Tamudın **yırar** tép tamuğluk özi*⁶²³ (KB 0292 s. 117).

HT **yıra-** uzaklaşmak (Ünlü, 2012 b, s. 684).

EAT **yar-** 1. öne geçmek, ileri geçmek. 2. yarışı kazanmak. 3. ayırmak.

yayka-

[< ET yaykal-] bir kabı ya da çamaşırı temizlik amaçlı çalkalamak ya da durulamak.

*Çamaşırı gaynar suynan yıkadım, yıkadımı bir leene göydüm, soñra gaynaddım çamaşırı **yaykadım**, tam asacaadım hava bozar gibi oldu, yaamur yaar da ıslanır diye birez bekleddim, akşam olunca asdım (Gürünlü, 1960).*

ET **yaykal-** sallanmak, yalpa vurmak, tereddüt göstermek (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 256).

Kh.T **yaykal-** 1. çalkalanmak. 2. her şeye gönlü meyil göstermek (Ünlü,

⁶²³ Bilgili bir insanın onun hakkında şöyle dediğini duydum: Kendisi cehennemlik iken, cehennem azabından kurtuldu (KB 0292 s. 117).

2012 a, s. 978). *Su.w yaykaldı*⁶²⁴, *er köñli yayıldı yayakadı*⁶²⁵ (DLT s. 391).

HT **yayğa-** ağız çalkalamak (Ünlü, 2012 b, s. 674).

Kp.T **yayğa-** 1. ağız çalkalamak, çalkalayarak ağız yıkamak. 2. yıkamak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 316).

EAT **yayka-** su ile çalkalayarak yıkamak (Kanar, 2011, s. 755). *Gör deñizler mevci niçe çalhanur / Ol semā'da bu deñizler yayhanur*⁶²⁶ (GN I/1 s.21).

ÇT **yayğa-** sallayarak hareket ettirmek, salına salına yürümek, yavaş yavaş yürümek (Ünlü, 2013, s.1243).

yazı [**< ET yazı**] ova, düzlük, ortalık yer.

*Davarı yazın daada (dağda) yayarık, gış geldiinde yazıya*⁶²⁷ sürerik, *daada yiyecek bişe bulamaz, bu aşşasına yazı yaban bizimdi esgiden, şimdi heb tarla oldu* (Alkış, 1972).

ET **yazı** ova, düz yer (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 257). *Eçim kağan olurtukda öziüm Tarduş budun üze şad ertim, Eçim kağan birle ilgerü Yaşıl Ögüz Şantunğ yazıka tegi süledimiz*⁶²⁸ (OA s. 14).

Kh.T **yazı** boş alan, yazı, alan, kır, ova düzlük (Üşenmez, 2010, s. 345). *Dereng kılğatı anıñ karnı içinde gürdın kopğu künke tegi. Attımız anı yazıka ol iglig* (İK.T s. 96-97). *Bu törlüg çéçek yérde munça bediz / Yazı tağ kır oprı yaşıl kök meñiz*⁶²⁹ (KB 0096 s. 107). *Yazı.da böri ulı.sa ewde*

⁶²⁴ *Su çalkalandı*. Her sıvı çalkalanırsa aynıdır (DLT s. 391).

⁶²⁵ Her şeye meyleden adam için kullanılır (DLT s. 391).

⁶²⁶ *Denizlerdeki dalgaların nasıl çalkalandığına ve bu dönüşte denizlerin nasıl temizlendiğine de bak.* (GN I/1 s.21).

⁶²⁷ **yazı** düz yer, ova. Anadolu'da yer adı olarak sık sık kullanılır. Azerbaycan Türkçesi *yazı* "sahra". Türkmen Türkçesi *yazı* "step". Kırgız Türkçesi *cazı* 1. yazı, düzlük. 2. düz. Kırgızlar *cazı* yanında *cazık* "düzlük" biçimini de kullanır. Kazak Türkçesi *jazık* "düzlük". Altayca, Teleütçe *yazı* "düz; düzlük, yazı". Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *yazı* "ova, boş ve açık yer, boşluk, açıklık, alan" olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yazı* biçimi saklanmıştır. Türkçe *yaz-* "yaymak, açmak" kökünden geldiği açıktır (Eren, 2020, s. 566).

⁶²⁸ *Amcam kağan oturduğunda kendim Tarduş milleti üzerinde şad idim. Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehir, Şantunğ ovasına kadar ordu sevk ettik* (OA s. 15).

⁶²⁹ *Yerde türlü türlü çiçek, bunca süs...Düzlükler, dağlar, ovalar dereler yeşil renklerle bezenmiş* (KB 0096 s. 107).

*it bagrı tartıſu.r*⁶³⁰ (DLT s. 459).

HT **yazı** ova, kır, yazı, çöl (Ünlü, 2012 b, s. 647). *Yana ol ay kün birle yanaşıp / Yazıka sürdiler muntağ kıngeſip* (HŞ 1380 s. 261). Mün ^c im **yazı** vü tağda hergiz ğarib ėmes / Nė yėrde bolsa ħayme tikip bārgāh urur⁶³¹ (GT s. 332).

Kp.T **yazı 1.** ova, bozkır. **2.** çöl, sahra (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 316).

EAT **yazı 1.** kara. **2.** kır, bayır, ova, düzlük yer. **3.** ıssız kır, çöl (Kanar, 2011, s. 755-756). *İçküye ikindüden ſoñra oñur ki esrüyince aħſam ėre, kimse esrükligüñ görmeye. İçmege yazıya ve dahı bāga ſahrāya varma. Eger varır-ısañ esriyince oturma, ğerü kalanın evde iç* (KM s. 112). *Dirse Ħan görürmisin oğlanı, yazıda yabanda geyiği kıvar senüñ öñüñe getirür, geyiğe atar-iken oğ ile seni urur öldürür, oğluñ seni öldürmedin sen oğluñı öldiri görgil didiler* (DK I s.85).

ÇT **yazı** ova, bozkır, boş ve açıklık yer, alan, yazlık yer (Ünlü, 2013, s. 1244). *Kılıp ^c adl ilini bōrige yağı / Kökermey yazıda kuzu kıulağı* (DN s. 43).

yeene-

akarsu için, debinin yükselmesi; yağmur, yağış hızının artması.

*Geçenlerde aaſamüsdü yaamır baſladıydı, püsem püsem*⁶³² *yaadı, ſoñradan yaamır yeeniyence sulu sulu admiye baſladı, yokaşılara da yaamır ii (iyi) yaadı heralda, bizim dereniñ suyu da yeenedi, su yeeniyence dere bizim baa (bağa) yükseldi nerdiyese, deriye yakın asmalarıñ altına ğadar su yükseldi* (Tavſan, 1963).

yeğınle-

bk. yeene-.

yeki

benzeri, diğeri gibi. **diyeniñ yeki** d. başkalarının yaptığı gibi, herkesin dediğı gibi.

Dezzemiñ yeki anam da ekmee güzel yapar, hamuru takdaniñ üsdünde bir

⁶³⁰ a. *Dıſarıda kurt ulursa ona özlem ve sevgiden dolayı evde köpeğın ciğeri sızlar*. Bu akrabaların birbirine özlemleri için kullanılır (DLT s. 459).

⁶³¹ *Zengin kırdı ve dağda asla zavallı olmaz / Hangi yerde bulunsa çadır ve bargāh kurar* (GT s. 454).

⁶³² bk. püsen püsen.

*açar, hamur zar gibi olur (Yıldırım, 1987). **Diyeñiñ yeki** dün guru fasilliye birez sulu yabdım, bizim bullarda heb sulu yapıyor avradlar (Doğanay, 1968).*

yekin- [$<$ HT yekin-] **1.** ani, hızlı hareket. **2.** bitkilerin çabucak filizlenip büyümesi.

*Beni görüverince oturduu yerden **yekindi** boynuma sarıldı özlemiş beni elleham. Ekinler yaamuru görünce **yekiniverdi** bir günde tarla yemyeşil oldu (Aksu, 1978).*

HT **yekin-** tutkuyla davranmak (Ünlü, 2012 b, s. 676).

yekleş- oturduğu yerden kalkacak gibi hareket etmek.

*Ğız isdemiye giddiydik, salona buyur eddiler oturduk, içeriye yaşlıca bir adam girdi bizim daamad oturduu yerden **yekleşiverdi** ğızın babası sandı, biz ayaklanmiyence o da kalkmadı kalkacak gibi yabdı, oturduu yerde ğaldı, heyecannandı heralda (İmir, 1965).*

yel gir- bk. dayılı gir-.

yelfe [$<$ Kp.T yelve] **1.** uzun gagalı, kahverengi tüylü, eti yenen bir kuş, çul-luk. **2.** boyunduruktan öküzün boynunun iki tarafına doğru inen ahşap uzantının her biri.

*Boyunduruu burğuyınan deeller, **yelfiye** aşşasına uzadılar, her öküzün boynunu kavriyen iki **yelfesi** olur, **yefeleriñ** iki ucundan öküzün boyun altına ip geçirib balallar, **yelfe** de her aaçdan olmaz, saalam aaç lazım, demircikden, deli kirazdan, kör tikenden yapallar saalam olsun diye, bu aaçlar kolaylınan gırılmaz, saalam olur. Avliyecek **yelfe** ğalmadı, su kenallarında olurdu, şimdi **yelfe** çekildi bizim bullardan (Kurtaran, 1952).*

Kp.T **yelve** bildircına benzer bir kuş (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 318).

yerç- [$<$ Kh.T yer-] bir kişiyi dışlamak, topluluk içinde kişiyi önemsememek.

*Bizim ğomşunun üç tane oolu (oğlu) vardı, en güccünü ğardaşları, bacıları hep **yerçellerdi**; yemek yerken bile **yerçeller**, yemeñ hazır olduunu söyle-*

*mezler, sofriye gelse gıbriyep de yer vermezlerdi, oolan biraz da aksiydi amma bu gadar da niye **yerçdiler** onu bilemiyom, ilerde miras da vermezler buña, ya da az veriller (Kurtaran, 1983).*

Kh.T **yer-** yermek, beğenmemek (Ünlü, 2012 a, s. 991).

HT **yer-** yermek, kötölemek, azarlamak (Ünlü, 2012 b, s. 679).

yetikle- bir eksiği tamamlamak, yetirmek.

*Peynir yapacaadım, südü goyduum gazan tam dolmadı, gômşudan biraz süd aldım, gazanı **yetikledim**, gazanı tam doldurdum (Çağal, 1975).*

yeyni [< EAT yeyni] 1. ağırlıkça hafif. 2. mcz. gayriciddi kişi. **canı yeyni d.** her işe koşan, atik, işçimen kişi.

*Elime bir iki gâlinca odun aldıydım, bağıdım guru bir odun, alim eve getirim dedim, elime ilk aldım **yeyniydi**, eve getirene gadar aarlaşdı sanki, yorulduķca aarlaşdı, dereniñ içinden yoķarısına eve dooru getirim dedim amma eve çıkaramadan yoruldım, bir kenara addım, bir ara deriye öte indim miydi alır getiririm orda bırakmam (Gürünlü, 1953). Adamıñ da **yeynisi** olur, yeyni adam çok gonusur boş gonusur, kimse esemiye almaz **yeyni** adamı, **canı yeyni** adamı sevellere, **canı yeyni** adam çalışgan olur, her işe goşar, iş bitirir (Gürünlü, 1953).*

HT **yeyni-** hafifleşmek (Ünlü, 2012 b, s. 681).

Kp.T **yeyni** hafif *krş.* yegin, yeñil, yeñül, yini, yugul, yüñül (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 320).

EAT **yeyni** 1. itibarsız, önemsiz. 2. hafif (Kanar, 2011, s. 764). *Ve altı haşlet kendözüñde saklayasın: Biri, heybet; ikinci, adl bahşış; üçüncü eli saklamak; dördüncü, āhistelik ki **yeyni** ve evecek; beşinci toğru söylemek...(KM s. 176).*

ÇT **yayni** hafif, yeğni (Ünlü, 2013, s. 1244).

yırak [< ET yırak] uzak.

Burdaŋ Çeleŋli 'ye gidmek zor olur, Çeleŋli buriye yırak, bi de bu yol bek bozuk, burdaŋ gidmeŋiz zor olur, biz ŧu aŧŧaadaki yoldaŋ gidiyok, ora biraz daha ğısa burdaŋ (Yılmaz, 1964).

ET **yırak** ırak, uzak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 259).

Kh.T **yırak** ırak, uzak (Üŧenmez, 2010, s. 352). *Uŧutsuz kiŧide yırak tur yırak / Uŧutsuz bolur üsterigli karak*⁶³³ (KB 2205 s. 220). *Yıra.k yi.r*⁶³⁴, *ugragım kendü yıra.k / bulnadı me.ni kara.k*⁶³⁵ (DLT s. 360).

Kp.T **yırak** uzak, ırak (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 321).

EAT **yırak 1.** uzak, ırak. **2.** ayrı (Kanar, 2011, s. 767). *Bir sa 'at dirliğümüz Haħ'dan yırak / Bir sa 'at vaŧlat gibi bir dem firāk*⁶³⁶ (GN I/1 s. 243).

yıvaantı kiŧi ya da hayvan; çalan, tırtıklayan.

Bizim eviŋ yıvaantısı benim it, goŧŧulariŋ kümesinden yumarta çalıp yiyor, baazen bizim yumurtaları da götüürmüş, aç da bırakmıyom, arsızlundaŋ götürüyor, bu it yıvaantı bunu vuraħ, dediler; ben ite acıdım, ğıyamadım (Çağal, 1975).

yivanti bk. yıvaantı.

yive [< EAT yiĝe] büyükbaş ve küçükbaş hayvan; aksi, yaramaz, kurnaz, obur.

Malıŋ yivesi iyi olmaz, bizim bir yive vardı, davarın içinde goŧŧıniŋ bosdanını asmasını yemiŧ, hemen kesdiydik, o ğadar yayılırdı, soŋra gelir bosdanı baa depelerdi (Çam, 1959).

EAT **yiĝe** güçlü, kuvvetli (Kanar, 2011, s. 768). **yike** büyük, koca, kocaman (DK II s.333). *...öyleden soŋra ivine geldi, gördi-kim oĝrı köpek yike tana ivini bir birine katmış, tavuk kümesine ŧıĝır tımaŋa dönmüş...* (DK I s.76).

yiventi bk. yıvaantı.

⁶³³ Edepsiz adamdaŋ uzak dur, uzak. Utanmaz küstaħ (çekintisiz) olur (KB 2205 s. 220).

⁶³⁴ Uzak yer. Kardeşlerinden ve başkalarından uzak olan aynıdır (DLT s. 360).

⁶³⁵ Uĝrayacaĝım yer uzaktır. Ancak sevgiliŋin gözü beni esir etti ve hedefime gitmeme engel oldu (DLT s. 360).

⁶³⁶ Bir vakit hayatımızda Tanrı 'yı unuturuz, bir an kavuŧur gibi oluruz bir demde ayrılık gelir (GN I/1 s. 243).

- yiye** bk. yive.
- yon-** [< ET yon-] ahşap; yontmak, düzleştirmek, pürüzlerini sıyırmak.
- Saban oku yaparken çam aacı keserdik, bulabilirsek kesme aacı keserdik aacı kesdikden sonra da göödesini **yonardık**, dalını budaanı keserdik, düzleştirirdik saban oku yapardık, düz bir aaç bulursak iş kolay olur, dışını **yonuverrik** dümdüz çıkar* (Ünüvar, 1970).
- ET **yon-** 1. yaralamak. 2. ziyana sokmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 262).
- Kh.T **yon-** yontmak (Ünlü, 2012 a, s. 1017). **yon-** kesmek, yontmak (DLT s. 981). *Neçe yitig biçe.k erse öz sa.pın **yonu.ma.s***⁶³⁷ (DLT s. 166).
- HT **yon-** yonmak, yontmak (Ünlü, 2012 b, s. 693).
- EAT **yon-** yontmak, tıraşlamak (Kantar, 2011, s. 790).
- yorak** sapanda taş yuvası.
- Nariñ dalında bir yılan gördüm geçenlerde, yanımda tüfeem yoodu, cebimden lasdii⁶³⁸ çıkardım, lasdiiñ **yoraana** bir daş goydum, tam çekdim, **yoraan** bir taraftı gobdu, nariñ dalında yılan yatıyordu, lasdiiñ sesine ürkdü, kaçdı giddi, **yorak** gobmasa yılanı ikiye peldiriverirdim, öldürürdüm* (Alkış, 1966).
- yorasa** [< ET yorık] gelenek, eski kural, usül, adab.
- Bir oolana bir gızı isdediñ miydi isdeme işinden sonra düüñ beklemediye gelmez, bu işiñ **yorasası** budur, gızı isdediñ de işi uzaddıñ mıydı mudlaķaa bir aksilik, bir laf söz olur; bu işler beklemediye gelmez* (Kurtaran, 1946).
- ET **yorık** 1. yaşam biçimi. 2. yürüyüş. 3. davranış (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 262).
- Kh.T **yorık** huy, gidiş, insanlarla geçiniş, tarz (Üşenmez, 2010, s. 359).
- HT **yoruk** yorum, tabir, tutulan yol, hareket tarzı (Ünlü, 2012 b, s. 694).

⁶³⁷ a. Bıçak keskin olsa da kendi sapını kesemez (DLT s. 166).

⁶³⁸ bk. lasdik.

EAT **yori** gidiş, yürüyüş, yol, tarz, usul (Kanar, 2011, s. 791).

yorasak bk. yorasa.

yoy- [< Kh.T yoy-] küçükbaş hayvan; yavrusu ölmek, yavrusuz kalmak.

*Malı daa (dağa) sürdük, yaymiye götürdüyduk, içinde guzlaçı⁶³⁹ mallar vardı, içinden biri guzlamış guzladı yerde de yavrusu ölmüş, mal **yoydu**, yavrusuz galdı, südünü başga oolaklara emdirdik* (Özaslan, 1979).

Kh.T **yoy-** silmek, yok etmek (Ünlü, 2012 a, s. 1019).

HT **yoy-** 1. yok etmek, silmek izale etmek. 2. silip dümdüz etmek, belirsizleşmek (Ünlü, 2012 b, s. 694).

yoz- [< ET oz-] sürüden, topluluktan ayrılmak; bağımsız hareket etmek,

*Bizim göyunnariñ içinde bir goç vardı **yozdu** giddiydi, sürünün içine hiç girmez olduydu, sürüye bak şo daada yayılıyor, goça bak derede yayılıyor, sürüye héç garişmiyordu, sürünün edraafında dolanıyordu, başına bir iş gelir diye hemen saddım* (Ünüvar, 1970).

ET **oz-** kurtulmak, halas olmak, uzaklaşmak, ileri geçmek, öne atılmak, kaçmak sıyrılmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 172). <ara> bir bilgä kişi kuanşı im pısar atın ata [sar] ol kamag <tınl(ı)glar taloydaki> tişi yäklärdä **ozar** äsän⁶⁴⁰ (KİP s.50). Biş Balık anı üçün **ozdı**⁶⁴¹ (OA s. 44).

Kh.T **oz-** geçmek, ileri geçmek, ilerlemek (Ünlü, 2012 a, s. 596). *Anıñ atı **ōzdı**⁶⁴² (DLT s. 89). Eger bir kelime **ozmasa** idngdin atanmış zamānka tegi hüküm kılğaytı olar ara, her-āyine anlar kim mirās bérildiler bitigni olarda kiğin şek içinde olardıñ sézündürgen* (İKT s. 118-119). **yoz-** çok akmak. **yoz-** kısırktan başka hayvan, kısır kalmak (Ünlü, 2012 a, s. 1019). *Köy **yozadı**⁶⁴³*

⁶³⁹ bk. guzlaçı.

⁶⁴⁰ "...bir bilge kişi, Kuanşı im Pısar adını ansa bütün o canlı varlıklar, denizdeki (insan yiyen) dişi devlerden kurtulur..." (KİP s. 81).

⁶⁴¹ Beş Balık onun için kurtuldu (OA s. 45).

⁶⁴² Onun atı geçti. Herhangi bir şeyi geçenler için aynı fiil kullanılır (DLT s.89).

⁶⁴³ Koyun kısırlandı ve gebe kalmadı. Erkeği ile çiftleşip gebe kalmayan her hayvan için de aynıdır (DLT s. 385).

EAT **yoy-** silmek, bozmak, affetmek, imha etmek (Kanar, 2011, s. 792).
*‘İşk evinde esriyen ayılmaya / ‘İşk elinden yazılan yoyılmaya*⁶⁴⁴ (GN I/1 s. 229).

yozlak gâç- [**< EAT yoz-**] doğum sancısı çeken ineğin ahırından uzaklaşması.

Bizim bir inek vardı, bızaliyeceedi, hayvan sancılanmiye başladı, sonra sancıdan duramadı, evden uzaklaştı daa dooru giddi, yozlak gâçdı, daada doormuş, gene ki bızaasına bakmış bir gün sonra aradık bulduk eve getirdik (Çağal, 1975).

EAT yoz- 1. silmek, dağıtmak. 2. yabanileşmek (Kanar, 2011, s. 792).

yu- [**< ET yu-**] yıkamak, temizlemek.

*Çamaşırı yunakda*⁶⁴⁵ **yurduğ**, *kirli olan herşeye yuañ, çocukları çimdirdik miydi onnarı da yuduğ derdik, şimdi yaz geldi çardaa çokca gullanırık diye yudum, temizledim, gışuñ kiri çardaañ tağdasına sıvanmış onnarı temizledim.* (Gürünlü, 1960).

ET **yu-** 1. yıkamak 2. kaldırmak (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 262).
*...aynıñ beş y(e)g(i)rmisintä arıg **yunup** arıtınıp: arıg ton kâdimlärig kâdip baçagta turup miñ kata bo darnini sözläsär anta ken özi yaşı alkınmış ol tınl(ı)gnıñ yana özi yaşı uzamakı bolur*⁶⁴⁶ (UVDS s. 161-162).

Kh.T **yu-** bir şeyi yıkamak (Üşenmez, 2010, s. 360). *Ol tön **yūdi***⁶⁴⁷ (DLT s. 457). *Ne türlüğ arıksız arır **yudısa** / Cāhil yup arımas arıksız irür*⁶⁴⁸ (AH s. 159).

HT **yu-** yıkamak, yumak, *krş.* yuw-, yuv-, yuy- (Ünlü, 2012 b, s. 696). *Al uş gencler kilidini ilimdin / Men imdi il **yudum** barça ilimdin* (HŞ 1912 s. 292).

⁶⁴⁴ *Aşk evinde sarhoş olan kendine gelemmez ve aşk yüzünden yazılanlar da bozulup kaybolmaz* (GN I/1 s. 229).

⁶⁴⁵ bk. yunak.

⁶⁴⁶ *Ayın on beşinde temizce yıkanıp, temizce elbiseler giyinip, oruç tutarak bin kez bu dhārañ okunsa bu canlının mahvolmuş ve tükenmiş yaşamı uzayacaktır* (UVDS s. 175).

⁶⁴⁷ *O, elbise vb. şeyleri yıkadı* (DLT s. 457).

⁶⁴⁸ *Ne türlü nâ-pâk yıkamakla temizlenir? / Cahil yıkanmakla temizlenmez, nâ-pâktır* (AH s. 159).

EAT **yu-** yıkamak, temizlemek, kaldırmak (Kanar, 2011, s. 796). *Ol suyu dökerler. Varurlar, ikileyin kapların katı yurlar ve gëri su alup giderler* (KM s. 102). *Şabadanča yirinden örü turur, elin yüzün yumadın tokuz bazlammaç ilen bir külek yoğurd gözler, toyunça tıka başa yir...* (DK I s.76).

yuka

[< ET yuyka] ince, sıg.

Dün aaaşam havaa soodu, üsdüme örddüüm yorgan yuka gelmiş, zabaha garşı da hava sooduundan üşüdüm (Gök, 1969).

ET **yuyka** yufka, ince (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 263). **Yuyka** erkli *tupulğalı uçuz ermiş, yinçge erklig üzgeli uçuz. Yuyka kalın bolsar tupulğuluk alp ermiş*⁶⁴⁹ (OA s. 68).

Kh.T **yuwka** ince, zayıf (Ünlü, 2012 a, s. 1028). *Ana.sı tewlüg yuwka yapa.r oğlu tëtig koşa kapa.r*⁶⁵⁰ (DLT s. 362). *Yéme yakşı aymış büğü bilgi yarp / Kişi köñli yuvka küdezmeke sarp*⁶⁵¹ (KB 3393 s. 282).

HT **yufka** ince. *krş. yuwka* (Ünlü, 2012 b, s. 696). *Aydılar: Biz irdik mundın aşnu ahllarımız arasında yufka köngüllüler* (HKT 501b/3 s. 405).

Kp.T **yufka 1.** ince, yassı **2.** ince açılıp sacda pişirilen ekmek (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019).

EAT **yuka** ince (Kanar, 2011, s. 795). *Bilüñ kim ol köñüller durur ve köñüllerde Tañrıya sevgülü[rek] yufkarakı durur, tağı şāfırağı durur, tağı sarprağı durur* (BH s. 43).

yumuş

[< ET yumuş] iş, görev, hizmet isteği, buyruk.

*Ayda yılda bir yumuş*⁶⁵² *buyurduğ onu da yabmadı, isdediimiz de şu bizim eviñ alt başında başında biraz yer var, onuñ oriye “Bir duvar örek, birez*

⁶⁴⁹ *Yufka olanın delinmesi kolay imiş, ince olanı kırmak kolay. Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş* (OA s. 69).

⁶⁵⁰ a. *Anne çocuğa hile yaparak (ekmeği) ince pişirir; çocuk da zekidir, onları ikişer ikişer kapar.* Bu iki dâhinin bir arada oluşu için söylenir (DLT s. 362).

⁶⁵¹ *Parlak bilgili bilge yine çok güzel söylemiş. İnsanın gönü yufka ve koruması güçtür* (KB 3393 s. 282).

⁶⁵² **yumuş** iş buyruğu. Türkmen Türkçesi *yumuş* “iş, ödev”. Kazan Tatarcası *yomış* “iş”. Kazak Türkçesi *jumis*. Karakalpak Türkçesi *jumis*. Kırgız Türkçesi *cumuş*. Özbek Türkçesi *yumuş*. Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *yumuş* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yumuş* biçimi kullanılır. Clauson’un belirttiği gibi *yum-* kökünden geldiği anlaşılıyor (Eren, 2020, s. 580).

yer düzliyek.” dediymdim, duvarı örüvermedi, onuñ usdalu var, duvarı terazili örer diye ona dedim amma bugün yapak, yarin yapak dedi durdu, gelib de duvarı örüvermedi, üyöle de galdı biz de ellemedik (Gürünlü, 1953).

ET **yumuş** hizmet, iş, faaliyet (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 263).

Kh.T **yumuş** 1. hizmet, vazife. 2. haber 3. elçilik (Ünlü, 2012 a, s. 1025-1026). *Ağı kazanķı tutsa altun kümüş / Ol er başķa eltse bu aymış yumuş*⁶⁵³ (KB 2742 s. 248).

EAT **yumuş** hizmet, iş, vazife görev (Kanar, 2011, s. 797). *Fikir yumuş oğlanıdur endişe kaygu kânıdur / Bu âh u vâh ‘ışk tonıdur taht’oturan han neymiş (YED s. 337). Her birisi bir şekil yumışdadur / İlla baksañ kamusıbir işdedür*⁶⁵⁴ (GN I/1 s. 73).

ÇT **yumuş** yumuk, göz kırpma, gözü kapama (Ünlü, 2013, s. 1262).

yunak

kirli çamaşır yıkanan yer.

Ufaadım, yunaa gederdik, çamaşırı orda suyuñ bol olduu yerde yıkardık, ya deriye öte gederdik ya oluuñ (oluğun) olduu yere gederdik, eviñ içinde su olmiyence suyuñ olduu yere öte kirli çamaşırı, kirli sergiyi görürürük, yıkarık, şimdi esgisi gibi deel, her evde su akıyor, yunaķ munaķ ğalmadı esgidendi yunak (Gürünlü, 1960).

yuvak

bk. loo.

yuvantı

bk. yıvaantı.

yüklük

[< ET yüdrük] yatak, yorgan rafı; bu rafların bulunduğu oda, kiler.

*Harmandan ne aldıysaķ buuday olur arpa olur onnarı çuvala, hapana*⁶⁵⁵ *ğoruk, yüklee dizerik, bir zaman yüklükde ğalır, ğışlık ne varısa yiyecek iķecek yüklee ğoruk (Değirmenci, 1945).*

ET **yüdrük** dolap (Bayat & Aliyava Çınar, 2020, s. 263).

⁶⁵³ *Hazinede altın, ğümüşü muhafaza etsin ve kendisine verilen işleri başıarabilsin (KB 2742 s. 248).*

⁶⁵⁴ *Her biri bir iş görür fakat bakarsan hepsi aynı hizmette görünüñ, aynı beden için ğörev yapar (GN I/1 s. 73).*

⁶⁵⁵ bk. hapana.

Kh.T **yüdrük** yüklük, üzerine eşya ve elbise konan şey, dolap, masa, ve benzeri şeyler (Ünlü, 2012 a, s. 1029). **yüdrük** üzerine eşya ve elbise konan sedir (DLT s. 367).

HT **yüklüg** 1. hamile, gebe. 2. yüklü, yüklenmiş, dolu (Ünlü, 2012 b, s. 701).

yüle-

[< Kh.T yül-/yüle-/yüli-] kesici aletler, bileylemek.

*Paltıye, tahriye **yüleddim**; oduna giddim, gışlık odun eddim; gış geldi hava da iye gediıyor gidmiye de gış soñra gelecee beñziyor, **yüleme** işini, demirciler yapar, ısıdıllar paltanıñ tahraniñ aazını çegicinen vura vura inceldiller, cilet gibi olur* (Büyük, 1963).

Kh.T **yül-** tıraş etmek. **yüle-** 1. desteklemek, destek vurmak. 2. güvenmek (Ünlü, 2012 a, s. 1033). **yüli-** tıraş etmek (DLT s. 993). *Er saç **yüli.di***⁶⁵⁶ (DLT s. 385).

HT **yülü-** tıraş etmek, kesmek. *krş. yüli-* (Ünlü, 2012 b, s. 701). *Yülüştiler başlarını, **yülüdiler** başların aħmak tedi anğa aħmaklıkğa nisbet kıldı anı* (ME 83/2 s. 46).

Kp.T **yüli-** tıraş etmek. *krş. yulı-, yülü-* (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2019, s. 332).

EAT **yüli-** tıraş etmek (Kanar, 2011, s. 802).

yüür-

[< Kh.T yügürt-] küçükbaş hayvanın çiftleşmesi, çiftleşme isteği göstermesi.

*Bi dene dişi goyunum vardı, kesim de gış günü etini sucuk yapak dedim amma **yürüldü** mü bilemedim, keserim de ğarnında yavru çıkar diye ğorkdum, sürünüñ içine ğarışıyor **yüürmüş** olabilir ğoçuñ biri* (Arat, 1978).

Kh.T **yügür-** koşmak (at), seğirmek, yürümek (Ünlü, 2012 a, s. 1030).

EAT **yügürt-** 1. koşuşmak. 2. koşmak. 3. hayvan dişisi ile çiftleşmek

⁶⁵⁶ *Adam saç tıraş etti* (DLT s. 385).

(Kanar, 2011, s. 800).

yüüşün bk. üüşün.

yüzükoyun bk. yüzüñguyu.

yüzüñguyu sırt üstü, yüzü aşağı gelecek şekilde yatmak veya düşmek.

Bizim gömşu Muarrem gayalarıñ arasından davarıñ arkasına giderken yüzüñguyu düşmüş, ayaa daşa dağılmış, yüzü gözü, baarı daşa gelmiş, düşünce de biraz yuvarlanmış heralda, her yerini daş kesmiş, yatıyor şimdi aazı yokarı (Tanrıkulu, 1948).

-Z-

zaar- bk. zığar-.

zaar bk. zaḥar.

zaard- [< Kh.T zār] kışkırtmak, tahrik etmek.

*Geçenlerde ğaavede yanımızda bizim köyden bir adam sessiz oturuyordu, kimsiye laf verdii yokdu, sessiz duran adamı **zaarddılar**, bir parti lafı açdılar, adamıñ tersine tersine laf verdiler, adam da siñirlendi, baardı çaardı çekdi giddi* (Kurtaran, 1952).

Kh.T **zār** Far. ağlayıp, sızlama, inleme (Ünlü, 2012 a, s. 1042).

HT **zār** Far. ağlama, feryat, figan (Ünlü, 2012 b, s. 708).

ÇT **zār** Far. ağlayan, inleyen, dermansız (Ünlü, 2013, s. 1272).

zağırd- bk. zaard-.

zaḥar [< Kh.T zāhir] galiba, herhalde.

*Aaşam oldu, bu saadden soñra da eve gelir **zahar**, zaten bek de işi yoodu Ğozan'a gidip geleceedi, aaşam üsdü çıkdıydı evden, anca gelir biraz bekliyek bahim* (Kızıldağ, 1979)!

Kh.T **zāhir** Ar. ortaya çıkan, beliren (Ünlü, 2012 a, s. 1041).

HT **zāhir** Ar. açık, belli aşık, görünen, ortaya çıkan, meydanda (Ünlü, 2012 b, s. 706).

ÇT **zāhir** Ar. görünen, açık, meydanda, (Ünlü, 2013, s. 1269).

zarpadan bk. zırpadan.

zavır bk. zavur.

zavırla- bk. zavurla-.

zavur 1. azar, kızma, kırıcı söz. 2. hayvanlara yedirmek için hazırlanan arpa kırması, yem.

*Rahmedli iyi adamıdı, kimsiye incidmezdi, ben ondan heç **zavur** duymadım, bişe söyliyeece zaman ğızmadan söylerdi, yannış iş yabsañ da ğız-*

*mazdı rahmedli (Kici, 1961). Arpiye biçdirdikden soñra deermene götü-rürdük **zavur** çekdirirdik, su deermenneri olurdu esgiden, deermende ar-piye gırdırirdik, zavur yabdırır, mala yedirirdik, arpiye gırdırmassañ mal arpiye yedii gibi çıkarır, gırdırırssañ daha iyi olur (Alkış, 1966).*

zavurla- kızmak, azarlamak, azarlayarak yönlendirmek.

*Bizim Yayla Gediklisi 'nde ufak bir tarla varıdı, erinmedim giddim tarliye buuday ekdiydim, tarliye bir bakim diye giddim, bakdım bir inek ekine dooru gidiyor, uzağdan inee **zavurladım** ekine girmesiñ diye, ineeñ arkasındaki çocu da **zavurladım** inee bakmıyor diye ekini yayacak nerdeki (Yiğen, 1984).*

zayağıl gid- yorgunluktan derin uyumak, aşırı yorulmak, dermansız kalmak.

*Geçen harmanı eve daşdı, samanı samannıa yerledik bir taraftan deermennik budiye eledik, derken eve geldik yemaa yedik misafir geldi on gişi varıdı çardakda ben **zayağıl gidmişim** oturduum yerde misaafiriñ geddinden de habarım olmamış, ölüümü (ölü gibi) yatmışım (Aksu, 1978).*

ziğar- sert çıkmak, diklenmek, karşı çıkmak.

*Tarlanıñ sınırı belli deeldi, aazanıñ biri duduñ altından beri siziñ tarla diyence döndü baña baardı, nerde ki üsdüme yürüyecek, “Baña niye **ziğarıyon**, ben mi dedim tarliyeñ sınırı bura diye?” dedim ben de gendine çıkışdım, susdu ğaldı, söylene söylene giddi (Demiryürek, 1954).*

zıncar dikenli, çalılı bitki topluluğu.

*Bizim evin yanlarında **zıncar** çok olurdu, karanlıkda gelip geçerken zıncara dakılırdık, diken batınca hissederdik **zıncara** girdiimizi (Yıldırım, 1987).*

zıpır iri yarı, güçlü erkek.

*Yaşı biraz varıdı amma daşı sıkısa sıyunu çıkarırıdı, gücü guvvatı yerindiye, **zıpır** gibiydi birden ne olduysa hastalandı bir ayıñ içinde mefaat eddi biz de bilemedik niye öldüünü (Alkış, 1966).*

zırpadan aniden, hemen, çabucak.

*Eşşeeñ sırdına bir çuval buuday sardım deermene götürüyordum, eşşek çamırın içine **zırpadan** girdi, eşşek orda galdı, çamırdan çıkamadı, bir de yıkıldı galdı, eşşe gurtarım derken buudayı çamıra buladık, bir çuval deermennik buuday çamıra kesdi (Demiryürek, 1954).*

zırrıki akıl sağlığı yerinde olmayan, huysuz, geçimsiz kişi.

*Bizim İbraam'ın bir oolu (oğlu) var tam bir **zırrıki**, köyde kimsiyenen geçim edemez, döüşmedii adam galmadı, gafası da biroş (bir hoş), deli gibi harekedleri var (Yüksek, 1944).*

zıylañ pürüzsüz, kaygan, düzgün.

*Bizim evin üsd başından bir çam keseceedim, çamın önündeki gıya bek **zıylañmış**, gıyanın yüzünden çıkamıyence ardını dolandım, çama bakmiye vardımıdı, bakdim çamın dibi bek çürük vazgeçtim (Arat, 1978).*

zıymık bk. sıymık.

zıypak 1. kaygan 2. sahtekar, kaypak, düzenbaz kişi.

*Yaamurlu havalarda bizim buranın topraa bir deeşik olur, yamur yaadı mıydı yer **zıypaklaşır** toprak zabun gibi gıyar ayakda duramañ (Aksu, 1943).*

zibil [< EAT zibil] 1. hayvan gübresi. 2. çalı çırpı kırıntısı, döküntü, süprüntü.

*Davarıñ, gıyunuñ, ineeñ ahırından çıkana **zibil** diyok, zibili bir kenarda birikdiyok bosdana aaçlarıñ dibine döküyoq, topraa iyi geliyor. Eviñ yannarınıñ **zibilini** de toblar atarık, çöb gımak eviñ yannarında (Değirmenci, 1940).*

EAT **zibil** süprüntü, çöp (Kanar, 2011, s. 813). **zibil** dışkı, gayta (Özçelik, 2001, s. 153). ...eger gālīz balğamdan olursa az az şarāb-ı sırıf vireler ta ki uyku gele ve eger ince bağarsuqlarda **zibil** kalsa andan kılunc olsa müşhil vireler (KİM s. 67).

zigge hayvanları bağlamak için yere çakılan kazık.

*İneeñ **ziggesini**⁶⁵⁷ çakdım, tarlanın kenarında yayılıyordu, tarlıye dooru zorladmış, yaamır da yaadiydi topak yumuşak oluncu **ziggiye** yerinden sökmüş, mal ekine girmiş, ekini kenarında birez yaymış görüncü, hemen göşub ekinden çıkardım, ipi **ziggeden** çözdüm inea aaca baaladım (Demir yürek, 1954).*

zillik bk. dıbiz.

zobbak değnek, sopa, kazık.

*Eve gelen bir su borusu varıdı, boru pilasdik olunca gevremiş, patlamış, su sızdırıyordu, ben de bir **zobbak**⁶⁵⁸ şımşelddim bıçaanan, boruyu kesip içine soğdum, suyu kesdim, boruyu taamir edenaçe su boşa akmasıñ, taamir yapacaamız yere su göllenmesiñ dedim (Arat, 1978).*

zobu asosyal, iri yarı, kaba kişi.

*Bu çardaa yapan usda **zobunuñ** tekiydi, o ğadar dedim çardaañ merdiveni dik oluyor, çol çocuk çıkamaz dedim, dinnemedi, bişe dediimde gendi gendine söyleniyor, soru soruyom cevab da vermiyor, şimdi biz bile zor çıkıyok (Bildirici, 1982).*

zobud- kesilen ağacın kerestelik gövdesinden kabuğunu ayırmak.

*İşletme ğoca ğoca çamları deviddirirdi, biz de devrilen aacı **zobudurduk**, paltiyenen devrilen aacıñ dallarını öñce keserdik, soñra ğabuunu soyardık, soyabildiimizi soyarık, kalanı galır, ğabuñ ğabasını alıverseñ de yetiyor, hıgara girdi miydi ğabuğ niye ğalmaz zaaten, biz aacı yüklemesi ğolay olur diye **zobudurduk** (Akıllıoğlu, 1954).*

zobut- bk. homud-.

zokurda- bk. tosna-.

zombalak bk. zopur.

⁶⁵⁷ **sikke** hayvanları bağlamak için yere çakılan demir veya ağaç kazık. Ağızlarda **zikke** olarak da geçer. < Arapça (Suriye) **sikka** (Eren, 2020, s. 464).

⁶⁵⁸ **kopal** tokmak. Anadolu ağızlarında **koppal** “baston”; **kopali** “findık kırmaya yarayan, ağaçtan yapılmış araç, biber ve buğday dövmek için kullanılan tokmak”; **kobal**, **gobal** “çobanların kullandığı bir tarafı topuzlu değnek, sopa” olarak geçer (Eren, 2020, s. 314).

zomzom gece yağan ince yağmur.

*Bizim köye yazın geceleri **zomzom** yaar, çinkonuñ tıptısından bilirik zomzomuñ yaadını, çinkonuñ ucundan şipir şipir yere damlar, sesini duyañ, onuñ için yazın üsdüñde dam yoosa açıkda yatamañ, tarlada niye yaddık mıydı sabaanan yamyaş uyanıñ, adamı hasda da eder (Yılmaz 1951).*

zopur yaz ayının sisli, ince yağmurlu havası; çisenti.

*Hava sislendi **zopur** başladı, bu zopur adamı bek ıslamaz amma gurudacak bişeñ oldu muydu nemli havada onu küflendirir, onuñ için bu haviye güven olmaz, biz de samanı harmana yudıydık orada gaydıydı, harmandan indirek, nemlenirse küflenir dedik, **zopur** durdu hava açdı bekletmedik hemen samanı indirdik (Yılmaz 1951).*

zorlad- telaşlıca bir tarafa yönelmek, var güçle koşup yetişmek.

*Yangın çıkınca bir yandan biz **zorladdık**, bir yandan ormancılar zorladdı amma hava rüzgârlı olunca ataşın öñüne geçemedik, yangın dağı aşdı geddi obür yüze (Yüksek, 1963).*

zorlu güçlü kuvvetli iri yapılı kadın.

*“Sen beni gençliimde görüyediñ, bek **zorlu** bir avradıdım!” derdi ebem, ebem boyluydu guvvetli bir gadındı, ben ufaaken hatırlıyom diriydi (Yüksek, 1987).*

zubbak bk. zobbak.

BÖLÜM 3

SONUÇ

“Kozan Varsak Türkmenleri Ağzı Sözlüğü” adını taşıyan çalışmamız, Adana ili Kozan ilçesi sınırları içinde yaşayan ve kendini Varsak Türkmeni olarak adlandıran kişilerle yüz yüze görüşme yöntemiyle elde ettiğimiz söz varlığının sözlük kuralları çerçevesinde kayda alınmasıyla oluşturulmuştur. Türkçenin saklı kalmış söz hazinesini kayıt altına alma amacını taşıyan çalışmamızı dar alanlı ve etnik temelli yaptık. Bu sayede geniş tabanlı çalışmaların sunduğu verilere yenilerini eklemeyi amaçladık.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde araştırma alanımız olan Kozan’ın tarihiyle ilgili bilgiler sunduk. Yine bu bölümde Varsak Türkmenlerini doğrudan konu edinmiş dört müstakil çalışmanın şekil ve içerik bilgilerini vermeye çalıştık. “*XVI. Yüzyılda Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (Varsaklar)*”, “*Anadolu Varsaklarında İnanç ve Âdetler*”, “*Oğuz Türkmen Boylarından Varsaklar*” ve “*Bir Kara Budun Varsaklar*” adlarını taşıyan bu çalışmalar doğrudan Varsak Türkmenlerini konu edindiğinden bu eserlerle ilgili kısa bilgiler vermeyi uygun gördük. Yaptığımız literatür çalışmalarında içeriğinde Varsak Türkmenleri ile ilgili bilgilerin yer aldığı birçok çalışmayı inceledik ancak doğrudan Varsakları konu edinen dört çalışmanın içerik ve şekil bilgisini burada sunmanın yapılacak benzer içerikli çalışmalara daha detaylı veriler sunacağını düşündük. Bununla birlikte “Varsak Türkmenleri”nin Türk tarihindeki yeri hususunda bilgiler vermeye çalıştık. Bu bölümde ele almaya çalıştığımız bir başka hususu da “Varsak Adı” başlığı altında incelemeye çalıştık. “Varsak” sözcüğünün kökeni hususunda düşüncelerimizi üç farklı yaklaşımla izaha gayret ettik. Bu izahı “barıgsa- Temelli Yaklaşım”, “bars+suk Temelli Yaklaşım” ve “bars+ak Temelli Yaklaşım” başlıkları altında yapmaya çalıştık.

Görüşme yaptığımız kişilerin tamamı “Varsak” sözcüğünün *var-* fiilinden geldiğini ve “varsak, “gitsek, ulaşsak” anlamını içeren bir eylem olduğunu ifade etmişlerdir. Buna biraz şüpheli yaklaşıp da olabilirliği üzerine yaptığımız araştırmaları tarihi metinlerden örnekler vererek, Türkçede görülen ses değişimlerini dikkate alarak bir boy birlikteliğine ad olabilme ihtimalini de

değerlendirdik. Bazı halk etimolojilerinin ses ve anlam yakıştırmalarına dayandığı ve konuyla ilgili görüşlere ihtiyatlı yaklaşılması gerektiği görüşü, bu alanda yapılan çalışmalarda sıklıkla vurgulanan bir husustur. Biz de bu ihtiyatı ele alarak yaptığımız araştırmalardan hareket ederek “Varsak” sözcüğünün kişi adından gelebileceği görüşü üzerine fikir yürüttük. Bu ihtimal dahilinde Türkçenin yazılı ilk kaynaklarından hareketle kelimenin kökünün *bars* “pars” olma ihtimalini değerlendirdik. Parsın Türk kültüründe önemli bir yere sahip olduğu, kişi adı olarak da eski metinlerde sıklıkla kullanıldığını örnekleriyle tespit ettik. Elde ettiğimiz bulgulardan hareketle kelimenin *bars+suk* “bars kıskançlığı, bars hırsı, bars öfkesi, bars hevesi vb.” anlamlarını taşıyarak bir şahsa sonrasında boya ad olabileceği kanaatini geliştirdik. Yine *bars* sözcüğünden hareketle kelimenin *bars+ak* “küçük bars, barsçık” anlamlarını taşıyarak “Varsak” sözcüğünün kökünün yine *bars* olabileceği ihtimalini değerlendirdik. Yaptığımız değerlendirmelerde Eski Türkçeden başlamak üzere Türkçenin tarihi lehçeleri kapsamında yazılmış bazı eser ve sözlükleri gözden geçirdik, kelimelerin ve eklerin yazılı ilk metinlerinden itibaren geçirdiği ses değişimlerini de dikkate aldık. Burada kesin bir hükme varmak gibi bir yaklaşımımız olmamakla birlikte kelimenin *bars* kökünden geldiği hususu kanaatimizce akla daha yatkın bir izahtır.

Çalışmamızın sözlük bölümünde toplam 1248 madde başına yer verilmiştir. Her bir madde başı kaynak kişilerce kurulmuş cümleler içerisinde tanıklanmıştır. Bu tanıklamada anlatıcının ağız özelliklerine dikkat edilmiş, kullandığımız çeviri yazı işaretleri yardımıyla kaynak kitlenin ağız özellikleri kısmen de olsa yansıtılmaya gayret gösterilmiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki çalışma ağız sözlüğü niteliği taşıdığından önceliğimiz Varsak Türkmenlerinin kelime dağarcığını kayıt altına almak olmuştur. Kaynak kişi olarak bilgisine başvurduğumuz kişiler içerisinde ağız özelliğini tam olarak yansıtmayanlar da olduğundan çalışmada detaylı bir transkripsiyon kullanılmamıştır.

Madde başı yapılan kelimeler içerisinden 479 tanesinin tarihi Türk lehçeleriyle bağlam veya şekil yönüyle bağı kurulmuştur. Tarihi lehçelerle bağımlı tespit edebildiğimiz bu kelimeleri çalışmamıza dahil ederken belirli bir sıralama esasına göre değerlendirme yaptık. Burada Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Çağatay Türkçesi sıralamasını esas aldık; bu sıralamaya göre kelimenin tespit edebildiğimiz ilk

şeklini köşeli parantez içinde madde başının yanında konumlandırdık. Kaynakçada belirttiğimiz dönem sözlüklerinden elde edilen bilgiler yine bu sıralama esasına göre madde başı altına kayda geçirildi. Toplam madde başı içerisinde 171 kelimenin Eski Türkçe, 259 kelimenin Karahanlı Türkçesi, 190 kelimenin Harezmi Türkçesi, 187 kelimenin Kıpçak Türkçesi, 352 kelimenin Eski Anadolu Türkçesi ve 144 kelimenin Çağatay Türkçesi ile bağı kuruldu. Bağı kurulan bu kelimelerin anlamları, çalışmanın kaynakçasında belirtilen dönem sözlüklerinden alıntı yapılarak verildi. Bununla birlikte yukarıda sırasıyla verilen Türkçenin tarihi lehçeleri döneminde yazılmış 42 eser tarandı. Yapılan taramalarda madde başı yapılan kelimeler bu eserlerde geçtiği cümleler alınarak tanıklanıldı. Tanıklama cümleleri italik yazılmış olup alıntı yapılan eser adı cümlelerin sonunda kısaltmalı verildi. Tanıklanan cümleler, alıntı yapılan eserde kullanıldığı çeviri yazı işaretleri korunarak çalışmamıza dahil edildi. Bununla, kelimenin kullanıldığı dönemdeki ses özelliğini tam olarak yansıtmak amaçlandı. Böylelikle kelimenin tarihi dönem eserlerinde kullanım şekilleri ve bağlamları kayda geçtiği dönem özelinde, örnek cümle içinde kullanım şekli sergilenmek suretiyle kelimenin Türkçenin tarihi dönemlerinde gerçekleşen ses ve anlam değişimleri gösterilmeye çalışıldı.

Çalışmada bazı madde başları bk. (bakınız) kısaltmasıyla açıklanan ve tanıklanan kelime ya da kelime grubuna gönderme yapılarak sunulmuştur. Saha çalışması sırasında söyleyişte ve yazılıştaki farklılık gösteren ancak aynı anlama sahip kelimelerin de kayda alınması gerekliliği düşünülmüştür. Bu kelimeler de madde başı yapılmış, kelimelerin açıklaması yapılan madde başıyla aynı anlama sahip olması nedeniyle tekrara düşmemek adına açıklanan ve tanıklanan madde başına gönderme yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda çalışmada yer alan anlamdaş kelimeler bir arada verilmiştir.

Sıra	Açıklanan ve Tanıklanan Madde Başı	Madde Başına Gönderme Yapılan Eş Anlamlı Kelime/Kelimeler
1	avkala-	afkala-.
2	aa-	aağ-.
3	aartı	ağartı, ağırtı, arantı.
4	aal	ağıl.
5	aaz	ağız.
6	aana-	ağna-.
7	mehmil	ambar.

8	çultar	belleme, halık.
9	berkid-	berkit-.
10	birticik	biddicik.
11	birtii	biddii.
12	bocit	boci.
13	böör	böğür.
14	böörlük	böğürlük.
15	börd-	bört.
16	büü-	bua-, büğ-, büüne-.
17	büget	bued, buvat, büved, göbed.
18	caalak	cağlak, çağlık.
19	cavlad-	cavlat-, cıvlad-.
20	çeç	cec.
21	geriz	ceerek.
22	cefd	cert, gamga.
23	cıl-	cıllı-.
23	cırrık	cırık.
25	cırd	cırt-.
26	sibik	cibik.
27	cirbilti	cilbirti, cilpirti.
28	cobud-	cobut-.
29	cülek	cücek.
30	çıışak	çaaşak.
31	çaaşır	çakşır, çavşır.
32	çavısı-	çav-, çavşı-.
33	çitil	çingıl, çingil, çingil.
34	çind-	çint-.
35	çomu	çodduk, çomuk, çoruk,
36	çotam	çotul, çontul.
37	çöö-	çöğ-.
38	çöödür-	çöğdür-.
39	çomça	çömçe.
40	dırmalak	dakdelen, dırlanbak, takdoğan.
41	dıkız	dardıkız.
42	dırak	dığrak.
43	daane-	diane-, tiane-.
44	diggi	dikki.
45	dişek	dişaa.
46	dişe-	dişaaala-.
47	domurd-	domurt-
48	domalan	dömelen.
49	öörek	eárek (2),
50	irelti	érelti.
51	eten	eşi.
52	eşgere	eşkere.
53	mazzak	hozzak, eşşekmayası.
54	pılışka	fılışka.
55	ğıydır-	fiycıd-.

56	ğalagla-	galakla-, kalakla-.
57	homud-	gamıd-, homut-, zobut-.
58	gangılı çık-	gangılığı çık-.
59	gabcık	gapcık.
60	ğañır-	gañırt-.
61	govuz	gavgaz, gavuz, gogaz, goguk
62	ğavlad-	gavlat-.
63	ğavıd	gavud.
64	ğayrak	gaylak, gıyrak
65	gevgez	gevgeç.
66	ğunğuluk	gıñgılık.
67	ğıyık	ğıytık.
68	ğooşak	ğoğşak.
69	gov yap-	goolaş-.
70	göölemez	göğlemez.
71	hayın	harın.
72	elöpen	hasanbalık.
73	hırd-	hıdık-.
74	idileş-	hidileş-.
75	hoddi	hillo.
76	himdi	hindi.
77	goñur	hodul.
78	çomaç	homaca.
79	homça	homçur.
80	homçala-	homçurla-.
81	hozarlak	hozar.
82	dıbız	hörtmek, üürtmek, zillik.
83	huu	huğ.
84	hüü-	hüğ-.
85	ıhdı	ıhtı.
86	ımsıd-	ımsıt-.
87	idileş-	hidileş-, idil git-.
88	ilişdirik	ilişgin.
89	itdirsee	itdirseği.
90	kelli	kellim, keri, kerli.
91	kerç et-	kerç çal-,
92	kesgen-	kesken-.
93	tessek	kessek.
94	kürü	kırı, kırık,
95	ğırtış	kırtış.
96	ğırtış-	kırtış-.
97	keher	kiğar, kiyar,
98	kişgird-	kişkirt-.
99	mizgiç	kivkiç, kösgüç.
100	gocacık	kocacık.
101	gonak	konak.
102	ğob-	kop-.
103	görpe	körpe.

104	kükre-	küpşü-.
105	lasdik	lastik.
106	lavğaracı	lavğar
107	lula-	lığla-.
108	loo	loğ, lov, yuvak.
109	loola-	loğla-.
110	lopa	lop.
111	namtı	tamti, mantı
112	maşad	maşadlık.
113	meersek	meğsersek, miyersek.
114	menengiç	çıtımık, menişek.
115	gön	meşin.
116	mırırbı	mıhrırbii.
117	mırd-	mırt-.
118	mişle-	miçle-.
119	meerse-	miyerse-.
120	mormoru	morumoru.
121	hayla	nayla.
122	o misilli	o müsüllü.
123	oolanlık	oğlanlık.
124	ehliz	ohlaz.
125	oyulga-	olga-.
126	üyör ol-	öğüş ol-.
127	öhlü	örflü.
128	ölle-	örle-.
129	örüd-	örlet-.
130	ğusgun	paldın.
130	püsen püsen	püsem püsem.
131	dolaz	palıza.
132	pasbal	paspal.
133	peepir	peepil, perpil.
134	cı daal-	cığı dağıl-, pereni daal-, pereni dağıl-.
135	fiddık	pıddık, pıtlak.
136	payra	pıyarga, piyalle, piyara.
137	pinnik	pines.
138	ğismık	pintirik.
140	sayacak	sacayak, sancak.
141	saamen	sağmen.
142	sagga	sakka.
143	sekil	sekilgen.
144	sellavu	sellavı.
145	seyib	seyip.
146	zigge	sigge.
147	sii-	siğ-.
148	simidik	similik.
149	seyeç	siyeç.
150	seyird-	seyirt-, siyerd-.
151	sömelek	sömek.

152	sudutuu	sudutuğu.
153	süseân	süseğen.
154	şaaşak	şağşak.
155	şakıldak	şağırdak.
156	çem	şem.
157	şırhana	şırana.
158	çinik	şinik.
159	çinikle-	şinikle-.
160	şirni-	şinni-, şirne-.
161	deke	teke.
162	tenike	teneke
163	piñgır	tıñgır, tıñgırık
164	tırıp	tırıp.
165	tıllık	tırlık.
166	tiirek	tiğrek.
167	tokuç	tokaç.
168	torak	tolliş, toruk.
169	töömele-	töhmele-, tömbele-.
170	tuncuk-	tumcuk-.
171	tün-	tüğ-, tünne-.
172	uun-	uğun-.
173	urublaa	urub.
174	ünne-	ünle-.
175	tüüdür-	üzdür-.
176	yaalık	yağlık.
177	yakaan	yakağan.
178	yeene-	yeğınle-.
179	yel gir-	yel gir-.
180	yıvaantı	yıvantı, yıventi, yuvantı.
181	yive	yiye.
182	yorasa	yorasak.
183	üüşün	yüüşün
184	yüzüñguyu	yüzükoyun.
185	zığar-	zaar-.
186	zağar	zaar.
187	zaard-	zağırd-.
188	zırpadan	zarpadan.
189	zavur	zavır.
190	zavurla-	zavırla-.
191	sıymık	soymuk, zıymık.
192	tosna-	zokurda-.
193	zopur	zombalak.
194	zobbak	zubbak.

Yukarıdaki tablonun birinci sütunu gönderme yapılan madde başı sayısını ifade etmektedir. İkinci sütunda ise anlamı verilen ve tanıklanan madde başı yer alırken üçüncü sütun yine madde başı yapılan ancak sadece bk. (bakınız)

kısaltmasıyla sunulan sözcükleri içerir. Bu tabloyla çalışmamıza konu olan sözcüklerde görülen ses denkliklerini ve eş anlamlılık durumlarını topluca sunmayı amaçladık.

Yaptığımız saha çalışmalarından elde ettiğimiz, Varsakların kültürel özelliklerini yansıtan bulguları ilgili madde başları çerçevesinde dipnot olarak aktarmaya çalıştık. Yüz yüze görüşmeler sırasında anlatıcılardan edinilen yemek, giyim kuşam, çocuk ya da yetişkin oyunları vb. kültür unsurlarını çalışmamıza dahil ettik. Bu sayede çalışmamızın, halk bilimi çalışmalarına da kaynak olabilecek bir nitelik kazanacağını düşündük. Örneğin “odi bodi” ya da “bodi bodi” olarak adlandırılan, çocukların hem oyun hem de yağmur temennisi niteliğinde olan etkinliğini, detaylarını dipnotta vermek suretiyle aktarmaya çalıştık. Ayrıca çocukların bu oyunda söylediği “*Odi bodi, anan baban neden öldi, bir gaşık sudan öldi!*” sözlerinde geçen “*odi bodi*” nin ne olduğu, bu sözle neyin kastedildiği sorularının üzerine düşünülmesi gereken hususlar olduğuna dikkat çekmeye çalıştık. Yine bir başka çocuk oyunu olan “mallık” te geçen “*marmuç, karkuç, kırküş, kırk dört, kırk beş, kırk altı, kırk yedi, kırk sekiz, kırk dokuz, limon dokuz, lif otuz, yarım elma, bütün elma, yartul, yurtul, çık dedi, kurtul.*” sıralama sözlerinin irdelenmeye muhtaç olduğu gerçeğini göz önüne sermek istedik. Buna benzer açıklama ve teyide muhtaç birçok sorunu bu çalışmayla ortaya koymaya gayret ettik. Çalışmamızın bu yönüyle de yeni araştırma konuları sunacağı, bu çalışmalara fikir vereceği kanaatindeyiz.

Saha çalışmalarında birçok kişiyle yüz yüze görüşme gerçekleştirdik. Görüşme yaptığımız bazı kişiler soyad, doğum tarihi, öğrenim durumu bilgilerini vermekten çekinmiştir. Kişilerin bu çekincesi karşısında ısrarcı davranmadık. Kaynak kişi olarak çalışmamıza dahil etmesek de bu kişilerden aldığımız verileri referans olarak kullandık ve çalışmamıza kaynak kişi olarak dahil ettiğimiz kişilerle paylaştık. Aldığımız dönütleri çalışmamıza ekledik. Yine yaptığımız görüşmelerde bazı görüşmecilerin anlatımı sırasında kullandığı kelimelerin anlamını izahta zorlandığını gördük. Bu durumda da anlamından emin olamadığımız bulguyu çalışmamıza dahil etmedik ve bu kişileri de kaynak kişi olarak göstermedik. Zaman zaman Kozan ilçesi idari sınırları dışında meskûn Varsaklarla da görüşmeler gerçekleştirdik. Özellikle Feke ve Saimbeyli ilçelerinin bazı mahalle ve köylerinde görüşme yaptığımız kişileri kaynak kişiler listemize dahil etmedik. Elde ettiğimiz bulguları ise çalışma alanımızda karşılığını

bulduğumuz oranda kayda aldık. Bu hususlar çerçevesinde görüşme yaptığımız kişilerden 126'sını kaynak kişi listemize dahil ettik.

Çalışmamızın sonuna madde başı yaptığımız bazı kelimelerin görselini de içeren 20 adet fotoğraf ekledik.

KAYNAK KİŞİLER

Çalışmada faydalanılan kaynak kişiler; soyadları, adları, ikâmet ettikleri yerleşim yeri, doğum tarihi, eğitim durumu, mesleği, görüşme yapılan tarih sıralaması esas alınarak kayda geçirilmiştir. Görüşme tarihi sırasına göre her bir kaynak kişi künyesi önüne **K** (kaynak kişi) kısaltması eklenmiş bu kısaltmanın hemen yanına görüşme tarihi sırasına göre numaralandırma yapılmıştır. Kaynak kişilerin künyesi oluşturulurken görüşme yapılan kişinin beyanı esas alınmıştır.

K1 Yılmaz Ali, Kozan Şerifli köyü Karaköseler Mahallesi, 1951 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi. 20.03.2021 tarihli görüşme.

K2 Yılmaz Ahmet, Kozan Şerifli köyü Karaköseler Mahallesi, 1972 doğumlu, ilkokul mezunu, tarım işçisi, 20.03.2021 tarihli görüşme.

K3 Ertuğrul İsmail, Kozan Şerifli köyü Karaköseler Mahallesi, 1921 doğumlu, okuryazar değil, emekli inşaat ustası, 20.03.2021 tarihli görüşme.

K4 Ataş Bayram, Kozan Bağlar Mahallesi, 1942 doğumlu, okuryazar, çiftçi, 20.03.2021 tarihli görüşme.

K5 Yüksek Ali, Kozan Çürüklü köyü 1988 doğumlu, yüksek lisans mezunu, kamu görevlisi. 26.07.2021 tarihli görüşme.

K6 Adır Veysel, Kozan Karanebili köyü 1964 doğumu, lisans mezunu, öğretmen, 24.06.2021 tarihli görüşme.

K7 Adır Cebail, Kozan Karanebili Köyü 1981 doğumlu, lise mezunu, esnaf, 15.12.2021 tarihli görüşme.

K8 Bozkır Hamza, Kozan Şerifli köyü, 1970 doğumlu, inşaat ustası, 14.12.2021 tarihli görüşme.

K9 Alkış Ali, Kozan Güneri köyü, 1966 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 29.11.2020 tarihli görüşme.

K10 Yıldızhan Mehmet, Kozan Enizçakırı köyü, 1961 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 01.12.2020 tarihli görüşme.

K11 Karakuzu Hacer, Kozan Varsaklar Mahallesi, 1945 doğumlu, okuryazar değil, ev hanımı, 03.04.2021 tarihli görüşme.

K12 Sevim Hakkı, Kozan, Şahmuratlı köyü, 1968 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 01.12.202 tarihli görüşme.

K13 Öz Bayram, Kozan Köseli köyü, 1964 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 29.11.2020 tarihli görüşme.

K14 Aksu Abdullah, Kozan Çürüklü köyü, 1943 doğumlu, okuryazar değil, çiftçi 18.09.2021 tarihli görüşme.

K15 Aksu Murat, Kozan Çürüklü köyü, 1978 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 18.09.2021 tarihli görüşme.

K16 Aksu Elmas, Kozan Çürüklü köyü, 1977 doğumlu, lise mezunu, ev hanımı, 18.09.2021 tarihli görüşme.

K17 Karakılçık Güllü, Kozan Çürüklü köyü, 1968 doğumlu, ev hanımı, 18.09.2021 tarihli görüşme.

K18 Yüksek Mahmut, Kozan Çürüklü köyü 1944 doğumlu, okuryazar değil, emekli, 18.09.2021 tarihli görüşme.

K19 Yüksek Nazire, Kozan Çürüklü köyü, 1954 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 18.09.2021 tarihli görüşme.

K20 Yüksek İbrahim, Kozan Çürüklü köyü, Nebiler 2 mevkii, 1963 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 18.09.2021 tarihli görüşme.

K21 Yüksek Elif, Kozan Çürüklü köyü, Nebiler 2 mevkii, 1962 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 18.09.2021 tarihli görüşme.

K22 Çam Ahmet, Kozan Kuyubeli köyü, 1959 doğumlu, lisans mezunu, emekli öğretmen, 18.09.2021 tarihli görüşme.

K23 Cingöz Duran, Kozan Aslanpaşa Mahallesi, 1984 doğumlu, ön lisans mezunu, kamu çalışanı, 22.09.2021 tarihli görüşme.

K24 İmir Veli, Kozan Türkeli Mahallesi, 1965 doğumlu, lisans mezunu, okul müdürü, 23.09.2021 tarihli görüşme.

K25 Tanrikulu İlhami, Kozan Şevkiye Mahallesi, 1948 doğumlu, lise mezunu, emekli polis memuru, 01.10.2021 tarihli görüşme.

K26 Özkan Bahri, Kozan Karanabili köyü, 1947 doğumlu, ilkokul mezunu, emekli, 10.10.2021 tarihli görüşme.

K27 Adır Emin, Kozan Karanabili köyü, 1951 doğumlu, okuryazar değil, emekli, 10.10.2021 tarihli görüşme.

K28 Adır Döndü, Kozan Karanabili köyü, 1953 doğumlu, okuryazar değil, ev hanımı, 10.10.2021 tarihli görüşme.

K29 Sarıca Mehmet, Kozan Boztahta köyü, 1961 doğumlu, ilkokul mezunu, boyacı (bina), 21.11.2021 tarihli görüşme.

K30 Sarıboğa Nurhayat, Kozan Tufanpaşa Mahallesi, 1977 doğumlu, lise mezunu, temizlik görevlisi, 22.11.2021 tarihli görüşme.

K31 Yüksek Zeynep, Kozan Mahmutlu Mahallesi, 1987 doğumlu, lisans mezunu, kamu çalışanı, 22.11.2021 tarihli görüşme.

K32 Yıldırım Ünzile, Kozan Varsaklar Mahallesi, 1987 doğumlu, lisans mezunu, kamu çalışanı, 22.11.2021 tarihli görüşme.

K33 Arat Cuma, Kozan Hacımırzalı Mahallesi, 1978 doğumlu, ilkokul mezunu, esnaf, 01.12.2021 tarihli görüşme.

K34 Ersöz İlhami, Kozan Arslanpaşa Mahallesi, 1965 doğumlu, ilkokul mezunu, esnaf, 07.12.2021 tarihli görüşme.

K35 Yiğen Bilal, Kozan Kuyrucak köyü, 1981 doğumlu, ilkokul mezunu, güvenlik görevlisi, 09.12.2021 tarihli görüşme.

K36 Yalnız Ahmet, Kozan Arslanpaşa Mahallesi, 1979 doğumlu, lisans mezunu, kamu çalışanı, 13.12.2021 tarihli görüşme.

K37 Kılınçer Ayşe, Kozan Mahmutlu Mahallesi, 1969 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 29.12.2021 tarihli görüşme.

K38 Kılınçer Mehmet, Kozan Mahmutlu Mahallesi, 1959 doğumlu, lise mezunu, emekli kamu çalışanı, 29.12.2021 tarihli görüşme.

K39 Kunt Osman, Kozan Çanaklı Mahallesi, 1968 doğumlu, ilkokul mezunu, oto yıkamacısı, 17.01.2022 tarihli görüşme.

K40 Kara Murat, Kozan Çanaklı Mahallesi, 1969 doğumlu, lisans mezunu, özel eğitim öğretmeni, 09.02.2022 tarihli görüşme.

K41 Kızıldağ Veysel, Kozan Bağözü (Ğodaz) köyü, 1966 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 27.02.2022 tarihli görüşme.

K42 Kızıldağ Yeter, Kozan Bağözü (Ğodaz) köyü, 1979 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 27.02.2022 tarihli görüşme.

K43 Kupçak Süleyman, Kozan Bağözü (Ğodaz) köyü, 1970 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 27.02.2022 tarihli görüşme.

K44 Saygılı Ziya, Kozan Bağözü (Ğodaz) köyü, 1944 doğumlu, ilkokul mezunu, emekli kamu çalışanı, 27.02.2022 tarihli görüşme.

K45 Demiryürek Mehmet, Kozan Bağözü (Ğodaz) köyü, 1954 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 27.02.2022 tarihli görüşme.

K46 Kızıldağ Ercan, Kozan Bağözü (Ğodaz) köyü, 1978 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 27.02.2022 tarihli görüşme.

K47 Kızıldağ Hüseyin, Kozan Bağözü (Ğodaz) köyü, 1957 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 27.02.2022 tarihli görüşme.

K48 Çetin Nimet, Kozan Varsaklar Mahallesi, 1976 doğumlu, lisans mezunu, öğretmen, 01.03.2022 tarihli görüşme.

K49 Kurtaran Mustafa, Kozan Karacaoğlan Mahallesi, 1983 doğumlu, lise mezunu, şoför, 28.02.2022 tarihli görüşme.

K50 Kurtaran Hanifi, Kozan Tufanpaşa Mahallesi, 1980 doğumlu, lisans mezunu, muhasebeci, 03.03.2022 tarihli görüşme.

K51 Gargın Mehmet, Kozan Tufanpaşa Mahallesi, 1980 doğumlu, lisans mezunu, kamu çalışanı, 03.03.2022 tarihli görüşme.

K52 Yiğen Ahmet, Kozan Türkeli Mah, 1984 doğumlu, ilkokul mezunu, beden işçisi, 16.03.2022 tarihli görüşme.

K53 Sayıca Hayırlı, Kozan Eskikabasakal Mah. 1988 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 16.03.2022 tarihli görüşme.

K54 Demir Veysel, Kozan Şevkiye Mahallesi, 1967 doğumu, lisans mezunu, kamu çalışanı, 18.03.2022 tarihli görüşme.

K55 Koç Mehmet, Kozan Özbaşı (Erbil Hüda) köyü, 1940 doğumlu, ilkokul mezunu, emekli kamu işçisi, 03.04.2022 tarihli görüşme.

K56 Akıllıoğlu Halit, Kozan Özbaşı (Erbil Hüda) köyü, 1953 doğumlu, okuryazar, çiftçi, 03.04.2022 tarihli görüşme.

K57 Kınık Mustafa, Kozan Özbaşı (Erbil Hüda) köyü, 1950 doğumlu, ilkokul mezunu, emekli nakliyecisi, 03.04.2022 tarihli görüşme.

K58 Yardımcı Ahmet, Kozan Özbaşı (Erbil Hüda) köyü, 1974 doğumlu, ön lisans mezunu, imam, 03.04.2022 tarihli görüşme.

K59 Akıllıoğlu Ali, Kozan Özbaşı (Erbil Hüda) köyü, 1954 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 03.04.2022 tarihli görüşme.

K60 Hakverdi Cafer, Kozan Mahmutlu Mahallesi, 1971 doğumlu, ilkokul mezunu, duvar ustası, 07.04.2022 tarihli görüşme.

K61 Cingöz Mustafa, Kozan Karacaoğlan Mahallesi, 1965 doğumlu, lisans mezunu, özel eğitim öğretmeni, 09.05.2022 tarihli görüşme.

K62 Yılmaz İsmail, Kozan Kuytucak köyü Alifakılar mevki, 1978 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 09.05.2022 tarihli görüşme.

K63 Bildirici Zafer, Kozan Arslanpaşa Mahallesi, 1982 doğumlu, lisans mezunu, Türkçe öğretmeni, 15.05.2022 tarihli görüşme.

K64 Gürünlü Halil, Kozan Çamdere köyü Kabaktepe mevki, 1953 doğumlu, ilkokul mezunu, emekli şoför, 19.05.2022 tarihli görüşme.

K65 Gürünlü Emine, Kozan Çamdere köyü, Kabaktepe mevki, 1960 doğumlu, okur-yazar, ev hanımı, 19.05.2022 tarihli görüşme.

K66 Kici Musa, Kozan Çamdere köyü, Damyeri mevki, 1961 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 19.05.2022 tarihli görüşme.

K67 Tavşan Ayşe, Kozan Çamdere köyü, Damyeri mevki, 1956 doğumlu, okur-yazar, ev hanımı, 19.05.2022 tarihli görüşme.

K68 Tavşan Ali, Kozan Çamdere köyü, Damyeri mevki, 1945 doğumlu, ilkokul mezunu, emekli bekçi, 19.05.2022 tarihli görüşme.

K69 Tavşan Muzaffer, Kozan Çamdere köyü, Damyeri mevki, 1963 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 19.05.2022 tarihli görüşme.

K70 Tavşan Fatma, Kozan Çamdere köyü, Damyeri mevki, 1968 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 19.05.2022 tarihli görüşme.

K71 Kördöl Saniye, Kozan Çamdere köyü, Menteş mevki, 1955 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 19.05.2022 tarihli görüşme.

K72 Kördöl Turgut, Kozan Çamdere köyü, Menteş mevki, 1977 doğumlu, lisans mezunu, sınıf öğretmeni, 19.05.2022 tarihli görüşme.

K73 Kördöl Şahabettin, Kozan Çamdere köyü, Menteş mevki, 1954 doğumlu, ilkokul mezunu, emekli, 19.05.2022 tarihli görüşme.

K74 Hopur Ali, Kozan Tavşantepe Mahallesi, 1983 doğumlu, ilkokul mezunu, beden işçisi, 08.07.2022 tarihli görüşme.

K75 Kurtaran Durmuş, Kozan Akdam köyü, Eseler mevki, 1955 doğumlu, ilkokul mezunu, emekli, 20.07.2022 tarihli görüşme.

K76 Ünlü Nusret, Kozan Akdam köyü, Eseler mevki, 1955 doğumlu, ilkokul mezunu, emekli, 20.07.2022 tarihli görüşme.

K77 Kara Mustafa, Kozan Akdam köyü, Eseler mevki, 1952 doğumlu, okur yazar değil, hayvan yetiştiricisi, 20.07.2022 tarihli görüşme.

K78 Yılmaz Ali, Kozan Akdam köyü, Geçili mevki, 1947 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 20.07.2022 tarihli görüşme.

K79 Şahin Müslüm, Kozan Kuytucak köyü, Çamalan mevki, 1962 doğumlu, ilkokul mezunu, çoban, 20.07.2022 tarihli görüşme.

K80 Bolat Adil, Kozan Akdam köyü, Eseler mevki, 1959 doğumlu, ilkokul mezunu, emekli, 20.07.2022 tarihli görüşme.

K81 İldeniz Ali, Kozan Akdam köyü, Eseler mevki, 1968 doğumlu, ilkokul mezunu, marangoz, 20.07.2022 tarihli görüşme.

K82 Bolat Hüseyin, Kozan Varsaklar Mahallesi, 1986 doğumlu, lise mezunu, fayans döşeme ustası, 03.08.2022 tarihli görüşme.

K83 Bolat Ayşe, Kozan Varsaklar Mahallesi, 1983 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 03.08.2022 tarihli görüşme.

K84 Ataş Yalçın, Kozan Mahmutlu Mahallesi, 1978 doğumlu, ilkokul mezunu, kaynakçı, 03.08.2022 tarihli görüşme.

K85 Şahin İrfan, Kozan Kıbrıslar köyü, 1991 doğumlu, ilkokul mezunu, iş makinesi operatörü, 03.08.2022 tarihli görüşme.

K86 Özaslan Beyti, Kozan Mahmutlu Mahallesi, 1979 doğumlu, ilkokul mezunu, mermer işçisi, 05.08.2022 tarihli görüşme.

K87 Doğanay Mustafa, Kozan Mahmutlu Mahallesi, 1968 doğumlu, ilkokul mezunu, beden işçisi, 11.08.2022 tarihli görüşme.

K88 Bozdoğan Murat, Kozan Salmanlı köyü, 1975 doğumlu, lisans mezunu, öğretmen, 09.09.2022 tarihli görüşme.

K89 Gök Mehmet, Kozan Kuytucak köyü, 1969 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 12.09.2022 tarihli görüşme.

K90 Yılmaz Bayram, Kozan Vasaklar Mahallesi, 1979 doğumlu, lise mezunu, şoför, 24.09.2022 tarihli görüşme.

K91 Aktaş Fevzi, Kozan Varsaklar Mahallesi, 1952 doğumlu, ilkokul mezunu, esnaf, 24.09.2022 tarihli görüşme.

K92 Kurtaran Mehmet, Kozan Şevkiye Mahallesi, 1952 doğumlu, ilkokul mezunu, emekli, 24.09.2022 tarihli görüşme.

K93 Kurtaran Hanifi, Kozan Şevkiye Mahallesi, 1953 doğumlu, lise mezunu, emekli, 24.09.2022 tarihli görüşme.

K94 Yüce Mustafa, Kozan Şevkiye Mahallesi, 1957 doğumlu, lise mezunu, emekli, 24.09.2022 tarihli görüşme.

K95 Çetiner Nadir, Kozan Şevkiye Mahallesi, 1952 doğumlu, lise mezunu, emekli, 24.09.2022 tarihli görüşme.

K96 Akbulut Ramazan, Kozan Ergenuşağı köyü, 1966 doğumlu, ilkokul mezunu, esnaf, 24.09.2022 tarihli görüşme.

K97 Karakılçık Adem, Kozan Türkeli Mahallesi, 1980 doğumlu, ilkokul mezunu, işçi, 06.10.2022 tarihli görüşme.

K98 Karakuzu Burcu, Kozan Cumhuriyet Mahallesi, 1981 doğumlu, lisans mezunu, kamu çalışanı, 12.10.2022 tarihli görüşme.

K99 Yüksel Osman, Kozan Velicanlı köyü, 1956 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 13.10.2022 tarihli görüşme.

K100 Uzun Emel, Kozan Karacaoğlan Mahallesi, 1978 doğumlu, lise mezunu, ev hanımı, 10.11.2022 tarihli görüşme.

K101 Yılmaz Ahmet, Kozan Velicanlı köyü, Kuşderesi mevki, 1940 doğumlu, okuryazar, emekli, 12.11.2022 tarihli görüşme.

K102 Değirmenci Zeliha, Kozan Velicanlı köyü, Kuşderesi mevki, 1945 doğumlu, okuryazar değil, ev hanımı, 12.11.2022 tarihli görüşme.

K103 Değirmenci Ali, Kozan Velicanlı köyü, Kuşderesi mevki, 1934 doğumlu, okuryazar değil, çiftçi, 12.11.2022 tarihli görüşme.

K104 Yılmaz Hacer, Kozan Velicanlı köyü, Kuşderesi mevki, 1964 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 12.11.2022 tarihli görüşme.

K105 Yılmaz Muarrem, Kozan Velicanlı köyü, Kuşderesi mevki, 1966 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 12.11.2022 tarihli görüşme.

K106 Kurtaran Hüseyin, Kozan Tufanpaşa Mahallesi, 1946 doğumlu, lisans mezunu, emekli öğretmen, 20.11.2022 tarihli görüşme.

K107 Kurtaran Osman, Kozan Karacaoğlan Mahallesi, 1979 doğumlu, lisans mezunu, öğretmen, 28.11.2022 tarihli görüşme.

K108 Yiğen Furkan, Kozan Varsaklar Mahallesi, 1986 doğumlu, lise mezunu, işçi, 02.12.2022 tarihli görüşme.

K109 Yıldırım Ferhat, Kozan Velicanlı köyü, 1981 doğumlu, ilkokul mezunu, köy muhtarı, 05.12.2022 tarihli görüşme.

K110 Selvitopu Zuhal, Kozan Tavşantepe Mahallesi, 1987 doğumlu, lise mezunu, ev hanımı, 23.12.2022 tarihli görüşme.

K111 Toruk Şükran, Kozan Tavşantepe Mahallesi, 1997 doğumlu, lise mezunu, ev hanımı, 23.12.2022 tarihli görüşme.

K112 Ünüvar Sefer, Kozan Kuytucak köyü, Alifakılar mevki, 1970 doğumlu, beden işçisi, ilkokul mezunu, 27.12.2022 tarihli görüşme.

K113 Ünüvar Ahmet, Kozan Kuytucak köyü, Alifakılar mevki, 1993 doğumlu, turizmci, lisans mezunu, 27.12.2022 tarihli görüşme.

K114 Yönden Yaşar, Kozan Tufan Paşa Mahallesi, 1975 doğumlu, kamu çalışanı, lisans mezunu, 17.01.2023 tarihli görüşme.

K115 Büyük Metin, Kozan Ergenuşağı köyü, 1963 doğumlu, inşaat boyacısı, lise mezunu, 21.01.2023 tarihli görüşme.

K116 Çanta Mahir, Kozan Ergenuşağı köyü, 1947 doğumlu, kahvehane işletmecisi, ilkokul mezunu, 21.01.2023 tarihli görüşme.

K117 Yüce Muharrem Güven, Kozan Ergenuşağı köyü, 1956 doğumlu, kamu emeklisi, ilkokul mezunu, 21.01.2023 tarihli görüşme.

K118 Gözüağaca Baki, Kozan Ergenuşağı köyü, 1961 doğumlu, çiftçi, ilkokul mezunu, 21.01.2023 tarihli görüşme.

K119 Bozdağ Bülent, Kozan Ergenuşağı köyü, 1976 doğumlu, Kozan Ergenuşağı köyü muhtarı, ilkokul mezunu, 21.01.2023 tarihli görüşme.

K120 Yılmaz Saim, Kozan Ergenuşağı köyü, 1960 doğumlu, Kozan Salmanlı köyü muhtarı, ilkokul mezunu, 21.01.2023 tarihli görüşme.

K121 Kılıç Mikdat, Kozan Ergenuşağı köyü, 1958 doğumlu, şoför, ilkokul mezunu, 21.01.2023 tarihli görüşme.

K122 Çağal İsmail, Kozan Çamdere köyü Menteşe mevki, 1975 doğumlu, çiftçi, lisans mezunu, 28.01.2023 tarihli görüşme.

K123 Alkış Raziye, Kozan Güneri köyü, 1972 doğumlu, ev hanımı, ilkokul mezunu, 25. 02. 2023 tarihli görüşme.

K124 Demirbağ Recep, Kozan Karacaoğlan Mahallesi, 1971 doğumlu, Türkçe Öğretmeni, yüksek lisans mezunu, 01.03.2023 tarihli görüşme.

K125 Ordu Sami, Kozan Karacaoğlan Mahallesi, 1978 doğumlu, berber, lise mezunu, 01.03.2023 tarihli görüşme.

K126 Bolat Hüseyin, Kozan Karacaoğlan Mahallesi, 1974 doğumlu, imam, lisans mezunu, 10.03.2023 tarihli görüşme.

KAYNAKÇA

- Abik, A. D., Dağıstanlıoğlu, B. E., & Mazman, N. (2021). Derleme Sözlüğü'ne göre Adana ili ağızlarındaki bitki adlarının diğer ağız bölgeleriyle ilişkisi ve kavram alanları. *V. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri: 7-8 Kasım 2019 içinde* (s. 29-49). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ahmed, O. (2017). sözlükçülük çalışmalarında Türkçe bilgisayar derlemelerinin kullanımı. *III. Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildiri Kitabı, 3-4 Kasım 2016 içinde* (s. 672-685). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Akalın, Ş. H. (2007). Adana ağızının gündelik hayatla ilgili söz varlığı. *46. Uluslararası Sürekli Altayistik Konferansı Bildirileri, 22-27 Haziran 2003 içinde* (s. 13-19). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akalın, Ş. H. (2010). sözcük bilimi ve sözlükçülük. *Türk Dili, XCVIII*(698), 162-169.
- Akar, A. (2009). Ağız sözlükleri: yöntem ve sorunlar -I-. *Turkish Studies, 4*(4), 1-11.
- Akar, A. (2009). Ağız sözlükleri: yöntem ve sorunları -II-. *Turkish Studies, 4*(8), 216-224.
- Akar, A. (2013). *Muğla ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akar, A. (2014). Türk sözlükbiliminde tanımsız bir alan: sövgü sözleri. *Dil Araştırmaları, 14*(14), 27-33.
- Akdoğan, Y., & Kutsal, N. (Dü). (2019). *Ahmedî, İskendername (İnceleme-Tenkitli metin)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Akkuş, M. (Dü.). (1995). *Kitab-ı Gunya (İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D. (1971). Kelimebilimi ve anlambilimi ölçülerinden yararlanarak bir yazı dilinin eksikliğini saptama yolları I: kavram alanı – kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı dilinin eskiliği üzerine. *TDAY Belleten 1971*, 253-262.
- Argunşah, M., & Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit.
- Armağan, S. (2017). Sözcük türlerinin sözlük bilimiyle ilişkisi, sözlüklerde sözcük türlerinin yeri ve önemi. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı, 3-4 Kasım 2016 içinde* (s. 732-747). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Ata, A. (2000). Derleme sözlüğü'nde geçen en eski kelimeler I. *Türkoloji Dergisi, 13*(1), 67-97.

- Ata, A. (Dü.). (2019 a). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ata, A. (Dü.). (2019 b). *Rabguzi, Kıssaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) (Cilt I-II)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Atmaca, E. (2017). *Antalya İli Korkuteli İlçesi ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Azmun, Y. (1966). Türkmen halk edebiyatı hakkında. (s. 32-83). Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Banguoğlu, T. (2019). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bayat, F. (2005). *Ay Kültünün Dini-Mitolojik Sistemde Türk Boy Adları Etimolojisi*. Ankara: Üç Ok.
- Bayat, F. (2008). Dini-mitolojik bağlamda etnik adlanma ve boy adlarının kökeni meselesi. *Journal of Turkish Linguistics*, 2(1), 67-75.
- Bayat, F., & Aliyava Çınar, M. (2020). *Eski Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken.
- Baytop, T. (2007). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bice, H. (Dü.). (1993). *Hoca Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bilgili, A. S. (1994). *XVI. Yüzyılda Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (Varsaklar) Yayımlanmış Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü.
- Bilgili, A. S. (2001). *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (Sosyo-Ekonomik Tarih)*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Bilgili, A. S. (2010). Varsaklar. *Kozan Sevdası*(10), 6-19.
- Buran, A., & İlhan, N. (2008). *Elazığ Yöresi Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Büyükakkaş, A. (2009). Türkiye Türkçesi ağız sözlükleri üzerine bir deneme. *Turkish Studies*, 4(4), 184-195.
- Caferoğlu, A. (1964). Anadolu ağızları konson değişimleri. *TDAY-Belleten*(11), 1-32.
- Caferoğlu, A. (1971). Türkçede "V" morfemi. *Türkiyat Mecmuası*(16), 27-38.
- Caferoğlu, A. (2021). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Canpolat, M. (Dü.). (2018). *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Canpolat, M., & Önler, Z. (Dü.). (2016). *İshâk Bin Murâd, Edviye-i Müfrede (Metin-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Çağbayır, Y. (Dü.). (2019). *Yûsuf Hâs Hâcib, Kutadgu Bilig*. İstanbul: Ötüken.

- Çakmak, S. (Dü.). (2019). *Edîb Ahmed Yüknêkî, Atebetü'l-Hakâyık (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Çamurdan, A. C. (1973). *Kozan'ı Tanıyalım*. Ankara: Önder.
- Çebi, S. (Dü.). (2021). *Ahmed-i Dâ'î, Tercüme-i Kitâbü't-Tâ'bîr*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Dağ, H. (2014). *Salnâme-i Vilâyet-i Adana*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Demir, N. (1999). Ağız sözlükçülüğü. *Kebikeç*(7-8), 67-75.
- Demir, N. (2009). Ağız dokümantasyonu niçin gereklidir? *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri, 25-30 Mart 2008 içinde* (s. 183-191). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Demir, N. (2013). *Ankara Örneğinde Ağızların Belgelenmesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Demiray, E. (2008). Ağız araştırmalarında transkripsiyon işaretlerinin farklı kullanılması sorunu. *Turkish Studies*, 3(6), 199-211.
- Demirtaş, A. (Dü.). (2009). *Yaicioğlu Ahmed Bîcan, Dürr-i Mekkûn (İnceleme, Çeviriyazı, Dizin, Tıpkıbasım)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Devellioğlu, F. (2000). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın.
- Dilçin, C. (Dü.). (2016). *Mes'ud Bin Ahmed Süheyl ü Nev-Bahâr (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Dilçin, C. (2018). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Dilek, İ. (2021). *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Doğan, E. (Dü.). (2016). *Keykâvus Bin İskender Bin Veşmgîr Kâbûs-Nâme*. (Şeyhoğlu Sadru'dîn Mustafa, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Doğaner, A. (2013). *Çukurova Bölgesi Konargöçerlerinde Halk Kültürü ve Halk Edebiyatı*. Adana: Yayınlanmamış doktora tezi I. cilt, Çukurova Üniversitesi.
- Elmalı, M. (Dü.). (2019). *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Elyıldırım, S. (2017). Sözlük maddelerinin düzenlenişi: çokanlamlılık karmaşası. III. *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildiri Kitabı, 3-4 Kasım 2016 içinde* (s. 748-760). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (2008). Oğuz Boy Adlarının Etimolojisi. *Dil Araştırmaları Dergisi*(3), 9-25.
- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2020). *Divânu Lugâti't - Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Erdağı Doğuer, B. (Dü.). (2013). *Hekim Bereket, Tuhfe-i Mübārizi (Metin-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Erdem, M. D. (2013). Ağız sözlükçülüğü üzerine. *Turkish Studies*, 8(95), 95-102.
- Eren, H. (2018). *Yer Adlarımızın Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eren, H. (2020). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ergene, O. (Dü.). (2017). *Sadî, Gülistan Tercümesi (Giriş- Dil İncelemesi- Metin-Dizinler- Tıpkıbası)*. (Sibîcâbî, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ergin, M. (2000). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Ergin, M. (2001). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi.
- Ergin, M. (2021). *Dede Korkut Kitabı I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ersoylu, H. (Dü.). (2001). *Lokmanî Dede, Menâkıb-ı Mevlâna*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gabain, A. V. (1995). *Eski Türkçenin Grameri*. (M. Akalın, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gökbel, A. (1998). *Anadolu Varsaklarında İnanç ve Âdetler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Gökbel, A. (2007). *Anadolu'da Varsak Türkmenleri* (Genişletilmiş 2. b.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Gökdayı, H. (2017). Sözlükler ve kalıplaşmış dil birimleri. *III. Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildiri Kitabı, 3-4 Kasım 2016 içinde* (s. 381-397). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Gökter, B. (2010). *Sözlükbilim temelinde Türkiye'de ağız sözlükçülüğü (ilke ve yöntemler)*. Ankara: Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi.
- Guliyev, E. V. (1377 [1999]). *Özümüz ve Sözüümüz*. (B. A. Ecirli, Çev.) Tebriz: Şeyh Safiüddin Neşriyatı.
- Gülensoy, T. (1974). Eski ve orta Türkçede Moğolca kelimeler ve Moğolca-Türkçe müşterek kelimeler üzerine notlar. *Türkoloji Dergisi*, 6(1).
- Gülsevin, G. (2017). Türkçede Batı kökenli kelimeler sözlüğü ve sözlük eleştirileri üzerine. *III. Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildiri Kitabı, 3-4 Kasım 2016 içinde* (s. 333-353). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Gülsevin, G. (2020). *Uşak İli Ağızları*. Anlara: Türk Dil Kurumu.
- Gümüş, Ö. F. (2019). *Bir Kara Budun Varsaklar*. İstanbul: Uğur Tuna.
- Güneş, B. (2012). Karşılaştırmalı ağız araştırmalarının önemi ve Türkiye'deki karşılaştırmalı ağız incelemeleri üzerine bir deneme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(4), 20-44.

- Güven, Ö., & Yalnız, A. (2021). Oğuzeli (Gaziantep) ağzından Derleme Sözlüğüne katkılar. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6, 156-173.
- Güvenç, L. (2009). Kayseri ve yöresi ağızlarında arkaik söz varlığı. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, 25-30 Mart 2008 içinde (s. 283-295). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirini ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Halaçoğlu, Y. (1979). Tapu-tahrîr defterlerine göre 16. yüzyılın ilk yarısında Sis (= Kozan) sancağı. *Tarih Dergisi*(32), 819-892.
- Halaçoğlu, Y. (2020). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hamilton, J. R. (2020). *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi*. (E. Korkut, & İ. Birkan, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Han, E. B. (1974). *Şecere-i-Terâkime-Türklerin Soy Kütüğü*. (M. Ergin, Dü.) İstanbul: Tercüman.
- İlhan, N. (2009). Sözlük hazırlama ilkeleri, çeşitleri ve özellikleri. *Turkish Studies*, 4(4), 534-554.
- İsi, H. (2021). *Eski Türkçe Tantrik Bir Metin: Uşnîşa Vijayā Dhāraṇī Sūtra*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- İzbudak, V. (1936). *El-İdrâk Haşiyesi*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- Johansen, U. (2011). *50'li Yıllarda Türkiye'de Yörüklerin Yayla Hayatı*. (M. Poyraz, Çev.) Ankara: Kozan Belediyesi.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say.
- Karaer, M. N. (2017). *Karacaoğlan Hayatı ve Bütün Şiirleri*. İstanbul: Dergâh.
- Karahan, L. (2012). Ağız çalışmalarında bilimsel niteliğin korunması üzerine birkaç not. *Turkish Studies*, 7(4), 131-136.
- Karahan, L. (2017). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karkın, M., & İmik, Ü. (2010). Harput müzik kültürü. *Sanat Dergisi*(17), 1-6.
- Kaşgarlı, R. A. (2013). Geçmişten günümüze Uygur kişi adı ve soyadı. B.Gül (Ed.),//. *Bengü Belâk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (s. 289-304). içinde Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kaya, C. (Dü.). (2014). *Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikâyesi (Giriş, Tıpkıbasım, Metin, Çeviri, Notlar ve Dizinler)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kaya, D. (2010). *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ.

- Kaya, Ö. (2014). *Karacaoğlan*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi.
- Kılıç Cengiz, A. (Dü.). (2021). *Eski Uygur Dönemine Ait Tantrik Bir Metin: Sitātapatrādhārānī*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kırzioğlu, M. F. (1953). *Kars Tarihi* (Cilt I). İstanbul: Işıl.
- Koç, M. (2021). *Torosların Türkçesi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Koçak, A. T. (2010). *Tarsusi, Tarsus Ağız Üzerine Bir İnceleme*. Tarsus: Tarsus Belediyesi.
- Korkmaz, Z. (Dü.). (2017). *Marzûban bin Rüstem, Marzubân-nâme Tercümesi (Destûr-ı Şâhî)*. (Şeyhoğlu Sadre'd-dîn Mustafâ, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (1971). Anadolu ağızlarının etnik yapı ile ilişkisi sorunu. *TDAY - Belleten* 1971, 19, 21-32.
- Korkmaz, Z. (1976). Anadolu ağızları üzerindeki araştırmaların bugünkü durumu ve karşılaştığı sorunlar. *TDAY Belleten* 1975-1976, 23-24, 143-172.
- Korkmaz, Z. (2009). Türkiye Türkçesi ağızlarında dil özellikleri-etnik yapı bağlantısı ve beklentilerimiz. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, 25-30 Mart 2008 içinde (s. 467-473). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2019). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kozan Belediyesi. (2021). <https://www.kozan.bel.tr/cografi-konum.html>. 08 10, 2021 tarihinde <https://www.kozan.bel.tr/> adresinden alındı.
- Köktekin, K. (Dü.). (2013). *Yûsuf Emirî, Dehnâme (İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kurt, Y. (1991). Adana sancağında kişi adları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15(26), 169-252.
- Kurt, Y., & Ünlü, E. (2014). *Çukurova Tarihinin Kaynakları VI: 1572 Tarihli Sis (Kozan) Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lessing, F. (2017). *Moğolca - Türkçe Sözlük*. (G. Karaağaç, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Oğuz, M. Ö. (1995). Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan kaynaklarından hareketle halk şiirinde varsağı ve bir tarif denemesi. *Millî Folklor*(26).
- Orkun, H. N. (2020). *Türk Sözlünün Aslı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öçalan, M. (2006). Ağız araştırmalarında bilişim teknolojilerinin kullanılması ve ağız tezleri için yenilik önerileri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(20), 169-189.

- Ölmez, Z. (Dü.). (2020). *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-yi Terākime*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Önler, Z. (Dü.). (2019). *Hacı Paşa (Celâlüddin Hızır), Müntahab-ı Şifâ*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özbay, B. (2019). *Huastuanift (Manihaist Uygurların Tövbe Duası)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özbay, E. (2019). *Oğuz Türkmen Boylarından Varsaklar*. İstanbul: Hiper.
- Özcan Devrez, C. (2020). *Eski Uygurca Kuanşi İm Puser İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özçelik, S. (Dü.). (2001). *Kitâbü'l-Mühimmât*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Öztek, Z. (2018). *Halk Dilinde Sağlık Değişleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Paşa, A. C. (1980). *Ma'rûzât*. (Y. Halaçoğlu, Dü.) İstanbul: Çağrı.
- Pekacar, Ç., & Dilek, F. (2009). Uluslararası fonetik alfabe ve Türkiye'de ağız araştırmaları. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri, 25-30 Mart 2008 içinde* (s. 575-589). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Püsküllüoğlu, A. (2019). *Yaşar Kemal Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş.
- Sağol, G. (1993). *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, Giriş-Metin-Sözlük*. İstanbul: Marmara üniversitesi (Doktora Tezi).
- Sami, Ş. (1999). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı.
- Sümer, F. (1963). Çukurova tarihine dair araştırmalar (fetihten XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar). *Tarih Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 1-98.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Şenesen, R. (2011). Osmaniye/Düzici'nde dünden bugüne yaylacılık ve Varsak Türkmenlerinin yayla göçü. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20*(1), 267-286.
- Şirin, H. (2020). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tamdoğan, P., & Yiğenoğlu, Ç. (Tarihsiz). *Kozanca Kozan Ağız Üzerine Bir İnceleme*. Kozan: Yeksav.
- Tanç, M. (2004). Türkiye Türkçesi ağızlarında çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçeleriyle ortaklık gösteren söz varlıkları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 18*, 89-102.
- Tanç, M. (2009). Türkiye Türkçesi ağızlarında çağdaş Kıpçak lehçeleriyle ortaklık gösteren s>h değişimi üzerine. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri, 25-30 Mart 2008 içinde* (s. 671-678). Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Taş, İ. (2019). *Şeyyad Hamza, Yûsuf ve Zelihâ (Grammer-Metin-Çeviri-Notlar-Sözlük-Dizin-Tıpkıbası)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tatçı, M. (2021). *Yûnus Emre Dîvânı*. İstanbul: H .
- Tekin, T. (2019). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Bilgesu.
- Toker, M. (2011). Derleme Sözlüğü ve Mersin Ağzı Sözlüğü'ne Tarsus yöresinden katkılar. *Turkihs Studies* , 6(3), 1229-1249.
- Toker, M. (2011). Derleme Sözlüğü ve Mersin Ağzı Sözlüğü'ne Tarsus yöresinden katkılar. *Turkish Studies*, 6(3), 1229-1249.
- Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2019). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Turan, F. (2019). *Kelimetullah Hâce Pâdişah, Çağatayca Manzum Sözlük, Nisâb-ı Kutbiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu. (2019 a). *Tarama Sözlüğü* (Cilt I-VII). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu. (2019 b). *Türkiye'de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü* (Cilt I-VI). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu. (2019). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türkmenoğlu, A. (2008). *Çukurova Kadirli Dağkolu Türkmen Ağzı Sözlüğü*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Ünlü, S. (2012 a). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim.
- Ünlü, S. (2012 b). *Harezmi - Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim.
- Üşenmez, E. (2010). *Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü*. İstanbul: Doğu.
- Yalman, A. R. (2000). *Cenup'ta Türkmen Oymakları I-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Yavuz, K. (Dü.). (1991). *Şeyhoğlu, Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Yavuz, K. (Dü.). (2000). *Âşık Paşa, Garib-nâme (Tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma)* (Cilt I/1,II/2;II/1,II/2). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yelin, D. (2014). *Şu Bizim Yörükler*. Adana: Karahan.
- Yelten, M. (Dü.). (1988). *Şirvanlı Mahmud, Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yıldırım, F. (2002). Türkiye Türkçesinin ağızları ve etnik yapı: Çukurova ağızları örneği. *Türkbilig*(4), 136-153.
- Yıldırım, F. (2006). *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Yılmaz , E., Demir, N., & Küçük, M. (Dü). (2013). *Kıssas-ı Enbiya*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yörük, S. (2015). *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yurtsever, C. (2015). *Çukurova Türkmenleri*. Adana: Çukurovalı.
- Yurtsever, C. (2018). *Kozan Tarihi*. Adana: Ekrem.
- Yüce , N. (Dü.). (2014). *Zamahşari El-Hvârizmi, Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yüce, N. (2009). Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında karşılaşılan bazı genel problemler. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri, 25-30 Mart 2008 içinde* (s. 855-863). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Zülfikar, H. (2017). sözlük çalışmalarında uygulamalar ve kullanılan terimler. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı, 3-4 Kasım 2016 içinde* (s. 375-380). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

İnternet Kaynakları

- <https://sozluk.gov.tr/>.
- <https://www.kozan.bel.tr/>
- <https://www.tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/tumsozlukler/>
- <http://cografyaharita.com/haritalarim/4l-adana-ili-haritasi.png>
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

FOTOĞRAFLAR

Qaklık.

Karanlık Taka.

Ėunguluk.

Kösüre Taşı.

Kehni.

Ġoguz.

Germeç.

Talvar.

Ġisık.

Kernep.

Balamut.

Çoturuk.

Şırhana.

Azgan (*Calycotome villosa*).

Varsak kemençesi

Ali Değirmenci (Kozan Velicanlı köyü).

Çuşak.

Kozan Karanebili köyü.

Kozan Ergenuşığı köyü.

Kozan Bağözü (Godaz) köyü.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı :Hasan KARAKUZU

EĞİTİM BİLGİLERİ

Yüksek Lisans : Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2021-2023.

Lisans: : Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2000-2004.

İŞ DENEYİMİ

- 2004-2006 : Kozan Özel Deniz Dershanesi, Türkçe / Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği.
- 2006-2008 : Kozan Özel Çukurova Dershanesi, Türkçe / Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği.
- 2008-2013 : Kozan Çağ Eğitim Kurumları, Türkçe / Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği, İdarecilik.
- 2013-2015 : Kahramanmaraş Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, İş ve Meslek Danışmanlığı.
- 2015-2023 : Adana Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, Kozan Hizmet Merkezi, İş ve Meslek Danışmanlığı.

T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI BENZERLİK RAPORU FORMU

FORM
TEZLİ YL-16

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı ve Soyadı	Hasan KARAKUZU
Öğrenci Numarası	2021107113
Ana Bilim/ Ana Sanat Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim / Sanat Dalı	-
Danışman Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Mustafa TANÇ
Tez Başlığı (Türkçe)	Kozan Varsak Türkmenleri Ağzı Sözlüğü

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 386 sayfalık kısmına ilişkin, 05/05/2023 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinalite raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 10'dur.

Filtreleme Tip 1 (maksimum %30) ☒

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça dâhil,
- 3- Alıntılar dâhil.

Filtreleme Tip 2 (maksimum %10) ☐

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç,
- 3- Alıntılar dâhil,
- 4- 5 Kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinalite Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Tarih ve İmza

Hasan KARAKUZU

Danışman Onayı
 UYGUNDUR

Prof. Dr. Mustafa TANÇ

Enstitü Onayı
 UYGUNDUR

Arş. Gör. Zahide EFE

AÇIKLAMALAR

- Lisansüstü tezler, savunma öncesinde intihal program raporu ile birlikte Enstitüye teslim edilir.
- İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar dahil" en fazla %10, "alıntılar dahil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

80000 Osmaniye / TÜRKİYE

Tel: +90 328 827 10 00/4107-4108

E-Posta: sbe@osmaniye.edu.tr

<http://sbe.osmaniye.edu.tr/>